ATATÜRK VE AFGANİSTAN

Bilâl N. ŞİMŞİR

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

TÜRK TARİH KURUMU

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE AFGANİSTAN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-3.1.Dizi - Sayı: 10

ATATÜRK VE AFGANİSTAN

Prof. Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi)

ANKARA, 2019

Levent Şahverdi Arşivi

Şimşir, Bilâl Niyazi, 1933-
Atatürk ve Afganistan / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.

xv, 448 s. : resim, portre, tıpkıbasım ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-3.1. Dizi-Sayı: 10)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 3634 - 8

1. Türkiye _ Dış ilişkiler _ Afganistan. 2. Afganistan _ Dış ilişkiler _ Türkiye. 3. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Afganistan. I. E.a. II. Dizi.

958.104
327.5810561

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 30.05.2018 tarih ve 758/24 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3634-8

İnceleyiciler: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Yunus KOÇ

Baskı:
Neyir Matbaacılık
Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62
İvedik - Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312 395 53 00 Fax: 0312 395 84 20

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ XI

TARİHÇELİ GİRİŞ 1

Kemal Atatürk ve Üç Afgan Kralı: Amanullah Han, Mehmet Nadir Han ve Zahir Şah:-Afgan Ülkesi: Yüzölçümü ve nüfusu, Coğrafi durumu, Halk ve dil, Afganistan'ın tarihi, Afgan Devletinin temeli - Köprü Ülke ve Hedef Ülke: - Kâbil'e Bir Osmanlı Elçisi-Tampon Ülke-Emir Abdurrahman-Afganistan'da Türkiye'ye ilgi-Mahmut Tarzi'nin Etkisi-Habibullah Han ve Trajik Sonu.

I

MUSTAFA KEMAL VE AMANULLAH HAN (1919-1929)

1- SAVAŞ VE ZAFER YILLARI (1919-1922) 27

Amanullah Han'ın Tahta Çıkışı -Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı -Bağımsız Afganistan'ın Doğuşu-Mustafa Kemal'in Ulusal Lider Olarak Tarih Sahnesine Çıkışı-Ankara'dan Kâbil'e ilk Temsilci-Mustafa Kemal'den Amanullah Han'a Bir Mektup-Cemal Paşa'nın Afganistan'da Etkisi- 1921 Türkiye-Afganistan ittifak Antlaşması Nasıl Yapıldı? -Antlaşmanın Bazı Özellikleri-Türk-Afgan Antlaşmasının Başlıca Hükümleri-ilk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han Türkiye'de-Mustafa Kemal Paşa Afgan Elçisini Kabul Ediyor-Ankara'da Afganistan Elçiliğine Bayrak Çekilmesi-Amanullah Han ile Mustafa Kemal Arasında Mektuplaşma - Afgan Elçisinin Ankara'da Çalışmaları-Amanullah Han'dan

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'ya Yeni Bir Mektup - Mustafa Kemal'in Cevabı - TBMM Afganistan'ı Konuşuyor-Afgan Elçisi İnönü Zaferinin ve TBMM'nin Yıldönümlerini Kutluyor-Afganistan'a ilk Türk Elçisi Kim Olacak?-Bir Aday: Ali Münif Bey-Fahrettin (Tükkan) Paşa Kabil Elçiliğine Atanıyor -Bir İngiliz istihbarat Raporu-Kabil'de Türkiye Elçiliğinin Açılışı-Cemal Paşa'dan Fahrettin Paşa'ya Bir Tebrik Mektubu - Afganistan Türkiye'nin Büyük Zaferini Kutluyor- Ankara'da Sultan Ahmet Han'ın Hararetli Tebrikleri-Kabil Sarayında Şölen ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Afgan Nişanı-Fevzi (Çakmak) Paşa - Fahrettin Paşa Mektuplaşması - İngiliz Gözüyle 1922 Yılında Türk-Afgan İlişkileri.

2- BARIŞ VE DOSTLUK YILLARI (1923-1928) 119

Lozan Barışı ve Yeni Bir Döneme Geçiş-Afganistan, Türkiye Cumhuriyetinin İlânını Hararetle Kutluyor -Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a Yakınlık Gösteriyor-Afgan Bağımsızlığının Yıldönümü Kutlanıyor -Gazi, Afgan Kralına Fotoğrafını İmzalıyor-Yeni Afgan Elçisi Güven Mektubunu Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Sunuyor-Atatürk'ün Afgan Elçisine Cevabı-Afganistan'a Yeni Türk Elçisi: Nebil Batı-Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'nin Türkiye Ziyareti-Atatürk, İkinci Defa Cumhurbaşkanı Seçildiğini Afgan Kralına Bildiriyor.

3- AFGANİSTAN KRALI AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ VE SONRASI (1928-1929)..... 149

Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk Devlet Ziyareti ve Programı -Mihmandar Orgeneral Fahrettin Altay'ın Anlattıkları-"Ayın Tarihi" Geziyi Anlatıyor Cumhuriyetin Başkenti Ankara'ya Gelen İlk Hükümdar-20 Mayıs 1928 Pazar: Ziyaretin İlk Günü-Atatürk'ün 20 Mayıs 1928 Akşamı Afgan Kralı ve Kraliçesi

Levent Şahverdi Arşivi

Onuruna Verdiği Ziyafette Yaptığı Konuşma-Kral Amanullah Han'ın Atatürk'e Cevabı-Atatürk'ün Konuşması Hakkında Yorumlar-Ankara'da Kral ve Kraliçeli Bir Hafta -Kral Amanullah Gazeteye Demeç Verip Ankara'ya Veda Ediyor-Afgan Kralı ve Kraliçesi İstanbul'da-Kral Amanullah'ın Türkiye Ziyareti ve Basın-Geziden Dipnotlar -Türkiye-Afganistan Dostluk ve işbirliği Antlaşması-Antlaşmanın Sadeleştirilmiş Metni-Elçiliklerin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi-Yusuf Hikmet Bayur'un Kabil'e Büyükelçi Atanması-Kabil'de Türk-Rus Duayenlik Yarışı-Afgan Büyükelçisi Gazi Mustafa Kemal'e Güven Mektubunu Sunuyor-Amanullah Han Türkiye'yi Örnek Alıyor ve Reformlara Girişiyor, Ama... -Türkiye, Afgan Reformlarını izliyor ve Destekliyordu - Afganistan'da Gerici bir Ayaklanma Patlak Veriyor-Atatürk, Kral Amanullah'ı irticaya Karşı Silahla Savunmak istiyor-Amanullah Han Devriliyor ve Afganistan'da Çağ Dışı Bir Ara Rejim Kuruluyor.

II

MUSTAFA KEMAL VE MUHAMMED NADİR ŞAH

(1929-1933) 227

Nadir Han'ın Afganistan Tahtına Çıkması: -Yeni Afgan Padişahı Gözlerini Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e Çeviriyor-Yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han Gazi Mustafa Kemal'e Güven Mektubunu Sunuyor-Büyükelçi Gulam Nabi Han'ın ve Gazi Mustafa Kemal'in Nutukları-Gazi Mustafa Kemal ile Nadir Şah Arasında Karşılıklı Mesajlar-Büyükelçi Gulam Nabi Han'ın Geri Çağırılması ve Trajik Sonu-Sultan Ahmet Han, ikinci Defa Ankara'ya Büyükelçi Atanıyor -Nadir Şah ile Gazi Mustafa Kemal Birbirlerine Fotoğraflarını Gönderiyorlar-Mustafa Kemal, iki Afgan Kralı Arasında Kalıyor-Nadir Şah ile Gazi Mustafa Kemal Birbirlerine Dostluk Mesajları Gönderiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

III

KEMAL ATATÜRK VE MUHAMMED ZAHİR ŞAH (1933-1938)

1- İLK DÖNEM (1933-1935) 265

Muhammed Zahir Şah'ın Tahta Çıkması -Yeni Afgan Kralı Nezdine Yeni Türk Büyükelçisi: Memduh Şevket Esendal- Büyükelçi Esendal'in Kabil Mektuplarından Kısa Çizgiler -Zahir Şah Ankara'daki Büyükelçiyi Yerinde Bırakıyor ve Atatürk'e Dostluk Mesajı Gönderiyor-Atatürk'ten Afgan Kralına Dostça Mesajlar- İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığında Türkiye Hakem Seçiliyor-Fahrettin Altay Paşa, İran ile Afganistan Arasında Hakem Oluyor İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığı Çözüme Kavuşturuluyor-Afganistan, Türkiye'nin Desteği ile Milletler Cemiyetine Üye Oluyor Cuşkanmhurbalığına Yeniden Seçilen Atatürk, Zahir Şah ile Dostluk ilişkilerini Sürdürüyor.

2- AFGANİSTAN DIŞİŞLERİ BAKANI SERDAR FEYZ MUHAMMED HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (4-16 Ocak 1936) 299

Resmî Ziyaret Programı -Ankara'da Bir Hafta Misafirlik ve Sonrası-Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Verdiği Resmi Yemekte Söylenen Nutuklar Afgan Dışişleri Bakanının Ankara Ziyareti Sonrasında Yayınlanan Resmi Bildiri-Konuk Bakanın İstanbul'da Basına Demeci-Zahir Şah ile Atatürk'ün Dostluk Mektupları.

3- AFGANİSTAN HARBİYE VEZİRİ (SAVUNMA BAKANI) ALTES MAREŞAL ŞAH MAHMUT HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (15-28 Ekim1936) 317

Afganistan Harbiye Vezirinin (Savunma Bakanının) İstanbul'a Gelişi-Altes Mareşal Şah Mahmut Han Kimdir?-Konuk Vezir

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da-Kazım Özalp'ın Ziyafetinde Türk ve Afgan Savunma Bakanlarının Söylevleri-Atatürk, Afgan Harbiye Vezirini Kabul Ediyor-Başbakan İsmet İnönü'nün Yemeği-Altes Mahmut Han'ın Türkiye'den Ayrılması-Bir Değerlendirme.

4- TÜRKİYE, İRAN, IRAK VE AFGANİSTAN ARASINDA SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI (SAADABAD PAKTI) (8 Temmuz 1937) 327

Saadabad Paktı'nın Ön Hazırlıkları -Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Tahran'dan Önce Bağdat'a Ziyareti-Paktın Tahran'da Saadabad Sarayı'nda imzalanması ve Başlıca Hükümleri-Saadabad Paktı Üzerine Zahir Şah ve Atatürk Arasında Telgraflaşma-Paktı imzalayanlar Neler Dediler? -Yurt içinde ve Yurt Dışında Yankılar-Tevfik Rüştü Aras'tan Anılar.

5- TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'A EĞİTİM, KÜLTÜR, TEKNİK YARDIMLARI 351

İlk Dönem-1928 Türk-Afgan Antlaşmasının Özelliği-Ankara Siyasal Bilgiler Okulundan Mezun Afganlı Gençler: Ahmet Alişah Masumi, Gulam Mehmet Babür, Muhtar, Mehmet Hasan Kemal, Mohammed Ekber, Berat Ali, Kerim Barnıyan, Kuddüs, Sadık, Ali Mohammed Saca, Emir Or, Enver - Afganistan'a Hizmet Vermiş Olan Mülkiyeliler: Hasan Vasfi Menteş, Emin Ali Çavlı, Ord. Prof. ismail Hikmet Ertaylı, Ord. Prof. Ethem Menemencioğlu, Prof. Dr. Atıf Akgüç, Prof. Mehmet Ali Dağpunar-"Afganistan'da Mülkiye"nin Kuruluş Öyküsü-Diğerleri ve Büyükelçi Memduh Şevket Esendal'ın Hizmetleri.

6- ATATÜRK'ÜN SON YILINDA TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ VE YENİ DÖNEME GEÇİŞ (1938-1939) 379

Afganistan ile Pürüzsüz ve Berrak Dostluk ilişkilerinin Kökleşmesi-Atatürk ile Zahir Şah Arasında Son Telgraflar-Atatürk'ün Ölümü ve Afganistan: - "Afganlılar Atatürk için

Levent Şahverdi Arşivi

Yürekten Duacıdırlar" -Kral Zahir Şah ve Afgan Hükümeti Türkiye'nin Yasını Paylaşıyorlar-Duayen Afgan Büyükelçisi Baş Sağlığı Diliyor-Atatürk'ün Cenaze Töreninde Afgan Heyeti: Prens Şah Veli Han Afgan Kralını Temsil Ediyor-Eski Kral Amanullah Han İstanbul'daki Cenaze Törenine Katılıyor-Ankara'daki Resmi Törende Afgan Heyetinin Yeri-Amanullah Han'ın Atatürk'e Son Saygısı-Türk-Afgan ilişkilerinde Atatürk Sonrası Döneme Doğru:-Zahir Şah ile İsmet İnönü Arasında ilk Mesajlar-Dışişleri Bakanları Arasında Mesajlar-Büyükelçi Sultan Ahmet Han Türkiye'den Ayrılıyor ve Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han Ankara'ya Büyükelçi Atanıyor-Yeni Başbakan Dr. Refik Saydam ile Afgan Sadrazamı Mahmut Haşim Han Arasında Telgraflar.

BİTİRİRKEN 399

KAYNAKÇA 407

DİZİN 413

EKLER 429

Levent Şahverdi Arşivi

ÖN SÖZ

Afganistan, 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı düzenlenen "Bin yılın terör saldırısı"ndan beri yeniden dünyanın gündemindedir.

Afganistan'la birlikte Kemal Atatürk de hem Türkiye'de, hem de Türkiye dışında yeniden hatırlandı. En yetkili ağızlar, Atatürk'ün Afganistan politikasından ve Afganistan'a Atatürk modeli gerektiğinden söz etmeye başladılar. Başbakan Bülent Ecevit, 8 Kasım 2001 günü DSP Grubu'nda Afganistan'a Türk askeri gönderilmesine değinirken, Afgan halkının özgürlüğüne ve kalkınmasına katkıda bulunmanın Atatürk'ün bir vasiyeti olduğunu söyledi.

Başbakan şöyle konuştu: "ABD'nin, Afganistan'daki terörist Taliban rejimine karşı başlattığı sürekli özgürlük harekatına etkin katkıda bulunmamız bizim için bir dostluk ve insanlık borcudur. Bu mücadelenin başarıya ulaşması, yalnız ABD'nin değil, aynı zamanda tüm bölgemizin, o arada Türkiye'nin de yararınadır. ABD'nin çağrısına uyarak, terörizme karşı mücadelede büyük deneyim kazanmış olan 90 subay ve astsubayımızı Afganistan'a gönderiyoruz...

"Taliban'a karşı mücadeleye katkımızı yaparken, bir yandan da şimdiye kadar olduğu gibi kardeş Afganistan halkının dertlerine, sorunlarına çözüm getirmek için elimizden geleni yaptık ve yapmaya devam ediyoruz. Afganistan'a bu ilgimiz, Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından önce başlamıştı. 1920'de, Kasım ayında, Türkiye zor dönemde ve sıkıntılar içindeyken, Atatürk bir emir verdi. 12 değerli subayımızın, Afganistan'a görevli olarak gitmesini sağladı. Cumhuriyet ilan edildikten sonra da en iyi yetişmiş bürokratlardan, askerlerden, bilim adamlarından bazıları, yine Atatürk'ün emri ve izniyle Afganistan'a gönderildi. Bunlar, Afganistan'ın özgürlüğüne, bağımsızlığına ve kalkınmasına Atatürk'ün ne kadar büyük önem verdiğini gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin, Afgan halkının özgürlüğüne ve kalkınmasına katkıda bulunması, Atatürk'ün bize bir vasiyetidir." (*Hürriyet*, 9.11.2001)

Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 17 Aralık 2001'de Afganistan'a günü birliğine bir ziyaret yaptı ve bu ziyaret "Türk modeli'nin Afgan çıkarması" başlığıyla basına yansıdı. Haberlerde yine Atatürk'ün 1920'lerdeki Afgan politikası hatırlatıldı ve İsmail Cem'in bu politikayı canlandırmayı amaçladığı belirtildi.

Gazete haberi şöyleydi: "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in dün (17.12.2001) Pakistan'ın başkenti İslâmabad'dan Afganistan'ın başkenti Kâbil'e giderek buradaki Türk Büyükelçiliğini yeniden açtı ve savaş yorgunu ülkenin yaralarını sarması için kapsamlı yardım önerilerini dünya kamuoyuna sundu.

"Cem, günübirlik Afganistan gezisi sırasında, Taliban rejiminin yıkılmasından sonra Kâbil'e ayak basan ilk üst düzey yabancı devlet adamı olmakla kalmadı, ziyaretiyle 1920'li yıllardan itibaren iki ülke arasında kurulan yakın ilişkilerin canlandırılması yolunda tarihi bir adım da atmış oldu. Cem Kâbil'de... Türkiye'nin Afganistan'ın her alanda yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaya hazır olduğunu bildirdi...

"Türk-Afgan dostluğunun 1920'li ve 30'lu yıllarda başladığını hatırlatan ve Atatürk ile Amanullah Han arasındaki yakın dostluğa dikkati çeken Cem, o dönemde Afganistan'ın Türkiye'yi kendisine model olarak seçtiğini söyledi....

"Türkiye tarafında Kâbil'de yaptırılan ve Taliban rejimi boyunca açık kaldığı gibi adı da değiştirilmeyen 'Atatürk Çocuk Hastanesi'ni ziyaret eden Cem, kendisini Türkiye'den getiren uçakla taşınan tonlarca tıbbi malzemeyi de hastahaneye teslim etti.

"Türkiye, Afganistan'daki silâhlı kuvvetlerin yeniden organize edilmesi konusunda da destek olacak. Cem, Cemal Paşa döneminde de Afgan ordusunun Türk ordusu modeli örnek alınarak revize edildiğini anımsattı.

"Polis güçlerinin eğitimi ve organizasyonunun da bir diğer işbir-

Levent Şahverdi Arşivi

liği alanı olması bekleniyor... Cem ayrıca bir grup genç Afgan diplomatın Türkiye'deki okullara kabul edilmesinin gündemde olduğunu söyledi." (*Milliyet*, 18. 12.2001)

Öte yandan ABD yetkilileri de Atatürk'ü keşfetmeye çalışmaktadırlar. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 6 Aralık 2001'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretten dönerken, Atatürk'ün 1920'lerdeki Afgan politikasına değiniyor, Türk modelinin Afganistan'a uygun olabileceğinden söz ediyordu. (*Milliyet*, 7. 12. 2001)

2002 başında Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan senatörlerinden Liberman da Afganistan'a Atatürk modelinden söz açarak: "Türkiye'nin Afganistan'daki rolü çok özeldir, çok yapıcıdır. Atatürk'ün yönetiminde Türkiye'nin 1920'lerde ilerleme yönünde Afganistan'da oynadığı rolün önemini anladık. Türkiye'nin Afganistan'a bir model oluşturması gerektiğinin önemini gördük" diyordu. (*Hürriyet*, 4. 1. 2002)

Başbakan Bülent Ecevit'in Amerika ziyaretinde, 16 Ocak 2002 günü, Afganistan'ın hem fiziki, hem de siyasi olarak "yeniden inşası" Ecevit ve ABD yönetimi arasında ayrıntılı biçimde ele alınmış ve tekrar Atatürk hatırlanmıştır. Ecevit, Türkiye'nin eskiden beri Afganistan'ın alt yapı yatırımlarına, sağlık ve eğitim hizmetlerine katkıda bulunduğunu anımsattıktan sonra, yeniden inşa faaliyetlerinde de aktif ve geniş rol üstlenebileceğini vurgulamıştır. Türkiye ve Türk iş adamları, Afganistan'ın inşasında söz sahibi olmak istemektedirler.

Başbakan Ecevit, Türkiye'nin modern ve lâik yapısıyla İslâm dünyasında oluşturduğu modelin örnek alınması ve yaygınlaştırılması gerektiğini savunuyor. Onun önerisi, öncelikle Afganistan'da ulusal ordunun kurulması, modern bir organizasyona kavuşturulması ve merkezî güç hâline gelmesi.

Bu sağlanırsa Afgan ordusunun, yeniden yapılanma girişimleri ve reform hareketlerinin öncülüğünü yapabileceğini düşünüyor.

Başbakanın bu yaklaşımı bir yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını ve Atatürk ve arkadaşlarının izlediği yöntemi çağrıştırıyor, diye yorumlar yapılıyor. (*Milliyet*, 20 Ocak 2002)

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika gezisinin son gününde Başbakan Ecevit, "Eğer 11 Eylül olayının ardından Türkiye Cumhuriyeti, etkili biçimde devreye girmiş olmasaydı, dünyada belki de bir din savaşı, dinler savaşı ortaya çıkmış olacaktı" diye konuşmuş ve bunu şöyle açıklamıştır: "Halkının çoğunluğu Müslüman olan Türkiye, İslâmın aynı zamanda demokrasiyle, laiklik ve çağdaşlıkla bağdaştırılabileceğini ortaya koymuş oldu. Şimdi birçok İslâm ülkesinin önde gelen yöneticileri de bunu Türk modeli olarak selâmlıyorlar. Bunun ilk bilincine varan devlet adamlarından biri ve başlıcası da sayın ABD Başkanı George W. Bush'tur" (*Milliyet*, 19. 1. 2002).

Peki neydi Atatürk'ün Afganistan politikası? O yıllarda Türkiye ile Afganistan arasında ilişkiler nasıl kurulmuş, nasıl gelişmişti? Afganistan'ın çağdaşlaşması uğrunda Atatürk neler yapmış, neler amaçlamıştı?....

Bu kitap, işte bu gibi soruları aydınlatmayı amaçlayan ve Türk-Afgan ilişkilerinin ilk yirmi yılını (1919-1939) kapsayan belgesel bir araştırmadır. Tarihçeli Giriş bölümünden sonra kitap üç ana bölümden oluşmaktadır: Mustafa Kemal ve Amanullah Han (1919-1929), Mustafa Kemal ve Muhammed Nadir Şah (1929-1933) ve Kemal Atatürk ve Muhammed Zahir Şah (1933-1939) bölümleri veya dönemleri.

Not: "Afganistan" ve "Amanullah" isimleri, eski yazışmalarda, "Efganistan" ve "Emanullah" (veya "Aman Allah") olarak da geçmektedir. Belge alıntılarında bu eski yazım biçimlerine dokunulmamıştır.

Prof. Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
Ümitköy, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

TARİHÇELİ GİRİŞ

Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabıtaları pek kadimdir (ilişkiler ve kardeşlik bağları pek eskidir). Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedi hatıralarıyla doludur. iki kadim ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alaka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir.

GAZİ M. KEMAL (ATATÜRK)
Ankara, 20 Mayıs 1928[1]

Kemal Atatürk ve Üç Afgan Kralı

Amanullah Han

Atatürk zamanında Afganistan'da üç kral hüküm sürmüştür: Amanullah Han, Muhammed Nadir Şah ve Zahir Şah. Bu üç kral ile Atatürk arasında yakın ilişkiler kurulmuştur.

Atatürk'ün ilk ilişki kurduğu yabancı devlet başkanlarından biri Afganistan Kralı Amanullah Han olmuştur. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), stratejik bir yaklaşımla, daha 1920 yazında, Amanullah Han'a bir temsilci yollamış, mektup yazmış ve işbirliği önermiştir.

[1] Atatürk'ün, 20 Mayıs 1928 günü Ankara'da, Afgan Kralı Amanullah Han şerefine verdiği akşam yemeği konuşmasından. (*Söylev ve Demeçleri-II*, Ankara: 1959, s. 248-251).

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan ittifakı yapılmıştır. Amanullah Han, hemen Ankara'ya bir elçi göndermiş. Ertesi yıl Fahrettin Paşa (Türkkan) Türkiye'nin Afganistan Elçiliğine atanmıştır.

Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarını, zaferlerini sevinçle karşılar. "Türkiye'nin sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimiz" der içtenlikle. Atatürk ile Amanullah Han arasındaki ilişkiler gitgide sıcak kardeşlik yakınlığına dönüşmüştür.

İki devlet başkanı birbirlerine sık sık mesajlar, iyi dilekler yollarlar. Birbirlerinin bayramlarını, özel günlerini kutlarlar. Acılarını, sevinçlerini paylaşırlar. 1927 yılında Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Atatürk ile Amanullah Han arasındaki sıcak yakınlık, 1928 yılında doruğa ulaşmıştır. Amanullah Han, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, Mayıs 1928'de Ankara'yı ziyaret etmiştir. Çok sevdiği Atatürk ile birlikte Ankara'da dopdolu bir hafta geçirmiştir. Başkent Ankara'yı onurlandıran ilk yabancı hükümdar Amanullah Han olmuştur. Bu da Atatürk'ü yürekten sevindirmiştir. Bu tarihi ziyarete Türkiye'de büyük önem verilmiş ve dost Afgan Kralı hoşnut bırakılmıştır. Bu ziyaret sırasında, 25 Mayıs günü Türkiye ile Afganistan arasında önemli bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır.

Amanullah Han, Türkiye'de gördüklerinden, Atatürk devrimlerinden etkilenmiştir. Kendi ülkesinde de benzer reformlar yapmaya karar vermiştir. Ama Türkiye ile Afganistan'ın şartları farklıdır. Atatürk, dikkatli olması yolunda dostunu uyarmıştır. Kral Amanullah Han, öğütlere, uyanlara pek aldırış etmeksizin reform işine koyulmuştur.

Çok geçmeden Afganistan'da bir gerici ayaklanma patlak vermiştir. Atatürk, dostu Afgan Kralını irticaya karşı korumayı denemiştir. O tarihte Afganistan'da bulunan Türk subaylarına, "hayatlarını ortaya koyarak" Amanullah Han'ı korumaları için emir vermiştir. Ama emir yerini bulmaya kadar Amanullah Han, tahtını bırakıp kaçmak zorunda kalmıştır. Hindistan'a geçer, oradan Avrupa'ya gider ve İtalya'nın başkenti Roma'ya yerleşmiş; ömrünün sonuna kadar gurbet elde yaşamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah Han, devrildikten sonra da Atatürk'e karşı dostluğunu sürdürmüştür. Birkaç kez, özel olarak, Roma'dan Türkiye'ye gelmiş ve Atatürk'le görüşmüştür. Son olarak Kasım 1938'de tekrar Türkiye'ye gelmiştir. Atatürk'ün cenaze töreninde bulunmuştur. Büyük dostuna karşı son saygı görevini yerine getirmiş olmuştur.

Afganistan'ın devrik kralı Amanullah Han, 1892'de Kâbil'de doğmuş, 1960'da İsviçre'nin Zürih şehrinde ölmüştür.

Muhammed Nadir Şah

Amanullah Han'ı devirip Afganistan tahtını işgal eden "Beççe-i Saka" lâkaplı gerici çete başı, dokuz ay sonra tahttan indirildi. Afganistan tahtına Muhammed Nadir Şah geçti. Atatürk, Afganistan'da başlatılmış olan reformları askıya almaya, gericilere ödün vermeye yönelen yeni Afgan Kralı'na karşı önceleri biraz soğuk davrandı. Bu soğukluğu giderme yolundaki girişimler hep Nadir Şah'tan geldi. Atatürk'e mektuplar, mesajlar gönderdi. Kâbil'deki Türk Büyükelçisine, "Kâffemiz Reisicumhur Hazretlerini (Atatürk'ü) başımız tanırız" diyor, yenilik yolunda ilerlemek kararında olduğunu söylüyordu.

Zamanla Atatürk ile Nadir Şah arasındaki soğukluk ortadan kalktı. İlişkiler dostluğa dönüştü. Neredeyse Atatürk'ün Amanullah Han ile ilişkileri kadar sıcak ve içten olmaya başladı.

Ama bu dönem uzun sürmedi. 8 Kasım 1933 günü Nadir Şah, bir suikasta kurban gitti. Atatürk ile Nadir Şah arasındaki ilişkiler de böylece trajik biçimde noktalandı.

Muhammed Nadir Şah, 1880 yılında Hindistan'da doğmuştur. 1933'te Kâbil'de öldürülmüştür.

Zahir Şah

Nadir Şah'ın ölümü üzerine 18 yaşındaki oğlu Zahir Şah Afganistan tahtına çıktı. Atatürk, yeni Kralı kutladı. Zahir Şah da Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek arzusunda olduğunu bildiriyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk-Zahir Şah ilişkileri, Nadir Şah dönemindeki gibi dostça gelişti. Karşılıklı dostluk mesajları hiç eksik olmadı. 1934 yılında Fahrettin Altay Paşa Afganistan'ı ziyaret etti. 1936 yılında da Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han ve Millî Savunma Bakanı Altes Mareşal Şah Mahmut Han ayrı ayrı Türkiye'yi ziyaret ettiler. Atatürk tarafından kabul edildiler.

Bu ziyaretler dolayısıyla Atatürk ve Zahir Şah birbirlerine dostça mektuplar gönderdiler. ilişkilerini iyice geliştirdiler. Türk-Afgan dostluğunun günden güne arttığını görmekle duydukları hoşnutluğu dile getirdiler. Bu dostluğun her iki ülke için hayırlı sonuçlar vermesini dilediler. Dostluk ve kardeşlik duyguları vurgulandı, pekiştirildi.

Gelişmeler 1937 yılında Saadabad Paktı'nın imzalanmasına vardı. Pakt, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında yapıldı. Bu paktın imzalanması dolayısıyla Zahir Şah ve Atatürk birbirlerini hararetle kutladılar.

Atatürk 10 Kasım 1938'de öldüğü zaman arkasında, iyice güçlenmiş ve kökleşmiş bir Türk-Afgan dostluğu bırakmıştı. Onun ölümü Afganistan'da da derin üzüntü yarattı. Afgan Kralı Zahir Şah, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'ya uzun ve içten bir başsağlığı mesajı gönderdi. Kendisini Atatürk'ün cenaze töreninde temsil ettirmek için amcası Prens Şah Veli Han'ı Ankara'ya yolladı: Kral hanedanından sadrazam başta olmak üzere, bütün Afgan vezirleri, Âyan ve Mebusan Başkanları ve üyeleri, Kralın yaverleri, generaller vs. topluca Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğine giderek baş sağlığı dilemişler, Atatürk'ün ölümünden duydukları üzüntüyü bildirmişlerdir. Afganistan, Türkiye'nin ulusal yasını paylaşmıştı. Afganistan, o güne kadar başka hiçbir kimseye böyle bir saygı göstermemişti. Atatürk, Afganlıların gönüllerinde gerçekten yer etmişti.[2]

Evet, Atatürk döneminde Afganistan'da üç kral saltanat sürmüştü. ikisi devrilmiş, biri de suikasta uğramış, öldürülmüştü.

2 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993, s. IX-XI.

Levent Şahverdi Arşivi

Zahir Şah, 1914 yılında Kâbil'de doğdu. Babasının ölümü üzerine 1933'te tahta çıktı. 1973 yılında İtalya'da bulunduğu bir sırada kuzeni Davut Han tarafından devrildi. O tarihten 2002 yılına kadar İtalya'da oturmuştur.

Atatürk, kardeş Afganistan'da çağdaş bir devlet kurulmasını, Afgan halkının çağdaşlaşmasını arzu ediyordu. Bunun için kardeş Afganistan'a yardım elini uzatmıştı.

Afgan Ülkesi

Yüz ölçümü ve nüfus

Afganistan, 635.000 kilometre kare genişliğinde, yaklaşık 20 milyon nüfuslu bir ülkedir. 1747'den beri bu adı taşımaktadır. Yüksek dağ silsilelerini kapsayan ülkenin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1.200 metredir. Başkent Kâbil 1.700 metre yükseklikte kurulmuştur. Yüksekliğine bakarak Afganistan'a, "Asya'nın İsviçresi" diyenler olmuştur.

Afganistan nüfusunun yüzde 20 kadarının Türk soyundan olduğu sanılmaktadır. Özbek, Türkmen vs. Afganistan'ın kuzey bölgesi "Afgan Türkistanı" olarak da bilinmektedir. Afganistanlı gazeteci-yazar Esadullah Oğuz bu konuda diyor ki: "Afganistan'da Türklerin toplam nüfusu 5 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Bunun 2 veya 2.5 milyonunu Özbekler, 1.5 veya 2 milyonunu Türkmenler, geri kalanını da öteki Türk boyları oluşturur. Afganistan'da savaş yüzünden son 20 yıldan beri nüfus sayımı yapılamadığından yukarıdaki rakamlar daha önceki sayımlar ve nüfus artışı göz önüne alınarak tahmini olarak verilmiştir."[1]

Ocak 1936'da, Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Türkiye'ye resmî bir ziyaret yapmış idi. Bu ziyaret dolayısıyla, Türk Hükümeti'nin yayın organı durumundaki *Ulus* gazetesi, 7 Ocak

[1] Esadullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitapçılık, İstanbul: 2001, s. 43-44.

Levent Şahverdi Arşivi

1936 günü "Asya'nın isviçresi: Kardeş Afganistan" başlıklı bir yazı yayımladı. Yazı, Atatürk zamanında Afganistan'ın Türk halkına nasıl tanıtıldığının bir belgesi niteliğindedir. Bu ilginç yazıdan alıntılar aşağıya aktarılmıştır. Okuyalım:

"Coğrafi vaziyeti:

"Yakın zamana kadar dünyanın en az tanınan yerlerinden biri olan Afganistan, etrafı yüksek dağlarla çevrilmiş, içerisi çok arızalı bir memlekettir. İran'ı, Hindistan'ı, Türkistan'ı ve Çin'i ayıran bu yüksek dağların sınırı içinde zengin ovalar, iyi ekilmiş vadilerle dolu çok güzel bir yurdun saklı olduğunun kimse farkında olmamıştı.

"Hakikaten, Afganistan'a Asya'nın İsviçresi adını verenler hiç aldanmamışlardır. Burası hem tabiat güzelliği, hem de birbirine benzemeyen köşelerinin iklim farkları sayesinde yetişen çeşitli mahsul bolluğu ile İsviçre'ye benzer...

"Memleketin en alçak yeri bile deniz seviyesinden bin metre yüksekliktedir. Dağlık yerlerde 1.500 yahut 2.500 metreyi bulur. Yazı sıcak, kışı serttir. Böyle olmakla beraber memleketin ayrı ayrı yerlerinde mevsimlerin değişik farkları göze çarpar. Garp ve cenup (batı ve güney) tarafları kum ve çakıl taşlarıyla kaplı çöller teşkil ederler. Cenubun bu çıplaklık ve çoraklığına karşı şimalin (kuzeyin) bereketi ve güzelliği eşsizdir...

"Halk ve dil:

"Afganistan'ın birbirine benzemeyen köşeleri gibi halkı da değişik menşelerden gelme ayrılıklar göstermektedir. Bu bakımdan da bu memleket gene İsviçre'ye benzemektedir. Alp dağlarının çevrelediği İsviçre'de Cermen ve Latinler nasıl birbirlerine karışarak bir İsviçreli ruhu meydana getirmişlerse, burada Türk, Moğol, Hint, İran Kâbileleri toplu bir Afganlılık yaratmışlardır. Afganistan halkının menşe ayrılıkları yüzünden burada çeşitli diller konuşulur. Resmî Afgan dili Farsçadır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Afganistan'ın tarihi:

"Bugünkü Afganistan'ın erkinlik (bağımsızlık) tarihi o kadar eski değilse de Afgan topraklarının tarihi çok eskiden başlar. Büyük İskender'den Cengiz'e, Babür'den Nadir Şah'a kadar Hint'in göz kamaştırıcı güzelliklerine kavuşmak isteyen cihangirler Hint ovalarına hep Afgan topraklarından geçerek indiler. Türk medeniyeti bu yoldan Hindistan'a aktı. Müslümanlık buradan nasıl Hindistan'a yol bulduysa Zerdüşt dini de bu topraklarda doğdu ve Buda, Yunan efsaneleriyle burada çarpıştı. Afgan topraklarında Türklerin kurdukları büyük hükümetler de kendilerini tarihe burada mal etmişlerdir. Akhunlar, Tukyo Türkleri bu topraklarda hâkim devletler kurdular. Türk medeniyeti tarihinin parlak bir devrini teşkil eden Gazneliler zamanında Gazne büyük bir irfan merkezi idi. Şarkın her tarafından tahsil için buraya gelinirdi.

"Gaznelilerden sonra Harzemşahlar, Çağataylar, Kuşhanlar, Timur oğullarından Babür hep buralarda yerleştiler ve Afgan topraklarının tarihi böylece 1747'ye kadar devam etti.

"Afgan Devleti'nin temeli:

"1747'de Afgan topraklarına hakim olan İran Hükümdarı Nadir Şah öldürüldü. Nadir Şah'ın ordusunda hizmet eden Ahmet Han adında Durranîlerden bir asker vardı. Bu asker vaziyeti harekete geçmeye uygun görerek, diğer kâbile reislerinin de yardımını alarak, bugünkü Afganistan Krallığı'nın temellerini kurdu. Kandahar'ı ilk Afgan devletinin merkezi yaptı. Kendisini de "Ahmet Şahı Dürran" adı ile Afgan emiri ilân etti. İlk defa Afgan topraklarında erkin (bağımsız) olarak temeli atılan Afgan Devleti'ni resmen ilk tanıyan da Türkiye oldu (1750)."[4]

4 "Asya'nın İsviçresi: Kardeş Efganistan", *Ulus* (Ankara), 7.1.1936 & *Ayın Tarihi*, Ankara, Şubat 1936, No. 26, s. 475-476.

Levent Şahverdi Arşivi

Köprü Ülke ve Hedef Ülke

Afganistan, büyük kara yolu üzerinde bir köprü ülke durumundadır. Afganistan toprakları, eski çağlardan 18. yüzyıl ortalarına kadar İranlılar, Araplar, Moğollar ve en fazla da Türkler tarafından yönetilmiştir. Sonunda, 1747'de, Ahmet Şah Dürranî sayesinde, bağımsız Afgan Devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Bu tarihten sonra bu yeni devlet, "Afganlar ülkesi" anlamına gelen Afganistan (veya Efganistan) adıyla anılmaya başlamıştır.

Afganistan'ın kurucusu Ahmed Şah Dürran, arkasında büyük bir ülke bırakarak, 1773'te ölmüştür. Yerine geçen büyük oğlu Timur Şah, başkenti Kandahar'dan Kâbil'e taşımıştır. Afganistan, aşağı yukarı bugünkü sınırlarına kavuşmuştur.

Timur Şah da 20 yıl saltanat sürdükten sonra 1793 yılında ölmüştür. Dördüncü oğlu Zaman Han tahta çıktı. Ama çok geçmeden kardeş şehzadeler arasında taht kavgaları başladı ve bu yüzden 1818 yılında Dürranî hanedanı yıkılmıştır. Yerine Muhammed Zaî hanedanı geçmiştir. Fakat kardeşler ve Kâbileler arasında kanlı çekişmeler bitmedi. Ülke, anarşi içinde çalkalandı durdu.

İçerde zayıf düşen Afganistan, sonunda, yayılmacı Avrupalı emperyalistlerin kıskacı altında kaldı. Güneyden, Hindistan'dan ilerleyen İngilizler, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında Afgan topraklarına uzanmaya başlamışlardı. Kuzeyden, Uluğ Türkistan'dan ilerleyen Ruslar da 19. yüzyıl ortalarında Afganistan sınırına dayanmıştı. Böylece Afganistan, İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında stratejik bir önem kazandı, bir kilit ülke durumuna geldi. Rus imparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu arasında oynanan "Büyük Oyun"un bir domino taşı durumuna düşmüştür.

İngilizler, Rus istilâsına karşı Afganistan'ı bir kalkan yapma yolunu tutmuşlardır.[5] *"Hindistan ne kadar uzakta savunulursa o kadar iyi olur."* Parola buydu, İngiliz düşüncesinin özeti buydu. Sonuçta Afga-

[5] Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, III. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1987, 2. Baskı, s. 225.

Levent Şahverdi Arşivi

nistan, bir hedef ülke konumuna getirilmiştir. Afganistan'ı istilâ etmeye kalkışan İngilizler ile ülkelerini savunmak isteyen Afganlılar arasında, seksen yılda üç savaş çıkmıştır: Birincisi İngiliz-Afgan savaşı 1839-1842 yıllarında, ikincisi 1878-1879 arasında ve sonuncusu da 1919'da olmuştur.

Öte yandan Rusya, durmadan Türkistan'ı yutuyordu. Ruslar, 1847'de Fergana vadisini, 1865'te Taşkent'i, 10 Haziran 1873'te Hive'yi zaptettiler. Hiva'dan sonra Atrek vadisi ile Urgenç'in de Rusların eline düşmesi, İngiltere için tehlikeliydi. Çünkü Ruslar kendilerine Herat yolunu açmaya koyulmuşlardı ve Herat-Kandahar yoluyla Hindistan kapılarına inebileceklerdi.[6]

İngiltere, Rusya ile görüşmeye başladı. Bir ara İngiliz-Rus pazarlığı İstanbul'a kaydı. İngiliz ve Rus delegeleri, Aralık 1976'da İstanbul'da toplanan "Tersane Konfersansı" sırasında Orta Asya, Afganistan ve Hindistan işleri hakkında İstanbul'da gizli bir anlaşma yapmak istediler. Bunun ana hatları şunlardı: Ruslar, Çin Türkistanında ve onun başkenti Kaşgar'da her türlü nüfuz kurma isteğinden vazgeçeceklerdi. Birbirlerinden izin almadan İngiltere, Buhara emiriyle; Rusya da Afganistan emiriyle mektuplaşmayacaktı. Türkmen bölgeleriyle Merv tarafsız kalacak, yani Ruslar tarafından işgal edilmeyecekti. Türkmen akınlarını cezalandırmak bahanesiyle Rusya, Türkmen ülkelerini işgale kalkışmayacaktı...[7]

Kâbil'e Bir Osmanlı Elçisi

Bu sırada, Osmanlı Devleti de Afgan işlerine biraz karıştı. 1877-1878 Türk Rus Savaşı başında Osmanlı Padişahı İkinci Abdülhamid, Afganistan'a bir Elçilik heyeti gönderdi. Heyet, Fevkâlade Sefir olarak Şirvanîzâde Ahmed Hulusi Efendi ve sır kâtibi olarak, Mektubîzâde Ahmed Bahaî Molla'dan oluşuyordu. Sultan II. Abdülhamid'den Afgan Emiri Şir Ali Han'a bir mesaj götürdü.

6 *A.g.e.*, s. 420-422.

7 *A.g.e.*, s. 426-427

Levent Şahverdi Arşivi

Mesajda, 1877'de başlayan Türk-Rus Harbi sırasında Afganistan'ın da Rusya'ya karşı harekete geçerek, Hiva ve Buhara gibi İslâm memleketlerini kurtarması, bu suretle Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi ve ayrıca İngiltere ile dostça ilişkiler kurması tavsiye olunuyordu. Osmanlı heyeti, Afgan emiri tarafından, hastalık bahanesiyle uzun zaman bekletildikten sonra nihayet kabul edilince II. Abdülhamid'in mektubunu ve hediyelerini Emir Şir Ali'ye sundu ve ziyaret maksadını kendisine anlattı. Emir, teklifi gayet soğuk karşıladı ve İngiltere'ye güvenmediğini ve şimdilik Rusya ile ilişkileri kesmek istemediğini, Hiva ve Buhara'nın öyle kolay kolay kurtarılamayacaklarını ve yalnız eğer İran, Osmanlı Devleti'ne savaş açarsa Afganistan'ın derhal Türkiye yanında savaşa gireceğini söylemekle yetindi ve heyetin hemen geri dönmesine izin vererek görüşmeyi kesti.[8]

1877 -1878 Türk-Rus Savaşı'nda Asya ortasında bir Müslüman memleket olan Afganistan'dan medet umulmuştu. Belki Afganistan, bir hareket yaparak Hiva ve Buhara taraflarında bir miktar Rus askerini meşgul edebilir ve Türklere dolaylı bir yardımda bulunabilirdi. Ama Afganistan Rusya'ya karşı herhangi bir harekete girişmedi. O sırada Afgan Emiri, Rus dostluğu ve İngiliz düşmanlığı politikası izliyordu.

Tampon Ülke

Bu politika yüzünden 1979'da ikinci İngiliz-Afgan savaşı çıktı.

İngilizler, Afgan sınırına asker yığmışlardı. İlk hamlede büyük başarılar sağlarlar, Hayber ve Kurram boğazlarını zorlarlar, Celâlabad kenti alınır ve Kâbil tehdit edilir. Öbür yandan Kandahar da düşer. Emir Şir Ali, hapiste tuttuğu büyük oğlu Yakub'u salıverir ve kendisi Rus heyetiyle birlikte Kâbil'den Hindu-Kuş'un kuzeyine kaçar. Orada Ruslardan yardım ister, kendisine bir yardım gelmez ve hatta Rus Türkistanı'na sığınmasına da güçlükler çıkarılır. O da Mart 1879'da üzüntüsünden Belh'te (Mezar-ı Şerif'te) ölür.

[8] *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

AFGANİSTAN İNGİLTERE İLE RUSYA ARASINDA
"Allahım Beni Dostlarımdan Koru!"
(İNGİLİZ KARİKATÜRÜ, PUNCH, 30. XI . 1878)

Levent Şahverdi Arşivi

Ölen Emir'in oğlu Yakub Han Afganistan tahtına çıkarılır. Yakub, ilk iş olarak İngilizlerden barış ister ve onların bütün şartlarını kabul eder. 26 Mayıs 1879'da, Kâbil-Celâlabad yolu üzerinde, Gandamak konağında barış anlaşması imzalanır.

Buna göre İngiltere, Afganistan'ın dış ilişkilerini denetleyecek ve dış saldırılara karşı Afganistan'ı koruyacak (Md. 3); Kâbil'de bir İngiliz elçisi ve Afganistan'ın bazı sınır kentlerinde İngiliz memurları bulunacak (M. 4); Kurram, Pişin ve Sibi bölgeleri, bir tür tımar gibi İngilizlerde kalacak, Hayber ve Miçni boğazlarını İngiliz Hükümeti denetleyecek (M. 9) ve Emire yılda 60.000 İngiliz altını verilecektir.[9]

Bu anlaşma ile İngilizler artık Afganistan'ı avuçlarının içine aldıklarını zannederler ve Hindistan'ın şimdi "bilimsel sınırını" (?) bulduğunu söyleyenler olur. İngilizler, yer küresinin bu parçasına da artık hükmedeceklerini düşünürler. Anlaşmayı imzalamış olan Sir Louis Cavagnari, Kâbil'e ilk elçi olarak atanır ve yeni emir tarafından çok iyi karşılanır. Bu ülkenin dış ilişkilerini de kontrol edecektir. Afganistan, dış siyasette İngilizlerin buyruğu altına girmiştir.

Fakat çok geçmeden Kâbil'de bir ayaklanma patlak verir. İngilizler baskına uğrar. 3 Eylül 1879'da İngiliz Elçiliği binası basılır, Elçi Cavagnari ve bütün personeli toptan öldürülür. Savaş yeniden başlar. General Lord Roberts komutasındaki İngiliz kuvvetleri 12 Ekim 1879 günü yeniden Kâbil'e girerler ve ayaklanmayı bastırırlar. Yakub Han tahttan indirilip Hindistan'a sürülür ve artık ölünceye kadar orada kalacaktır. Dost Muhammed'in torunu ve Şir Ali'nin yeğeni olan Abdurrahman Han, Afganistan tahtına çıkarılır ve İngiliz Hükümeti tarafından Afganistan Emiri olarak tanınır. (22 Temmuz 1880).

Afganistan, giderek Rus İmparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu arasında bir tampon devlet durumunda kaldı. iki imparatorluk arasındaki "Büyük Oyun", yaklaşık yüz yıl boyunca Afganistan'da oynandı. İngiliz-Rus rekabeti yüzünden Afganistan, toprak bütünlüğünü güç bela koruyabildiyse de bağımsızlığını kaybetti. Afganistan'ın

[9] *A.g.e.*, s. 451.

Levent Şahverdi Arşivi

dış ilişkileri İngiltere'nin kontrolüne girdi. Ülkenin kuzeyi de Rus nüfuzuna girdi.

Ünlü İngiliz mizah dergisi *Punch*'ın 30 Kasım 1878 tarihli sayısında yayımlanmış olan çarpıcı bir karikatür, Afganistan'ın o dönemdeki hazin halini şöyle gözler önüne serer: Zavallı Afgan, iki vahşi yaratık arasında dehşet içinde büzülüp kalmıştır. Sağında, ağzının suları akan Rus ayısı, solunda gazaba gelmiş İngiliz aslanı arasında titreyerek dua eder: "Allahım, beni dostlarımdan koru!" der.

Rusya ile İngiltere, Afganistan konusunda, yüz yıl boyunca rekabet ettiler, kavga ettiler, birbirleri aleyhinde sayısız entrikalar çevirdiler ve sonunda 1907 yılında masaya oturup bir anlaşma imzaladılar. "Büyük Britanya ile Rusya Arasında İran, Afganistan ve Tibet ile ilgili Anlaşma" başlığını taşıyan 31 Ağustos 1907 tarihli bu anlaşma ile Asya kıtasının bu parçasını nüfuz bölgelerine ayırdılar.'[10] Stratejik bakımdan önemli bir konumda bulunan Afganistan'ı tampon devlet olarak kullanmaya karar verdiler. Afganistan, İngiliz nüfuz bölgesi içinde ve Rus nüfuz bölgesi dışında kaldı. Anlaşmaya göre, Rusya, Afganistan ile ilişkilerini İngiltere aracılığıyla yürütecekti. Buna karşılık İngiltere de Afganistan'ı işgal etmeyecek, kendi imparatorluğuna katmayacak ve bu ülkenin iç işlerine karışmayacaktı. Yani Afganistan, iç işlerinde bağımsız, dış ilişkilerinde ise İngiltere'ye bağımlı olarak kalacaktı. Afgan hükümeti, yabancı ülkelerle doğrudan ilişki kuramayacak, dışarıya elçiler gönderemeyecek, yabancı ülkelerden elçiler kabul edemeyecek, hiçbir ülke ile anlaşma yapamayacaktı. Afganistan'ın dış ilişkileri İngiltere'den sorulacaktı.

Kısacası, Afganistan, bağımsızlıktan mahrum, İngiltere'nin kontrolü altında bir ülke idi. Bir İngiliz protektorası derecesine düşürülmüştü.

Yirminci yüzyıl başlarında Afganistan'ın durumu buydu.

[10] Bu anlaşmanın ve eklerinin tam metinleri için bkz. Michael Hurst (Editor), *Key Treaties for the Great Powers*, Cilt 2, 1871-1914, Londra: 1972, s. 805-809 ve J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Cilt I, *1535-1914*, New York: 1956, s. 265-267.

Levent Şahverdi Arşivi

Emir Abdurrahman

1880'de Afganistan tahtına çıkan Emir Abdurrahman, Atatürk'ün dostu Amanullah Han'ın büyük babasıdır. Az zamanda Afganistan'ı yeniden birleştirmiştir. Ondan sonra karşılaştığı irili ufaklı ayaklanmaları acımasızca bastırmıştır. Yönetimi genelde sert, hatta zalimce idi; ancak merkezî hükümeti, çeşitli Kâbilelerin üzerinde, kesin bir kuvvet haline getirmek ona nasip olmuştur.

Abdurrahman, pek çağdaş olmasa da düzenli bir ordu kurmuştur. Bu ordu, oymak veya Kâbile teşkilâtlarının az çok dışındaydı ve doğrudan kendisine bağlıydı. Askerler, şu veya bu Kâbileden topluca gelmiş üyelerden değil, teker teker devlet hizmetine alınmış erlerden oluşuyordu. Bu sayede emir, Kâbilelerin çok üstünde güçlü bir duruma geçmiştir.

Yeni emir, biraz Orta Çağ tipinde olmakla birlikte düzenli bir hükümet kurmuştur. Siyasal düşünceleriyle ilgili anılarını *Tac üt-tevarih*'in "Afganistan'ın güçlü ve ileri bir millet olması için faydalı talimat, öğüt ve nükteler" adlı bölümünde toplamıştır. Orada Emir Abdurrahman başlıca şunları söyler:

a) Ülkenin sınırları kesin olarak çizilmelidir, b) Ülke akreplerden (muhaliflerden) temizlenmelidir, c) Bütün halka karşı oymak, din vs. farklılığı gözetilmeden eşit biçimde davranılmalıdır; tâ ki bütün ulus bir birlik olsun, d) Bu birlik hükümdar ölünce şehzade kavgalarıyla bozulmamalıdır, e) Kanuna göre iş görülmelidir, f) Tedrici terakki aranmalıdır, g) Meşveretle iş görülmelidir, h) Yeni ıslahat o kadar acele yapılmamalıdır ki halkta muhalefet duygusu uyanmasın, i) Frenk usulü ilimlerin tahsili gerekir, vs.[11]

Burada önce sınırlara parmak basılmıştır. Afganistan'ın kuzey sınırları Rusya ile İngiltere arasında sonu gelmeyen bir tartışma konusuydu. Sınır yüzünden zaman zaman iki büyük devlet arasında ciddî sürtüşmeler oluyor ve Afganistan iki arada kalıyordu. Mart 1885'te Ruslar Afganistan'a saldırarak Herat'ın kuzeyindeki Pençdeh kasaba-

[11] Bayur, *Hindistan Tarihi, III*, s. 460.

Levent Şahverdi Arşivi

sını almışlardı. Bunun üzerine İngilizler de Herat'ı Ruslara karşı korumak için oraya bir topçu birliği göndermek istemiş, eğer Ruslar Herat'ı alırlarsa İngilizlerin de Kandahar'ı almaya mecbur kalacaklarını açıklamışlardı. Emir Abdurrahman bu tehlikeyi zor savuşturmuştu. Sonunda 13 Eylül 1886 ve 22 Temmuz 1887'de yapılan İngiliz-Rus anlaşmalarıyla Afgan-Rus sınırı tespit edilmişti. (Afganistan-İran sınırı da 1934 yılında Orgeneral Fahrettin Altay Paşa'nın hakemliğiyle çizilecekti.)

Abdurrahman Han, Afganistan tarihinde derin iz bırakan bir emirdi. Afganistan'ı bir bayrak altında toplamayı başarmış olan bir hükümdardı. Onun zamanına kadar derebeylik ve kargaşa içinde yüzen bir ülkede, kendi tarafından kurulan düzenli bir hükümet bırakmıştır. Ancak Emir Abdurrahman Han, İngiltere'ye karşı bir bağımsızlık savaşına kalkışmamıştır.

Emir Abdurahman Han, 21 yıl hüküm sürdükten sonra 1901 yılında ölmüş; yerine oğlu Habibullah Han geçmiştir.

Afganistan'da Türkiye'ye ilgi

"Frenk usulü ilimlerin tahsili gerekir" diyen Emir Abdurrahman zamanında, Hint yarım kıtasında olduğu gibi, Afganistan'da da sınırlı ölçüde bir aydınlanma başlamış ve Türkiye'ye karşı ilgi uyanmıştı. Hint ve Afgan aydınları uyanıp bilinçlendikçe kendi yazgılarıyla Türkiye'nin çilesi arasında bağlantı kurmaya yöneliyorlardı. Afganistan, Asya'nın ortasında, ta uzaklardan gelen İngilizlerin ve Rusların saldırılarına uğrarken, öte yanda Halife'nin ülkesi Osmanlı Devleti de aynı Rusya'nın ve emperyalist Batı'nın saldırılarıyla boğuşuyordu.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı'yla savaşları Doğu'da yakından izlenmeye ve doğru olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. 1897 Türk-Yunan Savaşı da saldırgan Batı'nın Türkiye'ye saldırısı olarak yorumlanmış ve Teselya'daki Türk zaferi Afganistan'da ve Hint yarım kıtasında da alkışlanmıştı. Ertesi yıl, Hindistan'ın kuzey-batı sınırında, Hayber geçidi yöresinde büyük bir ayaklanma patlak vermişti. Tirah Ayaklanması diye tarihe geçen ve elli bin kadar in-

Levent Şahverdi Arşivi

sanın silaha sarıldığı bu ayaklanmanın başlıca nedeninin Teselya'daki Türk zaferi olduğunu İngiliz belgeleri açıkça belirtir. Balkan Savaşı sırasında kaleme alınan bir İngiliz belgesinde, "Unutulmamalı ki, 1897 yılında Türklerin Teselya'da kazandıkları zafer, ertesi yıl patlak veren Tirah Ayaklanması'nın başlıca nedeni olmuştu" deniyordu.

Afganistan ve İran'ı nüfuz bölgelerine ayıran ve âdeta birer protektora derecesine düşüren 1907 tarihli meşhur İngiliz-Rus Antlaşması da Afganistan'da milliyetçilik duygularını ve İngiliz düşmanlığını kamçıladı. Afgan aydınları Türkleri daha iyi anlamaya başladılar. 1908 Meşrutiyet hareketi, 1909'da 31 Mart Olayı ve bir halife-padişahın devrilmesi, yerine yenisinin tahta çıkarılması da İslâm dünyasında Türkiye'ye karşı ilgiyi artırdı. Artık haberleşme araçları nispeten gelişmişti, haberler daha kolay yayılıyordu.

1911'de İtalya'nın Libya'ya saldırısı tipik bir sömürge savaşıydı. Bir Osmanlı eyaleti sömürgeci bir Avrupa devletinin saldırısına uğramıştı. Bu savaşta Doğu halklarının sempatisi Türkiye'nin yanındaydı. Londra Büyükelçiliğimiz arşivlerinde, bu savaşta Türkiye Kızılayı'na Asya'dan ve Afrika'dan epeyce bağışlar yapıldığını gösteren belgeler var. Güney Afrika'nın Durban ve Johannesburg kentlerinden Doğu Bengal ve Afganistan'a kadar çeşitli yerlerden yaralı Türk askerleri, dul ve yetimleri için yardımlar toplanıp gönderilmiş.

Ertesi yıl çıkan Balkan Savaşı'nda da Hindistan'dan ve Afganistan'dan gelip Türk ordusuna katılanlar olmuştur. Türk ordusu saflarına katılan Afganlı subaylardan biri de Abdurrahman Bey'dir. Kendisi, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından 1920 yılında Afganistan'a temsilci olarak gönderilecekti.

Balkan Savaşı'nda İngilizler, kazanılacak bir Türk zaferinden kaygı duymuşlardı. Bunun Hindistan'ı ve Afganistan'ı etkileyeceğinden çekinmişlerdi. Bu kaygılar gerçekleşmemiş, Türkler Balkan Savaşı'nda acı bir yenilgiye uğramışlardı. Bu savaş sırasında Hindistan'da gözlemlerde bulunan Sir V. Chirol adlı İngiliz görevli, Foreign Office'e şunları rapor ediyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"Balkan Savaşı başlar başlamaz Hindistan Müslümanları bu savaşı, Hristiyan Avrupa tarafından İslâm dünyasına karşı girişilen yeni bir suikast olarak gördüler. Bu suikast yüzünden, çeyrek yüzyıl önceki Türk-Rus savaşından beri, Mısır, Tunus, Fas, İran arka arkaya, az ya da çok Hristiyan devletlerin tahakkümü altına girmişlerdir. Şimdi, kendi bağımsızlığını koruyabilen sonuncu Müslüman devlet Türkiye de, Avrupa büyük devletlerinin onayıyla saldırıya uğruyordu. Türkiye, yalnız Müslümanların sempatisini kazanmakla kalmıyor, fakat aynı zamanda Hindu milliyetçileri ve bir kısım Hindu basını da Avrupa karşısında Asya'nın şampiyonu olarak Türkiye'yi destekliyor."[12]

Mahmud Tarzi'nin Etkisi

Afganistan'da Türkiye'ye karşı ilgi ve yakınlığın gelişmesinde Mahmud Tarzi adlı Afgan aydının da doğrudan etkisi olmuştur. Mahmud Tarzi, II. Abdülhamid döneminde, 1882-1901 yıllarında aralıksız 18 yıl Türkiye'de yaşamış, Türkiye'de okumuş, Türk dostu olarak ülkesine dönmüştü. Afganistan'da siyasî basının kurucusu sayılır. Atatürk zamanında Türkiye'yi ziyaret eden Afgan Kralı Amanullah'ın da kayın pederi olmuştu. Amanullah'ın eşi Kraliçe Süreyya, Mahmud Tarzi'nin kızıydı.

İslâm Ansiklopedisi'ne "Efganistan" maddesini yazmış olan Mahmut Tarzi'nin oğlu Abdülvehhab Tarzi, babası hakkında şu bilgileri veriyor: "O zamana kadar (1907 yılına kadar) Efganistan'da milliyetçilik, hürriyet ve istiklâl davaları, bugünkü manası ile anlaşılmış değildi. Türkiye'den başlayarak, sonra İran'a sirayet eden bu cereyan 'değişmeyen şark' *(unchanging* east)'ın nihayet medeniyetin kudret ve imkânlarını anladığına ve kendi mukadderatını kendi eline almaya azmettiğine alâmet idi. Efganistan tarihinde Emir Habib Allah Han devrinin en parlak hadiselerinden biri de Efganistan'da millî cereyanın doğması ve ilk siyasî gazetenin çıkmasıdır. Sir Percy Sykes'ın dediği gibi, 'milliyetçilik cereyanı Efganistan'da ilk defa Mahmud Tarzi

[12] *F.O.424/427*, p.q1-q2, No. 190.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından ortaya atıldı.' Kendisi Muhammed-Zay sülâlesinin Kandahar dalından serdar Abdurrahman Han'ın oğlu idi. Babası Efganistan'ın en büyük şair ve ediplerinden idi. Aburrahman Han'ın tahta çıkmasıyla, siyasî bazı ihtilâftan dolayı, Emir tarafından 1882'de vatanından uzaklaştırılan Serdar Gulam Muhammed Han Tarzi, ailesi ile beraber Türkiye'ye iltica ederek, II. Abdülhamid tarafından çok iyi karşılandı ve padişahın misafiri sıfatı ile, Şam'da oturmasına müsaade edildi. Böylece Mahmut Tarzi, bütün gençliğini Şam ve İstanbul'da tahsil ile geçirdi. Türk milliyetçilik cereyanı ve Garp kültürü ile yakından temas etmek imkânını buldu.

"Babasının Şam'da ve Abdurrahman Han'ın Kâbil'de aynı senede (1901) vefatı üzerine, Mahmud Tarzi, Habibullah tarafından Kâbil'e çağırıldı. Mahmud Tarzi, memlekette neşriyat yokluğunu ve Efganistan'ın dünya ve Garp fikrî ve siyasî cereyanlarından tamamen habersiz kaldığını görerek, bu durumun memlekette ne kadar büyük bir eksiklik olduğunu Emir'e (Habibullah Han'a) anlattı. Emir'in emri ile, ilk olarak, bir tercüme bürosu kuran Mahmut Tarzi Türkçeden birçok kitaplar tercüme etti ve nihayet 1910'da Efganistan'ın mukadderatı üzerine mühim tesirler yapan ve o memleket için ilk ilim ve irfan, terakki ve medeniyet meşalesi vazifesi gören *Sirâc al-ahbar-i Afganiye* gazetesini çıkarmak imtiyazını aldıktan sonra, bir taraftan milliyetçilik cereyanını ve istiklâl davasını esaslı bir surette ele alırken, diğer taraftan Efgan edebiyatında yeni bir çığır açtı. Mahmud Tarzi, vatanına döndükten sonra, münevver zümrenin yegâne lideri olup, Efganistan'ın hârici istiklâl ve dâhili islahat davasını ortaya attı ve *Sirâc al-ahbar* muharriri sıfatı ile İngilizlere sık sık hücumlara başladı."

Ansiklopedi devam ediyor: "Aynı zamanda Türk dostluğu ile tanınan Mahmut Tarzi, Emir Habibullah Han'a her zaman Efganistan'ın ilmî ve fennî sahalarda Türklerden istifade etmek fikrini telkin ederdi. Nihayet Emir'in muvafakatı ile Mısır'da firarî bulunan münevver Türk vatanperverlerinden doktor, mühendis, maliyeci, ressam ve matbaacı gibi beş-altı kişiyi Efganistan'a getirmeye muvaffak oldu. Türkiye'yi Efganistan'a ilk defa tanıtan bu Türkler, dürüstlükleri, cid-

Levent Şahverdi Arşivi

dî çalışmaları ve her birinin kendi sahasında bıraktığı muvaffakiyetli eserler ile, Efganlar arasında Türk sevgisini yerleştirdiler."[13]

İngiliz raporlarına göre, Ankara'ya atanan ilk Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han da Mahmud Tarzi'nin kayın biraderi idi.[14] Sultan Ahmed Han, Atatürk zamanında Ankara'da iki defa büyükelçilik yapmış, Türkiye Afganistan dostluğunun gelişmesi için canla başla çalışmış olan bir Türk dostuydu.

Habibullah Han ve Trajik Sonu

1901 yılında, Emir Abdrurahman Han ölünce, büyük oğlu Habibullah Han iç savaşsız Afganistan tahtına çıktı. Kâbil'de büyükelçilik yapmış olan Yusuf Hikmet Bayur'un deyimiyle Habibullah, "Orta çapta, sağ duyulu ve az çok rahatını seven bir adam" idi.[15] Babasının çizdiği yolda yavaş yavaş yürüdü. Yavaş da olsa ülkenin gelişmesi devam etti. Türkiye'den doktor, subay, öğretmen getirildi, ama bunlar ülkenin geliştirilmesinde büyük başarılar sağlayacak sayıyı bulamadı.

Böyle olmakla beraber, Afganistan'da Batı fikirlerine karşı duyulan ürkeklik yavaş yavaş azaldı ve Mahmud Tarzi gibi aydınların da etkisiyle, memlekette daha hızlı kalkınma isteyen açık fikirli bir kuşak türemeye başladı.

Bu kuşak, dış politikada İngiltere'ye bağlı kalınmasını içine sindiremiyor; pek çok Afgan oymak ve halkının İngilizlere bırakılmış olmasını çok ağır buluyordu. Bağımsızlık, kalkınma ve modernleşme istiyordu. Afgan aydınlarının bu gibi istekleri Emir'i de az çok etkiliyor ve Habibullah bağımsızlık konusunda biraz daha duyarlılık gösteriyor, İngilizlere karşı çok nazlı davranıyor, hatta yumuşak biçimde kafa tutmaya çalışıyordu. Kendisi ile Hindistan Genel Valisi azametli

[13] *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 169.

[14] *F.O. 371 /10866 /E.915:* Lindsay'den Chamberlain'a rapor, 6.2.1925 ve *F.O. 424/262*, p. 62-68, No. 72.

[15] Bayur, *Hindistan Tarihi, III*, s. 461.

Levent Şahverdi Arşivi

Lord Curzon arasında bazı sürtüşmeler de yaşanmıştı. Curzon 1902 yılında ona bir mektup yazarak, babası ile Hindistan Hükümeti arasında imzalanmış olan antlaşmanın gözden geçirilmesi gerektiğini bildirmiş ve bu amaçla Emir'i Hindistan'a çağırmıştı. Habibullah Han, antlaşmada değiştirilecek bir taraf olmadığını söyleyip Curzon'un ayağına gitmemişti. Ancak Lord Curzon değiştikten sonradır ki 1905 yılında antlaşmanın değiştirilmesine razı olmuştu. Hindistan Kral nâibine ziyaretini de ta 1906 yılına kadar geciktirmişti. Eski anlaşmada Afgan emirine, İngiliz himayesindeki bir Hint mihracesiymiş gibi "His Highness" (Fahametlü) yani "Emir" deniyor iken yeni anlaşmada Habibullah'a "His Majesty" ("Haşmetlu") ve "Independent King" (yani "bağımsız kral") denmeye başlanmıştı.

Ancak Emir Abdurrahman zamanında olduğu gibi Habibullah zamanında da Afganistan'ın dış ilişkileri İngilizlerin kontrolü altındaydı. Afganistan, hiçbir yabancı devletle doğrudan ilişki kuramıyor, anlaşma yapamıyor; hiçbir ülkeye elçi gönderemiyor, hiçbir ülkeden yabancı elçi kabul edemiyordu. Kısacası, dış ilişkiler bakımından Afganistan İngiliz himayesi altındaydı, bir İngiliz protektorası konumundaydı.

İngilizler bu kadarla da yetinmediler, Rusya ile meşhur 1907 anlaşmasını yaptılar. Anlaşma ile İran, Afganistan ve Tibet, İngiliz ve Rus nüfuz bölgelerine ayrıldı. Afgan Emiri'ne haber bile verilmeden yapılan bu anlaşma ile İngiltere, Afganistan üzerinde tam bir himaye kuruyor ve bu ülkeyi âdeta bir İngiliz sömürgesi durumuna düşürüyordu. Afganistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü hiçe sayan bu anlaşma, Habibullah Han'ın itibarına indirilmiş bir darbe oldu. Habibullah, istişare meclisini toplayıp bu anlaşmayı kesinlikle reddetmeye ve tanımamaya karar verdi. Bu kararını İngilizlere de bildirdi. Ne var ki, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Afganistan tarafından tanınması şart değildi, esasen Emir'in kararını soran da yoktu. Rusya, Afganistan tanısa da tanımasa da bu anlaşmanın geçerli olduğunu ve uygulanacağını açıkladı. Anlaşma uygulanmaya kondu.[16]

[16] Antlaşmanın İngilizce tam metni: "Anglo-Russian Convention on Per-

Levent Şahverdi Arşivi

1907 anlaşması İngiltere'ye Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-18) Rus dostluğunu sağladı. Ama aynı zamanda Afganistan'da İngiliz düşmanlığını ve Afgan milliyetçiliğini de kamçıladı. Afganistan'da milliyetçilik ve Türkiye sempatisi Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha belirginleşti. Bu savaşta Türkiye, İngilizlere karşı savaşa girmişti ve âdeta Afganların özlemlerine tercüman oluyordu:

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması ve Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Afganistan'da da büyük heyecan uyandırdı. Afgan yurtseverleri bu badireyi, Afganistan'ın tam bağımsızlığını elde etmek için, bir fırsat saydılar ve *Sirac al-akbar*'da ateşli makaleler ile kamuoyunu galeyana getirdiler. Osmanlı Devleti'nin Halife adına İslâm dünyasına ilan ettiği Cihad-ı Ekber, Hint ve Afgan Müslümanları arasında kaynaşmalar yarattığı hâlde, Habibullah yüzünden Afganistan'da pek etki gösteremedi. Habibullah 24 Ağustos 1915'te Afganistan'ın tarafsızlığını resmen ilân etmiş ve tarafsız kalacağına dair İngilizlere güvence vermişti. Savaş sırasında Alman ve Osmanlı Devletleri tarafından Afganistan'ı savaşa sokmak için Kâbil'e gönderilen heyetler de elleri boş geri çevrildiler.

İslâm Ansiklopedisi'nde A. Tarzi şöyle diyor: "Bir Alman erkân-ı harp zâbiti olan Oskar Nidermayer'in reisliği altında ve aralarında, Halifenin bir mektubunu taşıyan bir Türk zabiti (Kâzım Bey) ile mâruf Hindistan inkılâpçılarından Râca Mahendra Pratap ile Mevlevî Barakat Allah bulunan bir misyon, Efganistan'ı İngilizlere karşı bir harbe sokmak maksadı ile, 24 Haziran 1915'te Herat'a ve 7 Eylül 1915'te Kâbil'e gelebilmişti. Emir bu heyeti resmen kabul ederek, müzakerelere girişti. Neticede Efganistan, müttefik olan Ruslar ile İngilizler arasında bulunduğundan, yalnız başına onlar ile harp edemeyeceğini... söyledi. Heyet, bir netice elde edemeyerek, Efganistan'dan ayrıldı.

---

sia, Afghanistan and Tibet, 18/31 August 1907" in J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, New York: 1958, Cilt I , s. 265-267 & Michael Hurst, *Key Treaties for the Great Powers, 1814-1914*, Londra: 1972, Cilt 2 (1871-1914), s.805-809

Levent Şahverdi Arşivi

"Diğer taraftan İngilizler, Emir'in verdiği teminata güvenerek, Hindistan'daki askerî kuvvetlerinin büyük bir kısmını Filistin ve Irak cephelerine gönderdiler. Bundan sonra Emir iyi niyet gösterip, Efganistan'ın tam istiklâlini tanımaları zamanının geldiğini İngilizlere hatırlattı. İngilizler harpten sonra meseleyi iyi bir şekilde halledecekleri vaadinde bulundular. Mütarekeden iki ay sonra, Emir tekrar Hindistan Umum Valisine bir mektup yazarak, memleketin tam hürriyet ve istiklalini talep etti ve daha mektubun cevabı gelmeden, Emir Habibullah öldürüldü.[17]

"1918/1919 kışında Habibullah, mutadı üzerine, Celâlabad'a gitmiş ve üçüncü oğlu Aman Allah (Amanullah) Han'ı, kendisine vekil olarak Kâbil'de bırakmıştı. Lagman civarında Kallaguş mevkiinde, bütün maiyeti ile beraber, bir ava çıkmış olan Emir, 20 Şubat 1919 gecesi, çadırında uyumakta iken, meçhul bir şahıs tarafından, tabanca ile kulağından vurulmak suretiyle öldürüldü."

Ondan sonra Afganistan'da Amanullah Han dönemi başladı.

[17] *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 169-170.

Levent Şahverdi Arşivi

I
MUSTAFA KEMAL VE AMANULLAH HAN
(1919-1929)

1- SAVAŞ VE ZAFER YILLARI
(1919-1922)

2- BARIŞ VE DOSTLUK YILLARI
(1923-1928)

3- AFGANİSTAN KRALI AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ VE SONRASI
(1928-1929)

Levent Şahverdi Arşivi

II. Afganistan Kralı
Amanullah Han (1892-1960)

Levent Şahverdi Arşivi

1. SAVAŞ VE ZAFER YILLARI (1919-1922)

Bizimle hemhal ve hemderd olan Şark İslâm devletleriyle de revabıtı mevcudeyi hasenenin takviyesini bir gaye ittihaz eyledik. Bu gayeye doğru yürürken, ilk muahedenameyi Afganistan Hükümeti İslâmiyesiyle 1 Mart'ta (1921) Moskova'da akdettik... Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyeti sefaret dahi bugün Kâbil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir..."[18]

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, TBMM, 1.III.1922[19]

Bu gece bütün Afganistan, belki bütün âlem-i İslâm için bir şeb-i mukaddestir (kutsal gecedir). Çünkü Türklerin zaferini tesid ediyoruz (kutluyoruz). Türklerle Afganlılar kardeştir. Türklerin sürûru (sevinci) bizim sürurumuz, kederleri bizim kederlerimizdir.

AMANULLAH HAN
Afganistan Emiri Kâbil, Dilkuşa Kasrı, 10.X.1922[20]

[18] *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 18, s. 10.

[19] Mustafa Kemal Paşa'dan Amanullah Han'a 18 Ağustos 1920 tarihli mektuptan (sadeleştirilmiştir), *DBA-Müt. 1/96* & Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt I, Afganistan-Çin, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1993, s. 6-7, No. 2.

[20] Amanullah Han'ın Türk Zaferini kutlamak için 10.10.192'de Dilkuşa Sarayında verdiği ziyafette yaptığı konuşma *DBA - Türkiye K. 37/28* & Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt I, s. 11, No. 6/1.

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah'ın Tahta Çıkışı

Amanullah'ın babası Habibullah Han, 19 Şubat 1919 gecesi, Celâlabad yakınında avda iken gece çadırında öldürülmüştür. Öldürüldüğü sırada Kralın küçük kardeşi Nasrullah ile büyük oğlu İnayetullah kendisiyle birlikte Celâlabad'da bulunuyorlardı. Nasrullah Han, cenazenin Celâlabad'a taşınmasını bile beklemeden hemen kendini Emir ilân etmiştir. Çevresinde bulunan birkaç kişi de ona biat etmiştir. Rahatını seven ve güçlüklerden kaçan bir adam olan Şehzade İnayetullah da, hakkını savunmayı bile düşünmeden, biat edip amca-sının Emirliğini tanımıştır.

Habibullah'ın üçüncü oğlu Amanullah'a gelince o Kâbil'de idi ve babasına vekâlet ediyordu. Hükümet teşkilâtı ve ordu onun elindeydi, Celâlabad'da da onun taraftarları çoktu. Onun anasının Kandahar tarafındaki oymağı da kuvvetliydi. Bundan başka Dünya Savaşı yıllarında sayıları artmış olan ve yurdu gerilikten kurtarmak isteyen yurtsever aydın gençler de Amanullah Han'ın etrafında toplanıyor, onu önder biliyorlardı.

Bu gibi dayanakları olan Amanullah Han, amcasının alelacele kendisini Emir ilân ettiğini duyunca, kısa bir tereddüt, karamsarlık ve ümitsizlik devresi geçirir. Sonra kendisini toparlayıp, amcasının tahta çıkmış olmasına karşı dikilir, babasının öcünü alacağını söyler, Celâlabad'dakileri Kâbil'e çağırır, kendisini bir ileri gelenler toplantısında Emir ilân ettirir ve çarçabuk duruma egemen olur. Orada bulunanlar da Amanullah Han'dan başka hiç kimseyi tahta lâyık görmediklerini coşkun gösterilerle açıklayıp ona biat ederler. Bu haber, Kâbil halkı tarafından sevinçle karşılanır.

Amanullah Han'ın Emir ilân edildiği haberi Celâlabad'a ulaşınca, orada bulunan genç subaylar hemen Nasrullah'a karşı baş kaldırır ve onu halledeler. 27 Şubat'ta Nasrullah'ın bir haftalık saltanatı sona erer. Başkumandan Nadir Han, Emir'in katlinden sorumlu tutulur, tutuklanarak devrik Nasrullah Han ile birlikte Kâbil'e getirilir. Ancak katil suçu masum birisinin üzerine yıkılır, ilerde Afganistan tahtına çıkacak olan Nadir Han kurtarılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çabucak Afganistan'a hâkim olan Amanullah Han, Atatürk'ten on bir yaş küçüktü. 1892 yılında Kâbil'de doğdu. Askerî eğitim gördü. Uzun yıllar Türkiye'de kalmış ve Afganistan'ın Paris Büyükelçiliği görevinde de bulunmuş olan Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya ile evlendi (1913). Tarzi'nin reformcu fikirlerinden esinlendi. Tahta çıktığı tarihte Afganistan, dış ilişkiler bakımından İngiltere'ye bağımlıydı. Amanullah, bağımsızlık ve ıslahat fikirlerini benimsemişti.

Amanullah Han, emir olduktan az sonra bir beyanname çıkararak Afganistan'ın iç ve dış işleri bakımından tam bağımsız olması gerektiğini açıkladı. Bağımsız Afganistan'ın içerde yapılacak faydalı ıslahat sayesinde öteki uygar ülkeler seviyesine yükseleceğini savundu. Her şeyden önce devletin iç teşkilâtına gerek olduğuna inandığından, Mahmut Tarzi'nin yardımıyla, devlet teşkilatına modern bir şekil verdi. Afganistan'da ilk defa bakanlıklar kurdu. Dışişleri Bakanlığı'nın başına da kayın pederi Mahmud Tarzi'yi getirdi.[21]

İngilizlerle dostluk politikası gütmekle ve savaşa karşı olmakla babasının nasıl çöküntüye uğradığını görmüş olan Amanullah şimdi tahta çıkınca bir şeyler yapmak ihtiyacını duyar.

Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı...

Afganistan'ın yeni emiri Amanullah Han, tahta çıktığını 3 Mart 1919 günlü bir mektupla Hindistan Genel Valisi'ne duyurdu. Duyururken artık Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu da söyledi. "Dostumuza hatırlatalım ki, hür ve bağımsız Afganistan devleti, İngiltere Hükümeti ile, her iki ülkeye faydalı olacak anlaşmalar ve ticaret sözleşmeleri yapmaya her zaman hazırdır..." dedi. Böylece Afganistan'ı bağımsız bir devlet saydığını İngilizlere duyurmuş oldu. Ama İngilizlerden tatminkar bir karşılık alamadı. İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımaya niyetli görünmüyordu. Bağımsızlığını kazanabilmesi için Afganistan'ın İngilizlerle savaşması gerekecekti.

[21] *İslâm Ansiklopedisi*, 4, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

O sırada Hindistan'da ve özellikle Pencab'da bir takım karışıklıklar vardı. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olan İngiliz ve Hint orduları yorgundu, terhis edilmekteydi ve Hindistan'da yaygın bir hoşnutsuzluk vardı. Peşaver'de bulunan Afgan irtibat memuru ve posta müdürü de yeni emiri boyuna savaşa kışkırtıyor, gelip İngilizleri Hindistan'dan kovmasını telkin ediyor, Müslüman ve Hindu, Hindistan'da herkesin bunu beklediğini söylüyordu. Hindistan ordusunun çok kötü bir durumda olduğunu, askerlerin ondan kaçarak Afgan ordusuna katılmaya hazır olduklarını ileri sürüyordu.

Amanullah Han, bu gibi umut ve beklentilerle İngiltere'ye savaş açmaya karar verdi. 13 Nisan'da büyük bir derbar (divan) topladı. Burada İngilizlere karşı savaşa hazırlanma kararı verildi. Üç ordu oluşturuldu. Biri Celâlabad'a, diğeri güney bölgelerine, üçüncüsü de Kandahar'a sevkedildi. Plâna göre bunlar birbirleriyle koordineli şekilde üç koldan hareket edecek, eş zamanlı olarak üç cepheden İngilizlere saldıracaklardı.

Ama pek öyle olmadı. Celâlabad cephesinde Salih Muhammed Han komutasındaki kuvvetler, öteki kuvvetlerin hazırlanmasını beklemeden, 13 Mayıs 1919'da Hayber boğazı bölgesinde sınırı geçtiler. Böylece Üçüncü İngiliz-Afgan savaşı başlamış oldu. Bu savaş, Afganistan'ın bağımsızlık ve kurtuluş savaşıdır.

Hayber geçidi yöresindeki Afgan kuvvetleri birkaç önemli noktayı işgal ettikten sonra İngiliz kuvvetleri tarafından durdurulduldular ve biraz da geri püskürtüldüler. Öte yandan Nadir Han komutasındaki kuvvetler, İngilizlerin hiç beklemedikleri bir yönden Hindistan sınırını aşarak Kurram vadisinde bulunan Tal kalesi üzerine yürüdüler. Bu ileri harekât üzerine, sınır bölgelerindeki Kâbileler de ayaklanarak Afgan kuvvetlerine katıldılar. İngilizlerin Celâlabad'a doğru saldırıları durdu.

Bundan sonra Host, Celâlabad ve Kandahar cephelerinde, bazan başarılarla, bazan da yenilgilerle savaş bir süre daha devam etmiştir. Haziran başında her iki tarafta çarpışmalara son verme ve barış masasına oturma düşünceleri belirmiştir. 3 Haziran'da ateş kesilmiştir. Savaş, fiilen bir ay sürmüştür (3 Mayıs - 3 Haziran 1919).

Levent Şahverdi Arşivi

Bağımsız Afganistan'ın Doğuşu

Barış görüşmeleri için İngilizler, Peşaver-Lahor yolu üzerinde bulunan Ravalpindi şehrini seçtiler. Afgan heyetine Dâhiliye Nazırı Ali Ahmed Han, İngiliz heyetine de Hindistan Dışişleri Bakanı Sir Hamilton Grant başkanlık etti. 8 Ağustos 1919 günü beş maddelik bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre Afgan birlikleri sınırdan biraz geri çekilecek, İngiltere Afganistan'a vermekte olduğu ödeneği kesecekti.

Bu antlaşma bir mütareke niteliğindeydi. Altı aylık bir deneme döneminden sonra Afganistan ile İngiltere arasında bir dostluk antlaşması yapılacaktı. İngiltere, zaman kazanmakla Hindistan iç işlerini düzeltebileceğini ve daha elverişli bir zamanda Afganistan'la kesin bir antlaşma yapmayı umuyordu.

Ancak işler İngilizlerin umduğu gibi gelişmedi. Hindistan gitgide daha çok karıştı. Afganistan da tam bağımsız bir devlet gibi davranmaya başladı. Yabancı devletlere elçiler göndermeye ve yabancı devletlerle anlaşmalar yapmaya yöneldi. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Kâbil'e bir heyet göndererek Amanullah Han ile kesin barış antlaşması yapmıştır. (22 Kasım 1921).

Afganistan işte bu antlaşma ile nihayet bağımsızlığa kavuşmuştur. O tarihe kadar dış ilişkileri bakımından İngilizlerin kontrolü altında olan Afganistan, bütün devletlerle anlaşmalar yapma, yabancı elçiler kabul etme ve dışarıya elçi gönderme hakkını kazanmıştır. Bundan böyle Afganistan, Hindistan yolu ile silâh getirtebilecekti. Buna karşılık İngilizlerce Afganistan emirlerine verilmekte olan ödenek kesildi.

Bağımsız bir devlet olarak Afganistan, yabancı ülkelerde elçilikler ve konsolosluklar açabileceği gibi, yabancı ülkelere de Kâbil'de elçilik ve çeşitli Afgan şehirlerinde konsolosluklar açma izni verebilecekti. İngilizler en çok Celâlabad ve Kandahar gibi Hindistan sınırına yakın yerlere Rus konsolosları gelmesinden kuşkulanıyorlardı. Yapılan bir sözlü anlaşma ile İngilizlerin bu kuşku ve kaygıları giderildi. Ruslar ancak Herat, Mezar-ı Şerif (Belh), Meymene gibi kuzey şehirlerinde konsolosluklar açabileceklerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan, Amanullah Han'ın önderliğinde, 1919-1921 yıllardaki işte bu gelişmeler sonucu bağımsızlığına kavuştu.

Mustafa Kemal'in Ulusal Lider Olarak Tarih Sahnesine Çıkışı

Afganistan'da Amanullah Han tahta çıkarken Türkiye'de de Mustafa Kemal Paşa ulusal lider olarak tarih sahnesine çıkıyor. Tarihi olaylar iki ülkede hemen hemen eş zamanlı olarak gelişiyor.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye toprakları yer yer işgale uğruyor: Şubat 1919'da İngilizler Maraş'ı, Birecik'i, Urfa'yı; Martta Fransızlar Zonguldak'ı; İtalyanlar Antalya'yı, Bodrum, Marmaris, Fethiye ve Söke'yi, Nisanda İngilizler Kars'ı; Mayısta Foça'yı, Urla'yı işgal ediyorlar. Ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e ayak basıyor. Dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkıp bağımsızlık ve kurtuluş bayrağını açıyor: Ya istiklâl ya ölüm!

Öte yandan Afganistan'da aynı yıl 19 Şubat'ta Emir Habibullah Han öldürülüyor, 27 Şubat'ta oğlu Amanullah Han tahta çıkıyor, Afganistan'ın bağımsız bir devlet olması gerektiğini açıklıyor ve 3 Mayıs'ta İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı açıyor.

Afganistan'da savaş devam ederken Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa da Samsun'dan Erzurum'a doğru yoluna devam ediyor. 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi toplanıyor. Tam o günlerde Afgan delegeleri de Ravalpindi şehrinde İngilizlerle barış görüşmeleri yapıyorlar. Erzurum Kongresi kararları açıklandığı gün, İngilizlerle Afganistan arasında barış antlaşması imzalanıyor. (8 Ağustos 1919).

Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi'ni açarken Afganistan'daki ve Doğu ülkelerindeki gelişmelere dikkati çekiyor. Şöyle konuşuyor:

"*Baylar,*

Genel ve özel durum üzerinde hepinizce bilinen kimi konuları burada yeniden anımsatmayı yararsız bulmuyorum:

Levent Şahverdi Arşivi

a) Dört aydan beri Mısır'da ulusal bağımsızlığın sağlanması için pek kanlı olaylar ve ayaklanmalar sürüyor. Sonunda İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya götürülmüş olan delege salıverilmiş ve Paris Barış Konferansı'na gitmelerini uygun bulmak zorunda kalmışlardır.

b) Hindistan'da bağımsızlık için geniş ölçüde ayaklanmalar oluyor. Ulusal amaçlarına ulaşmak için bankalar, Avrupa kuruluşları, demir yolları bombalarla yıkılıyor.

c) Afganistan ordusu da İngilizlerin ulusçuluğu yok etme siyasasına karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kâbilelerinin bile Afganlılara katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerinin içerilere çekilmek zorunda olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

d) Suriye ve Irak'ta İngilizlerin ve yabancıların baskı ve yönetiminden bütün Arabistan kaynamaktadır. Arabistan'ın her yerinde yabancı boyunduruğu reddolunuyor. Yalnız ülkenin genliği ve mutluluğu için yabancıların iktisadî, bayındırlık, uygarlık araçlarından yardıma razı olunuyor..."[22]

Afgan bağımsızlık savaşı sona ererken Türk Kurtuluş Savaşı yeni başlıyordu. Bu uzun ve çetin bir savaşta Mustafa Kemal'in yıldızı günden güne parlayacaktı. O, ezilen halkların umudu, kahramanı olacaktı. Çünkü Türkiye, kendi kurtuluşu için savaşırken aynı zamanda Asya ve Afrika'nın ezilen halklarının, yani "mazlum milletlerin" davalarını da savunmuş oluyordu. Atatürk şöyle diyordu:

"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim (büyük ve önemli) bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye, şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icaplarını değil, tarihin hakiki icaplarını takip edecektir. Biz... yeni bir tarih yapacağız."[23]

[22] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, III. Cilt Vesikalar/Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 1257 (Sadeleştirilmiştir).

[23] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, ikinci baskı, Ankara: 1959, s. 40.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu'nun ezilen ulusları ile Türk ulusunun alın yazıları bir bakıma ortak olmuştu artık. Bu ulusların hepsi Batı'nın saldırısına uğramıştı. Batı, en az iki yüz yıldır Doğu'ya üstündü ve sürekli saldırıdaydı; hemen hemen bütün Doğu'yu, bütün Asya ve Afrika'yı boyunduruk altına almış, sömürgeleştirmişti. Doğuludur diye Türk'ü de reddediyordu. Türk, "Asya'dan gelmişti, Asya'ya dönmeliydi." Avrupa Avrupalılarındı. Türk'ün Avrupa kıtasında hayat hakkı olamazdı. Türk Avrupa'dan gerisin geriye itilmeliydi ve itilmişti. Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları paylaşılmış, Türk'ün Avrupa kıtasından atılması eylemi hemen hemen amacına ulaşmıştı. Şimdi parçalanma sırası Osmanlı Devleti'nin Asya kanadına, Anadolu'ya gelmişti. Acımasız Batı emperyalizmi Türk'e Anadolu'da da hür ve bağımsız bir hayat hakkı tanımak istemiyordu. Her ne pahasına olursa olsun Türk ulusunu da boyunduruk altına almaya Batı sanki yeminliydi. Anadolu'nun da boyunduruk altına alınmasıyla Doğu'nun sömürgeleştirilmesi süreci tamamlanmış olacaktı. Sömürüye dayalı bir barış düzeni kurulacaktı. Batılının Doğu'ya dikte edeceği bir barış olacaktı bu. Yer yuvarlağını Doğu-Batı diye, insanlık ailesini de ezenle ezilen, sömürenle sömürülen, efendiyle uşak diye ikiye bölecekti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Batı, bu büyük emeline ulaşmak üzere bulunuyordu. Mustafa Kemal Atatürk, işte tam bu tarihsel dönüm noktasında, yani Doğu'nun sömürgeleştirilme sürecinin doruğa eriştiği bir sırada tarih sahnesine çıktı ve emperyalizmin karşısına dikildi.

Mustafa Kemal'in Türkiye coğrafyasında ortaya çıkmış olması bir rastlantı, bir tesadüf değildi. Jeopolitik bakımdan Türkiye, Doğu ile Batı'nın, Asya ile Avrupa'nın kesiştiği nokta demektir. Batıdan bakınca Avrupa'nın doğu ucu, doğudan bakınca da Asya'nın en batı ucudur Türkiye. Başka bir deyimle Türkiye, tarihsel Doğu-Batı çatışmasının en keskin olduğu noktada yer alıyordu. Aynı zamanda Türkiye, artık tarihe karışmakta olan Osmanlı imparatorluğu'nun metropolüydü ve bu özelliği dolayısıyla Batı'nın sömürgeleştirme stratejisinde merkezi bir yer tutuyordu. Batı'nın genel sömürgecilik stratejisi, Asya ve Afrika kıtalarını önce çember içine almak, sondan sonra da çemberi adım adım daraltmak yönünde olmuştu. Batı sömürgeciliği, kıyılardan, uçlardan başlayarak Asya ve Afrika içlerine girmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı strateji Türkiye'ye karşı da uygulanmıştı. Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan başlayarak, karadan ve denizden çemberlenmiş, bu geniş çember daraltıla daraltıla, Birinci Dünya Savaşı sonunda artık Türk ulusunun boynuna atılmış bir kement olmuştu. 1918 Mondros mütarekesinden hemen sonra, Musul vilâyeti, İskenderun-Adana yöresi, Antalya ve İzmir bölgeleri, Doğu Trakya, Boğazlar, Samsun ve Batum limanları emperyalistlerce işgal edilerek Anadolu kıskıvrak çember içine alınmış ve ondan sonra da Türk yurdunun kalbine doğru saldırılar başlamıştı. 1920'lerde Doğu-Batı çatışması Türkiye'de veya Anadolu'da düğümleniyordu artık.

Batı stratejisinde Türkiye, Doğu'yu sömürgeleştirme yolunda aşılması gereken son engel; aynı zamanda Doğu'nun son kalesi durumundaydı. O yıllarda Doğu-Batı diyalektiği, yer yuvarlağının başka hiçbir yerinde Türkiye'deki kadar keskinleşmemişti. Anadolu, kaynağını tarihten alan yoğun duygu ve düşünce birikimine sahne olmuştu. Buradaki bulutlar adamakıllı elektrik yüklüydü. Zıt kutupların çarpışmasından yeni gerçeklerin şimşeği parlayacak ve Türk ulusunun yazgısı belli olacaktı. Tarihsel arenaydı 1920'ler Türkiye'si. Bu arenada yalnız Türk ulusunun değil, bütün ezilen ulusların da geleceği az çok belirlenecekti. Böyle bir coğrafyada ve böyle bir zamanda kurtarıcı olarak sahneye çıkan Mustafa Kemal Atatürk'ün, tüm ezilen uluslar için de bir umut ışığı olması doğaldı. Batı emperyalizmi son defa Türkiye'nin üzerine çullanırken, ezilen Doğu'nun umut ve kaygı dolu gözleri Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e çevrildi.

Doğu'nun ezilen halkları, özellikle Hint yarım kıtası halkları, Türk Kurtuluş Savaşı'nı büyük bir ilgi ve sempatiyle izliyorlardı. Mustafa Kemal'in başarıları onları coşturuyordu. Hindistan Müslümanlarının (Pakistan'ın) büyük şairi Dr. Muhammed İkbal, güçlü sesini Türklerden yana yükseltmişti; Anadolu'daki savaşın zaferle biteceğine sonsuz bir iman besliyor, "Türk arslanı yine uyanacak, yine kükreyecek ve düşmanlarını titretecektir" diyordu. "Mustafa Kemal Paşa'ya Hitap" adlı şiiri, "Allah O'na yardım etsin" dileğiyle başlıyor ve "Atın nereye kadar giderse oraya atıl, düşünme, biz bu meydanda nice kerreler tedbir yüzünden mat olduk" dizeleriyle bitiyordu. İngiltere'ye seslenir-

Levent Şahverdi Arşivi

ken de ikbal, "Şarklı Frenk şişesindeki şaraptan tatmıştır. Eski tövbeyi bozdu ise hayret etmemelidir" diyordu.[24] Evet ezilen Doğu insanı, bilinçlenmişti artık, sömürgeciye boyun eğmeyecekti.

O günlerde Mustafa Kemal, "mazlum milletler" dediği ezilen Doğu halklarının umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştu. Doğu'da o, "Adalet Şampiyonu", "Hürriyet Şampiyonu", "Bağımsızlık Şampiyonu" diye anılmaya başlanmıştı. Müslüman kitleler onu "İslâmın Eşsiz Kahramanı", "İslâm Dünyasının Ümidi", "İslâmın Şerefli Çocuğu" diye yüceltiyorlardı. Asya halkları Mustafa Kemal'i "Asya'nın Savunucusu", "Asya'nın Değerli Evladı" diye bayraklaştırmaya başlamışlardı. Kısacası Mustafa Kemal, küresel çapta bir lider olarak tarih sahnesine çıkmış ve " Doğunun Kahramanı" olmuştu.[25]

Ankara'dan Afganistan'a ilk Temsilci

Doğu halkları gözlerini Mustafa Kemal'e çevirdikleri gibi, Mustafa Kemal de Batı ile savaşabilmek için dikkatini Doğu'ya çevirdi. Doğu'ya, yani öncelikle Rusya'ya, Azerbaycan'a ve Afganistan'a döndü. Ankara Hükümeti, 1920 yılında Rusya'ya bir heyet gönderdi; Azerbaycan ve Afganistan'da ise temsilcilikler açtı.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 3 Mayıs'ta Ankara'da ilk hükümet kurulmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti veya kısaca Ankara Hükümeti adını taşıyan bu hükümetin dış işleriyle ilgili ilk kararı Moskova'ya bir heyet göndermek oldu. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de heyet üyesiydi. 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkan heyetin görevi, Rusya ile ilişki kur-

[24] İkbal, *Şarktan Haber* (Çeviren A. N. Tarlan), Ankara: 1956, s. 87-88.

[25] Asya ve Afrika ülketeri belgeleri üzerinde bir tarama yaptım ve Mustafa Kemal Atatürk hakkında 73 değişik sıfat kullanılmış olduğunu tespit ettim. En sık kullanılan sıfatlardan biri de "Doğunun Kahramanı" idi. Atatürk'le ilgili bir kitabıma ben de "Doğunun Kahramanı Atatürk" adını verdim. (Bilgi Yayınevi, Ankara: 1999).

Levent Şahverdi Arşivi

maktı. Heyet ayrıca Rusya'dan yardım aramayı ve Türkiye'den Rusya'ya, Kafkasya üzerinden bir yol açtırmayı da amaçlıyordu. Ankara'da artık Meclis vardı, hükümet vardı ama para yoktu; paraya ve silaha da büyük ihtiyaç vardı. Bunların Sovyet Rusya'dan sağlanabileceği umuluyordu. Batıda savaşırken doğuda arkamızı sağlama almamız da gerekiyordu. Heyet, iki aydan fazla süren zahmetli bir yolculuktan sonra Moskova'ya vardı. Orada epeyce soğuk karşılandı ve Ruslarla bir anlaşmaya varamadan geri döndü. Aralık ayında Rusya'ya yeni bir heyet gönderilecekti.

Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerle ilgili ikinci önemli kararı, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye ve Afganistan'ın başkenti Kâbil'e birer temsilci göndermek ve oralarda birer temsilcilik açmak oldu. Yeni Türkiye'nin, Mustafa Kemal Türkiyesi'nin yurt dışındaki ilk resmi temsilcilikleri (elçilikleri) bunlar olmuştur. Birincisi Azerbaycan'da, ikincisi Afganistan'da açılmıştır. O tarihte bu misyonlara "mümessillik" deniyor idiyse de bunlar fiilen elçilik görevi yapacaklardı ve yapmışlardır.

12 Ağustos 1920 günü, Memduh Şevket Bey (Esendal), Bakü'ye mümessil (elçi) olarak atandı. Kendisini iyi yetiştirmiş alçak gönüllü bir halk çocuğu olan Memduh Şevket Bey, *"Bendeniz, Beyefendi, Cumhuriyet Hükümeti'nin (TBMM Hükümeti olacak-B.N.Ş.) harice gönderdiği ilk resmi memur olmak şerefine ermişimdir. Benden hariciyeci mi olur Beyefendi? Lakin ne yaparsınız, adam yoktu o sıralar..."* diyor.[26]

Bir hafta sonra, 18 Ağustos 1920 günü Abdurrahman Bey de Türkiye'nin Afganistan temsilciliğine atandı. O da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yurt dışına gönderdiği ikinci resmi temsilci olma şerefini kazandı.

Abdurrahman Bey, Afgan asıllı bir subaydı. Abdurrahman Samadani adıyla da bilinir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bazı Afganlılar gönüllü olarak Türk ordusuna katılmışlardı.

[26] M. Sunullah Arısoy, "M. Ş. Esendal'la bir konuşma", Varlık dergisi, sayı. 383. 1 Haziran 1952, s. 7 ve Bilâl N. Şimşir, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrahman Bey de bu gönüllülerden biriydi. Balkan Savaşı sırasında Türk ordusuna katılmıştı.[27] Yıllardır Türk ordusunda subaylık yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bir adamdı. 18 Ağustos 1920'de Afgan Emiri katına Mustafa Kemal Paşa'nın resmitemsilcisi olarak atanmıştı. ..."[28]

Kendisine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Umuru Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyin imzalarını taşıyan bir güven mektubu verildi. Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha halinde kaleme alınmıştı. 18 Ağustos 1336 (1920) tarihini taşıyan bu belge aynen şudur:

İTİMADNAME

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin millî ordusuna mensup zabitandan Abdurrahman Bey Afganistan Hükümeti nezdinde mutemed mümessilimizdir.

Tasdikan (lilmakal) Ankara'da 1338 sene-i Hicriyesi Zilhiccesinin üçüncü günü tanzim kılınan işbu itimadname tarafımızdan imza ve mir-i mumaileyh yedine ita kılındı.

Ankara, 18 Ağustos 1336 (1920)

UMURU HARİCİYE VEKİLİ (AHMET MUHTAR) *BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ MUSTAFA KEMAL*[29]

[27] *İslâm Ansiklopedisi*, 4, s. 172.

[28] *DBA-S. Rusya-Türkiye*, K. 30/A-2'den: Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, 1, s. 5, No. 1.

[29] *DBA-Müt. 1/95* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, *I*, s. 5, No. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir hafta arayla Türkiye'nin Bakü temsilciliğine atanan Memduh Şevket (Esendal) ile Kâbil temsilciliğine atanan Abdurrahman Samadani Beyler, 20 Ağustos 1920 günü Ankara'dan beraberce yola çıktılar. Hareketleri Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya da şifre telgrafla bildirildi. Abdurrahman Bey, Erzurum ve Nahcivan'a uğrayıp Moskova üzerinden Kâbil'e gitti.

Mustafa Kemal Paşa'dan Amanullah Han'a Bir Mektup

Abdurrahman Bey, Kâbil'e giderken, güven mektubundan başka, Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan Emiri Amanullah Han'a bir de özel mektup götürmüştür. 3 Zilhicce 338 (18 Ağustos 1920) tarihini taşıyan bu tarihi belgenin T.C. Dışişleri Bakanlığı arşivinde biraz eksik ve çok silik bir müsveddesini bulabildik.[30] Başka kaynaklarda rastlamadığımız bu mektubun eksiksiz bir metni ilerde belki T.C. Cumhurbaşkanlığı arşivinde veya başka kaynaklarda bulunabilir.

Mektup, tam Sèvres Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti'ne dikte edildiği günlerde kaleme alınmıştır. Bu antlaşma 10 Ağustos 1920 günü imzalatılmıştır; Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a mektubu da 18 Ağustos 1920 tarihlidir. Sevres Antlaşması, Atatürk'ün ifadesiyle, "Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış büyük bir suikastın" belgesi idi. Türk'ü yok etme girişiminin belgesiydi. Daha açıkçası "Türk ulusunun idam fermanı" idi. Bu uğursuz antlaşmayı Türk ulusuna silah zoruyla kabul ettirebilmek için Anadolu'ya karşı yürütülen saldırılar 1920 yazında bütün hızıyla devam ediyordu. Sevres'in baş mimarı da İngiltere idi.

O günlerin havası içinde Mustafa Kemal Paşa'dan Amanullah Han'a yazılan mektupta, haklı olarak, İngilizlere karşı derin düşmanlık duygularının dile getirildiği göze çarpmaktadır. İngiltere Devleti, Türkiye'nin ve Afganistan'ın "amansız bir ortak düşmanı" sayılmaktadır. Bu ortak düşmanın Türkiye'ye ve Asya'ya karşı düşmanlığı vurgulanmaktadır. Mektup aynen şöyle kaleme alınmıştır:

[30] *DBA-Müt.1/95* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, I, s. 6-7, No. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ MÜSTAFA KEMAL PAŞA'DAN EMİR-İ AFGAN ŞEHAMETLU AMANULLAH HAN ARAM ALLAH TEALİ İCLA HAZRETLERİNİN HUZURU EMARET PENAHİLERİNE

Bismillahirahmanirrahim

Bütün muhasım milletler azçok naili sulh oldukları halde haiz-i hilafet-i İslâmiye olan Türkiye Devleti aleyhinde milel-i Hristiyaniyeyi garbiye tarafından hala idame ettirilmekte olan Harbi Umumi'nin bidayeti infilakinden beri ehli tevhid nazarında tecelli eden hakayiki bahireden biri de İngiltere Devletinin biaman bir düşman-ı müşterekimiz olduğu keyfiyetidir. Hindistan'a isal-i dest-i istila ve fesad ettiği yevm-i meş'umdan beri icabata göre bazan hile ve desais imali ve bazan cebir ve şiddet istimali suretile bütün Asya alemini kendi amal ve makasıd-ı hadbinanesine ram ve mezalim-i binihayesile bilhassa akvam-ı İslâmiyeyi bi-aram eylemeğe çalışmış olan İngilizler sin-i ahırda da beynel İslâm olan asar-ı intibahkarı ve temayülat-ı tesanüdü pek ziyade endişenak olarak sadmelerini teşdide ve asırlardan beri seyf-i hadim-i ehl-i iman mesabesinde olan Osmanlı Türklerinin mevcudiyet-i milliyesi ve siyasiyesini imhaya kıyam eylediler.

Selabeti diniye ve hasail-i bergüzideyi milliyesile Asya milletleri arasında bir mevkii mümtaz işgal eden kadim-i necib-i Afgan'ın mukadderatını pek yüksek medarı cedde tutan Zatı Celadetpenahilerine hafi olmadığı üzere İngilizlerin bu savleti akuranesi Asya'da şimdiye kadar gezdirdikleri meşale-i şevket ve nahvelerinin... mahkum olduğunu görmelerinden neş'et ediyor.

Aynı inayeti Hakka ve imdad-ı ruhaniyet-i peygamberaneye istinaden meydanı cihada atılan Türk milleti, re'si idaresinde doğrudan doğruya Hükümet-i Milliye bulunduğu halde, bütün akvam-ı İslâmiye tarafından aynı gayeye masruf bulunan mesaiyi hürriyetpervaneyi ve bilhassa Afgan kavmi celilinin hazirlamakta olduğu hareketi pek büyük bir ehemmiyet ve tevccühle takip ediyor. Gayede muvaffakiyet ittihad ve tesanütte olduğu cihetle tevhid-i mesai zafer hakkındaki amal ve temenniyatımızı tarsin etmek ve hissiyat-ı ihlaskarenemizi teyit eylemek üzere işbu meveddet-

Levent Şahverdi Arşivi

nameniz hamilen nezd-i Şehametpenahilerine mutemed mümessilimiz sıfatile izam kılınan zabitandan Abdurrahman Beyin...itimad Emaratpenahilerine...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
MUSTAFA KEMAL[31]

Dili bugünkü kuşaklar için epeyce eski olan, fakat önemli gördüğümüz için aslını da buraya aldığımız bu mektubu sadeleştirip tekrarlayalım. Atatürk diyor ki:

"Savaşan bütün milletler az çok barışa kavuştukları halde, Batılı Hristiyan milletler, İslâm halifeliğinin ülkesi Türkiye Devleti'ne karşı Büyük Savaşı (hala) sürdürmektedirler. Bu savaşın başından beri ortaya çıkan apaçık bir gerçek şudur ki, İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır. Hindistan'a el koydukları o uğursuz günden beri, kimi zaman hile ve entrika ile kimi zaman da zor ve şiddet kullanarak, kendi bencil emelleri ve amaçları için bütün Asya dünyasına boyun eğdirmiş ve özellikle İslâm halklarını sonu gelmeyen zulümleriyle rahatsız etmeye çalışmış olan İngilizler, son yıl içinde Müslümanlar arasında görülen uyanış ve dayanışma eğilimlerinden pek kaygılanarak saldırılarını şiddetlendirmeye ve yüzyıllardan beri İslâmın kılıcı durumundaki Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkışmışlardır.

"Dini sağlamlığı ve seçkin milli özellikleriyle Asya milletleri arasında ayrıcalıklı bir yeri olan eski ve soylu Afganistan'ın kaderini pek yükseklerde tutan Zatı Devletlerince de bilindiği gibi, İngilizlerin bu kudurmuşçasına saldırıları, Asya'da şimdiye kadar gezdirdikleri büyüklük ve gurur meşalesinin artık mahkum edildiğini görmelerinden kaynaklanıyor.

"Allahın iyiliğine ve peygamberin manevi yardımına dayanarak kutsal savaş meydanına atılan Türk milleti, başında doğrudan doğruya milli devleti bulunduğu halde, bütün İslâm milletlerinin aynı amaca

[31] *DBA-Müt.* 1/95.

Levent Şahverdi Arşivi

yönelik olan özgürlük uğrundaki çalışmalarını ve özellikle büyük Afgan milletinin hazırlamakta olduğu hareketi pek büyük bir önemle ve sıcacık duygularla izliyor. Amaçta başarı birlik ve dayanışmayla sağlanabileceği için, zafer uğrunda işbirliği emellerimizle dileklerimizi ve gönülden gelen temiz duygularımızı pekiştirmek üzere, bu sevgi mektubumuzla birlikte, subaylarımızdan Abdurrahman Beyi Zatı Devletleri katında güvenilir temsilcimiz olarak gönderiyorum..."

Atatürk, daha 1920 yılı ortalarında Afganistan'a dostluk elini uzatıyor. Afgan Emiri'ne bir elçi ve bir de mektup gönderiyor. "Ortak düşmana karşı işbirliği yapalım" diyor. Çünkü zafere giden yol, birlikten ve dayanışmadan geçer. Bu mektup, Atatürk ile Afganistan hükümdarları arasında ilişkilerin başlangıcıdır.

Cemal Paşa'nın Afganistan'da Etkisi

Ankara Hükümeti, Afganistan'daki gelişmelerle ilgili haberleri, önceleri, daha çok Sarıkamış'taki Şark Cephesi Kumandanlığı kanalıyla alıyordu. Haber kaynakları arasında o yıllarda Asya içlerinde kalmış olan Türk savaş esirleri ile yurt dışına kaçmış bulunan ittihatçılar da vardı. Enver, Cemal, Halil Paşalardan epeyce haber alınmıştır.

Afganistan konusunda Eski Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın ayrı bir yeri vardır. Cemal Paşa, 16 Haziran 1920 tarihinde Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya uzun bir mektup gönderir. Şunları söyler:

"Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,

"Haziranin ikinci Çarşamba günü buradan (Moskova'dan), Rusya Hükümeti'nin sizin mektubunuza verdiği resmi cevabı hamil olarak hareket eden Kurye Zabiti İbrahim Efendi vasıtasıyla, size mufassal bir mektup yazmıştım. O mektubumda biraz bahsettiğim veçhile, benim Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde faaliyet göstermekliğim, Rusya Hükümeti tarafından kabul olundu. Ben, o taraflarda, Halil Paşa da İran taraflarında faaliyet göstererek, asırlardan beri zulüm ve istibdat altında yaşamakta olan Şark akvamını (kavimlerini), İngiliz istibdat ve zulmünden kurtarmaya çalışacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hilafet makamı hakkındaki bağlılık ve hürmetleri pek yüksek olan Afgan Emiri Hazretleri ile bütün Afganlılara, İslâm Hilafetinin ve garp Türklerinin maruz kaldığı tehlikeyi anlatarak, Anadolu'da teşekkül eden Türk ihtilal hükümetinin, bütün İslâm aleminin manevi yardımına mazhar olduğunu anlatacağım. Maiyetimde on kadar subay ile 15 kadar silahlı er ve astsubay bulunacak. Taşkent'e varınca Kâbil'de Afgan Emiri'ne telsizle müracaat edeceğim. Sonra Kâbil'e varıp, Emir hazretleri tarafından kabul edilmekliğimi rica edeceğim. Ve konuşmamızda, bu yolda dil kullanacağım.

"Afganistan'a varmaktaki asıl maksat, Hindistan ihtilalcileri ile temas kurmak ve Hindistan'da gayet büyük ve mühim, ihtilal hazırlık ve teşkilatı vücuda getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım..."[32]

Bu satırlardan sonra Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı o uzun mektubunda isteklerini de sıralar: Kendisi, Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi görevini üstüne alacaktır. Bunun için bir kurmay heyetine ve askerlere ihtiyaç olacaktır. Bunların Mustafa Kemal tarafından hemen seçilip, kendisine gönderilmesini ister. istediği isimleri de bildirir. Bunların hepsine altın olarak verilecek maaşları, ödenecek masrafları, sağlanacak rahatlıkları sayar. Ama bunların Baku'ya kadar masraflarının karşılanmasını da ister.

Aynı mektupta Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'den başka ricaları da vardır: Kâbil'e Ankara Hükümeti'nin Sefiri olarak atanmak ister. Güven mektubunun da gönderilecek askeri heyetle yollanıvermesini söyler...

Mustafa Kemal Paşa, bu mektubu aldıktan sonra Kâbil'e resmi temsilci olarak Cemal Paşa'yı değil, Abdurrahman Beyi tayin eder. Cemal Paşa'nın mektubuna dolaylı bir cevap olmak üzere, 25 Ağustos 1920 günü Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya şifre telgrafla şöyle bilgi verir:

[32] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, 1914-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1972, s. 560.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Anasıl Afganlı olup beş seneden beri Türkiye ordusu zabitanı meyanında bulunan Abdurrahman Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Emir-i Afgan nezdine Mümessil tayin edilmiş ve mumaileyh bundan beş gün mukaddem Erzurum ve Nahcivan'a uğramak üzere Moskava tarikile Afganistan'a azimet eylemiştir.

"Tarafımdan Emir-i Müşarileyh Hazretlerine yazılan bir name-i mahsus Abdurrahman Bey'e tevdian isal edilmiştir. Bu hususatın Halil Paşa'ya da tebliğini rica ederim..."[33]

Cemal Paşa'nın Afgan ordusunu ıslah etmek için istediği Türk subayları ise gönderilememiştir. 1920 yılında Türk subaylarına Anadolu'da ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Paşa, "Cemal Paşa'nın Moskova'dan Taşkent'e giderken yazdığı mektuba cevap verilmiş, ancak kendisini istediği zabitan (subaylar) heyeti devamlı faaliyette bulunan Garp ve Cenup cephelerimizdeki ihtiyaç dolayısıyla, itizar beyan edilerek gönderilememiştir" diyor.[34]

Cemal Paşa, 12 Temmuz 1920 Pazartesi günü Taşkent'e varır. Bir ay sonra, 13 Ağustos günü oradan Mustafa Kemal Paşa'ya yine upuzun bir mektup gönderir. Geçten geç Ankara'ya ulaşan bu mektupta Türkistan hakkında bilgi verdikten sonra Afganistan konusunda da şunları yazar:[35]

"Civarda bulunan diğer İslâm hükümetlerinden birisi de Afganistan Emaretidir. Ahiren ilan-ı istiklâl etmiştir. Emiri cedid (yeni Emir) İngiliz düşmanlığı ile şöhret almıştır. Hariciye Nazırı Mahmut Tarzi ile Harbiye Nazırı Şit Salar Bahadır Han dahi İngiliz düşmanlığı ile benamdırlar (ünlüdürler). Emirin büyük biraderi ile diğer birçok nazırlar İngiliz dostlandır. Binaenaleyh İngiliz siyaseti ile Rus siyaseti arasında iki seneye karip (yakın) bir zamandan beri çalkalanıp duruyor.

[33] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 399-400, No. 498.

[34] Aydemir, *Enver Paşa III*, s.549: Mustafa Kemal Paşa'dan Enver Paşa'ya 4.10.1920 günlü mektup.

[35] Mektubun tam metni için bkz.: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar, 1920-1923*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1992, 2. Baskı, s. 91-100.

Levent Şahverdi Arşivi

"Emir-i hazırın (şimdiki Emirin) pederi Habibullah Han, sizce malum olduğu üzere, bir buçuk sene kadar evvel Celâlabad'da bir gece odasında uyurken bir şahs-ı meçhul tarafından katiolmuş, o sırada veliaht bulunan biraderiyle büyük oğlu kendisiyle beraber Celâlabad'da imiş. Küçük oğlu Amanullah Han Kâbil'de bulunuyormuş. Habibullah Han'ın katli üzerine Celâlabad'da bulunan asker ve saire usulen veliaht bulunan biraderine tabiiyet etmişler, fakat Han-ı maktulün küçük oğlu Amanullah Han, amcasıyla biraderinin pederinin katlinde bimethal olduklarını (karıştıklarını) iddia ederek hakkı verasetinden mahrum olmaları lazım geleceğini ileri sürmüş ve keza Emaretini ilan etmiş ve gayet şedid fedakâr ittihaz etmek (önlemler almak) suretiyle amcasi ile büyük kardeşini tevkif ettirmiş...

"Bu hadiseden bir müddet sonra (Emir) İngilizler aleyhine harp ilan etmiş. Celâlabad ve Kandahar cihetlerinde İngiliz ve Afgan orduları bundan bir buçuk sene evvel çatışmışlar. Pek az devam eden bu muharebeyi müteakip bir mütareke akdedilmiş. İngilizler Afganistan'ın istiklâl-i tammesini tasdik etmişler ve harice sefir göndermeye ve ecnebi şahsın sefaretini kabul etmeye salahiyettar olduğunu kabul etmişler. Onu müteakip General Veli Han isminde bir zat Veziri Muhtar unvanile Afganistan'ı Avrupa'da temsil etmiş. Bu zat Moskova'ya gelmiş, Sovyet Cumhuriyeti ile Afganistan arasında münasebat-ı hasene-i hemcivari tesisine (iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına) ait müzakerata girişmiş. Bir taraftan Ruslar Kâbil'e bir heyet izam etmişlerdir (göndermişlerdir). Rusya ile Afganistan Emareti arasında bir muahede aktetmek için tevessül olunan müzakerat şimdiye kadar bir neticeyi katiyeye iktiran etmemiş. (kesin bir sonuca varmamış). ... Ruslarla bir muahede aktedememiş olan Afgan Emiri İngilizlerin vaki teklifi üzerine onlarla bir müzakereyi sulhiyeye başlamış..."

Bu mektubunun sonunda Cemal Paşa, kendisi hakkında Afgan Emiri'ne bir telgraf göndermesini ve kendisini Afganistan'a temsilci olarak atamasını Mustafa Kemal'den tekrar rica ediyor:

"Şimdilik Afgan Emirine benim hakkımda bir tebligat ifa etmenizi rica edişimin esbab ve illeti tezahür etti. Zannediyorum siz elyevm Afganistan'a ve Türkistan'a başka birisini göndermezseniz benim buralarda bulunuşum son derecelerde hüsnü tesir icra ettiği için esasen göndermenize

Levent Şahverdi Arşivi

hacet yok, fakat sizle benim aramdaki rabıta-i maneviyeyi izhar edecek ufak bir işaret vaziyeti son derecelerde takviye eder" diyor.[36]

Cemal Paşa, 29 Eylül'de de Herat'tan da Atatürk'e bir mektup yazar: Afgan topraklarına ayak bastığını ve Aman-i Afgani gazetesinin, gelişini büyük mutluluk ve tantana ile duyurduğunu, kendisiyle birlikte gelen Hint devrimcilerinden Bereketullah'ın gelişi de İngilizlere karşı bir çeşit darbe olduğunu bildirir. Paşa, on ay sonra Atatürk'le Enver Paşa'ya birer mektup daha yazacak ve özetle "Kâbil'e gelmemin büyük yararı Afganistan'ı İngiltere'ye kaptırmayıp Afgan-Rus Antlaşmasını onaylatmak olmuştur" diyecektir. Paşa kendi rolünü biraz abartsa da bunda bir gerçek payı vardır.[37]

Cemal Paşa'nın Afganistan'a vardığı sıralarda Buhara devrimi, yani oraya Rusların örtülü biçimde el koymaları olayı gerçekleşmiştir. Bu gelişme Afganistan'da yeniden İngiltere'ye yaklaşma eğilimi doğurmuştur. O günlerde İngilizlere yaklaşmayı savunanların önde gelenlerinden biri olan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi, bir gün başkaları önünde Cemal Paşa'ya: *"Canım siz de bırakın şu melun Bolşevikleri! Sizinle İngilizler arasında bir dostluk zemini bulalım. Bu sayede bütün Alem-i İslâmi Ruslar aleyhine sevk ederek orada bekleyen insanları kurtarırız"* der.[38]

Odada başkaları bulunduğundan susan Cemal Paşa, daha sonra Mahmut Tarzi'ye bir mektupla görüşlerini açıklar. Özetle şunları söyler:

"Afganistan için üç yol vardır: 1) İngilizlerle birlikte Ruslara karşı yürümek, 2) bunun tersini yapmak, 3) tarafsız kalmak ve birinin zararının kendi ülkesi yoluyla ötekine ulaşmasını önlemek.

"Birinci yol tutulursa Afganistan, İngilizlerden alacağı para ve silahla Bolşeviklere büyük zararlar verebilir, ancak bunun sonucunda Türkis-

[36] Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, s. 100.

[37] Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1974, s. 340.

[38] *A.g.e.*, s. 341.

Levent Şahverdi Arşivi

tan'da birçok Müslüman ölür ve Afganistan yenilir. Böyle bir savaşta İngiliz ve Hindistan ordusu yardıma gelmez; İngiliz adasıyla Avustralya'dan toplanan ordular Asya'nın göbeğine gelip Buhara dağlarında savaşmaz."

Cemal Paşa şöyle devam eder:

"İş yalnız sizin yenilginizle mi kalacak? Hayır. İngiltere bir kere sizi müttefik olarak dünyaya duyurduktan sonra, Hindistan'ın kurtuluşu için çalışan ne kadar mücahit varsa hepsini bir gecede yakalayıp torbaya sokacak ve bu suretle Hindistan ihtilalini boğacak. Ayrıca İran, Irak, Filistin ve Mısır'da da durumunu güçlendirecek. Yani böyle bir politika ile Afganistan, İslâm dünyasına ters düşmüş, Hindistan ihtilaline müthiş bir darbe indirmiş olacak; kendisi için de yıkımdan başka hiçbir sonuç elde edemeyecek.[39]

Cemal Paşa, Kâbil'de Afganlar ile Ruslar arasında bir çeşit aracıdır. 28 Şubat 1921'de Moskova'da Afgan-Rus Antlaşması imzalanır. Antlaşmada, Rusların Kandahar ve Gazne'de konsolosluk açmalarını öngören bir madde de vardır. İngilizler, buralarda açılacak Rus konsolosluklarının Hindistan'da karışıklık çıkarmaya çalışacaklarından kuşkulanırlar. Mahmut Tarzi, bu maddenin değiştirilmesi için Cemal Paşa'nın aracılığını rica eder.

Yusuf Hikmet Bayur'un yazdığına göre, bu konuda Cemal Paşa ile Afgan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi arasında Haziran 1921'de sert bir tartışma geçmiştir. Cemal Paşa, Bakana: *"Güttüğü siyaset, daha doğrusu işlediği siyasi yanlışlar dolayısıyla İslâm dünyasının başına büyük belalar hazırlamak üzere olduğunu"* gayet acı ve açık biçimde söyler. *"Mustafa Kemal Paşa'nın ve Enver Paşa'nın ve daha başka İslâm mücahitlerinin fikirlerine karşı olarak, Ruslarla dostluk bağlarını keserek İngiliz dostluğuna gitmek alem-i İslâmı satmak demek olduğunu"* ileri sürer.

Mahmut Tarzi, şu yolda karşılık verir: *"Biz her şeyden önce Afganistan'ı düşünmek zorunluluğundayız. Rusların Müslümanlara yaptığı mezalim meydanda iken onlarla dost olmak bizim işimize gelmez. Ama siz Anadolu'yu düşünerek onun menfaati için çalışıyorsunuz ve bizi o siya-*

[39] *A.g.e.*, s. 342.

Levent Şahverdi Arşivi

saya yaklaştırmak istiyorsunuz. Bizce Türkiye Hükümeti bitmiştir. Anadolu'nun hiçbir intizamı, hiçbir kıymeti kalmamıştır. Biz Anadolu için kendimizi felakete atamayız. Hem size de tavsiye ederim, şu Rusları kendi hallerine bırakarak İngilizlerle dostluk yapınız, siz de kurtulup gidiverirsiniz vesselam."[40]

Cemal Paşa, sert bir karşılık verdikten ve durum böyle ise kendisine gitmekten başka yapacak bir şey kalmadığını söyledikten sonra Savunma Bakanı Nadir Han'la görüşür. Nadir Han, onun gibi düşündüğünü ve Mahmut Tarzi'nin siyasetini beğenmediğini, ancak İngilizlerin Kandahar ve Gazne'de Rus konsoloslukları bulunmasını hazmedemeyeceklerini söyler.

Son olarak Cemal Paşa, Emniyeti Umumiye (İçişleri) Veziri Şüca'üd Devle'yi görür ve durumu anlatır. O ise açık konuşur ve der ki: "Paşa, size şurasını açıkça anlatayım ki bizim Dışişleri Bakanımızın etkisiyle hükümetin politikası tüm değişmiştir. Şimdi Rus antlaşmasını yok edeceğiz. Onun yerine İngilizlerle bir ittifak Antlaşması yapacağız. İngilizler Türkistan'da, Buhara'da, Fergana'da Ruslara karşı genel bir ayaklanma çıkartmak için bize şimdiden 20.000 tüfek, 200 top ve 200 mitralyöz ve yılda dört milyon Rupya (222.000 İngiliz Lirası kadar) para vadediyorlar. Bunlardan başka birçok demir yolu yaptırmayı ve Avrupa'ya öğrenim için göndereceğimiz öğrencilerin giderlerini sağlamayı üstleniyorlar. Bu önerilerin önemi karşısında bizimkiler kendilerini tutamadılar ve artık bütün bütün İngilizlerin kucağına atıldılar. Bundan sonra gerek Emir ve Sipahsalar (Başkomutan=Savunma Bakanı), gerekse Dışişleri Bakanı Rus antlaşmasının onaylanacağı ile ilgili olarak size ne söylerse tümü yalandır. Vakit kazanmak

[40] *A.g.e.*, s. 344: Bu tartışmayı aktaran Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Tarzi'nin "Bizce Türkiye Hükümeti bitmiştir" sözlerine bir not düşmüştür: Bu görüşmenin Haziran 1921'de, yani İkinci İnönü zaferinden sonra ve Kütahya-Eskişehir yenilgisinden önce yapılmış olduğunu belirterek, "Dolayısıyla görünürde bile Mahmut Tarzi'nin bu sözlerinin hiçbir dayanağı yoktur" demektedir. Evet, Abdülhamid döneminde 20 yıl Osmanlı ülkesinde yaşamış olan Mahmut Tarzi, yine de Türkleri yeterince tanıyamamış olacak ki, Türk Kurtuluş Savaşı hakkında yanılmıştır. -BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

içindir. Benim düşüneerne göre artık sizin için burada yapılacak bir şey kalmamıştır. ilerde size: "buyrun gidin" biçiminde bir öneri gelmemesi için kendiliğinizden çıkıp giderseniz onurunuza daha uygun bir iş görmüş olursunuz. Bununla birlikte bana söylediklerinizin tümünü kendimce uygun gördüğüm biçimde Emir'e bu gece yazarım. Belki bir yararı olur. Şunu da ekleyeyim ki eğer Rus antlaşması tüm olarak yok edilirse ben de istifa edip ülkeden ayrılmak düşüncesindeyim.[41]

Cemal Paşa, ertesi gün Şüca'üd-Devle ile birlikte Amanullah Han'a çıkar. Ona da şunları söyler: "Biz seni İslâmın seyf-i meslûhu (soyulmuş kılıcı) durumuna getirmek istiyoruz. Halbuki sen ancak ordunun mükemmeliyeti ile keskin bir kılıç olabilirsin. Fakat bugün sen keskin bir kılıç değil, hatta kılıç halinde dövülmemiş ve henüz ilk çekici bile yememiş bir çelik parçasından başka bir şey değilsin, eğer bugün bir orduya malik olduğunu sanıyorsan aldanıyorsun. Senin orduların bugünkü savaş araçları karşısında hatta bir tümenlik bir düşman kuvvetine dayanamaz durumdadır. Sen bu orduyu ancak Türk subaylarıyla düzeltir ve yetiştirebilirsin. Halbuki Türk subayları İngilizlerle müttefik olan bir Afgan ordusunda hizmet etmeyi vatana ve dine hıyanet sayarlar. O halde ordunu da, memleketini de, ırz ve namusunu da İngilizlere teslim etmekten ibaret olan Dışişleri Bakanının siyasasında istersen devam et. Benim sana söyleyeceğim son sözler bunlardır..."

Amanullah Han, Cemal Paşa'ya hak verdiğini ve Rus antlaşmasını onaylayacağını söyler. Daha sonra Paşa'ya şunları der: "Ben İngilizlere karşı şimdiye değin gösterdiğim hoşgörülükle onların gerçek amaçlarını anlamak istedim. Şimdi bu amacı bütünüyle biliyorum. Onlar bizimle Rusların arasını açarak bizi bir belaya atmak ve ona karşılık bize birkaç tüfekle para vermek istiyorlar. Şimdiye kadar dünyada barışı sağlamak istediklerini söylüyorlardı. Halbuki yazılı önerileri ile bizi Türkistan'da kışkırtmalarda bulunmaya davet ediyorlar ve bizi Ruslarla savaşa sokmaya çalışıyorlar..."[42]

[41] *A.g.e.*, s. 345.

[42] *A.g.e.*, s. 346.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa'nın aracılığıyla Afgan-Rus antlaşmasında değişiklik yapılır. Paşa, Kâbil'e gelen yeni Rus elçisiyle görüşmeler yapar ve elçiden, Kandahar ve Gazne'ye Rus konsolaslan gönderilmeyeceğine ve Rusya'nın Afganistan'da devrim oluşturmak için propaganda yapmayacağına dair yazılı taahhüt alınır.

Mahmut Tarzi'nin oğlu Abdülvehhab Tarzi, bizim *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Efganistan" maddesinde, Cemal Paşa'nın Afganistan'da "şahsi emeller için" çalışmış olduğunu ileri sürüyor. Şöyle yazıyor: "Bu sırada Ruslar, muahedeye riayet etmeyip, vadettikleri Efganistan arazisini geri vermemekle kalmayarak, Buhara'yı da işgal edip, Buhara Emiri ile birçok Özbeki Afganistan'a iltica etmeye mecbur ettiler. Amanullah Han İngilizler ile dostluk muahedesini akdetmek zamanı geldiğini düşünerek, Kâbil'e bir heyet gönderilmesini talep etti. İngilizler Kanun II. (Ocak) 1921'de Sir Henry Dobbes riyaseti altında bir heyet gönderdiler. Bu sırada, Ekim 1920'de eski Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Afganistan'da sahneye çıktığını görüyoruz. Cemal Paşa, misafir bir Türk devlet adamı sıfatı ile Amanullah tarafından büyük bir samimiyetle kabul edilerek, Afgan ordusunu tanzim etmeğe memur olmuş ve bir numune alayı teşkil etmişti. Fakat çok geçmeden, şahsi gayeleri istihdaf eden bir takım siyasi faaliyetlere girişti. İngilizler ile Afganlıların hayati meseleleri müzakere edilirken, Cemal Paşa Rus taraftarlığı politikası ile, kendi şahsi emelleri için çalışarak, bu müzakerelerin muvaffak olmamasına uğraşıyordu. Müzakereler 11 ay sürdü, birçok çetin safhalar geçirdi... Nihayet 15.XI. 1921'de İngiliz-Efgan dostluk muahedesi imzalandı."[43]

Bu antlaşma imzalanmadan önce Cemal Paşa Afganistan'dan ayrılmış bulunuyordu.

Cemal Paşa, Kâbil'den Moskova'da bulunan Enver Paşa'ya yazdığı 6 Temmuz 1921 günlü mektupta, Afgan Hükümeti'ne Rus-Afgan anlaşmasını onaylatmak, Afgan-İngiliz anlaşmasını engellemek için üç aydır yaptığı çalışmaları ayrıntılarıyla anlatır. Verdiği bilgilere göre, Dışişleri Bakanı Tarzi ve bazı bakanlar İngilizlerle anlaşmak istiyor.

[43] *İslâm Ansiklopedisi* 4, s. 171-172.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa, Emir'e sert çıkışlar yaparak İngilizlerle anlaşırsa kendisinin Afganistan'ı terk edeceğini bildirmişti.[44]

Sonunda, Afganistan için Almanya'dan silah ve mühimmat satın almak göreviyle Eylül 1921'de Kâbil'den ayrılan Cemal Paşa bir daha Afganistan'a dönemez. 21 Temmuz 1922'de, Tiflis'te, iki yaveriyle birlikte Ermenilerin suikastına uğrar ve bu dünyaya veda eder. Prof. Dr. Mehmet Saray, "Sovyetler, Tiflis üzerinden Afganistan'a dönmek üzere olan Cemal Paşa'yı, bir kiralık Ermeni katiline arkadan vurdurmuşlar ve sonra da katili ortadan kaldırmışlardır" diyor.[45]

Atatürk, "*Cemal Paşa değerli bir adam idi;*" der, "*buraya gelebilmiş olsa idi ben ona vazife verirdim. Anadolu'nun imarında ondan istifade ederdim; fazla jest ve gösteriş o zavallıyı hiç için kurban etti.*"[46]

Cemal Paşa'nın Afganistan'a vardığı tarihlerde Ankara Hükümeti'nin resmi temsilcisi Abdurahman Bey de Kâbil'de göreve başlamıştı. Bir süre birlikte çalıştılar. Sonra Cemal Paşa, 6 Temmuz 1921 günü Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazmış ve Abdurrahman Bey'in değiştirilmesini istemiştir.[47]

Cemal Paşa, Rusya'dan Afganistan'a giderken bir grup Türk subayını da yanına almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve Sovyetler tarafından serbest bırakılmış olan bu subaylardan altısını Hive'de, altısını da Buhara'da bırakarak onlara Türkistanlı gençlere askerlik kursları açmalarını emretmiştir. 15-16 subayı da Kâbil'e götürmüştür.[48]

[44] *Tanin*. 7-16 Ocak 1945'ten: *Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 630.

[45] Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi, İstanbul: 1997, 2. Baskı. s. 186.

[46] Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1969, s. 175.

[47] Tanin, 2.2.1945'ten aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1995, s. 630.

[48] Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi, İstanbul: 1997, ilaveli 2. Baskı, s.166-167.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Emiri Amanullah Han, Cemal Paşa'yı sevgiyle karşılamış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden düzenleme görevi vermiştir. Paşa, Ziya Bey (sonra Paşa) adındaki Türk subayına bir örnek Afgan alayı kurdurmaya girişti. Hesapça bu alaydan ilerde bir tümen veya kolordu çıkarılacaktı.

Hikmet Bayur'un yazdığına göre, Cemal Paşa, Afgan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi'ye gönderdiği tartışmalı mektubunda şu ifadelere de yer vermiştir: "Mesela diyecekler ki: Cemal Paşa'ya düşünmeden bir numune kıtası kurulması görevini nasıl verdiniz? Elbette Cemal Paşa burada Ruslar hesabına iş görüyor. Bu birliği mükemmel bir duruma getirdikten ve subaylarını ve erlerini satın aldıktan sonra burada bir hükümet çarpısı (darbesi) yapmayacağına emin misiniz? Bu gibi işlere alışmış olan bir adamı nasıl oluyor da burada bir Afgan alayının başına geçiriyorsunuz?

"Dikkat ediniz kardeşim! İngilizlerin iki büyük emeli vardır. Birisi Ruslarla yaptığınız muahedeyi size kendi elinizle yırtırmak. ikincisi benim hakkımda itimad-ı şahaneyi izale edip (Emirin güvenini yok edip) benim buradan geri gitmemi sağlamak! Bu emellerine İngilizler katiyen muvaffak olmamalı."[49]

Afgan Emirinin içine bir kurt düşürülmüş. Emir, Türk subaylarının kurduğu örnek alaydan kuşkuya düşürülmüş, o da bu alayı dağıtmıştır. Amanullah Han'ı bu yola itmek için söylenenler arasında, Türkiye ve İran'da askerlerin hükümdarları devirdikleri de vardı. 1928'de çıkan ayaklanma sonucunda Kral Amanullah'ı devirip onun tahtına oturacak olan Beççe-i Saka (Sucunun Oğlu) Habibullah adındaki eşkıya, bu dağıtılmış alayın bir onbaşısı imiş.[50]

[49] Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Âcun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1974, s. 343.

[50] *A.g.e.*, s. 343, dipnot 31.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 Türk-Afgan Antlaşması Nasıl Yapıldı?

Bu antlaşma, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. O sırada Moskova'da Tam Yetkili Büyükelçi General Mehmet Veli Han başkanlığında bir Afgan heyeti vardı. Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Dr. Rıza Nur Beyler de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin vekilleri ve tam yetkili delegeleri olarak Ruslarla anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitmişlerdi. Türk ve Afgan heyetleri Rus başkentinde buluştular ve antlaşmayı orada yaptılar.

Dr. Rıza Nur, kendi rolünü abartarak, Afgan antlaşmasının yapılışını şöyle hikaye ediyor:

"Gelelim bize. (Ruslarla) Muahedeye devam ediyoruz. ilerliyor. Bu esnada Mehmet Veli Han adında geniş selahiyeti haiz bir Afgan mümessili Moskova'da Ruslarla muahede (anlaşma) yapıyor. Biz de kendisiyle görüştük. "Muahede yapalım" dedik. "Müsveddeyi yazın. Biz imza ederiz" dedi. Çok saf insanlar. Bizi de halife adamları diye pek muhterem görüyorlar. Yusuf Kemal önce yapmak istemedi. ikna ettim. Fakat hiç karışmadı. Muahedeyi ben Türkçe yazdım. Bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Acemce olacak. Afganlıların kendi dilleri varsa da resmi hükümet dilleri Farisidir. Acemceye tercüme edemiyoruz. Onlardan biri Suriyeli imiş. Biraz Türkçe biliyor. Fakat kafi değil. Kral Amanullah'ın haremi Suriyeli.[51] Demek kadın hısım akrabasını da oraya getirmiş. Ona Türkçe anlatmaya çalıştım. Bu Suriyeli de Acemce yazmaya çalıştı. Yazdıklarını okudum. Yarıdan ziyade mutabık değil. Acemce yazıp söyleyemiyorum. Fakat Acemceyi yüzde seksen anlıyorum. Arapça imdadıma yetişti. İyi tercüme edilmeyen yerleri Arapça anlattım. Bunu anladı ve Acemce yazdı. Bu suretle birçok gün uğraşarak Acemcesini de yazdık. Tecviz edildi. (Uygun görüldü). İmza ettik. Bu benim hayatımda yaptığım ilk muahede idi. Yeni Türkiye'nin de ikinci muahedesi idi. Birincisi Gümrüdür. Karabekir yapmıştır.

[51] Amanullah Han'ın eşi Kraliçe Süreyya, uzun yıllar İstanbul'da ve Şam'da yaşamış olan Mahmud Tarzi'nin kızı idi. Arap değil, Afganlı idi. (B.N.Ş.)

Levent Şahverdi Arşivi

"Afganlılar büyük bir ziyafet verdiler. Elli kişilik kadar bir sofra. Enver Paşa da davetli. Baktım başında bir kalpak geldi... Afganlılar Enver'i sofrada bizim üstümüze koydular. Halbuki onun hiçbir resmi sıfatı yok. Biz Türkiye'nin vekilleri sıfatını haiz bir heyeti murahhasayız (delegasyonuz). Yusuf Kemal sinirlendi. "Adam ne olacak, bu adamlar bilmezler" deyip teskin ettim. Afganlıların Enver'e büyük hürmetleri var. O da halife damadı, türlü kahramanlıklar yapmış biri diye..."[52]

Yusuf Kemal Tengirşek de Moskova'da Afgan heyetine rastlamalarını bir nimet bildiklerini ve antlaşmayı yaptıkları şöyle şöyle anlatıyor:

"Moskova'da selahiyeti kamileyi haiz bir Afgan heyetine tesadüfümüzü beklenilmedik bir nimet bilerek kendileriyle derhal bir muahede akti müzakeresine girmiştik. Bütün efradında büyük bir samimiyetin şahidi olduğumuz bu heyet tanzim ettiğimiz şekli aynen kabul ettiler. Bir iki güne kadar imza edeceğiz. Ankara'dan hiçbir emir ve haber alamıyor(uz)... Bundan dolayı uhdemize hiçbir mesuliyet terettüp etmeyeceği bedihidir..."[53]

Antlaşmanın Bazı Özellikleri

1 Mart 1921 tarihli Türkiye-Afganistan ittifak Antlaşması'nın bazı özellikleri vardır. Bunları şöyle toparlayabiliriz:

(i) Bu antlaşmayı imzalamakla Afganistan, Türk Devleti'ni, İstanbul Hükümeti'nin değil, Ankara Hükümeti'nin temsil ettiğini tanımış ve Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk devlet olma şerefini kazanmıştır. O tarihe kadar yabancı devletler yalnız İstanbul Hükümeti'ni tanıyorlardı ve Ankara Hükümeti'ni tanıyan bir yabancı devlet henüz çıkmamıştı. Afganistan, Yeni Türkiye'yi tanıma yolunda bir çığır

[52] Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III. Cilt, Altındağ Yayınevi, Istanbul: 1968, s. 782-783.

[53] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1981, s. 206.

Levent Şahverdi Arşivi

açmıştır. Bundan böyle açılan çığırda yürünecek, yeni Türkiye başka devletlerce de tanınacak ve ulusal devletimizin sınırları, bağımsızlığı ve egemenliği Lozan Barış Antlaşması'yla dünyaya onaylatılacaktı. (23.7.1923).

(ii) Bu antlaşmayla Türkiye de Afganistan Devleti'nin bağımsızlığını açıkça tanımıştır. Afganistan, 1919'da İngilizlerle imzaladığı mütareke niteliğindeki bir anlaşmayla bağımsızlığına kavuşmuştur; ama İngiltere ile kesin barış antlaşması yapamamıştır ve bağımsız bir devlet olarak kendisini henüz dünyaya tanıtamamıştır. Yalnız Sovyet Rusya Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştı. Türkiye, bağımsız Afganistan'ı tanıyan ikinci devlet olmuştur.

(iii) Antlaşmanın bir başka özelliği de şudur: Tarihte ilk kez bir antlaşma ile Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmektedir. Bu, Mustafa Kemal'in uluslararası alanda açtığı çığırın ilk somut sonuçlarından biridir; "mazlum milletlere", ezilen Asya ve Afrika halklarına, özellikle de İslâm dünyasına tarihsel bir mesaj demektir. Çünkü o tarihte Afrika ve Asya kıtalarının neredeyse tamamı Batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunuyordu. Yeryüzünde tek bağımsız Müslüman devlet Türkiye idi ve Afganistan da ikinci bağımsız Müslüman devlet olarak sahneye çıkmak üzereydi. Geriye kalan bütün Müslüman ülkeler emperyalistlerin sömürgeleri durumundaydı. Ezilen kitleler yeni yeni uyanmaya başlıyorlardı ve Türk-Afgan antlaşması onlar için çalınan bir "kalk borusu" gibiydi.

(iv) Antlaşma, iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde, "emperyalist devletlere karşı" bir ittifak antlaşmasıdır. Türkiye ile Afganistan arasındaki uzaklık ve başka bazı zorluklar nedeniyle bu ittifak, kağıt üzerinde kalsa bile o günün havası içinde anlamlı ve önemliydi. Dünyaya gösteriliyor ki, Doğu halkları artık birbirlerine karşı umursamaz ve kayıtsız kalmayacaklar, elele verip ve emperyalizme karşı ittifaklar oluşturabileceklerdir. Bu onlar için tarihsel bir görevdir. Antlaşmada bu mesaj da vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

(v) Bu antlaşmayla Türkiye, "Asya politikasında artık ben de varım" mesajını veriyor, bu politikadan pay almaya kararlı olduğunu dosta düşmana göstermiş oluyordu.

(vi) Antlaşmada çarpıcı bir özellik daha vardır: Yeni Türkiye, ilk defa, bir Doğu ülkesine eğitim alanında yardım yapmayı, Afganistan'a öğretmen ve subay göndermeyi üstlenmiştir. Bu da ezilen Doğu'nun kurtuluş şampiyonu olan Mustafa Kemal Türkiyesi'nin üstlendiği somut bir görevdir. Türkiye, kardeş saydığı Afganistan'a karşı üstlendiği bu görevi Atatürk zamanında hakkıyla yerine getirecektir. O dönemde ayrıca pek çok Afgan genci Türk burslarıyla Türkiye'de öğrenim görecek ve bağımsız Afganistan'ın kadroları Türkiye'de yetiştirilecekti.

(vii) 1921 Antlaşması, daha sonraki Türk-Afgan antlaşmalarına bir temel, bir çerçeve olmuştur. Gerçekten bu anlaşmadan da esinlenerek Türkiye ile Afganistan arasında 1928'de Dostluk ve işbirliği Antlaşması, 1937'de Saadabad Paktı ve ondan sonraki tarihlerde çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.

(viii) Türk-Afgan Antlaşması'nın bir özelliğine de İngiliz raporlarında parmak basılıyordu ki, o da şuydu: Afganistan, imzaladığı bu antlaşmayla İslâm dünyasında Türkiye'nin manevi liderliğini tanımıştır.[54]

Türk-Afgan Antlaşması'nın imzalanmasından iki hafta sonra, 16 Mart 1921 tarihinde yine Moskova'da Türk-Sovyet Antlaşması imzalanmıştır. Moskova'da iki antlaşmanın imzalandığı haberi ilk defa 24 Mart 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkmıştır. Afgan antlaşmasının geniş özeti de gazetede yayımlanmıştır. Ankara Hükümeti'nin yayın organı olan bu gazete, haberi sevinçle kamuoyuna duyururken bir noktaya da parmak basıyordu: Birinci İnönü zaferinden sonra Londra Konferansı'na gönderilmiş olan Türk heyeti Batılı emperyalistlerle anlaşamadan eli boş geri dönerken, Moskova'ya giden Ankara heyeti Doğu'nun iki önemli devletiyle iki dostluk antlaşması yapmıştır.

[54] *F.O. 371/9176/E.10937:* Turkey. Annual Report 1922, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türkiye ile Afganistan arasında bir ittifak antlaşması yapılmış olduğunu Hakimiyet-i Milliye gazetesinden öğrenmiş ve bunun üzerine bazı spekülasyonlar yapmıştır. Onun iddiasına göre, bu antlaşma Bolşevik telkiniyle yapılmıştı, Moskova'da yapılmış olması da bunu gösteriyordu. Antlaşmanın gizli maddeleri de olabilirdi ve bazı söylentilere göre, Türkiye ve Afganistan'dan başka İran ve Azerbaycan'ı da kapsayacak bir "Panislam Federasyonu" kurulması söz konusuydu...[55]

Bu İngiliz kuşku ve iddiaları bazı Türkçe kitaplara da girmiştir: Türk Afgan Antlaşması'nın "Sovyet Rusya'nın ısrarıyla imzalanmış" olduğu ileri sürülmüştür.[56] Biz, Türk belgelerinde, yayımlanmış Rus belgelerinde ve antlaşmayı imzalamış olan Yusuf Kemal Tengirşek'in ve Dr. Rıza Nur'un hatırlarında bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir ize rastlamadık. Yalnız Türk-Afgan Antlaşması ile 28 Şubat 1921 günü Moskova'da imzalanmış olan Rus-Afgan Antlaşması arasında bazı benzerlikler vardır. O antlaşmada da Afganistan ve Rusya'nın birbirlerinin bağımsızlıklarını tanıdıklarından, Buhara ve Hive'nın bağımsızlığından, Doğu halklarının özgürlüğünden söz edilmektedir.[57]

İngilizler, Türk-Afgan Antlaşması'nda bir İslâm Konfederasyonu kurulması; Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Afganistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurularak yönetilmesi; Afganistan'ın savunması için bir Türk askeri kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulamaya konulmasını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre, Afganistan'daki Türk askeri heyetinin yardımıyla Afganistan, "Hindistan'ın etine batacak bir diken" olabilecekti.[58]

[55] *F.O. 406/46*, No. 24'ten: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2000, 2. Baskı, s. 292.

[56] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1986, s. 58.

[57] Ministerstva Inostrannih Del SSSR, *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* (SSCB Dışişleri Bakanlığı, SSCB Dış Politika Belgeleri), Moskova: 1959, Tom / Cilt III, s. 551-553.

[58] Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk - Afgan Antlaşması İngilizleri iyice kaygılandırmış ve kuşkulandırmıştı. Bu anlaşmanın gizli maddeleri olduğuna da İngilizler kendilerini inandırmışlardı. Oysa antlaşmanın gizli maddeleri yoktu.

1 Mart 1921 tarihli Türkiye-Afganistan Antlaşması, Türkçe ve Farsça olarak imzalanmış, Düstur'da yalnız Türkçe nüshası yayımlanmış (Üçüncü Tertip, cilt 2 s. 99), Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 21 Temmuz 1921 günü, Afganistan tarafından da Ekim 1922'de onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

O zamanın havasını iyice yansıttığı için bu önemli antlaşmanın aslı ve sadeleştirilmiş metni kitaba alınmıştır. (Ek 1)

1921 Türk-Afgan Antlaşması'nın Başlıca Hükümleri

Türkiye ile Afganistan'ın neden ve hangi amaçlarla bir ittifak Antlaşması yaptıkları, 1921 Antlaşması'nın başında şöyle anlatılıyor (Sadeleştirilmiştir):

"Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak; nesnel ve moral bakımdan bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip bulundukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla; Doğu dünyasının uyanma ve kurtuluşun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda, geçmiş zamanlardaki gibi bağlantısız (irtibatsız) ve yalnız kalmamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi, taraflardan birine gelecek sıkıntı ve dertten öteki tarafın etkilenip üzüntü duymasını doğal sayan bu iki kardeş devlet ve ulus, aralarında öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifaki siyaset alanına geçirerek, bu ittifaka somut ve resmi bir nitelik verip tüm Doğu'nun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere uğurlu bir ittifak antlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır."

Birinci madde ile Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyor; üçüncü madde ile de Afganistan, Türkiye'yi İslâm dünyasının lideri olarak tanıyor. İkinci maddede Türkiye ve Afganistan, Doğu ulusları-

Levent Şahverdi Arşivi

nın bağımsız yaşamaya hakları bulunduğunu açıklıyorlar. Bu maddeler şöyle kaleme alınmıştır:

Madde 1. Çok şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti, içtenlikle ve gönülden bağlı bulunduğu Yüce Afganistan Devleti'ni gerçek anlamıyla bağımsız tanımayı bir görev bilir.

Madde 2. Yüksek Taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hayve (Hive) devletlerinin bağımsızlığını tanımlar.

Madde 3. Yüce Afganistan Devleti, yüzyıllardan beri İslâmiyete önderlik ve ona üstün görevler yapmış olan, Hilafet dünyasını elinde tutan Türkiye'nin bu alanda lider olduğunu, bu fırsattan yararlanarak da, açıklar.

Dördüncü ve beşinci maddeler emperyalizme karşı ittifak maddeleridir: Taraflardan birine yapılan saldırıyı öteki taraf kendisine yapılmış sayacak ve onu püskürtmeye çalışacak. Taraflar birbirleri aleyhine anlaşmalar yapmayacaklar. Altıncı madde, ikili ilişkileri düzenlemeyi öngörüyor: Türkiye ile Afganistan yeni sözleşmelerle ikili ilişkilerini düzenleyecekler ve birbirlerinin başkentlerine büyükelçiler gönderecekler. Yedinci ve sekizinci maddeler Türkiye'nin Afganistan'a yardım etmesi öngörüyor ve şöyledir:

Madde 7. Bağıtlı Taraflar iki ülke arasında düzenli ve özel postalar kurarak, siyasal durumları ile eğitim, ticaret vb. durumlardan ve her türlü gereksinim ve isteklerinden, karşılıklı ve en ivedi olarak, birbirlerine bilgi vereceklerdir.

Madde 8. Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi ve bu öğretmenler ve subayların en az beş yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğitimciler göndermeyi yükümlenir.

Antlaşmanın en kısa zamanda onaylanarak yürürlüğe konması hükme bağlanmıştır. Türkçe ve Farsça olarak iki nüsha halinde kaleme

Levent Şahverdi Arşivi

alınan antlaşma, 1 Mart 1921 günü Moskova'da imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Yusuf Kemal Bey ile Dr. Rıza Nur, Afganistan adına da Olağanüstü Büyükelçi Veli Han imzalamışlardır.

İlk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han Türkiye'de

1921 Türk-Afgan Antlaşması, Türkiye ile Afganistan'ın birbirlerinin başkentlerinde elçilikler açmalarını da öngörmüştür. Afganistan Emiri Amanullah Han, bu antlaşmanın onaylanmasını bile beklemeden, hemen Ankara'ya bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyetin başında bulunan Elçi Sultan Ahmet Han, 9 Nisan 1921 günü Hopa'dan Türkiye'ye girdi ve girer girmez hemen Mustafa Kemal Paşa'ya hararetli bir telgraf çekti. "Kutsal İslâm toprağına adım attım" diye Türkiye'ye geldiğini haber verdi, Afganistan'ın selam ve sevgilerini sundu ve Türk ordusunun kazanmış olduğu İkinci İnönü Zaferini kutladı.[59]

Mustafa Kemal Paşa, Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın telgrafına 12 Nisan günü cevap verdi. Türk ordularının kazandığı zafer kadar, kardeş Afganistan'la doğrudan ilişki kurmaktan ve Afgan Elçisini Türkiye'de görmekten de gurur ve mutluluk duyduğunu bildirdi.

Aşağıdaki telgrafı çekti (sadeleştirilmiştir):

"Ülkemize geliş ve teşrifinizi ve İslâm ordusunun düşmanlarımıza karşı kazandığı büyük zaferden dolayı memnuniyet ve tebriklerinizi bize bildiren telgrafınızı aldık. Kahraman askerlerimizin zulüm ve kötülük (melanet) kuvveti olan Yunanlılara karşı kazandığı başarı bizlere ne kadar haz vermişse, İslâm dininin en güçlü kardeşlik bağıyla kendisine bağladığı Afganistan'ın selam ve sevgilerini bize getiren ve iki kardeş ülke arasında doğrudan mutlu ilişkiler kurma imkanın yaratan yüce heyetinizi vatan toprağında kabul etmek de bizi o kadar gururlandırmış ve hoşnut etmiştir. Tebriklerinizi derhal Batı ve Güney Cepheleri Kumandanları İsmet ve Refet Paşalara derhal duyurduk.

[59] Hakimiyet-i Milliye, 10.4.1921'den: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 489.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cenabı Haktan niyaz ederiz ki, yüksek heyetinizin memleketimize ayak basması ve iki dost ve kardeş ülke arasında bağlantı sağlaması, ülkelerimizin geleceği için daima hayır ve mutluluk nedeni olsun."[60]

Elçi Sultan Ahmet Han Ankara'ya gelirken Trabzon'da İstikbal gazetesine demeç verir. "Amanullah Han'ın tahta çıkar çıkmaz kılıcını çektiğini, bağımsızlık kazanmadıkça kılıcını kınına sokmayacağını" söylediğini, bu kararlılık sayesinde Afganistan'ın bağımsızlığına kavuştuğunu anlatır.[61] Samsun'da gösterilerle karşılanan Afgan Elçilik Heyetine akşam bir ziyafet verilir.[62] Anadolu'da her geçtiği yerde ilgi ve sevgiyle karşılanan Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, nihayet 21 Nisan günü Ankara'ya gelir. Büyük bir törenle karşılanır. Basına demeç verir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yıldönümü 23 Nisan'a yetişebilmek için acele ettiğini ve bu isteğine kavuştuğunu söyler.[63] Hakimiyet-i Milliye gazetesi de Afgan Elçisinin Türkiye'ye gelişini, "İslâm ve Doğu'nun tarihinde bir dönüm noktası başlamıştır" diyerek alkışlar.[64]

Mustafa Kemal Paşa Afgan Elçisini Kabul Ediyor

Afganistan Elçisi, 25 Nisan 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubu sunmuştur. Elçilik Heyeti arabalarla Büyük Millet Meclisine geldiler. Birinci arabada Elçi Sultan Ahmet Han vardı ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suat (Davaz) Bey kendisine eşlik ediyordu. Elçilik Müsteşarı Mehmet Gelhan, Başkatip Hidayetullah Han ve ikinci Katip Mevlana Mehmet Mansur Han arkadan Elçiyi izlediler. Heyeti Mustafa Kemal Pa-

[60] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara: 1964, s. 379.

[61] Saruhan, *A.g.e.*, s. 495.

[62] *A.g.e.*, s. 486 ve 497.

[63] *A.g.e.*, s. 504.

[64] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 231.

Levent Şahverdi Arşivi

şa'ya çıkarmakla görevlendirilmiş olan TBMM Başkanı'nın Özel Kalem Müdürü Hayati Bey, Afgan Elçisini ve maiyetini TBMM binası önde karşılamıştır. Heyet önce Özel Kalem Dairesine alınmış ve sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından resmen kabul edilmiştir.

Bu kabulü, ertesi günkü Hakimiyeti Milliye gazetesi şöyle anlatıyor:

"Paşa Hazretleri (Mustafa Kemal) ile Sefir Hazretleri (Sultan Ahmet Han) arasındaki mülakat iki kardeş İslâm milletinin minelkadim yekdiğeri hakkında beslediği ihlas (gönülden dostluk) ve samimiyet dairesinde pek harr (hararetli) bir surette cereyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Afgan millet-i muhteremesinin Sefiri necibine büyük memnuniyetle hoşamedi ederek (hoş geldin diyerek) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına Afganistan Hükümetinin sefirini (Elçisini) kabule muvaffakiyetlerinden dolayı bahtiyar ve mütefahhir (mutlu ve gururlu) olduklarını söylemiştir. Badehu (sonra) he iki milleti İslâmiyeyi alakadar eden mesail (konuları) mevzuubahs edilerek alemi İslâmda husule gelen intibahın (uyanışın) mileli İslâmiyenin mütesaniden (dayanışma halinde) hareketine saik olduğu zikr ve ityan edilmiştir (konuşulmuştur).

"Garbın asırlardan beri muhacematına (saldırılarına) sinesini siper ittihaz eden alem-i İslâma alemdar (bayraktar) Türk milletinin ahiren Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyaset ve idaresi altında gösterdiği celadet ve hamasetin (yiğitlik ve kahramanlığın) Afgan milletini son derece mütehassis eylediğini Sefir Ahmet Han büyük bir lisan-ı muhalesetle serd ve ityan etmiş (dostça dile getirmiş) ve ati-i karipte (yakın bir gelecekte) Türk milleti necibinin amali milliyesini saha-i ira-i husul olduğunu (ulusal amaçlarının gerçekleştiğini) görmekle alem-i İslâmın ve Afgan milletinin ne derece sevinçlere müstagrak olacağını ifade etmiş ve Türk milletinin tealisini (yükselmesi) ve temini muvaffakiyet etmesi bittabi alem-i İslâmın da tealisini temin edeceğini ilave etmiştir.

"Badehu söz ahiren iki kardeş millet-i İslâmiye arasında akt olunan ittifak muahedesine intikal ederek vaziyet-i coğrafiye itibarile bir

Levent Şahverdi Arşivi

terazinin iki kefesine müşabih (benzeyen) bulunan iki milletin dest-bedest vifak ve ittihad olarak (elele ve birlikte) hareket etmesi istihdaf olunan gayenin teminine hadim (yardımcı) şüpheden vareste olduğu zikredilmiş ve bu hususta Afgan milletine karşı muavenet (yardım) temini Afganistanca büyük birader telakki olunan Türk milleti için pek tatlı bir vazife olduğu ve bu babta her nevi fedakarlığın kemal-i memnuniyetle ifaya sayi olunacağının tabii olduğu ispat kılınmıştır.

"Sefir Hazretleri, Türkiye Büyük Millet Meclisince Afganistan'a izam kılınacak (yollanacak) heyetin Afgan Hükümdarı Hazretlerince ne kadar büyük memnuniyetle mazhar- kabul olacaklarını söylemişlerdir. Cenabı Hakkın lütfu inayeti muazzam Serdarın hamiyeti hüdapesandanesi (büyük Başkomutanın haklı yurtseverliği) bütün alem-i İslâmca büyük bir alaka ile takib olunmakta ve bilhassa Afgan milleti daimülevkat (her vakit) Türk milletinin mazharı muvaffakiyet olmasını temenniden hali kalmamakla olduğu ilave edilmiştir."

Yazı devam ediyor:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri pek beşüş ve pek mahzuz (memnun) bir surette idarei kelam buyurarak Türk milletinin Afgan milleti hakkında perverde eylediği hissi muhabbetin tercümanı ve artık alem-i İslâmı istilakar (istilacı) milletlerin zulüm ve kahırlarından kurtarılacaklarını ifade buyurmuşlardır. İstiklâl temini ihraz eden Afgan milletinin Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdine Sefir izamı (elçi göndermesi) keyfiyeti ilk defa vaki olan tarihi bir hadisei mühimmenin artık tariki teali ve terakkiye (yükselme ve ilerleme yoluna) giren alemi İslâmca ve bilhassa Türk milletince pek büyük bir memnuniyetle telakki edilmekte olduğu zikr ve ityan kılınmış ve badehu söz gayet samimive iki kardeş arasında resmiyetten ari bir sahai muhabbete intikal etmiş ve bu mülakatı tarihiyenin büyük bir kıymeti olduğu Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kendilerine has büyük bir talakat ve samimiyetle yad etmişler ve Sefir Hazretleri maiyeti erkanına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bezli iltifat buyurmuşlar ve Sefaret Müsteşarı bu kıymettar iltifattan son derece minnettar ve şükrangüzar olduğunu arz etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ümmet-i İslâmiye için işbu mülakatın müteyemmen (uğurlu) olması duası tekrar edilerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Heyeti Sefaretin buraca vezaifinin son derece teshil edileceğinden (kolaylaştırılacağından) ve bütün şuebatı Hükümetin bu hususta azami teshilat ibraz edeceğinden (kolaylık göstereceğinden) Sefir Hazretlerinin emin olmalarını ilave buyurmuşlardır.

"Sefir Hazretleri tekrar arzı şükran ederek Paşa Hazretlerinin nezdlerinden (yanından) ayrılmışlardır."[65]

Afgan Elçiliğine Bayrak Çekilmesi

10 Haziran 1921 Cuma günü, Ankara'da Afgan Elçiliğinin açılış töreni yapılmıştır. Elçilik gönderine bayrağı Mustafa Kemal Paşa çekmiştir. Bu tören dolayısıyla Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han bir konuşma yapmış ve özetle şunları söylemiştir:

"Bu törene katılan herkese teşekkür ederim. Afgan milleti, sonsuz saygı beslediği ve kendi kılavuzu ve lideri olarak gördüğü Türk milletine bir elçilik heyeti göndermekle nihayet arzusunu gerçekleştirmiş oldu. Bu elçilik, 10 milyonluk Afgan milletinin temsilcisi olarak aranızda bulunmaktan mutludur. Dini bağlarımız resmi ilişkilerimizle teyit edilmiştir ve Türkiye ile Afganistan arasında yapılan antlaşma İslâm dünyasının kurtarılması için büyük umut vermektedir. Batı emperyalistleri Doğu veya İslâm milletlerine baskılarına hiç ara vermediler ve bütün güçleriyle Müslümanları yok etmeye çalıştılar. İnşallah Doğu dünyasını ezip çiğnemeyi başaramayacaklardır. Türk, Afgan ve Rus ittifakı Doğu'yu istila emeli besleyenlerin ellerini kıracaktır. İslâm dünyası kendisini yok etmeye çalışanlara karşı kendi haklarını savunmaya kararlıdır. Geleceğe umutla bakıyoruz. Elimizdeki araçlar bizi ezmek isteyen Batı'nın araçlarına eşit değilse de biz iman gücümüzle bağımsızlığı kazanacağız. Şuna eminim ki, bundan böyle birleşik İslâm eninde sonunda haklarını alacak ve ay yıldızın şerefini

[65] *Hakimiyeti Milliye*, 26.4.1921'den: Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

yüceltecektir. Elçilik heyetimiz, Türkiye Büyük Millet Meclisinden ve onun Başkanı'ndan gördüğü kabulden dolayı gururludur. Elçiliğe bayrak çekilmesi Ramazan ve Cuma dolayısıyla bugüne ertelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın bayrağımızı göndere çekme teklifimi kabul buyurmuş olmalarından dolayı duyduğum mutluluğu ifade etmek isterim. Doğu'nun ve İslâmın yücelmesi için Allaha dua ediyorum."[66]

Mustafa Kemal Paşa, Elçinin bu konuşmasına şu yolda cevap vermiştir:

"Ekselans, bağımsızlığınızın sembolü olan bayrağınızın göndere çekilmesine beni davet ettiğiniz için size teşekkür ederim. Bu şerefli gün için Ekselanslarına Büyük Millet Meclisi adına teşekkür ederim. Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi bütün İslâm dünyası arasında da aslında güçlü bağlar vardır. Afganistan'da olduğu gibi Türkiye'de de kalplerimiz kardeşçe çarpmaktadır. Bazı sebepler bu bağların somut hale getirilmesini engellemiştir. Son zamana kadar resmi ilişkiler kurulamadı. Çok şükür bunu Anadolu'daki istiklâl mücadelesi sırasında başardık. Heyetinizin gelmiş olması hepimiz için bir gurur kaynağıdır. El ele çalışan Türkiye ile Afganistan'ın ortak gayretleri siyasi dünyada önemli bir denge sağlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu gayretler ilerde sonuç verecek ve İslâmın mutluluğunu artıracaktır. Türkiye İslâm için yüzyıllarca tek başına savaştı. Bundan böyle yanında Afganistan vardır. İslâm dünyası bağımsızlık istiyor; başkalarını yok etmek niyetinde değildir. Her Müslüman ülkeyi Afganistan gibi hür ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Sizin de güzel ifade buyurduğunuz gibi, Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rus Cumhuriyeti ittifakı, Doğu dünyasında baskı altında bulunanlar için bir mutluluk kaynağıdır. İnşallah bu ittifak daha bol sonuçlar verir. Ekselansınızın burada her gayretinin bu amaca yönelik olduğunu memnuniyetle görüyoruz. Afganistan'ın bağımsızlık sembolü olan bayrağınız burada Afganistan - Türkiye dostluğu için dalgalanacaktır. İlk bayrağın burada sizin zamanınızda çekilmiş olması yalnız Afganistan için değil

[66] *F.O. 406/47*, p. 14-15, No. 8/1 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk III*, s. 487-488, No. 199/1.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye için de bir gurur kaynağıdır. Kendi adıma bu bayrağı çekme şerefi için size teşekkür ederim. iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmek için bizim elçiliğimiz de yakında Afganistan'a gidecek ve orada aynı samimiyetle aynı amaç için çalışacaktır."[67]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan, 11 Temmuz günü bu konuşmaları Londra'ya gönderdi. Gönderirken, konuşmalarda Türk-Afgan-Rus üçlü ittifakına değinildiğini, herhangi bir başka ülkenin adının geçmediğini yazdı ve Türkiye-Afganistan ilişkilerindeki bu gelişmelerin Afganistan ile İngiltere arasında Kâbil'de devam etmekte olan görüşmeleri etkileyebileceğini söyledi.[68]

Amanullah Han - Mustafa Kemal Paşa Mektuplaşması

1921 yılının ilk yarısında, Afgan Emiri ile TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa birbirlerine mektuplar gönderiyorlar. İlk mektubu Afgan Emiri yazıyor. Amanullah Han, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve sonra esaretten kurtularak Afganistan'a geçmiş olan üç Türk subayının Türkiye'ye dönüşlerini fırsat biliyor ve onlar eliyle, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderiyor. Amanullah Han'dan Mustafa Kemal'e gelen ilk mektup budur. Mektubun 1920 sonlarında veya 1921 başlarında kaleme alındığı anlaşılıyor. O tarihte henüz Türk-Afgan Antlaşması yapılmamış, Ankara'ya Afgan elçisi gönderilmemiş idi. Mektup geçten geç Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşıyor. Bu arada 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türk Afgan Antlaşması imzalanıyor ve Nisan 1921'de de ilk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han Ankara'ya geliyor. Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a 19 Mayıs 1921'de cevap yazıyor. Bu da Mustafa Kemal'in Amanullah Han'a gönderdiği ikinci mektuptur.

Her iki mektubun dili çok eskidir. Amanullah Han, esaretten kurtulan üç Türk subayının bir süre Afganistan hizmetinde çalıştıktan

[67] *A.g.e.*, Bu konuşmanın aslını görmedik, İngilizce serbest çevirisinden Türkçeye aktardık-BNŞ.

[68] *A.g.e.*, Rattigan to Curzon 11.7.1921, No. 661.

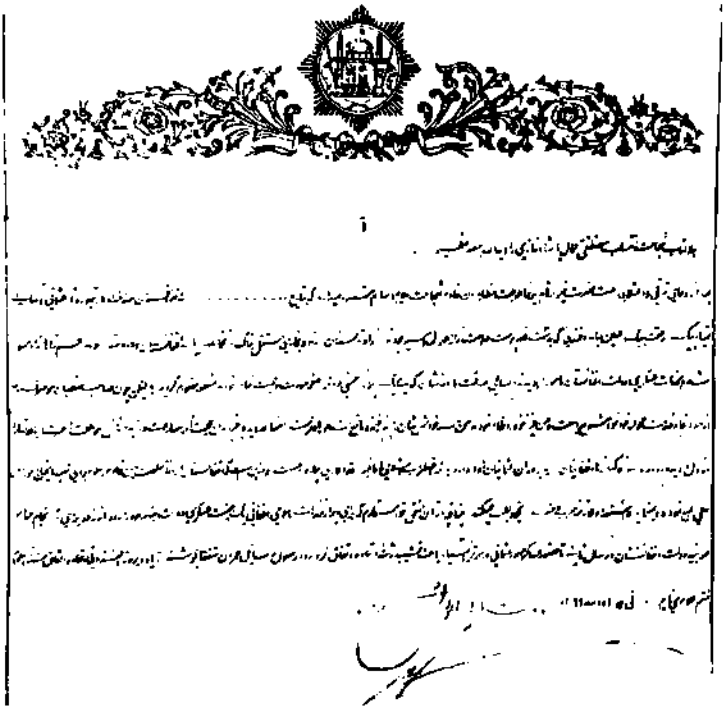
Levent Şahverdi Arşivi

sonra vatanlarına dönmeye karar verdiklerini bildiriyor. Daha sonra kendi azusunu ve dileğini dile getiriyor. Afgan ordusunu düzenlemek üzere bir Türk askeri heyetinin Afganistan'a gönderilmesini Mustafa Kemal'den rica ediyor. "Zira izdırabı İslâma fedakarlıktan başka çare yoktur" diyor. Tarihi bir belge olarak mektubu sadeleştirmeden aşağıya aktarıyoruz. Şöyle kaleme alınmıştır:

Allahın azim nusretlerine mazhariyeti mütemenna
Gazi Mustafa Kemal Paşa

İslâm alamet ve şecaatlarının o muhterem hadimi ve onun hemkarı müzahirlerinin yüzü suyu hürmetine ümidi hayr olan namın mazharı terakki ve teali olmasını duadan sonra takrir olunur ki, falan tarihinde gaddarperest Çar hükümeti zailesine esir olan Ziya Bey, Rifat Bey, Hüseyin Cahit Efendi namındaki üç Osmanlı zabiti Azad Türkistan ve Müstakil Buhara tarikile Afganistan toprağına vasıl oldular. Merahim ve memnuniyeti şahanemiz iktizası kendileri Afganistan devleti hidematı askeriyesine memur edildiler. Mesaii fedakaraneleri meveddet ve muhabbette izhar ettikleri hamiyyetleri mazhan makbulümüz oldu. Lakin işbu zabitan kendilerine muahhvel hizmetleri ikmal edince vatam azizlerine avdet arzulanm izhar ettiler. Ben de bu arzularını kabul ettim ve azimetlerine mani olmadım. Ve bu fırsatı müsaid görerek işbu muhabbetnameyi takrire müsaraat eyledim ta ki muaveneti şerbilerini (paralarını) mubahatı hürmetlerini söyleyip biz Afganlıların söz ve keza arzularını Osmanlı biraderlerimize isal edelim. Zira izdırabı İslâma fedakarlıktan başka çare yoktur. Işte bunun içindir ki bu hadimi İslâmın saltanatı agarınındsan biri Afganistan kendi ihtiyaçlarına sayi beliğ göstermiş ve göstermekte bulunmuş ve harb ve darb için lazım olan istidadın teminine hasr emel eylemiştir. Bu cümleden olarak sizden rica ve arzu ederim ki Afganistan'a İslâmi hizmetler ibrazi için Devleti metbuanız Afganistan Devletinin mekammı harbiyesini tanzim etmek üzere bir heyeti askeriye gönderesin ta ki Osmanlı askerinin Asya'da huzuru rabıtai itimad ve ittifakın teşyidine

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Emiri Amanullah Han'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Mektup
Amanullah Han, Afgan ordusunun ıslahı için bir Türk askeri heyetinin Afganistan'a gönderilmesini rica ediyor.
13 Mahı Esed 1299 (1921)

Levent Şahverdi Arşivi

bais olsun... İttihad ve ittifaki hasenei İslâmın tezyidi duasiyle hatmi kelam eylerim. 13 Mahı Esed 1299

Muhibbiniz
Emiri Afgan
AMANULLAH[69]

Mustafa Kemal Paşa, bu mektuba verdiği cevapta Türk-Afgan ilişkileri üzerinde duruyor ve özetle şunları söylüyor:

"Soylu Afgan ulusuna karşı yüreklerimizde öteden beri içten kardeşlik duyguları besliyorduk. Emir Hazretlerinin mektubu, bu duygularımızı dile getirmemize fırsat verdi. Türk ve Afgan ulusları ile hükümetleri, İslâm dünyasının iki yüce doruğudur; biri batıda, diğeri doğuda. Bu iki ulus ve devlet arasında gelişmeye başlayan ilişkiler gittikçe artmaktadır. Son olarak iki taraf heyetlerince Moskova'da imzalanan antlaşma bu ilişkileri somutlaştırıp fiiliyata geçirmiştir. Karşılıklı resmi dostluk ilişkilerimiz, iki Müslüman hükümet için en sağlam kurtuluş ve yükselme güvencesidir. Bunun ilk delili ve müjdesi, Ankara'ya bir Afgan elçilik heyeti gönderilmesi ve elçi olarak Sultan Ahmet Han'in seçilmesi olmuştur. Sultan Ahmet Han, Ankara'da gönülleri fethetmiştir. Karşılık olarak Afganistan'a da bir Türk elçilik heyeti gönderilecektir . Bu heyetle birlikte, uzmanlar ve öğretmenlerden oluşan bir Türk askeri heyeti de Afganistan'a yollanacaktır..."

19 Mayıs 1921 tarihli olan Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu da gayet ağdalı bir dille kaleme alınmıştır. Şudur:

Şevketlü Şehametlü Emir Amanullah Hazretlerine

Allahü Azimüşşanın bipayan inayetine mazhariyeti ve nusreti subhaniyeye nailiyeti mütemenna Şehametmeab Şevketnisab Emiri Afgan Amanullah Han Hazretlerine badettazimat ve tehiyyat ile arz olunur ki

[69] *DBA-Afganistan.*

Levent Şahverdi Arşivi

Vaktile Çar hükümetine esir düşen bilahare tahtisi nefse muvaffak olan Azad Türkistan ve Müstakil Buhara tarikile hakı pak Afganistan'a muvasalat eden ve mesaii sadakatkarenelerile teveccühü emaretpenahilerini isticlab eyleyen Erkanıharb zabitanımızdan Binbaşı Ziya ve Rifat ve mülazımı evvel Hüseyin Cahit Beyler vedaetile irsal buyurulan namei hümayunlan vasıl ve desti ibrazi acizi... olmuş ve milleti necibi Afgana karşı minelkadim kalplerimizde caygır olan hissiyatı samimiye ve alakai uhuvvetkariyi izhar ve iblağa bir vesilei mesude husule getirmiştir.

Cihanı İslâmın biri şarkta diğeri garpte iki ulvi şahikası olan Afgan ve Türk millet ve hükümetleri arasında bilhassa (devri) saltanatınızdan itibaren inkişafa başlayan ve gittikçe tezayüd ederek ahiren tarafeyn heyeti murahhasaları arasında Moskova'da akd ve imza olunan ahidname ile sahai fiiliyata nakline muvaffakiyet hasil olmuş bulunan münasebatı müteKâbilei resmiyei vidadanenin her iki hükümeti İslâmiye hakkında en kavi bir zimanı halas ve itila olacağı şüphesizdir.

Bunun ilk delili ve beşareti olmak üzere tarafı zişeref şehametpenahilerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti nezdine bir heyeti sefaretin tayin ve izam ve bilhassa bu vazifei sefaret için Hanedanı Celilişanı hümayunlarına mensup ve haiz olduğu evsafı cemile itibarile bizce fevkalade mergub olan Sultan Ahmed Han Hazretlerinin intihabı kulubu ammeyi (? Pek hoşnut) eylemiştir.

Bilmukabele nezdi mülükanelerine bir Türk heyeti sefaretin derdesti tayin ve izam bulunduğunu ve işbu heyete terfikan talep buyurulan mütehassıs ve muallimini askerinin de gönderileceğini arz ve bilvesile Zatı mülükanelerinin ezdiyadı ömür ve afiyet ve terakkii şükuh devleti... hümayunlarının naili refah ve ve saadet olması... 19 Mayıs 1337 (1921)

(TBMM Reisi
Mustafa Kemal)[70]

[70] *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Afgan Elçisinin Çalışmaları

Afgan Elçiliğinin resmen açılışından sonra Elçi Sultan Ahmet Han, Ankara'da hiç boş durmuyor. Ziyaretler yapıyor, gazetelere demeçler veriyor, törenlere katılıyor, çeşitli vesilelerle Mustafa Kemal'e tebrikler yolluyor ve sık sık kendisinden bahsettiriyor. Elçinin seyir defterinden birkaç satır aktaralım:

22 Haziran 1921 Çarşamba: Hakimiyet-i Milliye gazetesi, Afgan Elçiliğinde Elçi Sultan Ahmet Han'la bir görüşme yayımlıyor. Elçi, bize bir milletin kardeş sevgisini getirdi diye başlık atıyor. Elçi: "Büyük Millet Meclisi tarihe altın harflerle yazılacaktır, Afganlılar Türkiye'ye büyük saygı duyuyorlar" diye konuşuyor.[71]

3 Ağustos 1921 Çarşamba: Hakimiyeti Milliye'de Afgan Elçisi'nin bir konuşması çıkıyor: "Bir kardeş sesi: Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın nutku."[72]

11 Ağustos 1921 Perşembe: Açık Söz gazetesi Sultan Ahmet Han'ın gazete muhabirine verdiği bir demeci yayımlıyor: "Pek ulvi bir ses: Afgan Sefiri Hazretlerinin muharririmize mühim beyanatı".[73] Sakarya Savaşı günleridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık görevi vermiştir (5.8.1921). Bunun üzerine Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, Başkomutan'a bir tebrik telgrafı göndermiştir "Bütün Doğu ve Müslüman aleminin Türk milletinin giriştiği yüce ve kutsal mücadelede başarılı olmasını dilemektedir" demiştir. Mustafa Kemal Paşa kendisine teşekkür etmiştir. 11 ve 12 Ağustos günlü Hakimiyeti Milliye ve Yeni Gün gazeteleri bunları yayımlamışlardır.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Afgan Elçisine verdiği cevap şudur:

[71] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, 581

[72] *A.g.e.*, s. 637.

[73] *A.g.e.*, s. 649.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Sefiri Alişanı Sultan Ahmet Han Hazretlerine

Tarafı milletten uhdeme tevdi edilen Başkumandanlık memuriyeti münasebetiyle vaki olan tebrikatı sefiranelerini telakki etim. Kesif bir manayı hulus ve samimiyetle meşbu olan mektubunuza cevap verirken hitabınızın ruhumda tevlit ettiği fahrü sürurdan bahsetmekte bir zevki mahsus duyuyorum.

En yüksek bir azim ve iman ile mücehhez olarak süluk ettiğimiz tariki mücahedenin acı ve tatlı bütün safahattına karşı kardeş ve dindaş Afganistan ile bu muazzez milleti memleketimizde temsil eden zati asilanelerinin her vesile ile gösterdikleri yüksek alakadan dolayı en har ve samimi teşekküratımı takdim ederim.

Cepheyi teftiş esnasında arzuyu sefiranelerini tatmin ve büyük dindaş ve kardeş Afgan milleti ve ordusu ile muhterem Sefaret heyetinin selamlarını ve bütün Şark ve Müslüman aleminin Türk milletinin giriştiği ulvi ve mukad des mücadelede muvaffak olması hakkındaki temenniyatı halisanesini kahraman askerlerimize tebliğ edeceğim efendim. 11 .8.337 (1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal[74]

Elçinin günlüğüne devam edelim:

15 Ağustos 1921 Pazartesi: Ankara'da Kurban Bayramı. Hacıbayram Camii'nde kılınan bayram namazında hükümet ileri gelenleri de hazır bulunur. Sakarya muharebesi günleridir. Ordunun zaferi için dua edilir. Ayrıca cami avlusunda taze bir şehit mezarı vardır: Ordumuz Sakarya nehrinin doğu kıyısına çekilirken Kütahya-Eskişehir savaşlarında 15 Temmuz günü şehit düşen 4. Fırka Kumandanı Nazım Beyin

[74] *Hakimiyeti Milliye*, 12.8.1921'den: *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 405.

Levent Şahverdi Arşivi

mezarı. Bayram sabahı bu kabirde fatiha okunur. TBMM'de kutlamaları Meclis Başkan Vekili Dr. Adnan Bey (Adıvar) kabul eder. Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da oradadır. Rus meslektaşı ile birlikte Meclise gelerek bayramı kutlar. Meclis önünde milli marşlar çalınır.[75]

12 Eylül 1921 Pazartesi: Sakarya Savaşı'nın 21. günüdür. Yunanlılar, bütün önemli mevzilerini bırakarak Sakarya'nın batısına çekilmeye başlamışlardır. Türk ordusuna saldırılarını şiddetlendirme emri verilir. Yunan cephesi yarılmıştır. Türk gazetelerinde coşkulu yazılar çıkar. Hakimiyeti Milliye'de Müfide Ferit, "Yaşa Türk askeri! Gazi asker, aziz ve mübarek kahraman, çok yaşa!" diye coşar. Açık Söz gazetesi Afgan Elçisiyle bir söyleşi yayımlar: "Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han ile mülakat: Kendimizi savunuyoruz. Zafer bizdedir."[76]

14 Eylül 1921 Çarşamba: Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferi dolayısıyla "Millete Beyanname" yayımlar. Vatan topraklarını çiğneyerek Ankara'ya gitmek ve fedakar Türk ordusunu yok etmek isteyen düşmanın yenildiğini açıklar ve şöyle der: "Ordumuzun, Avrupa'nın en mükemmel araçlarıyla donatılmış Konstantin ordusundan geri kalmaması gibi inanılmaz bir mucizeyi Anadolu halkının fedakarlığına borçluyuz. Hür yaşamaktan başka bir amacımız yoktur."[77] Aynı gün Açık Söz gazetesi, Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın Sakarya Zaferi dolayısıyla Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında Türk ordusunu kutladığını haber verir.[78]

16 Eylül 1921 Cuma: Ankara halkı, Cuma namazını Namazgahta kılar ve şükran dualarında bulunur. Tanınmış mebuslardan Tunalı Hilmi Bey, "İslâm Birliğine Davet " şiirini okuyarak bunu Afgan Elçiliği Müsteşarına verir. Tercümanı Hakikat gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya zaferi dolayısıyla "Millete Beyanname"sini yayımlar. Anadolu Ajansı ile Açık Söz gazetesi de yine Sakarya zaferi hakkında

[75] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.654.

[76] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.46.

[77] Bu bildirinin tam metni: *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, cilt 12, s.216-217.

[78] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s. 52.

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın bir demecine yer verirler. Elçi, "Bu zafer, Müslümanların kalplerini sevinç nurlarıyla aydınlattı" der.[79]

21 Eylül 1921 Çarşamba: Sakarya Zaferi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi"lik unvanı ve "Müşir"lik (Mareşallik) rütbesi vermişti. Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) Paşalar, birer telgrafla, mareşallik rütbesi verilmesinden ötürü Mustafa Kemal'i kutlarlar. Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da bir yazı ile Mustafa Kemal'in mareşallik rütbesini kutlar ve bu haber basına yansır.[80] ...

Böyle devam edip gider. Ankara'daki Afgan Elçisi, Türk Kurtuluş Savaşı'nı Türklerle birlikte günü gününe yaşar. Cephelerdeki harekatı, Meclisteki görüşmeleri, Türk halkının fedakarlıklarını yakından izler, halkın arasında dolaşır, kutlamalara, töreniere katılır. Devlet adamlarıyla, Dışişleri yetkilileriyle, gazetecilerle konuşur, kimi zaman da gazeteleri ziyaret eder. 1921 Kasım sonunda, çalışma arkadaşlarını da yanına alıp Yeni Gün gazetesi matbaasını ziyaret eder. Gazete 1 Aralık günü haberi resimli olarak okuyucularına duyurur: "Afganistan Sefiri Hazretleri Matbaamızda" diye başlık atar. "Ahmet Han ve maiyeti dün matbaamızı ziyaret etti. iki milletin geleceği hakkında hasbihal edilmiştir. Sefir, şehrimizde hiç yabancılık hissetmediler" der.[81]

Amanullah Han'dan Mustafa Kemal'e Bir Mektup

16 Şubat 1922 günü Afgan Emiri Amanullah Han'ın Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği bir mektup Türkiye Büyük Millet Meclisinin gündemine getirildi. Hariciye Vekaleti Vekili Mahmud Celal Bey (Bayar), "cidden haizi kıymet " (gerçekten değerli) dediği bu mektubu mebusların dikkatine sundu. TBMM Zabit Ceridesi'nden olduğu gibi aktaralım:

[79] *A.g.e.*, s. 56-57.

[80] *A.g.e.*, s. 66.

[81] *A.g.e.*, s. 171.

Levent Şahverdi Arşivi

HARİCİYE VEKALETİ VEKİLİ MAHMUD CELAL B. (Saruhan)-Meclisi Alinizin ilk teşekkülü zamanlarına müsadif avanda Abdürrahman Bey isminde bir zat Afganistan'a gönderilmişti ve orada Hükümeti Milliyenin mümessilliğini ifa etmekte bulunuyordu. Müşrünileyhten bu defa malumat aldım ve o malumat meyanında cidden haizi kıymet olan Emir Hazretlerinin şahane bir mektubunu göndermiş bulunuyorlar. Mektup iki İslâm Hükümeti ve iki İslâm milleti arasında pek samimi münasebatı büyük bir vuzuh ve belagatle anlattığı için Heyeti Muhteremenize arz etmeği vazife addettiğimden aynen okuyorum.

Biraderi Azizim Celaletmeap, Şecaatintisap
Gazi Mustafa Kemal Paşa Eyyedehullahü
Binasrihilazım Hazretlerine

Büyük Millet Meclisi Mümessili olan Cenabı Celaletmeap Abdurrahman Bey buraya vasıl oldu ve bu suretle kardeş millet ve devlet olan Afganistan'ın uzun senelerden beri devam eden intizarına hüsnülhatime çekildi. Alelhusus Afganistan Millet ve Devleti hakkında perverde ettiği efkarı münevveresi ve ihtisasati fitriyesiyle mümtaz olan Müşarünileyhin intihabı Muhterem Büyük Millet Meclisinin ve biraderi azizim olan gayyur mücahidin Afgan Millet ve Hükümeti hakkında ulvi ve samimi amalini izhar etmekle bizi bahtiyar ettiler. Türkiye ile Afgan arasında İslâmiyetin temin etmiş olduğu müşeyyet rabıtalar benim itikadımca gayriKâbili tezelzüldür. Ve bu iki milletin elyevm maruz kaldıkları tazyik ve meşakkatler onların temayülat ve amalinin bir kat daha teyidine ve mukaddes hedefimize doğru teveccühünü temin edeceğine kaniim. Vakit vakit Muhterem Türk zabitleri buraya kadar gelerek Afgan mülkünün muhtelif idarelerinde safvet ve samimiyetle çalışarak bu mülk ve devlete birçok istifadeler temin ettiler. Bu yukarıda arz ettiğim efkarın vüsukuna en büyük delildir ve ümid ederim ki gitgide cümlemiz hablüllah etrafında toplanarak meramı aslimize nail olalım. İslâmların ittifak ve ittihadı hasenesinin

Levent Şahverdi Arşivi

tezyidine duahan olmakla hatmi kelam eylerim. 26 Mahı Esed 1300.

Dostunuz .....
Emanullah Han[82]

(Şiddetli alkışlar)

Mektup Mustafa Kemal Paşa'nın, mümessil Abdurrahman Bey eliyle Amanullah Han'a göndermiş olduğu 18 Ağustos 1921 tarihli mektubuna cevap niteliğindedir. Amanullah Han, kendisine gönderilen mümessilin Kâbil'e ulaştığını, uzun yıllardan beri süren bekleyişin sona erdiğini, bundan memnun olduğunu bildirmektedir. Emir, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve aziz biraderinin (Mustafa Kemal'in) Afganistan hakkındaki içten duygularından dolayı mutludur, Türkiye ile Afganistan arasındaki bağların sarsılmaz olduğuna inanmaktadır.

Amanullah Han, Bazı Türk zabitlerinin zaman zaman Afganistan'a gelerek yararlı hizmetlerde bulunduklarını da bildirmekte ve İslâmın ittifak ve birliğine dua ederek sözlerine son vermektedir.

Mektup okunduktan sonra iki milletvekili buna cevap verilmesini ister. Muhalif ikinci grubun ileri gelenlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal'i dışlamak istercesine, bu mektubun Meclise ait olduğunu, Meclis tarafından cevaplandırılması gerektiğini savunur. Şu konuşmalar olur:

HAMDİ NAMIK B. (İzmit)-Reis Beyefendi, buna lütfen cevap yazılsın.

HACI TEVFİK EF. (Kangırı)-Efendim bir Müslüman Hükümetinin mübarek bir Emiri tarafından Reisimiz ve Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa'ya bilvasıta samimiyet ve uhuvveti İslâmiyenin hakikaten bir miratı, bir aynası olmak üzere bir mektup geliyor. Bu

[82] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 16, a. 282. Not: *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları* adlı ve Atatürk ile Amanullah Han arasındaki yazışmaları da içeren kitabımı hazırlarken bu belgeyi atlamışım; şimdi buraya aynen alarak bu boşluğu kapatmış oluyorum -BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

mektupları duydukça, gördükçe göğüslerimiz kabarıyor. Bu gerçi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin şahsına yazılmış bir mektup ise de Meclisimize ait fikralar da vardır. Meclisimizce Amanullah Han Hazretlerine teşekkürü havi bir mektup yazılmasını bendeniz teklif ediyorum.

HÜSEYİN AVNİ B. (Erzurum)-Beyim, Reisimiz başka bir sıfatı haiz olmadığından gönderilen mektup Meclisindir. Binaenaleyh buyurdukları musiptir. (Doğru sesleri).

REİS (Musa Kazım Ef.)-Efendim; Hoca Tevfik Efendi ile Hamdi Beyin teklifleri, bir teşekkür mektubu yazılsın yolundadır. Teşekkür mektubunun yazılmasını tensibedenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

EMİR Pş. (Sivas)-Heyeti Celileden bir heyetin yazılacak mektup için ayrılmasını teklif ederim. Onu da reye koyunuz.

REİS-Mektup Divan Riyaset tarafından tertibedilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a Cevabı

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1922 tarihli bir mektupla Afgan Emiri Amanullah Han'a cevap veriyor. Özetle şunları söylüyor:

"TBMM tarafından Afganistan'a mümessil olarak gönderilmiş olan Abdurrahman Beyin orada iki kardeş ulus arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmek yolundaki çalışmalarıyla Emir Hazretlerinin güvenini ve takdirlerini kazanmış olmasından dolayı memnunun. Ankara'daki Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da iyi ilişkileri daha da geliştirmek için çalışmaktadır. Türkiye - Afganistan ilişkileri güçlüdür. Afganistan ve Türkiye'nin amacı insanlık haklarını savunmaktır. Bu ortak amaca doğru yürürken ilişkilerimizi pekiştirmesi için Medine'yi savunmuş olan ünlü Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa, Kâbil'e tam yetkili elçi olarak atanmıştır. Kendisinin Emir Hazretleri tarafından da destekleneceğine inanıyoruz. Emir Hazretlerinin mektupları, olağanüstü önemi dolayısıyla TBMM'nde de okunup alkışlanmış ve Meclis

Levent Şahverdi Arşivi

adına da Emir Hazretlerine teşekkür ve saygılar sunulması kararlaştırılmıştır..."

Atatürk'ün bu mektubu, Türk-Afgan ilişkileri tarihinin önemli belgelerinden biridir. Aynen şöyle kaleme alınmıştır:

Bismillahirrahmanirrahim
Şahı Şehametpenahileri Emiri Celalet kemteri Biraderi Azizim
Alahazreti Emir Amanullah Han Gazii Abdallah Binasrel Ali
Hazretlerine

26 Mahı Esed 1300 taribli namei Emaretpenahileri kemali fahr ve sürürla aldım. Türkiye Büyük Millet Meclisi canibinden Mümessil olarak gönderilmiş bulunan Abdurrahman Beyin teveccühü Şahanelerine kesbi liyakat ve bu suretle kardeş iki devlet ve millet arasında tahkim-i revabıtı uhuvvete hüsn-i hizmet etmiş olduğuna memnun oldum.

Canibi Şahanelerinden Ankara'ya gönderilmiş olan Sultan Ahmed Han Hazretleri de, amal ve iradei Mülükanelerine tevfikan münasebat-ı hasene-i mevcudenin takviyesine sarfı mesai ve himmet etmekte oldukları gibi (?haiz) bulunduklan evsafı hasene icabı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve halkı nezdinde isticlabı muhabbete muvaffak olarak bu suretle dahi teyidi muhadenetine hadim bulunmaktadır.

En ulvi ve samimi iltifat ve hissiyatı uhuvvete mali namei Şahanelerinde beyan buyurulduğu üzere Türkiye ve Afganistan Devletleri beyninde zaten mevcut olan revabıt layetezelzeldir. Milletlerimizin mevcudiyet ve istiklallerinin imhasında menfaat arayan muhteris ve mütecaviz düşmanların mütevali zulüm ve tazyiklerinin hem-hal ve hem-derd olduğumuz bilcümle milletlerle beraber Afganistan ve Türkiye halkının selabeti imanını ve müdafaai hukuku insaniyeden ibaret mukaddes gayelerini tarsin eylediği maaşşükran görülmektedir.

Ulvi ve müşterek gayeye yürürken revabıtımızı teyid maksadile bu kerre mücahid ordumuzun Medine - i münevvere müdafii mühim ricali askeriyemizden Ömer Fahreddin Paşa Hazretleri Türkiye Büyük Millet

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisi Hükümeti canibinden nezdi Tacidarilerine Sefir ve Fevkalade Murahhas tayin ve izam olundu. Paşai müşarünileyh itimad, teveccih ve iltifatı Mülükanelerini erzan ve gayei müşterekei aliyemizin istihsalinde sebk edecek mesai ve hidematında müzahereti Şahanelerini bidderig buyuracağınıza kanaati tammem vardır.

Vatandaşlarımızdan bazılarının kardeş Afganistan'a nafi olabildiklerine bizzat namei Hümayunlarından muttali bulunmak milletimiz namına mucibi fahri azim oldu.

Namei mülükaneleri ehemmiyeti fevkaladesine mebni Büyük Millet Meclisinde mütemadi alkışlar arasında okunarak, Meclis namına dahi Zatı Şahanelerine tebliği teşekkürat ve ihtiramat olunması takarrür etmiş olduğunu arz ederim.

Milletlerimizin refah ve saadeti hakikilerini temine ve hürriyet ve istiklallerini tersine matuf amalin devamı tecelliyatını tevfikatı hamidaniyeden tazarru ve niyaz eylerim.

18/3/1338 (1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Biraderi hürmetkarınız
Müşir GAZi MUSTAFA KEMAL[83]

TBMM Afganistan'ı Konuşuyor

1 Mart 1922 günü, üç ayrı tarihi olayın yıldönümüne rastlamıştır. Bunlar: (i)Afganistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıldönümü, (ii) Türkiye - Afganistan Antlaşması'nın birinci yıldönümü (Demek ki Afganlılar bu antlaşmayı bağımsızlık bayramlarında imzalamışlardı) ve (iii) Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü çalışma yılının açılışı idi.

O gün Ankara'da, Afganistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıldönümü coşkuyla kutlanmıştır. Afganlılar, Amanullah Han'ın 1919 yılında

[83] *DBA- Afganistan*

Levent Şahverdi Arşivi

tahta çıkar çıkmaz ülkesinin bağımsızlığını ilan ettiği günü kutluyorlardı, İngilizlerle antlaşma imzaladıkları günü değil. Ankara'da her tarafa Türk ve Afgan bayrakları asıldı. Öğrenciler Afgan Elçiliğine çiçekler götürdüler ve şiirler okudular.

Akşam Elçilikte bir şölen verildi. Şöleni Gazi Mustafa Kemal Paşa da şereflendirdi. Elçi Sultan Ahmet Han, yaptığı konuşmada, istibdat zincirlerini kırdıklarını söyleyerek Doğu milletlerinin birliğini övdü. "Bağımsızlık fikri ve şulesi bütün Şark'ta parlamaktadır. Afganistan'ın Türkiye'ye bağlılığı çözülemez" dedi. Mustafa Kemal Paşa da bu konuşmaya verdiği cevapta, Afganistan'ın bağımsızlığını ve iki millet arasındaki yakınlaşmayı övdü. Şunları söyledi:

"... *Amanullah Han tahta kuud ettiği (oturduğu) zaman 'istiklalimi ihraz etmedikçe kılıcımı kınına koymayacağım' demişti. Filhakika Amanullah Han Hazretleri bu azm ile tamamile istiklalini kazandı. Afganistan'ın Türkiye hakkındaki hissiyatına teşekkür ederim. Türkler de Afganlılara karşı aynı dostluk ve samimiyet hislerile merbuttur (bağlıdır). Afgan istiklalinin sene-i devriyesi münasebetile hissettiğimiz memnuniyet ve saadeti memleketinize tebliğ etmenizi rica ederim.*"

Şölende Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilof da söz aldı ve "Bağımsızlık milletlere su gibi, hava gibi lazımdır" diye konuştu... Afgan Elçisi, Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü dolayısıyla, 3 Mart Cuma günü de Hacıbayram Camii'nde bir konuşma yapacak, orada toplanacak halk kitlesine seslenecektir. "Müslümanların sevinci de, üzüntüsü de ortaktır... Kara bulutlar dağılıyor. Hürriyet ve istiklâl güneşi doğdu, durmadan yükseliyor" diyecektir.[84]

Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü içtima senesinin açılışı dolayısıyla, Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart günü 1922 günü Meclis'te uzun bir konuşma yaptı. 1921 yılının pek dolu geçtiğini belirttikten ve yurt içindeki gelişmeleri uzun uzun anlattıktan sonra Türkiye'nin dış ilişkilerine geçti ve Afganistan'la ilişkiler ko-

[84] *A.g.e.*, s. 301, 303 ve *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V.* Ankara: 1972, s. 28 (Bu kitapta Atatürk'ün Afgan Elçisine cevabı yanlışlıkla 3.3.1921 tarihli imiş gibi gösterilmiştir. Doğru tarih 1.3.1922'dir.- BNŞ).

Levent Şahverdi Arşivi

nusunda şunları söyledi: "...*Bizimle hemhal ve hemderdolan Şark İslâm devletleriyle de revabıtı mevcudeyi hasenenin takviyesini bir gaye ittihaz eyledik. Bu gayeye doğru yürürken, ilk muahedenameyi Afganistan Hükümeti İslâmiyesiyle 1 Martta (1921) Moskova'da aktettik (Alkışlar). Bu muahedenin tatbikatından olmak üzere, Afganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyeti sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin Sefiri Sultan Ahmet Han ... (Alkışlar) Ankara'da cümlemizin mahbubu kulübüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyeti sefaret dahi bugün Kâbil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketli Emiri Afgan Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen necabet ve samimiyetle müzeyyen namei girambabai emaret penahi -ki: birkaç gün önce huzurunuzda okunup müttefikan ve hararetle alkışlanmıştı -Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıt-ı uhuvvetkaraneyi (kardeşlik bağlarını) bir kat daha tahkim eylemiştir...*"[85]

Yine 1 Mart 1922 günü Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yollamıştır. Mektup ertesi gün Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Mecliste Afganistan hakkında bir görüşme açılır. Bu görüşmeleri Zabıt Ceridesi'nden aktarıyorum:[86]

REİS (Rauf Bey) -Efendim, kardeş Afgan müstakil hükümetinin Ankara Sefiri muhterem Sultan Ahmed Han Hazretleri tarafından dünkü tarihle gönderilen ve biraz tecehhürle bugün Riyasete vasıl olan, üçüncü senei içtimaiyemiz münasebetiyle Meclisi Alinizi tebrik eden bir tahriratı vardır. Müsaade ederseniz Heyeti Aliyenize okunsun. (Okunsun sesleri).

[85] *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 18, s.10.

[86] *A.g.e.*, s. 31-35.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Millet Meclisi Reisi Mücahid! ve Başkumandanı Alisi
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve
Büyük Millet Meclisi Alisine[87]

Senei cedidenin idraki dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Gazi Reisini, kahraman Ordu ile Milli Hükümetini, hak ve hürriyet yolunda bezlimal ve can eden Anadolu'nun fedakar ve muhterem ahalisini en samimi ve kardeş hisleriyle Afgan Hükümeti İslâmiyesi ve şahsım namına tebrik ile kesbi şeref eylerim. (Alkışlar) Afgan Hükümeti ile bütün Afganlılar İslâmiyetin kutsi ve layezel rabitasiyle daima Türkiye'ye ve onun fedakar halkına pek derin muhabbetlerle alakadar oldukları varestei arz ve beyandır. (Alkışlar). Zalim devletlerin ve onların pişdarları olan gaddar düşmanın Türkiye'ye karşı takip ettikleri zalimane ve hunrizane hareket ve siyasetten Afgan ahali-i İslâmiyesiyle Hükümeti, Türkler kadar müteessir ve müteellimdirler.

Paşa Hazretleri! Sizin en samimi ve en hakiki kardeşleriniz olan biz Afgan Müslümanları daima sizin sürurunuzla mesrur, kederlerinizle elemnakiz. (sevincinizle sevinir, üzüntünüzle üzülürüz) (Yaşasınlar, sedaları, alkışlar). Sizin zaferiniz bizim zaferimizdir. Sizin saadetiniz bizim saadetimizdir. Hakkın yükselmesi için cihat meydanlarında isarı hun eden (cömertçe kanlarını veren) İslâm mücahitlerini Cenabı Hak mutlaka fevz ve zafere mazhar kılacaktır. (İnşallah sesleri). Hakka nusret edenlerin en büyük zahiri hallakı kerimdir. Siz Türkiye Müslümanlarıki bütün İslâm aleminin kurretülaynısınız (göz nurusunuz), sizler inşallah ilelebet İslâmın alemdarı (bayraktarı), vahdet ve uhuvveti İslâmiyenin merkezi nevvarı (aydın merkezi) olacaksınız. (Alkışlar). Siz nasıl isterseniz bakınız, lakin bütün Müslüman milletleri ve bilhassa Afgan milleti daima sizi kurretülaynı telakki ediyor. (Alkışlar). Ve pişdarı İslâm tanıyor. Cenabı Hak bu büyük şerefi bu muazzam milletin fedakarlığına mukabeleten ihsan buyurmuştur. Siz kurtulacak, zafer ve saadete nail olacaksınız ve sizinle beraber bütün Müslüman milletleri, bütün mazlum milletler halas bulacaktır. Davamız haktır. Binaenaleyh zafere vusul de hakkımızdır.

[87] Yazının baş tarafında baskı bozukluğu vardır. -BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

Hürriyetlerini kılıçlarının kabzasına bağlayan milletler onu hiçbir zaman zayi etmezler. Hürriyet ve istiklâl sizin ve bizim şiarımızdır ve bundan sonra bütün İslâm aleminin, bütün Şark aleminin, bütün mazlumlar dünyasının da şiarı bu olacaktır. (İnşallah sadaları).

Ey büyük milletin büyük mümessilleri! Kalplerimizi kalplerinize rapteden halikılzülcelalin azameti şanına kasem ederim ki; İslâm için, mazlumlar için fevz ve zafer yakındır. (İnşallah sedaları). İnşallah bu sene mazlumların halas ve saadet senesidir Size samimi hürmetlerimizi, samimi muhabbetlerimizi göz yaşlarımızla beraber takdim ediyoruz. (Akışlar).

Mart 1338
Sefir
Sultan Ahmed[88]

HASAN B. (Cebelibereket) -Layık olduğu derecede samimi cevap yazılsın.

HÜSEYİN AVNİ (Erzurum) -Efendiler, yüksek bir medeniyete ve yüksek bir lisana malik olan Afganistan Hükümeti asırlardan beri istiklâl için uğraşıyordu. Türkiye'nin senei devriyeleri ile beraber kendilerinin de senei devriyelerini idrak ediyorlar. Ben, gerek onların ve gerek bizim bu gibi daha birçok seneler idrak etmemizi Cenabı haktan niyaz ederim. (iştirak ederiz sesleri). Arz ettiğim gibi - kürei arzın her türlü hukukunun gasıbı olan diyeceğim - bazı kuvvetler, milletler, galebelerini diğerlerinin zararlarında aramakla zevkiyab olurlardı. Afganistan Hükümeti de gaddar bir milletin pençesi altında inliyordu. Onu öldürmek istediler. Fakat efendiler, onun medeniyeti gayet yüksek, gayet metindir. Tabii mağlup olmadı. Halas buldu. Ben de bilmukabele kendilerini bu suretle tebrik ediyor ve Meclisi Alinin de iştirak edeceğini ümid ediyorum. Yaşadığımız ve yaşayacağımız böyle mesut günleri, gerek biz ve gerek onlar ebediyyen idrak edelim. (İnşallah sesleri.)

[88] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 18, s. 31-32

Levent Şahverdi Arşivi

TUNALI HİLMİ B. (Bolu) -Efendim Hüseyin Avni Bey kardeşimiz icab eden teklifi şu kürsüden ifa ettiler, bendenizin bir teklifi var. Divanı Riyasetten derhal iki arkadaş intihab edilerek Afgan Sefarethanesine gönderilsin ve kendileri bu istiklâl günü tebrik edilsin. (Yarın sesleri) (Kağıtla sesleri)

BESİM ATALAY B. (Kütahya) -Arkadaşlar; birisi Asya'nın ortasında, birisi Asya'nın garbında, birisi İslâmın güneşini, öbürü hilalini tutmuş iki hükümet, bugün ancak istiklalini muhafaza ediyor. Bizim dostumuz onların dostu, bizim düşmanımız onların düşmanıdır. Bundan bir asır evvel, bugün bizim güzel memleketimizi çiğneyen düşman, onların da güzel memleketini çiğnemiş...Kandahar'ı, Gazne'yi tahrip etmiş. Cevamii (camiler) şerifeden yıktığı taşları Hindistan'a kadar göndermiş. Fakat Afganlılar mertliklerini, İslâmiyete layık olan şecaatlerini göstererek memleketlerini kurtarmışlardır... Düşman orduları bir fert kalmayıncaya kadar Afganistan'da erimiş, gitmiştir. Yoksa düşmanlar Afganistan'ı da Hint gibi, Hindi-Çini gibi pençei tasallutlarına almaya çoktan istiyorlardı. Afganlıları ittihatlarından, ittifaklarından dolayı tebrik ederim...

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) -Efendiler, biz hariç kalmak üzere alemi İslâmda son zamana kadar istiklalini muhafaza eden bir millet varsa o da Afganistan'dır, biliyorsunuz. Fakat, bütün dünyaya hükmetmek daiyesiyle çalışan bir hükümet Afganistan'ı nim vesayet altına almıştı...Afganlılar son zamanda vakti merhunu gelmiş addederek istiklâl tammını elde etmek için harekatı harbiyeye kıyam etmişlerdir ve bugün İngiliz Mebusanında söylenen sözlerle okunan raporlarla sabittir ki, İngilizler şimdiye kadar hiçbir müstemleke harbinde kullanmadıkları azim bir orduyu Afganistan'da kullanmışlardır. Yani Afgan hududunda 380 bin kişilik bir ordu kullanmışlardır ve karşılarında muntazam olarak yedi bin Afgan askeri ve gayrimuntazam kabail olarak 35 bin kişi vardı. İngilizler bu kuvvet karşısında aciz kalmışlardır ve mütareke talep etmişlerdir... Afganlılar İngilizlerin talep ettiği mütarekeyi vermişlerdir. O zamandan beri müsaleha müzakeratına (barış görüşmelerine) başlamışlardır. Fakat müzakere bir sene sürmüştür. Çünkü Afganlılar en başta bizim meselemizi koymuşlardı. (Yaşasınlar

Levent Şahverdi Arşivi

sesleri). Diyorlardı ki; Türkiye üzerinde İngilizlerin takib etmek istedikleri zulüm ve itisaf siyasetinden vazgeçmedikçe, Türklerin istiklali tamı hakkında teminat verilmedikçe biz sulh istemeyiz, taleb ettikleri şeyler tabii daha vardı. Birçok şeyler olmakla beraber en mühimi ve ehemmiyet verdikleri bu idi. Binnetice onlar emellerine muvaffak oldular ve nitekim Afganlıların buraya göndermiş oldukları heyeti sefaretle yapmış olduğumuz ittifakname bunu açık olarak gösterir.[89]

ŞEREF B. (Edirne) -Arkadaşlar, bendeniz Afganistan'ın vaki olan tebrikini tebcil eden arkadaşların sözlerine tamamıyla iştirak etmekle beraber iki kelime ilave etmek istiyorum. Tam hicretin otuzuncu senesinden beri dini mübini İslâm elindeki kılıcı ile ve büt ün kanı ile müdafaa eden, Allahın mümtaz yarattığı bir millet varsa o da Türk'tür. Türk; Kur'an-ı Kerim'i eline almış ve bütün kanını onun i'lası (yüceltilmesi) için sarf etmiştir. işte tarihi İslâm. Bir millet ki doğduğu günden son demine kadar hiçbir dem hiçbir vakit kendisine tevdi edilmiş olan bu kutsi ve ulvi vazifeyi gözünü kırpmadan ifa etmiş ve yürümüştür. Onun için Asya'nın en asil ve necip milleti Türk'tür...İslâm alemi bugün varlığını ispat edecek sahaya çıkmıştır....Afganlılar kalplerini yalnız ve yalnız bugün bütün İslâm aleminin mihrabı olan Türkiye'ye çevirerek onlarla anlaştılar... Afganlıların Büyük Millet Meclisine rayegan buyurdukları bu tebrike karşı ben bütün arkadaşları teşekküre davet eder ve yaşasın İslâm alemi derim (Alkışlar).

NECATİ B. (Lazistan) -Muhterem efendiler; anlaşılıyor ki, dünyada en büyük kuvvet, kuvveti iman imiş... Her kim, herhangi bir millet ki, dini mübini ahmediye bihakkın sarılmıştır, bunun için hüsran yoktur; bunun için hiçbir zaman korkunç bir şey yoktur. Daima muzaffer, daima muvaffak olacaktır. Bizim için dahi daima tebşirat vardır. Çünkü dini mübini ahmedinin etrafında toplanmışız ve ona sımsıkı sarılmışız...Her halde istiklali milliyi ve Misakı Milliyi biz dahi elde edeceğiz. Bundan dolayı her iki Müslüman devletin birbi-

[89] Ali Şükrü Bey yanılıyor. Türk-Afgan İttifak Antlaşması Ankara'ya gönderilen Afgan Elçiliğiyle değil, Moskova'daki Afgan delegasyonu ile görüşülüp imzalanmıştır; Afganistan'ın İngilizlerle barış görüşmeleri yaparken Türkiye şartını da ileri sürdükleri yolundaki iddiası ise belgelerle doğrulanamıyor. - B.N.Ş.

Levent Şahverdi Arşivi

rine gayet yakın olan istiklalini tebrik için vuku bulan Afganistan'ın tebrikatına mukabele etmek üzere biz de tebrik ederiz. Şunu da ilave etmek isterim ki; bu tebrikat ve bu mukabele hususunda Şeriye Encümeninin mütalaası alınsın.

Afgan Elçisi, İnönü Zaferi'nin ve TBMM'nin Yıldönümlerini Kutluyor

30 Mart 1922 ikinci İnönü Zaferi'nin birinci yıldönümüdür. Yurtta coşkun kutlamalar, şenlikler yapılır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve diğer komutanlarla birlikte cepheyi teftiş eder ve aynı zamanda orada İkinci İnönü Zaferi'nin birinci yıldönümü kutlanır. Büyük bir resmigeçit töreni düzenlenir. Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferi'nin yıldönümünü ise düşmanı yurttan tamamen atarak kazanacakları zaferle birlikte kutlayacaklarını söyler. Süvarilere "Kılıçlarınızı ne zaman kınına sokacaksınız?" diye sorunca, Birinci Ordu Kumandanı buna, "Düşmanı denize döktüğümüz zaman" cevabını verir.

Aynı 30 Mart günü Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, İkinci İnönü Zaferi'nin birinci yıldönümü dolayısıyla, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir kutlama yazısı gönderir. Atatürk'e "İslâm Ordularının Başkumandanı" diye seslenir. "Bugün hakkın zulme galebe çaldığı, dört yüz milyon Müslümanın kalplerini ümitlerle, sevinçlerle dolduran, Şark'ın bütün milletlerine azim ve cesaret veren, esaret zincirlerini kırdığı, kara sahifelerin kapandığı bir gündür. Yakında Müslüman bayraklarının Adalar Denizi sahilinde dalgalanmasını Cenabı Hak'tan dilerim" der.

Elçinin bu yazısı ertesi gün *Hakimiyeti Milliye ve Yeni Gün* gazetelerinde, 3 Nisan günü Yeni Adana ve 5 Nisan'da İleri gazetesinde yayımlanır. Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilof ve Rus Elçisi Aralov da birer kutlama telgrafları çekmişlerdi. Bu telgraflar da gazetelerde yayımlanır ve TBMM'de okunur. 31 Mart günlü *Yeni Gün*, kutlama telgraflarını yayımlarken "Müttefiklerimiz de İnönü'yü kutluyorlar"

Levent Şahverdi Arşivi

diye başlık atar. Afgan ve Azerbaycan Elçilerinin kutlamaları 5 Nisan günlü *İleri* gazetesinde de yayımlanır.[90]

23 Nisan 1922, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışının ikinci yıldönümüdür. Birinci yıldönümünde, 1921'de bir kanun çıkarılmış ve 23 Nisan günü yeni Türkiye'nin ilk milli bayramı olarak kabul edilmişti. Bugün bu bayram yurdun her yerinde coşkuyla kutlanır. Kutlamalarla birlikte, yurdun düşmanlardan temizlenmesi için milli inanç ve direnç pekiştirilir. Anadolu basını günün anlam ve önemine ilişkin yayınlar yapar. Ankara, Adana, İzmit, Kars, Antalya, Konya ve Kastamonu'da temsiller verilir. Eğitim eski Bakanı Hamdullah Suphi bey, Ankara'daki müsamerede bir saat süren bir konuşma yapar ve başarılı öğrencilere defter, kalem, cetvel gibi armağanlar dağıtır...

Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, 21 Nisan 1921 günü Ankara'ya gelmiş ve o zaman TBMM'nin birinci yıldönümüne yetişebilmek için koşa koşa geldiğini söylemişti. Elçi bu defa 23 Nisan 1922 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisine coşkulu bir kutlama yazısı gönderir. "Bu büyük Meclis güneş gibi Anadolu ufuklarından doğdu. Mahzun Şark ve İslâm gönüllerine taze hayat bahşetti" der. Yazı Mecliste okunur ve sürekli, şiddetli alkışlarla karşılanır. Dili epeyce eski olmakla birlikte bu uzunca yazının tamamı aşağıya alınmıştır: Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın yazısı aynen şudur:

Kardeş Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Riyaseti Aliye ve Azayt Kiramına

Bundan iki sene mukaddem ki, pek muzlim (karanlık) bulutlar cihanı tevhidin afakını kaplamış ve artık kalbgahı İslâmın bütün bütün kararduğı zannedilmişti. İşte öyle yeisaver bir sırada idi ki, bu Meclisi Ali güneş gibi Anadolu ufuklarında doğarak mahzun Şark ve İslâm gönüllerine taze hayat, taze neşve (sevinç) bahşetti. Şimdiye kadar nasıl İslâmın alemdarı (bayraktarı) olmak şerefiyle mümtaz iseniz yann da ve ilelebet yeryüzündeki Müslüman milletler sizi mukteda (örnek) tanımakla en bü-

[90] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s. 350, 354, 365

Levent Şahverdi Arşivi

yük bir zevk duyacaklardır. Siz İslâmın hadisi ve her hususta rehberisiniz. Sizin ruhunuzdan, dimağınızdan doğan efkar ve hayatı aliye dalgalana dalgalana bütün dünyada inikaslar (yankılar), bütün İslâm kalplerinde ihtizazlar (ferahlık), heyecanlar uyandırıyor.

Ey büyük milletin büyük mümessilleri! Siz yalnız Anadolu Müslümanlarını değil, üç yüz elli milyon Müslüman alemini temsil ediyorsunuz. Her birinizde bir milyon Müslümanın kalbi, fikri, ruhu mütecellidir (görünüyor). Bütün İslâm aleminin; hatta bütün Şarkın amal ve efkarı sizin umdei esasiyenizdir. Bugün bütün mazlum milletlerin semayi efkarında parlayan nurlar hürriyet ve istiklâl ayetleridir. Dünyayı tahakkümleri altında tutmak isteyen zalimler, artık Müslüman milletlerini dalmış oldukları gaflet uykularından uyandırmış, haklarını istihsal için onlara tevessül edilecek maddi yolları göstermiştir. Artık bundan sonra aramızdaki rabıtalar yalnız manevi sahalarda kalacak değildir.

Muhterem dindaşlar, bu sözlerimle yalnız kendi hissiyatımı değil, başta sevgili Emirimiz olduğu halde bütün Afgan milletinin, hatta bütün İslâm aleminin ve Şarkını amal ve efkarını (amaç ve düşüncelerini) arz etmiş oluyorum. İslâmların halas ve saadeti için vakfı hayat eden Ala Hazreti Tacıdarımız Emir Amanullah Han Hazretleri İngiliz Heyeti Murahhasasına karşı irat buyurdukları nutukta "Türkiye'ye karşı ne kadar riayetkar bulunursanız Afgan milletinin kalbini de o nispette kendi lehinize celbetmiş olursunuz. Türkiye'yi ve alemi İslâmı rencide eden bir devletin Afganistan'dan dostluk beklememesini" kemali celadet ve ehemmiyetle ihtar etmişlerdir. Her taraftan yükselen sada bundan başka bir şey değildir. Bütün alemi İslâmın kurretülaynı (göz nuru) ve imamei tevhidi olan Türkiye'ye karşı suikastlarda devam eden devletler iyice bilsinler ki, bir gün gelecek, bu hareketlerinden çok zararlar görecek, nedametlere düşeceklerdir. Belki onlar halen hakikati görmemek, teslim etmemek isterler; belki onlar halen eski esaret ve tahakküm devirlerinin yaşayabileceğini zannederler. Lakin emin olsunlar ki, pek uzak olmayan bir atide (gelecekte) hakikat bütün azametiyle tecelli edecek, bugün hak ve hakikat sahasına inmek istemeyen o mağrur, o balapervaz (yüksekten uçan) devletler gelip sizin ellerinizi öperek metalibinizin (isteklerinizin) neden ibaret olduğunu istirhamkarane soracaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İnşallah gelecek resmiküşada kadar bu güzel İslâm yurdunun her noktasından ezan sesleriyle beraber zafer tehlilleri yükselecektir. İslâm ve Şarkın tarihinde muazzam bir hadise teşkil eden bu mübarek felah gününü, gerek sevgili Emirim namına, gerek milletim, gerekse Sefaret ve şahsım namına tebrik ve tesitle cümlenize, bütün Türkiye Müslümanlarına, bilhassa cephelerde düşmana karşı göğüs geren mücahidini dini Islamiyeye bipayan hürmet ve selamlar ve tebriklerimi takdim ederek tebliğini rica eylerim.

23 Nisan 1338 (1922)

Afgan Sefiri
Sultan Ahmed Han

(Teşekkür ederiz sadaları, şiddetli, sürekli alkışlar).[91]

Afgan Elçisinin bu yazısı TBMM kürsüsünden okunduktan sonra, oturum başkanı buna cevap yazılacağını bildirdi. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, yazılacak cevapta, Afgan Emiri'nin ve Afgan halkının Büyük Millet Meclisi tarafından selamlanmakta olduğunun da belirtilmesini önerdi. Öteki mebuslar da bu öneriye katıldılar.

Malatya Mebusu Lütfi Bey, bu mektubun millete de duyurulmasını istedi. Bu istek de yerine getirildi ve Türk basınında bu konuda haberler görüldü. 25 Nisan günlü Yeni Gün gazetesi, Afgan Emiri Amanullah Han'ın resmiyle birlikte, "Afgan Sefirinin milli bayramımızı tebriki" başlıklı bir yazı çıktı. Yazıda, Amanullah Han'ın bir nutkunda İngiliz Elçisine "Türkiye'ye karşı ne kadar riayetkar bulunursanız Afganistan'da o kadar dostluk görürsünüz" dediği belirtildi. 5 Mayıs günlü Tevhidi Efkar'da da şöyle bir haber yayımlandı: "Afgan Sefir diyor ki: Türkler, İslâmın alemdarı (bayraktarı) olarak kalacaktır. Türkler İslâmın imame-i tevhididir. Her Türk'te bir milyon Müslümanın kalbi, fikri, ruhu vardır."[92]

[91] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, cilt 19, s.357

[92] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s. 397, 400, 406

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'a Atanan ilk Türk Elçisi

Atatürk zamanında Afganistan'ın başkenti Kâbil'de Türkiye'nin beş diplomatik temsilcisi görev yapmıştır. Bunların adları, unvanları ve görev süreleri şöyledir:[93]

Abdurrahman Bey	Mümessil	Ağustos 1920 - 25 Haziran 1922
Fahrettin (Türkkan) Paşa	Elçi	26 Haziran 1922 - 12 Mayıs 1926
Nebil (Batı) Bey	Elçi	17 Mayıs 1926 - 30 Haziran 1928
Yusuf Hikmet (Bayur)	Büyükelçi	30 Haziran 1928 - 1 Ağustos 1931
Memduh Şevket Esendal	Büyükelçi	19 Kasım 1933 - 31 Ekim 1941

Aynı dönemde dört Afgan büyükelçisi de Ankara'da görev yapmıştır: Sultan Ahmed Han (1921-1926), Gulam Ceylani Han (1926-1930), Gulam Nabi Han (1930-1931) ve ikinci defa Sultan Ahmed Han (1931-1939).

Ankara Hükümeti, kurulduktan iki buçuk ay sonra, 18 Ağustos 1920'de Kâbil'e resmi bir temsilci atamıştır. Abdurrahman Samadani adındaki bu temsilci, Afganistan Emiri katında Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini resmen temsil ediyordu, ama tam yetkili olağanüstü elçi payesinde değildi.

1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan Antlaşması, iki ülkenin birbirlerinin başkentlerine elçiler göndermelerini de öngörmüştü. Bu antlaşma doğrultusunda Afganistan Hükümeti, Sultan Ahmed Han'ı tam yetkili elçi olarak Ankara'ya atamıştı. Afgan Elçisi 21 Nisan 1921 günü Ankara'ya geldi, üç gün sonra TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarak göreve başladı ve 10 Haziran 1921 günü Ankara'da ilk Afgan Elçiliğinin açılışı yapıldı ve Elçiliğe bayrağı Mustafa Kemal Paşa çekti.

Bu bayrak çekme sırasında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa, "Bizim elçimiz de yakında Afganistan'a gidecek ve orada aynı samimiyetle aynı amaç için çalışacaktır" dedi. Afganistan, haklı olarak,

[93] Hamid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara: 1968, s. 859.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk elçisini bekliyordu. Ancak, aylar geçtiği halde Afganistan'a bir Türk elçisi atanamıyordu. Kâbil'de nasıl olsa Ankara'nın bir temsilcisi vardı, onun için elçi atanmasında acele edilmiyor olabilirdi. Belki Afganistan'a uygun düşecek bir elçi aranıyordu. Yetişkin insan bulmak da pek kolay değildi.

İlk Aday: Ali Münif Bey

Atatürk, Kâbil elçiliği görevini önce, Malta sürgününden dönen Ali Münif Beye (Yeğena) teklif etmiş. Eski valilerden olan Ali Münif Bey, sürgünden kurtulunca kendisine elçilik teklif edildiğini şöyle anlatıyor:

"...Nihayet esaret zinciri kırıldı. Milli Mücadele'nin her gün lehte inkişaf eyleyen zaferleri, Atatürk'ün ısrarlı takibi, Malta'dakileri hürriyete kavuşturdu.

"Gözyaşlarımızla yurdumuza kavuştuk. Bir kısmımız İstanbul'da kaldı. Biz, Malta'daki kararımıza uyarak birkaç arkadaşla birlikte Samsun'a çıktık. Samsun'da birçok Malta sürgünü toplanmıştı. Bunların hepsi de Milli Mücadele hareketlerine katılmak için buraya gelmişti.

"Samsun'da bir iki gün dinlendikten sonra, Fethi (rahmetli Fethi Okyar), Ağaoğlu Ahmed ve ben, eski valilerden Tevfik Hadi'yi alarak Ankara'ya hareket ettik. Ankara'ya varışımızda, en heyecanlı günlerimizden birini yaşadık. Mustafa Kemal'i topluca ziyaret ederek kendisine teşekkür ettik.

"Mustafa Kemal, Malta'dan dönenleri muhabbetle karşılıyordu. Yurda kavuşanlar, Milli Mücadele'de hizmet yolunda onun işaretini istiyorlardı. Birçok arkadaş vazifelendirildi. Ben kendisini Şam'dan tanırdım. Lübnan mutasarrıflığım sırasında Mustafa Kemal, oradan geçerken, bana da uğramıştı.

"Malta dönüşümdeki ziyaretim sırasında, o günleri yadetti. Bir, iki gün sonra Mustafa Kemal -Farsça bildiğim için mi bilmem nedense- Kâbil Sefirliğini teklif etti. Halbuki ben, Malta esaretinin yorgunluğundan, hariçte vazife görecek durumda değildim. Ailevi durumum

Levent Şahverdi Arşivi

da buna uygun düşmüyordu. Bu bakımdan özür diledim. Milli Mücadele hizmetinde memleketim civarında çalışmak istiyordum. Muvafık buldu. Vatanım olan Çukurova'da Milli Mücadele'nin zaferleri beliriyordu. Ben de vakit geçirmeden memleketime döndüm."[94]

Kâbil'e gitmeyen Ali Münif Bey, Ceyhan'daki çiftliğine çekilmiş, önce Adana Belediye Başkanı, daha sonra da altı dönem üst üste milletvekili seçilmiş ve 1951 yılında ölmüştür.

Fahrettin (Türkkan) Paşa Kâbil Elçiliğine Atanıyor.

Yine bir Malta sürgünü olan ünlü Fahrettin Türkkan Paşa Türkiye'nin ilk Afganistan elçiliğine atanmıştır. Fahrettin Paşa, Ali Münif Beyle birlikte Malta'dan serbest bırakılmış, -belki İngiliz işgali altındaki İstanbul'dan geçmemek için- İtalya'da İngiliz gemisinden inmiş ve oradan Almanya ve Rusya üzeriden yurda dönmüştür.

1921 Eylül sonlarına doğru Fahrettin Paşa'nın Ankara'ya geldiği haberleri basına yansıdı. 26 Eylül günlü *Hakimiyeti Milliye*, "Medine eski Muhafızı Fahrettin Paşa Ankara'da" diyordu. Bir süre sonra da Fahrettin Paşa'nın Kâbil'e elçi olarak gönderileceği haberleri gazetelerde görüldü. 4 Aralık günlü Yeni Gün gazetesi Fahrettin Paşa'nın Kâbil Elçiliğine atandığını ve yolculuk hazırlığı yapmak üzere İnebolu'dan Ankara'ya geldiğini haber verdi. Aynı gazete, 30 Ocak 1922 günü, "Kâbil Sefirimiz yakında gidecek" diye yazıyordu. Bu haber en yetkili ağızdan da doğrulandı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü şöleninde yaptığı konuşmada, "Namdar ricalimizden birininin tahtı riyasetinde (başkanlığında) bir heyeti sefaret bugün Kâbil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir" dedi.

Afganistan'a atanan tam yetkili ilk Türk Elçisi Korgeneral Fahrettin (Türkkan) Paşadır. Kimdi bu namlı Paşa? Biraz hatırlayalım:

Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda,

[94] Taha Toros, "Ali Münif Bey'in Hatıraları: 6: Atatürk ve Ali Münif", *Hayat Tarih Mecmuası*, Şubat 1970, Cilt 6, Sayı 1, s. 68-69.

Levent Şahverdi Arşivi

Medine savunmasıyla nam salmış bir Türk kahramanıydı; "Medine Müdafii" diye tarihe geçmişti; Atatürk'ün ifadesiyle "Namdar ricalimizden" idi. 1868 yılında Tuna vilayetinin merkezi olan Rusçuk'ta doğmuştur. Babası Vilayet Posta ve Telgraf Baş Müdürü Mehmet Nahit, annesi Rusçuklu Fatma Adile idi.

Öğrenimine Rusçuk'ta başlayan ve İstanbul'da devam eden Fahrettin Paşa, 9-10 yaşlarında bir çocuk iken 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda Rusçuk şehrinin Rus toplarıyla dövüldüğünü, yerli Türk halkının perişan bir şekilde göç ettiğini ve sonunda doğduğu yerin düşmana bırakıldığını görüp yaşamıştı. Hiç unutamadığı bu acı olaylar onda asker olmak isteğini uyandırmıştı. İstanbul'da girdiği Harp Okulundan 1888 yılında birincilikle Süvari Teğmeni ve Kurmay Okulundan 1891'de çok iyi dereceyle çıkmış ve Kurmay Yüzbaşı olmuştur.

İstanbul'da Genelkurmayda, Erzincan'da 4. Ordu'da ve 1903'te Türk Rus Sınırı Tahdit Komisyonunda üye olarak ve 1906'da yarbay rütbesiyle aynı komisyonda Başkan olarak görev yaptı. 1904'te Rus sının boyundaki piyade taburumuza baskınlar yapan, vurup sınır ötesine kaçan Ermeni çetelerini bir süvari bölüğü ile çevirip yok etmiştir. 1908'de 4. Ordu Kurmay Başkan Vekilliğine atanmıştır. 1909'da 31 Mart ayaklanmasını ve Ayvalık'ta Rum ayaklanmasını soruşturmakla görevli Örfi İdare Başkanlığı yapmış ve sonra İstanbul'da 1. Nizamiye Tümeni Kurmay Başkanlığına verilmiştir. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda bulunmuş, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Kurmay Albay ve 31. Tümen Komutanı olarak Çatalca mevzilerinde Köprübaşı taarruzunu yapmış ve Bulgar ordularının geri çekilişinde Edirne'nin geri alınması harekatında tümeniyle rol almıştır.

Birinci Dünya Savaşı başında 12 Kasım 1914'te paşalığa terfi ettirilmiş ve Suriye'de bulunan Dördüncü Ordu Kumandan Vekilliğine atanmıştır. 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma hazırlığı içindeydi. Suriye'deki 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa, seçeceği subaylarla birlikte Medine'ye hareket etme emri almış ve 31 Mayıs'ta Medine'ye varmıştır. 5 Haziran'da da Şerif Hüseyin ayaklanması başlamıştır. Bundan sonra Fahrettin Paşa bir yandan Arap asilere, diğer yandan İngilizlere karşı Medine'yi

Levent Şahverdi Arşivi

savunacaktır. Fahrettin Paşa 17 Temmuz 1916'da ordu kumandanlığı yetkileriyle Hicaz Seferi Kuvvetleri Kumandanlığı'na atanmıştır. Bu göreve ek olarak 28 Nisan 1917'de kendisine Medine Muhafızlığı vekaleti de verilmiştir. 28 Temmuz 1918'de ferik (korgeneral) olmuştur. Savaş içinde Türk, Alman ve Avusturya-Macaristan savaş nişanları ve madalyaları almıştır.

Medine'deki Türk kuvvetleri, teorik olarak, Yıldırım Orduları Gurubu'na bağlıydı. Ama İngilizlerin Nablus yarmasından sonra Filistin cephesindeki Türk kuvvetleri Halep bölgesine çekilmek zorunda kalınca, Medine'deki kuvvetler genel karargahtan koptu. Arada telsiz bağlantısı bile kalmadı. Medine şehri, İngiliz ve Arap kuvvetleri tarafından muhasara edildi. Hiçbir yerden hiçbir ikmal desteği alamamasına rağmen Fahrettin Paşa, emrindeki bir avuç kuvvetle Medine'yi kahramanca savunmuştur.

30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalanan mütareke anlaşmasına göre, Hicaz'daki Türk kuvvetlerinin teslim olmaları gerekiyordu. Fahrettin Paşa, mütarekeden habersizdir veya habersizmiş gibi davranır. Fiilen açlık çeken askerine çekirge yemelerini emrederek, "Peygamberin gölgesinde" direnişini sürdürür, Medine'yi teslim etmez. 6 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, mütareke yapıldığını Fahrettin Paşa'ya teller. Mütareke gereğince Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı birlikleriyle garnizonlarının teslim olacaklarını bildirir. "Ana yurdu kesin bir ölümden kurtarmak" amacıyla bu acıklı hükme boyu eğildiğini söyler. Buna uyulmasını ister. "Pek yakında yurdumuza sağlıcakla dönmenizi dilerim" der.

Fahrettin Paşa, Sadrazam'ın bu telgrafını İngiliz telsizleri aracılığıyla ve biraz gecikmeyle alır. Ama "bütün İslâmın sırtını dayadığı yer" dediği Medine'yi "son fişengine, son damla kanına, son nefesine kadar muhafaza ve müdafaa" etmeye kararlı olduğunu açıklar. Yine teslim olmaz. O kara günlerde, düşmana karşı direnebilen son kahraman olarak, "Medine Müdafii" olarak nam salar. Namı Türkiye dışına, İslâm ülkelerine de yayılır. İngilizler ise kendisini, mütarekeye direnen Türk komutanları arasında, kara listeye alırlar. Yakalayınca cezalandıracaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonunda Fahrettin Paşa, 10 Ocak 1919 günü İngilizlere ve Araplara teslim olur. Savaş tutsağı olarak Kahire'ye götürülür. Bir kışlaya kapatılır. Arada sırada izinle üniformalı olarak Kahire sokaklarında dolaşmaya çıkınca, Mısırlıların "Fahreddin Başa, Fahreddin Başa!" diye büyük nümayişler yaptıkları İngilizlerin gözünden kaçmaz. Sivil dolaşmasını isterler. Paşa, "Ben Harbiye'den beri üniformamı çıkarmadım" diye reddeder ve kışlaya kapanır. Paşa, yaveri Şevket Ziya Bey ile birlikte 5 Ağustos 1919 günü Malta adasına sürülür. Ada'da kendisine verilen sürgün numarası 2752'dir.

Fahrettin Paşa, iki yıla yakın bir süre Malta adasında kaldıktan sonra 30 Mayıs 1921 günü serbest bırakıldı. 32 sürgün arkadaşıyla birlikte Malta'dan İtalya'ya götürüldü. Paşa oradan Almanya ve Rusya yoluyla Türkiye'ye döndü. 2 Ağustos'ta Kars'a geldi. Oradaki 12. Fırka ile Sakarya Savaşı'na katılmak üzere 20 Ağustos'ta yola çıktı. Ama Ankara'ya kadar yolculuk bir aydan fazla sürdü. Fahrettin Paşa, 24 Eylül günü Ankara'ya geldiği zaman Sakarya Savaşı kazanılmış bulunuyordu; askeri harekata katılamadı.

Fahrettin Paşa, Ankara'da bir süre Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından misafir edildikten sonra Afganistan'a elçi olarak atandı.

Bir İngiliz İstihbarat Raporu

Fahrettin Paşa'nın elçi olarak Afganistan'a gönderilmesi, o gün için pek yerinde bir karardı. Afganistan koyu Müslüman bir ülkeydi ve İngilizlerin pençesinden kurtulabilmek için savaş vermişti, veriyordu. Fahrettin Paşa da canını oraya koyarak İslâmın en kutsal yerlerinden biri olan Medine'yi İngilizlere karşı sonuna kadar savunmuş bir kahraman, bir gazi idi. Üstelik İngilizlerin elinde tutsak ve sürgün kalmış, baskı görmüş, haksızlığa uğramış olan büyük bir askerdi. Böyle bir Türk elçisi Afganistan'ın kalbini fethedebilir, Türk-Afgan dostluğunu geliştirebilir, yararlı hizmetlerde bulunabilirdi.

İngilizler ise Fahrettin Paşa'nın Afganistan'a atanmasından kuşkulanmış ve kaygulanmışlardı. Onlara göre, Medine direnişiyle nam salmış ve İngilizlerin elinde tutsak ve sürgün kalmış böyle bir kim-

Levent Şahverdi Arşivi

se, Afganistan'da ve Hindistan'da Panislamizmi ve İngiliz aleyhtarlığı propagandalarını kamçılayacak, İngiltere'nin işini zorlaştıracaktı.

İngiliz istihbaratı işe koyulmuş ve Fahrettin Paşa'nın Afganistan'da neler yapacağını, ne gibi görevler üstleneceğini araştırıp soruşturmuştur. İngiliz Gizli istihbaratının İstanbul kolu, bu konuda, 21 Nisan 1922 günlü ve 634 sayılı bir rapor hazırlamıştır.[95] Raporda özetle şunlar söyleniyor:

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Partisi 1 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanmış ve Afganistan'a elçi olarak atanan Fahrettin Paşa'ya verilecek talimat konusunu uzun uzun görüşmüştür.

Bu görüşme sonunda Fahrettin Paşa eliyle Hindistan'da Gandhi'ye bir mektup gönderilmesine karar verilmiştir. Mektup, Ahmedabad'da yapılan 33. Kongre ve kutsal amacın gerçekleştirilmesi için beş yıldan beri yılmadan yapılan muazzam fedakarlıklar dolayısıyla Gandhi ve taraftarlarına Ankara Hükümeti'nin tebriklerini içerecek ve Hint Hilafet Komitesi veya Hint Ulema Derneği aracılığıyla muhatabına ulaştırılacaktır.

Fahrettin Paşa'ya ayrıca Afganistan'daki İngiliz Gizli istihbarat Örgütü hakkında araştırma yapma, bu örgütte çalışanların adlarını, kimliklerini belirleme görevi de verilecektir. Paşa, Afganistan'da hangi şahısların veya örgütlerin İngilizler lehinde faaliyet gösterdiklerini araştırıp ortaya çıkarma, Afgan ileri gelenlerinden kimlerin İngiliz politikasından yana olduklarını ve bunların ağırlıklarını belirleme görevini de üstlenecektir.

Türk Elçisinin bu konularda toplayacağı istihbarat bir yandan Ankara'ya ulaştırılırken öte yandan Hint Hilafet Komitesine ve Hind Ulema Derneğine de iletilecektir.

Bundan başka Fahrettin Paşa'ya, Ankara Hükümeti'nden Hindistan Müslümanları Derneğine yazılan bir mektup da verilecektir.

[95] Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk IV*, s. 242-243.

Levent Şahverdi Arşivi

Mektupta, Türkiye için adil bir barış isteyen ve bu konuda İngiliz Hükümeti'ne bir ultimatom vermiş olan Hindistan Müslümanları Derneğine Ankara Hükümeti'nin teşekkürleri yer alacaktır.

Başka bir kaynağa göre ise bu kararlar Ankara Hükümeti'nce alınmıştır; Hind Müslümanları Derneğine mektup da Türkiye Büyük Millet Meclisi, Vekiller Heyeti ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti adlarına yazılacaktır. Bu kaynak, Fahrettin Paşa'nın yanında bir de Ankara'da hazırlanacak bir fetvayı Afganistan'a götüreceğini bildirmektedir.

İngiliz istihbarat raporundaki bu bilgileri doğrulayacak başka resmi bir belgeye rastlayamadık. Yalnız Fahrettin Paşa'nın Hindistan Hilafet Komitesi ileri gelenlerinden bazılarıyla temasları olduğu anlaşılmaktadır.

Kâbil'de Türkiye Elçiliğinin Açılışı

Afganistan'a elçi olarak atanan Korgeneral Fahrettin Paşa (Türkkan) 8 Mart 1922 günü Dışişleri Bakanlığından diplomatik pasaportunu aldı ve diplomasi mesleğine adımını attı. O zamanki pasaportlar, şimdiki gibi cüzdan veya çok yapraklı küçük bir defter gibi değil, tek yaprak resmi bir kağıt biçimindeydi. Yaprağın ön yüzüne pasaport bilgileri, arka yüzüne de vizeler işleniyordu. Pasaport Türkçe ve Fransızca yazılıyor, pasaport sahibinin adı, unvanı, görevi belirtiliyor ve görevine giderken kendisine dost ve müttefik ülkelerin sivil ve askeri makamları tarafından kolaylık göstermeleri isteniyordu. Fahrettin Paşa'nın pasaportu, Dışişleri Bakan Vekili Mahmut Celal (Bayar) tarafından imzalanmıştı ve aynen aşağıdaki gibiydi:

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ
HARİCİYE VEKALETİ

Umuru Siyasiye Müdüriyeti

SİYASİ PASAPORT

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Afganistan nezdinde Sefiri Murahhas ve Fevkaladesi Ferikan-ı kiramdan Fahri Paşa Hazretleri mahal-i memuriyeti olan Afganistan'a gitmekte olduğundan düveli mütehabbe ve müttefikanın memurini mülkiye ve askeriyesinden müşarilehin seyahatının teshil olunması rica olunur. 8 Mart 1338. (1922)

Umuru Hariciye Vekaleti Vekili
Mahmud Celal[96]

Elçi Fahrettin (Türkkan) Paşa'nın güven mektubu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan Emiri Amanullah Han'a yazılmış bir mektup idi. Mektubun baş tarafında Fahrettin Paşa Afgan Emiri'ne uzun uzun tanıtılıyor. Sonra, İslâm ailesinin iki üyesi olan Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek amacıyla Fahrettin Paşa'nın Emir katına tam yetkili olağanüstü elçi olarak atandığı bildiriliyor. Son olarak da Elçinin TBMM Hükümeti namına Emir Hazretlerine arz edeceği hususlara veya yapacağı bildirimlere güvenilmesi rica ediliyor. Bu gibi belgelere "Güven Mektubu" veya "İtimatname" denilmesi de buradan kaynaklanıyor. Mustafa Kemal Paşa Afganistan Emiri'ne

[96] Diplomatik Pasaportun Fransızcası da şöyle idi: (Sayfanın sol yarısı):

PASSAPORT DIPLOMATIQUE

Son Excellence Fahri Pacha, Envoye Extraordinaire du Gouvernement de la Grande Assemblee Nalianale de Turquie a Kiabul, devant rejoindre son poste, les Autorites civiles et militaire des Pays Amis et Allies sont priees de lui accorder libre passage.

Fait a Angora, le 8 mars 1922. Le Commissaire des Atiaires Etrangeres
M. Djelal

Levent Şahverdi Arşivi

gönderdiği elçinin güvenilir bir kişi olduğunu, onun sözüne ve yazısına tamamen güvenilebileceğini belirtiyor.

Fahrettin Paşa'nın Güven Mektubu şudur:

İTİMADNAME
Bismillahirrahmanirrahim

Emiri Devleti Müstakile-i Afganistan
Alahazret Amanullah Han Gazi Aballah Binasrul Ali Hazretlerine

Erkanı Harbiyeyi Ferikanı kiramından Rusçuklu Ömer Fahreddin Paşa emaneti İslâmiyenin hakkı hayatını tanımamak isteyenlere o ezeli ve ebedi hakkı kabul ettirmek için fisebilillah mücahededen bir an hali kalmayan ordui İslâmın en namdar erkan ve ricalinden ve Cihan Cenginde Medinei tahireyi kahramanane müdafaa etmiş guzat-ı İslâmiyeden olup nesebi fatihanı memaliki Rumdan ve kendisi kılıçlı birinci rütbeden Mecidi ve ikinci rütbeden Osmani nişanlarile kılınçlı altın ve gümüş imtiyaz ve altın ve gümüş liyakat madalyalarına hamildir.

Bu kerre Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin itimadi tam ve kamilini haiz olduğu halde yekdiğerine bünyanı mersus gibi muttasil ve müstenid olması icab eden ailei islamın iki uzvu arasında revabıtı muhadenet ve uhuvveti teşyid ve tahkim gayesile nezdi Aliyyeyi Şahanelerine Sefir ve Fevkalade Murahhas tayin olunmuştur.

Müşarünileyhin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına Zatı Celili Emaretpenahilerine ve hükümeti aliyelerine arz edeceği bilcümle umur ve hususata ve kaffei tebligata tamamen itimad buyurulmasını rica ederiz.

Fahreddin Paşa'nın aldığı talimat dairesinde revabıtı uhuvvet ve muhadeneti takviye yolunda ibraz edeceği mesaiye tarafı zişerefi Mülükanelerinden her türlü müzaheret ve muavenetin bidderig buyurulmasını ve bu suretle neticei amali müşterekemizin bir an evvel istihsaline delalet ve

Levent Şahverdi Arşivi

inayeti Şahanelerinin erzan kılınmasını da aynca rica ederiz.

Ankara, 18 Mart 1338 (1922)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Umuru Hariciye Vekili

Büyük Millet Meclisi Reisi
GAZİ M. KEMAL"[97]

Güven mektubunu ve pasaportunu alan ve Ankara'daki işlerini tamamlayan Fahrettin Paşa, yeni görevine gitmek üzere, 4 Nisan 1922 günü İnebolu'dan "Dalmaçya" vapuru ile Batum'a hareket etmiştir.[98] Yanında Ataşemiliteri Yarbay Şerif Bey, Elçilik Katibi idris Sabih Bey (Gezmen) ve elçiliğin diğer personeli de vardı. Heyet, üç ay kadar süren bir yolculuktan sonra 25 Haziran 1922 günü Kâbil'e varmış ve orada olağanüstü gösterilerle ve törenlerle karşılanmıştır.

Fahrettin Paşa 29 Haziran 1922 günü Afganistan Emiri Amanullah Han'a törenle güven mektubunu sunmuştur.99 Feridun Kandemir, bu konuda şunları yazıyor:

"Fahrettin Paşa, usulü dairesinde itimatnamesini vermek üzere saraya gidişinde, beraberinde götürdüğü al sancağımızı öperek Afgan Kralı Amanullah Han'ın göğsüne sardı. Kendisi de bir Afgan bayrağına aynı şekilde sarıldı. Bu şekilde daha ilk adımda o zamana kadar hiçbir yerde görülmemiş bir davranışla, yarattığı dostluk, hatta kardeşlik havası içinde, Afganlıların âdeta kalplerini fethederek, iki Müslüman millet arasındaki yakınlığı bütün bütün arttırıp kuvvetlendirerek, sarsılmaz hale getirdi. Fahrettin Paşa işte buydu. Askerlikteki başarısı kadar, kısaca bulunduğu politika hayatında da, gıpta edilecek bir muvaffakiyet göstermiştir."[100]

[97] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 9; DBA-Afganistan.

[98] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.376.

[99] Hamid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara: 1968, s. 859.

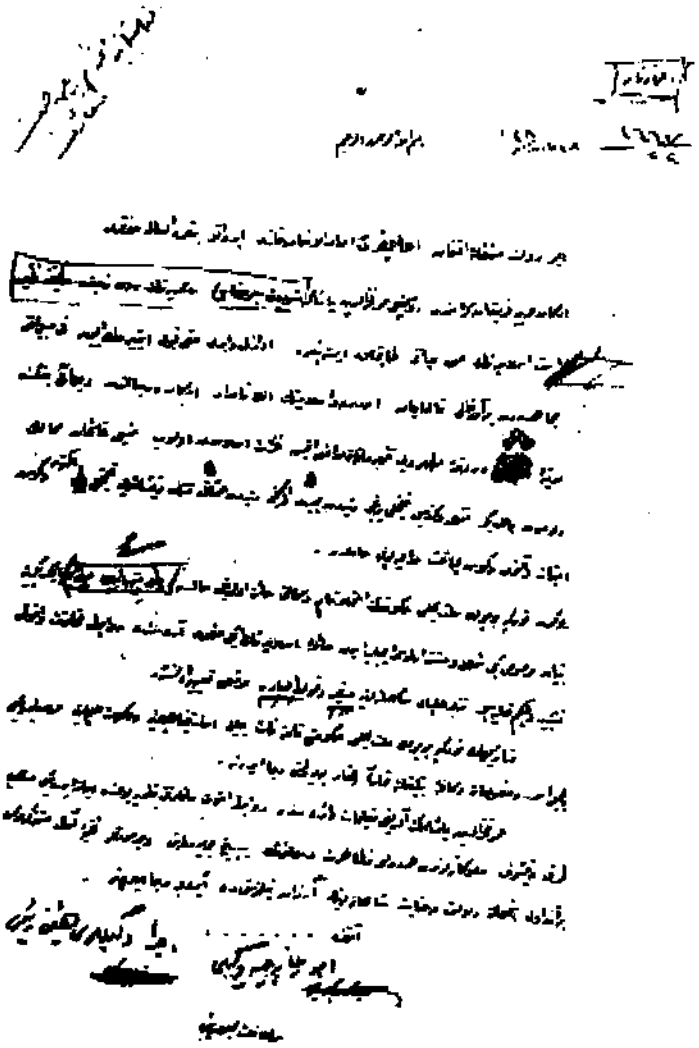
[100] Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)*, s.378.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'da ilk Türk Elçisi
Rusçuklu Ömer Fahrettin Paşa (Türkkan)
1922-1926 Yıllarında Kâbil'de görev yaptı.

Levent Şahverdi Arşivi

18. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'ndan
(Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan) Afganistan Emiri Amanullah Han'a
Mektubun Müsveddesi, 18.3.38 (1922)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Elçisi Fahrettin Paşa'nın Kâbil'de güven mektubunu sunup resmen göreve başlamasıyla, Türkiye ile Afganistan arasında elçilikler düzeyinde diplomatik ilişkiler kurulması süreci tamamlanmıştır. Afganistan'ın bir yıldan beri Ankara'da tam yetkili elçisi ve elçiliği vardı. Şimdi Türkiye'nin de Kâbil'de yetkili elçisi ve elçiliği vardı artık. İlk Türk elçisinin Kâbil'de göreve başlaması aynı zamanda Türkiye'nin Kâbil Elçiliğinin açılışı demektir. Tarih: 29 Haziran 1922.

Cemal Paşa'dan Fahrettin Paşa'ya Bir Tebrik Mektubu

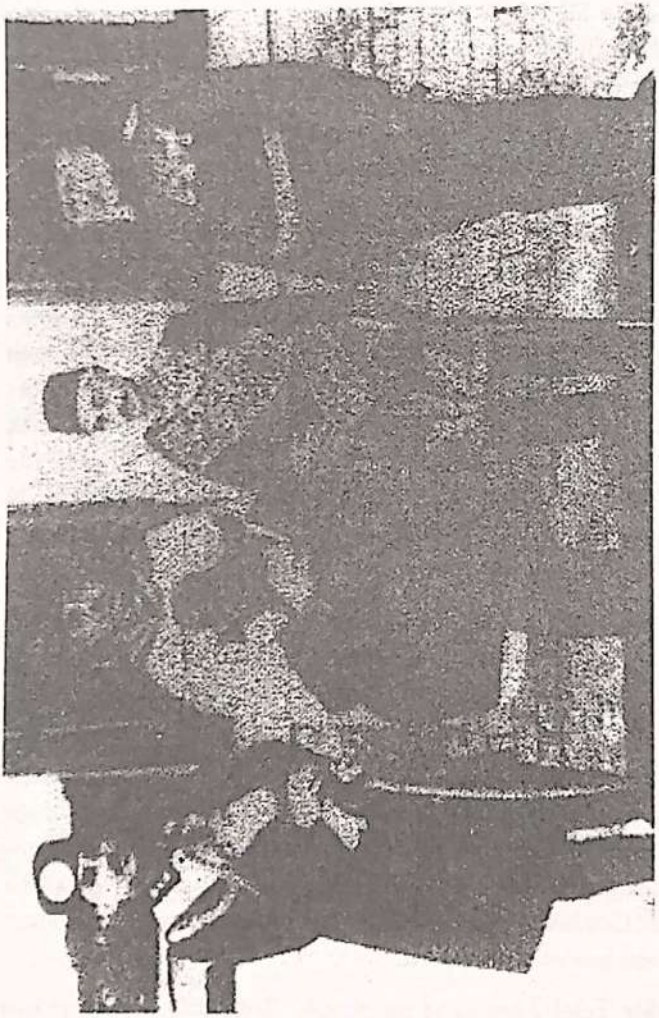
Fahrettin Paşa, Kâbil'de göreve başladığı günlerde Cemal Paşa'dan bir tebrik mektubu aldı. Moskova'dan yazılmıştı, 4 Temmuz 1922 tarihliydi. Cemal Paşa, Kâbil'e elçi olarak atanmayı çok arzu etmiş, ama bu arzusu bir türlü gerçekleşmemişti. Kâbil'de bir süre çalıştıktan sonra Afganistan ordusu için silah ve mühimmat sağlamak için Avrupa'ya gitmiş ve bir daha Kâbil'e dönememişti. O günlerde Moskova'daydı ve oradan Fahrettin Paşa'ya, "Gönlüm öyle isterdi ki siz Kâbil'e gelirken ben de orada bulunayım. Ve sizi ben istikbal edeyim" diye yazıyordu. Mektubu şuydu:

"Pek Muhterem Paşa Hazretleri,

"Afganistan Sefaretine tayininizi bana haber verdikleri zaman duyduğum zevki maneviyeyi tasavvur edemezsiniz. Vatanımızın en büyük tehlikeler içinde kıvrandığı o müşkil demlerde bir muhitte, yekdiğerimiz hakkında nihayetsiz emniyetler ve itimatlar besleyerek sarfettiğimiz mesaiyi düşünerek yine ayni gaye için başka bir muhitte ve fakat aynı mahalde bezli makdure (güç harcamaya) başlayacağımızı anlamak şüphesiz bu zevki maneviyi husule getirmek için kati bir müjde idi. Gönlüm isterdi ki siz Kâbil'e gelirken ben de orada bulunayım. Ve sizi ben istikbal edeyim.

"Fakat 'Felek Mustafa'ya yar olmadı.' Ben ancak beş altı ay için Kâbil'den ittirak etmiş (ayrılmış) iken işte dokuz ay olduğu halde elan buralarda bulunuyorum. Daha ne zaman geleceğimi tesbit için hiçbir imkana malik değilim. Bu dokuz ay zarfında icraat ve teşebbüsatıma ve Enver Paşa'nın son Buhara teşebbüsü hakkındaki nukutu nazarı-

Levent Şahverdi Arşivi

19. Afganistan Kralı Amanullah Han (soldan ikinci), Türkiye Kâbil Elçisi Fahrettin (Türkkan) Paşa ile (sağ başta)

Levent Şahverdi Arşivi

ma (görüşüme) dair Emiri Afgan Hazretlerine aynı posta ile takdim ettiğim mufassal arizanın bir suretini Bedri Beyefendiye gönderdim. Ve Zatı Devletlerine mahremane olarak ibraz etmelerini rica ettim. Onu okuyunca bütün hakayıkı ahvale vukuf buyurulmuş olur. (gerçek durum anlaşılmış olur.). Mektubun bir suretini de İsmet Bey yedi ile (eliyle) Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine takdim edeceğim. Ben İsmet, Nusret ve Süreyya Beylerle beraber yarın Tiflis'e gidiyorum. Oradan İsmet Beyi seri ile Ankara'ya göndereceğim. Onun muvasalatından sonra da kendim Kars'a kadar giderek makine başında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile görüşeceğim.

"Sebebi mülakatı Emir Hazretlerine yazdığım ariza (yazı) suretinden anlarsınız. Buraya başkaca bir şey ilavesine lüzum görmüyorum. Yalnız bugün berayı veda Karahan nezdine gittiğim zaman kendisini pek değişmiş gördüğümü ilave etmek isterim. Kâbil'de Hariciye Nezaretinde vukua gelen tebeddülü ahir (son değişiklik) bu tebeddülün esbabı asliyesini teşkil ediyordu. Her halde Kâbil'e muvasalatım daha uzun zamarn teehhür etmeyecektir (gecikmeyecektir) kanaatındayım. Muhammed Veli Han Hazretleri ile pek ziyade sevişeceğinize hiç şüphe etmiyorum. Cenabı Hak mesainizde cümlemizi muvaffakiyetine mazhar buyursun. Rüfekai kiramınıza ihtiramatımı arz etmenizi rica eder ve hürmetle gözlerinizden öperim, Muhterem Paşa Hazretleri.

Refik-ı kadiminiz Cemal"[101]

Bu tebrik mektubu bir veda mektubu olmuştur. Cemal Paşa, Suriye'de beraber görev yaptığı eski dostu Fahrettin Paşa'yı yeni görevi için kutlarken aynı zamanda içini de dökmektedir. Beş ay için ayrıldığı Kâbil'e dokuz aydan beri dönememektedir. Veda için gittiği Rus Dışişleri Müsteşarı Karahan'ı pek değişmiş olarak bulmuştur. Paşa, Moskova'dan Tiflis'e hareket etmek üzeredir. Oraya varınca Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmaya çalışacaktır. Kâbil'e dönüşünün de

[101] Kandemir, *Peygamberin Gölgesinde Son Türkler...*, s. 560-561.

Levent Şahverdi Arşivi

artık pek gecikmeyeceğini sanmaktadır. Bu arada Elçimize bazı bilgiler de vermektedir.

Cemal Paşa, bu mektubu yazdıktan 17 gün sonra, 21 Temmuz 1922 günü, Tiflis'te bir suikasta uğramış ve iki yaveriyle birlikte şehit düşmüştür. Bir buçuk ay daha hayatta kalabilseydi Büyük Zaferi de, İzmir ve Bursa'nın kurtuluş sevincini de yaşayacaktı. Ömrü yetmedi. Fahrettin Paşa'ya gelince o, zafer müjdesini yeni görev yeri Kâbil'de alacaktı.

Afganistan Türkiye'nin Büyük Zaferini Kutluyor

Türkiye Elçisi Fahrettin Paşa'nın Afganistan'a varışından iki ay sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı Büyük Taarruz başladı. 30 Ağustos'ta Başkumandanlık Meydan Muharebesi kazanıldı. Elçimiz, zafer haberlerini Kâbil'den izledi.

Büyük Türk Zaferi, bütün Doğu'da olduğu gibi, Afganistan'da da o zamana kadar benzeri görülmemiş büyük yankılar yaptı. Üç yılı aşkın bir zamandır Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen bu savaş, bir hürriyet ve tam bağımsızlık savaşıydı. Kurtarıcı ve anti-kolanyalist özelliği dolayısıyla, ta başından beri, ezilen Asya ve Afrika halklarının yakın ilgisini ve sempatisini çekmişti. Özellikle Müslüman halklar Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı büyük yakınlık ve ilgi duymuşlardı.

Dumlupınar Zaferi'nin daha ilk haberi üzerine, Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Başkanı Muhammed Chotani hemen Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ve muzaffer ordularını kutladı. 5 Eylül günü Bombay'dan gönderdiği telgrafta, Gazi Paşa'ya, ordularına, "bütün Hindistan'ın ve özellikle Müslümanların en içten tebriklerini" sundu. 8 Eylül Cuma gününün bütün Hindistan'da Ankara Hükümeti'nin kesin zaferi için ibadet ve niyaz günü ilan edildiğini haber verdi.

Afganistan'da, Türk zaferi, sanki milli bir bayram gibi büyük sevinçle kutlandı. Afganlılar dalga dalga Türkiye Elçiliği'ne tebrike geldiler. Aynı şekilde Kâbil'deki Hintli, Buharalı ve Türkistanlılar da

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Elçiliğini kutladılar. Hindistan'da olduğu gibi bütün Afganistan camilerinde de 15 Eylül 1922 Cuma günü Türk zaferi için dua edildi, konuşmalar yapıldı. Fahrettin Paşa, Afganistan'da yaşanan zafer sevincini ve tebrikleri 16 Eylül 1922 günü Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Biavni Teala ordumuzun ibraz etmiş olduğu muzafferiyeti azime bütün mehafili İslâmiyede mucibi sürur olarak evvela Yunan ordusu cephesinin yanlması ve saniyen İzmir'in feth ve zapt olunması üzerine Afganlılarla Kâbil'de bulunan Hindli ve Buharalı ve Türkistanlılar tarafından sureti mahsusada beyanı tebrikat edilmiş ve burada bulunan Sefirlerin her biri ayrı ayrı Sefarethaneye gelerek iki defa Hükümeti Milliyemizi tebrik eylemiş olduğunu ve haberi muzafferiyetin vusulü üzerine evvelki Cuma günü bütün Hindistan'da ordumuzun temadii muvaffakiyeti için dua edildiği gibi dünkü Cuma günü Afganistan'ın her tarafından aynı suretle dua edilmesi zımmında Alahazret Afganistan Emiri Hazretleri tarafından emir verilmiş olduğunu ve dün gece (15 Eylül) bu münasebetle Sefarethanede Heyeti Süferaya bir ziyafet keşide olunarak gerek Afganistan Hariciye Veziri, gerek Süferadan her biri tarafından irad olunan nutuklarda ayrıca beyanı tebrikat ve temenni muvaffakiyat edildiği ve bu nutuklar hakkında gelecek hafta tafsilat verileceğini ve mevcut açık mektubu Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine takdimine delalet buyurulmasını arz ve rica ederim Efendim. 16 Eylül 1338

Kâbil Sefiri
Ferik FAHREDDİN"[102]

Bu yazı, Hariciye Vekil İsmet Paşa (İnönü) tarafından TBMM'ne de sunuldu ve 8 Kasım 1922 günü Mecliste okundu. Lahor'da çıkan Zemindar gazetesinin 6 Muharrem 1341 tarihli sayısında Fahrettin Paşa'ya bir açık mektup yayımlanmıştı. Yazının ekinde yer alan bu açık mektup da Mecliste okundu. Bu uzun mektubun baş tarafı şöyleydi:

[102] OBA. Türkiye K. 37/26'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 9-10

Levent Şahverdi Arşivi

"Fahreddin Paşa Hazretlerine,

"Geçen Cuma günü Peşaver Hilafet Meclisi akdi içtima ederek Yunanlıların harekatı denactkaranelerinden ve Lloyd George'un Yunan taraftarlığından dolayı izharı teessür ve telehhüf etti. Bu celsede Kâbil'den gelmiş olan birisi Türkiye'nin Kâbil Sefiri Fahreddin Paşa Hazretleri tarafından Hind Hilafet hadimlerine gönderilen selamları tebliğ eyledi. Biz de hadimini Hilafetten olduğumuz cihetle kemali hürmet ve tazimle Fahreddin Paşa Hazretlerine arzı tahiyyat ederiz. Lisanı kalemle müşarünileyhe arz ederiz ki, Makamı Hilafetin düçar olduğu tecavüzat yüzünden kulübi müsliminde hasıl olan tesiratı elfaz ve kelimat ile tasvir ve tarif ve sahaifi evraka nakletmeye muktedir değiliz. Eğer buna imkan olsaydı kalplerimizin cerihalarını ve pare pare ümitlerimizi Kâbil'e kadar isal etmek isterdik... Hint Müslümanları alemi İslâmın duçar olduğu felaketten müteessir olarak ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Ve atiyen de buna hazır ve amadedirler..." [103]

Anlaşılıyor ki Fahrettin Paşa, Afganistan dışında kalan ve bugünkü Pakistan sınırları içinde bulunan Lahare'daki derneklerle de selamlaşmaya, haberleşmeye başlamıştı. Oralarda yaşayan Müslümanların da yürekleri Türklerle birlikte çarpıyordu.

Türkiye'nin Kâbil Elçiliği, hem 30 Ağustos Zaferi için, hem de 9 Eylül'de İzmir'in düşmandan kurtarılması dolayısıyla tebrikleri kabul etmiştir. Zaferi kutlamak için 15 Eylül günü "Türkiye Elçiliğinde bir ziyafet verilmiş. Afganistan Dışişleri Bakanı ile Kâbil'deki kordiplomatik mensuplarının katıldıkları bu ziyafette de büyük Türk zaferini kutlayan konuşmalar yapılmıştır.

Dışişleri Bakanlığımız, Kâbil Elçisi Fahrettin Paşa'nın yazısı hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına da bilgi vermiştir.[104]

[103] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I , Cilt 24, s. 413.

[104] Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, 1920-1923, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1992, 2. Baskı, s. 428.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın Hararetli Tebrikleri

Ankara'daki Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da Büyük Taarruz ve Zafer günlerini heyecanla izlemiş, Türk insanın sevincini paylaşmıştır. Dost elçi hem Afyon'un kurtarılması, hem de 9 Eylül'de düşmanın denize dökülmesi üzerine hararetli tebriklerini sunmuştur.

26 Ağustos 1922 günü Hüseyin Rauf Bey (Orbay) imzasıyla bir hükümet bildirisi yayımlanmış ve Büyük Taarruz'un başladığı kamuoyuna duyurulmuştur. Bildiride, "Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesi'nde muharebe başlamıştır. Kahraman ordularımız namus ve istiklali vatanı kurtarmaktan ibaret olan ulvi vazifeyi ifa için tevfikatı süphaniyeye istinaden tekmil cephede cani ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır... Cidali Millinin bidayetinden beri zaferi katinin istihsali için maddi ve manevi bütün kuvvetlerini ibzal eyleyen fedakar milletimiz için mukadder olan mesut günler inşallah artık yaklaşmıştır..." deniyordu.[105]

27 Ağustos günü Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, iki gündür devam eden muharebe sonucunda Afyon'un kurtarıldığını TBMM Başkanlığına telgrafla bildirdi. *"İki gündür (kesintisiz) devam eden muharebat (muharebeler) neticesinde düşmanın Afyon Karahisar mevazını iskat (mevzileri düşürülmüş) ve Afyon Karahisarımız istirdad olunmuştur (geri alınmıştır)... Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve Kâbiliyeti sebebiyle Meclisi Aliyi tebrik ederim"* dedi.[106] Telgraf, açık oturumda Meclis'te okundu.

Aynı 27 Eylül günü Ankara'daki Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, hemen TBMM icra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'i (Orbay) ziyaret etti. Türk ordularının kazandıkları bu zaferden ötürü sevinçlerini bildirdi ve Afgan Hükümeti'nin ve kendisinin tebriklerini sundu.[107]

[105] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 22, s. 369

[106] *A.g.e.*, s. 368.

[107] *A.g.e.*, s. 409 ve *Hakimiyeti Milliye*, 28.9.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Eylül 1922 günü İzmir'in alınması üzerine Afgan Elçisi Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf Beyi tekrar ziyaret edip zaferi kutladı ve "en samimi tebriklerinin Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya arz edilmesini rica etti." Tebrikleri telgrafla Başkumandana iletildi.[108]

Afganistan Elçisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına da aşağıdaki coşkulu kutlama yazısını gönderdi. "*Sevgili kardeşler!... gazanız, zaferiniz mübarek olsun!*" dedi. Yazı, 13 Eylül günü Mecliste okundu ve alkışlandı. Aynen şudur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Alisine
Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Bilumum zabitan ve asakiri İslâmiyeye
Selamlar, müjdeler, beşaretler, tebrikler!
Sevgili kardeşler!

Müslümanlığı ve vatanı İslâmi müdafaa uğrunda asırlardan beri ehli salibin mühacematına (haçlıların hücumlarına) göğüs geren şanlı bir milletin şanlı ve fedakar evlatları! Gazanız, zaferiniz mübarek olsun!

Ey Marmara ve Akdeniz sahillerinde dalgalanan mübarek İslâm Bayrağı! Sana binlerce selamlar, hürmetler...

Ey süngülerinden nur saçılan şehametlu orduyu İslâm! Vücuda getirdiğin hadisenin azametini akıllar idrakten acizdiri Tarihi yine altüst ettin. Matemli sahifelerini kapadın, esaret zincirlerini parçaladın! Zulüm şebekele rini hurdahaş eyledin! Yalnız Anadolu'ya değil, Asya'nın, Afrika'nın en uzak köşelerine, en ıssız yerlerindeki kulübelerine kadar üç yüz elli milyonluk ko ca bir İslâm alemine nuranur neşveler, şetareler (nurlu sevinç ve neş'eler) saçtın. Bugün bütün İslâm diyarı, dağları ile, taşları ile, vadileri ile, ovaları ile, üzerinde gezen, altında yatan bütün efradiyle (bireyleriyle) İslâmın büyük halas ve İstiklal Bayramını yapıyor; sürurlar, heyecanlar içinde çalkalanıyor.

[108] Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, 1920-1923, s. 253.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün artık İslâm için yeni bir tarihin, bir tarihi halas ve saadetin (kurtuluş ve mutluluk tarihi) başladığı muazzam, mukaddes bir gündür. Bu büyük günü yalnız Anadolu değil, bütün İslâm alemi, bütün İslâm akvamı tebcil ve takdis eder.

Ey büyük millet! Altı yedi asırdır, İslâma alemdarlık (bayraktarlık) ettiniz! Büyük Peygamberimizin mukaddes emanetini yüksek omuzlarınızda taşıdınız. Size bütün bir cihan hasım kesildi. Size gadrin, zulmün, insafsızlığın en şeniini irtikaptan (en kötüsünü yapmaktan) çekinmediler. Abitlerini nakzettiler. (Verdikleri sözleri inkar ettiler). Elinizi, kolunuzu bağlayarak namerdane hareketle sizi boğmak istediler. Sefil bir orduyu harimi İslâma (İslamın kutsal yurduna) soktular. Bu vahşiler sürüsü geçtiği yerleri taun (veba) gibi kasıp, kavurdu. Ne insan dediler, ne mesken bıraktılar, ne mabet tanıdılar; kıtaller, yangınlar, her tarafı harabezara çevirdi. Fakat ey büyük millet! Sizin ezeli ve ebedi imanınızı hiçbir şey sarsmadı. Bütün bu mezalim ve şenayi sizin azminizi arttırmaktan başka bir şey yapamadı. Bu azminiz, bu imanınızla yoktan ordular teşkil ve teçhiz ettiniz. Yine salibin karşısına mübarek hilali diktiniz. Her türlü zahmetlere, bipayan meşakkatlere katlandınız. Yalnız ve yalnız Allah'a imanınıza ve kılıcınıza dayanarak düşmana boyun eğmediniz. Nihayet hakkınız olan nusratı ilahi (Allahın yardımı) size tevecciih etti. Düşmanın üç senedir yüz binlerce adam, milyonlarca para sarfederek elde ettiğini, bir iki hafta içinde istirdad ettiniz (geri aldınız), o zalim salip (haçlı) ordusunu tarumar eylediniz. Tutmak istedikleri Asya kapılarına yine hakim oldunuz, şanlı İslâm bayrağını yine Marmara ve Akdeniz sahillerinde dalgalandırdınız.

Bu öyle ilahi bir zaferdir ki, yeryüzünde hiçbir millete nasip olmamıştır. Dünyada hiçbir fazilet, hiçbir imtiyaz yoktur ki, sizin payenize erişebilsin. Yüzlerce milyonluk koca bir İslâm alemi sizin hamaset ve şehametinizin meftunudur (sizin kahramanlık ve yiğitliğinize vurgundur).

Binaenaleyh ey, kıblemiz ve gayemiz bir olan büyük millet! Siz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ilelebet İslâmın imamısınız. Her Müslüman fert ve millet, sizi takdis ve tebcil etmekle en büyük zevki vicdani duyar. Bilhassa Asya ortalarında günde beş defa minarelerinden semalara tevbit yükselen Afgan Müslümanları, başta Müslümanlığın

Levent Şahverdi Arşivi

yükselmesinden başka bir gayesi olmayan sevgili Emirleri Amanullah Han Hazretleri olduğu halde, sizlere kalplerinin en derin köşelerinden muhabbetler, hürmetler, tebrikler, selamlar takdim ederler. Bu muazzam ant tarihide içinizde bulunup da sizi tebrik ve tebcil etmek şerefine mazhariyelimden dolayı Cenabı Hakka binlerce şükrederim.

Kalbimin en samimi hislerine tercüman olan bu tebriknamemin, fedakar orduyu İslâmın bütün efradına tebliğ olunmasını, bu kahraman orduların Başkumandanı Celili Gazi, Muzaffer Paşa Hazretlerinden rica ederim.

Afgan Sefiri
Sultan Ahmed Han"[109]

Kâbil Sarayında Şölen ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Afgan Nişanı

Afganistan Emiri Amanullah Han, 10 Ekim 1922 akşamı Türk zaferi şerefine sarayında büyük bir ziyafet verdi. Ziyafete hükümet üyeleri, Afgan ileri gelenleri, Rusya, İran, Buhara ve İtalya Elçileri, Kâbil'deki Türkiye vatandaşları katıldılar. İngiltere Elçisi davete katılmadı. Amanullah Han, Farsça ve Türkçe bir konuşma yaptı. Türk zaferini kutladı. "Türklerle Afganlılar kardeştir. Türklerin sevinci bizim sevincimiz, kederleri bizim kederimizdir" dedi. Konuşmasının sonunda, eğer kabul ederse, Muzaffer Başkomutan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Afganistan'ın en büyük nişanını, zaferin kazanılmasında hizmetleri görülmüş olan diğer Türk komutanlarına da çeşitli rütbelerden nişanlar vermek istediğini açıkladı.

Türkiye Elçisi Fahrettin Paşa, Amanullah Han'a cevap verdi. Türkler hakkında dile getirdikleri güzel duygularından dolayı Emir'e teşekkür etti. Türk milli davası hakkında da biraz açıklama yaptı. Türkiye'nin bu mücadelesinde yürekleri Türklerle birlikte çarpan İslâm kardeşlerimize, Hindistan halkına, Türklerin haklarını teslim eden dost devletlere teşekkür etti.

[109] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 23, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

Fahrettin Paşa'dan sonra kordiplomatik duayeni Rus Elçisi Fransızca bir konuşma yaptı. Kordiplomatik adına Amanullah Han'a teşekkür etti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türk halkını kutladı: "Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde, Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygı beslemektedir..." diye konuştu.

Türkiye'nin Kâbil Elçisi Fahrettin Paşa'nın Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 14 Teşrinievvel 1338 (14.10.1922) günlü raporu şudur:

"Türk ordusunun muzafferiyati tevaliyesi ve Anadolu'nun tahlisi (kurtarılması) şerefine Alahazret Emir Hazretleri (Amanullah Han) tarafından Teşrinievvelin onuncu Salı gecesi bir "Çeşmi Osmani" tertip buyurulmuş ve sarayın en güzel dairesi olan Dilküşa Kasrında o gece bir ziyateli resmiye keşide olunarak vüzera ve Rusya, İran, Buhara ve İtalya Sefaret Heyetleriyle bilumum Türkiye tebaası ve birçok rical ve ümera hazır bulunmuş ve İngiltere Sefareti davete icabet etmemiştir. Ziyafet münasebetiyle kasrın derun ve birunu (içi ve dışı) bayraklarla ve elektrikle tenvir ve tezyin edilmişti.

"Saat sekize doğru meduvvi (davetliler) kasrın üst katına çıkan merdiven dibinde toplandıktan sonra Emir Hazretleri üst kattan inerek huzzar muvacehesinde (orada bulunanlar önünde) Türklerin muzafferiyatı vakıasından dolayı memnuniyetlerini ve Türkler hakkındaki hissiyatı meveddetkaranelerini (dostluk duygularını) evvela Farisi lisanile bilahare Türkçe tarif ve izah etmiştir ve nutuklarının nihayetinde, kabul edilecek olursa, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Afganistan'ın büyük nişanı (? Serdar-ı Ala)'nın birinci rütbesini ihda ve muzafferiyeti istihsalde hidematı meşkürleri görülmüş olan ricali askeriyeye muhtelif rütbelerden nişanlar ita eylemek istediğini beyan etmiştir.

"Cevaben irad ettiğim nutukta Türkler hakkında bu vesile ile ibraz buyurdukları hissiyatı cemileden dolayı arzı teşekkür ettim ve davayı milliyemizin mahiyeti hakkında birkaç söz söyleyerek giriştiğimiz bu müca-

Levent Şahverdi Arşivi

dele esnasında kalpleri bizimkilerle beraber çarpanlardan Türklere karşı merbutiyet (bağlılık) ve samimiyel iradesinden (göstermekten) hali kalmamış olan İslâm kardeşlerimize ve Hindistan halkına ve hakkımızı teyid ve tasdik eden dost devletlere teşekkür ettim.

"Bendenizden sonra Rusya Sefiri, Heyeti Süfera namına hakkımızda pek meveddetkarane bir nutuk irad etti. Bundan sonra büyük salona geçilerek Saray musikisile bir saz takımının terennüm ettiği ahenk arasında biraz vakit geçirildi ve müteakiben taam edildi (yemek yenildi). Merasim gece saat on iki raddelerine kadar devam etti.

"Emir Hazretleri tarafından irad olunan nutkun bilahare zapt olunabilen fikaratile tarafı aciziden ve Rusya Sefiri canibinden irad olunan nutukların suretlerini letfen takdim ediyorum Efendim. 14 Teşrinievvel 338.

Kâbil Sefiri
Ferik FAHREDDİN"[110]

(1.)

Emir (Amanullah Han) Hazretlerinin Nutuklan

Evvela cümlenize sıhhat ve Miyet temenni ederim. Bu gece bütün Afganistan, belki bütün alemi İslâm için bir şeb-i mukaddestir (bir kutsal gecedir). Çünkü Türklerin zaferini tes'id ediyoruz (kutluyoruz). Türklerle Afganlılar kardeştir. Türklerin süruru (sevinci) bizim sürurumuz, kederleri bizim kederlerimizdir. Cenabı Haktan Türkler için büyük muvvaffakiyetler temenni ederim. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin muvaffakiyetlerine dua ederim.

(Kâbil, Dilkuşa Kasrı, 10.10.1922)

[110] *DBA. Türkiye K. 37/26*'dan Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, s. 10-11.

Levent Şahverdi Arşivi

(2.)
Kâbil'deki Rus Sefirinin Nutku
(Çeviri)

Majesteleri,

Yüce huzurunuzda değeri bir kat daha artan bu törene bizleri de davet ettikleri için Majestelerine Sayın koleglerim adına ve kendi adıma arzı teşekkür etmekle onur kazanırım.

Müslüman bir ülkede yaşayan bizler, ülkeleri için barış ve huzurdan başka bir şey istemeyen Müslümanlar arasındaki dayanışmanın önemini başkalarından daha iyi takdir edebilecek durumdayız. Müslümanların yaşadıkları bütün bölgelere yayılmış olan İslâm hareketi (Le mouvement İslâmique), Türkiye'nin faaliyetlerinde en güzel ve en şerefli ifadesini bulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Ankara Hükümeti sayesinde, Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca göstermiştir. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuşmuştur. Faaliyetleri bütün İslâm dünyasına yeni bir güç vermeye yönelik olan Türklere karşı bütün uygar dünya bugün en derin saygı beslemektedir.

Bu bakımdan, eski bir Müslüman halkını Yüce şefi olan Majestelerine tebriklerimizi sunmakla pek mutluyuz.

Aynı şekilde, bugün zaferini kutladığımız Türk halkının seçkin temsilcisi aziz meslektaşımız Fahrettin Paşa Hazretlerine de tebriklerimizi sunuyoruz.

(Kâbil, 10.10.1922)[111]

Amanullah Han'ın Türk zaferini kutlamak için sarayda düzenlediği şölen, biraz gecikmeyle bazı Türk gazetelerine de yansımıştır. Va-

[111] *A.g.e.*, s. 11-12

Levent Şahverdi Arşivi

kit gazetesi, bu haberi, " Afgan Emiri, İzmir'in zaptı gününü bayram ilan etmiştir" diye vermiştir.[112]

Fahrettin Paşa, Büyük Zafer üzerine Dışişleri Bakanlığına gönderdiği resmi raporlardan başka, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı da bir yazıyla kutlamıştır.

Türkiye'nin Afganistan'a gönderdiği ilk elçi Fahrettin Türkkan Paşa, 1926 yılında yurda dönmüş ve 1948'de, 80 yaşında hayata gözlerini kapamıştır. Vasiyeti üzerine Rumeli Hisarı'na gömülmüştür.

İngiliz Gözüyle 1922 Yılında Türk-Afgan İlişkileri

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin "*Türkiye. 1922 Yılık Raporu*" (Turkey. Annual Report, 1922) adlı kapsamlı raporunda, o yıl içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Afganistan arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Şöyle denilmektedir:

"Türkiye Milli Hükümeti ile Afganistan arasındaki ilişkiler, iki ülkenin temsilcileri tarafından 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanmış olan ittifak Antlaşması ile düzenlenmiş idi. Ankara tarafından 21 Temmuz 1921'de onaylanmış olan bu antlaşmanın Afganistan tarafından onaylanması ise Ekim 1922 tarihine kadar geciktirilmiştir. Bu arada her iki ülke birbirlerinin başkentlerine diplomatik temsilciler göndermişler ve halkları arasında dostluk ve dayanışma bulunduğunu açıkça ilan edilmiştir. Afganistan'a Türk subayları zaten gönderilmişti ve faal olan Bedri Bey de bunlar arasındaydı. Antlaşma hükümlerine uygun olarak 1922 yaz aylarında da Ankara Hükümetince yeni subaylar gönderildi. 1920 yılında askeribir görevle Kâbil'e gitmiş olan Cemal Paşa, Afgan ordusu için savaş malzemeleri satın almak amacıyla 1922 yılının ilk aylarında Almanya ve Fransa'ya bir ziyaret yaptı. Daha sonra Mustafa Kemal de Cemal Paşa'yı Afganistan'a göndermek istediyse de bu defa Moskova tarafından güçlük çıkarıldı. Afgan Emiri'nin de Cemal Paşa'ya politikayla uğraşmaması

[112] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.886-687.

Levent Şahverdi Arşivi

şartıyla Afganistan'a dönme izni verebileceği duyulmuş ise de bunun doğruluğu anlaşılamamıştır, zira Cemal Paşa Temmuz ayında Tiflis'te öldürülmüştür.

"Afganistan'a gönderilen ilk Kemalist temsilci olan Abdurrahman Bey'in tam yetkili elçi statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Nisan ayının ikinci yarısında Kâbil'e gönderilen Medine müdafii ve Malta sürgünlerinden biri olan Fahrettin Paşa'ya tam yetkili olağanüstü Elçi payesi verilmiştir.

"1922 yılı boyunca Afganistan'ın Ankara'daki (Türkiye'deki) çıkarları Elçi Sultan Ahmed Han'a emanet edilmiş idi. iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler hemen hemen sadece karşılıklı olarak nezaket söylevleri verilmesiyle sınırlı kaldı. Öte yandan Afganistan'daki gayriresmi Kemalist ajanlar Panislamizm propagandalarını sürdürdüler. Ancak bu propagandalar, Afganistan Emiri siyasi yetkileri de olan tek önemli Müslüman hükümdar olarak kaldığı yılın son aylarında yavaşladı. Afgan Emiri, Türk-Afgan Antlaşmasıyla Türkiye'nin manevli liderliğini tanımış olmakla birlikte, İslâm dünyasının en yüce başı olma bakımından İstanbul'daki kukla Halifenin muhtemel rakibi durumundadır."[113]

Demek ki İngiliz Yüksek Komiserliği, Türkiye'de saltanatın kaldırılmasıyla gücünü yitirmiş olan Halife Abdülmecid Efendiye Afganistan Emiri'nin en güçlü rakip olduğunu düşünüyordu. Halifeliğin kaldırılmasından sonra muhtemel Halife adayları arasında da Amanullah Han'ın adı geçecek, fakat bu spekülasyonlardan hiçbir sonuç çıkmayacaktı.

[113] F.O. 371/9176/E. 10937: Turkey. Annual Report, 1922, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

2- BARIŞ VE DOSTLUK YILLARI (1923-1928)

Sema-i İslâmda Türk'ün birinci defa doğan şu Cumhuriyet yıldızı (Türkiye Cumhuriyeti) yer yüzünde bütün İslâm milletlerini feyizli ve ümitbahş ziyalarıyla ışıklandıracağına imanımız vardır.

SULTAN AHMED HAN
Afganistan Elçisi
Ankara, 2.XI.1923[114]

Türkiye'de vuku bulmakta olan terakkiyatı pek yakından takip ediyorum ve etmek istiyorum. Türkiye de benim vatanımdır. Memleketi aczizanem ile Türkiye arasında çok kuvvetli rabıtalar vücude getirmek istiyorum. Bu uğurda çalışacağım.

AMANULLAH HAN
Afganistan Padişahı
Kâbil, 16: VI. 1926[115]

Lozan Barışı ve Yeni Bir Döneme Geçiş

24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, antlaşmayı imzalayan İsmet Paşa'yı (İnönü)

[114] Sultan Ahmet Han'dan TC Dışişleri Bakanlığı'na Nota, 2.11.1929, No. 229; DBA. *Cumhuriyetin İlanı & Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 13, No. 10.

[115] Büyükelçi Nebil Batı'yı kabulünde yaptığı konuşma. *DBA & Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 22, No. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

hemen kutladı: "Memlekete bir dizi faydalı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle taçlandırdınız" dedi. Atatürk büyük Nutuk'ta da der ki:

"Lozan Barış Antlaşması'nın ihtiva ettiği esasları, diğer barış teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte örneği bulunmayan bir siyasi zafer eseridir."

Lozan Barış Antlaşması, Türk ulusunu aralıksız on bir yıl süren savaş döneminden çıkarıp barışa kavuşturmuş, yeni Türk devletinin ulusal sınırlarını tanımış ve çizmiş, bağımsızlığını ve egemenliğini onaylamış, Türkiye'yi bağımsız ve uygar devletler arasına katmıştır. Anadolu'da kurulan yeni Türk devletinin doğuş süreci Lozan'da tamamlanmıştır. Dış ilişkiler bakımından Türkiye'nin önünde artık hiçbir hukuki engel kalmamıştır. 1923 yılında Türkiye'nin dış ilişkilerinde barış dönemi başlamıştır.

İsmet Paşa, "Antlaşma, bizim tam milli bağımsızlığımızı teminat altına almaktadır; bu bize en büyük mutluluğu vermektedir" demiştir.[116]

Barış antlaşmasının imzalandığı haberi Türkiye'de top atışlarıyla ve şenliklerle kutlanmıştır. O gün saat 17.00'den başlayarak Ankara, İstanbul, İzmir, Diyarbakır, Sarıkamış ve Erzurum müstahkem mevkileriyle Refet Paşa karargahından yüz bir pare top atışı yapılmış ve sokaklarda şenlikler düzenlenmiştir. Atatürk, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı günü, "Sulh Bayramı" (Barış Bayramı) diye nitelendirmiştir.

Dost Afganistan, Türkiye'nin "Barış Bayramı"na katılmakta gecikmemiştir. Ankara'daki Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, o

[116] Antlaşmanın imzalandığı gün İsmet Paşa'nın Neue Zürcher Zaitung gazetesine verdiği demeçten aktaran Nejat Göyünç ve Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983, s.300.

Levent Şahverdi Arşivi

günlerde İzmir'de bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hemen bir telgraf çekmiş ve hem Emir Amanullah Han adına, hem de Afgan milleti adına tebriklerini sunmuştur. Paşa, 27 Temmuz 1923 günü İzmir'den Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta Afganistan Elçisi'nden tebrik telgrafı aldığını haber vermiş ve teşekkürlerinin Elçi'ye bildirilmesini istemiştir. Atatürk'ün telgrafı şudur:

Hariciye Vekaletine

Tel. *İzmir, 27.7.39 (1923)*

"Afgan Sefiri Ahmet Han'dan aldığım bir telgrafnamede, gerek Afgan Emiri ve gerek Afgan milleti namına sulh bayramımız tesid edilmektedir. (Kutlanmaktadır). İzhar ettikleri hissiyat ve temenniyata teşekkür ettiğimin lütfen iblağını rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal"[117]

Atatürk'ün teşekkürleri, diplomatik kanalla Afganistan Emiri'ne iletilmiştir. 29 Temmuz 1924 günü Dışişleri Bakanlığı Afgan Elçisi'ne şunları yazmıştır:

Hariciye Vekaletinden Afgan Sefiri Ahmed Han Hazretlerine

No. 16783 *Ankara, 29 Temmuz 339 (1923)*

" Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Hazret-i Emir-i Afgan ve Afgan milleti namına tarafı alilerinden vaki olan tebrikat müşarünileyh Hazretlerince fevkalade memnuniyeti mucip olmuş olmakla teşekkürat-ı mahsusalarının vesatet-i aliyeleriyle Emir Hazretleri ile Afgan milletine iblağı rica ederim efendim."[118]

[117] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, I, s. 7.

[118] A.g.e., s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Emiri Amanullah Han, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutlayan ilk ve tek yabancı devlet başkanı olmuştur. Türkiye'nin "Barış Bayramı"na da yalnız Afgan milleti katılmıştır. Yaptığımız araştırmalarda, başka bir devlet başkanının tebrikine rastlayamadık.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanmasından sonra, İran'ın güçlü adamı Rıza Han'ın da 6 Eylül 1924 günü Atatürk'e bir tebrik telgrafı göndermiş olduğunu tespit ettik. Ancak Rıza Han o tarihte henüz tahta çıkmamıştı ve İran Harbiye Nazırı ve Başkumandan sıfatıyla Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutlamıştı.[119]

1923 yılında Türkiye'nin dış ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Aynı yıl içinde Afganistan da bağımsız ve egemen devletler arasına katılma sürecini tamamlamıştı. Afganistan artık Türkiye, İran, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve İtalya ile normal diplomatik ilişkiler kurmuş bulunuyordu. Türk Afgan dostluğu gittikçe gelişiyordu.

O dönemde Atatürk, Afganistan politikasını yıldan yıla Meclis kürsüsünden şöyle özetlemiştir:

1 Mart 1923: "*Afgan ve İran gibi kardeş büyük devletlerle aramızda cayigir bulunan münasebatı samimiye ve dostaneyi takviye, nuhbei amalimizdir."(idealimizdir)*"[120]

1 Mart 1924: " *Afgan ile münasebattmtz dostane olmakta berdevamdır.* "[121]

[119] Rıza Han'dan Gazi Paşa'ya çekilen 6 Eylül 1923 tarihli telgrafın çevirisi şudur: "Büyük Türkiye tarafından Zatı Devletlerinin mesaili kahramananesi ve şeci Türk milletinin iktiam ettiği büyük fedakarlıklar sayesinde istihsal ettiği şerefli sulhten dolayı en samimi tebrikatımı arz eder ve Zatı Samilerile Büyük Türk milletinin muvaffakiyatı müretabiası için en halis hissiyat ve temen niyatımı izhar eylerim." (Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları II*, s.436)

[120] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, s. 291

[121] *A.g.e.*, s. 319

Levent Şahverdi Arşivi

1 Kasım 1924: *"İran ve Afgan ile münasebatımız dostane olmakta berdevamdır."*[122]

1 Kasım 1925: *"Afgan ile olan münasebatt siyasiyemiz aramizdaki muahedenin samimi icabatına muvafıktır."*[123]

1 Kasım 1926: *"Afganistan'la münasebatımız malumunuz olan tarihi samimiyette devam etmektedir."*[124]

1 Kasım 1928: *"Efendiler! Geçen sene içinde dostumuz Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Kral ve Kraliçe hazretlerinin bize ziyaretleriyle mübahi olduk. Kral ve kraliçe hazeratı memleketimizin her tarafında hakiki muhabbet tezahürleriyle kabul olunmuşlardır. Türk ailesi içinde bıraktıkları kıymetli hattraları daima muhafaza edeceğiz. Kral hazretlerinin azimkarane ıslahatı, dostlarına alaka ve iftiharla tam muvaffakiyet kanaatini vermektedir. (alkışlar).*

"Bu içtimamızda hükümetin yazın imza ettiği mukaveleler size takdim olunacaktır. Afganistan ile eskiden mevcud olan muahede ahkamını yeni ve daha ameli sağlam esaslara göre tanzim eden yeni muahede ve merbutları bu cümledendir."[125]

Bu gelişmeler aşağıdaki sayfalarda açılacak, Atatürk'le Amanullah arasındaki ilişkilerin gitgide sıcak kardeşlik yakınlığına dönüştüğü, iki devlet başkanının birbirlerine sık sık mesajlar, iyi dilekler yolladıkları görülecektir.

Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını Hararetle Kutluyor

Lozan Barış Antlaşması'nın 23 Ağustos 1923 günü TBMM'nde onaylandığı, o gece İstanbul'daki itilaf Devletleri Yüksek Komi-

[122] *A.g.e.*, s. 324
[123] *A.g.e.*, s. 329
[124] *A.g.e.*, s. 335
[125] *A.g.e.*, s. 343

Levent Şahverdi Arşivi

serlerine resmen bildirilir. Bunun üzerine yabancı işgal kuvvetleri Türk topraklarını peyderpey boşaltmaya başlarlar: 1 Eylül'de İtalyan kuvvetleri, protokol imzalayıp Anadolu Kavağı Kumandanlık Dairesini boşaltırlar. 7 Eylül'de Fransız kuvvetleri Hadımköy'ü boşaltırlar, buradaki hastahaneden Fransız bayrağı indirilip yerine Türk bayrağı çekilir. 9 Eylül'de İzmir'de ilk kurtuluş bayramı coşkuyla kutlanır. 15 Eylül'de, Edirne'ye bağlı Karaağaç istasyonu Yunanlılardan teslim alınır. 21 Eylül'de Bozcaada, ertesi gün de imroz (Gökçeada) Yunanlılardan teslim alınır. 1 Ekim'de İstanbul'da İngiliz Komutanı General Harington, Fransız Generali Charpy ve İtalyan Generali Mombelli, Selahattin Adil Paşa'ya veda ederler. Ertesi gün itilaf Devletlerinin son birlikleri Dolmabahçe önünde Türk bayrağını ve Türk askerini selamlayarak Türkiye'yi terk ederler. 6 Ekim'de Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girerler ve halk tarafından coşkuyla karşılanırlar.

Türk toprakları yabancı işgalcilerden iyice temizlenince, önce Ankara şehri Türkiye'nin başkenti yapıldı; arkasından da cumhuriyet ilan edildi. 13 Ekim'de " Ankara Şehrinin Türkiye Devletinin Hükümet Merkezi Kabul Edilmesine Dair Kanun" Mecliste kabul edildi, on beş gün sonra sıra cumhuriyetin ilanına geldi.

28 Ekim akşamı, Gazi Mustafa Kemal, Ankara'ya yeni gelmiş olan Halit ve Kemalettin Sami Paşaları yemeğe çağırdı; İsmet (İnönü), Fethi (Okyar), Kazım (Özalp)'in de gelmelerini istedi. Çankaya'da kendisini bekleyen milletvekili Fuat (Bulca) ile Ruşen Eşref (Ünaydın)'ı da yemeğe alıkoydu. Yemekte onlara "Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz" dedi. Hepsi onayladı. Konuklar gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa (İnönü) anayasaya eklenecek maddeleri hazırladılar. 1921 Anayasası'nın ilk maddesine: "Türkiye devletinin şekl-i hükümeti cumhuriyettir" kaydının eklenmesi kararlaştırıldı. Gerekli başka maddeler de saptandı.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü Halk Fırkası Grubu toplandı. Hükümetin kurulması konusunda görüşüldü. Kemalettin Sami Paşa, bir önerge vererek, hükümet bunalımının çözümü için Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çağırılmasını önerdi. Mustafa Kemal Paşa, hükümet

Levent Şahverdi Arşivi

bunalımının çözümü için 1921 Anayasası'nın değiştirilmesi gerektiğini bildiren bir konuşma yaptı ve Anayasa'ya eklenecek yeni maddeleri okudu. Tartışmalardan sonra grup, cumhuriyet ilanını kabul etti. Saat 18'de öneri, TBMM Genel Kuruluna getirildi. Anayasa Komisyonunun hazırladığı tasarı, görüşme ve tartışmalardan sonra "Yaşasın Cumhuriyet! " sesleri arasında kabul edildi. O gece saat 20.30'da cumhurbaşkanı seçimine geçildi ve 14 dakika sonra Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa, 158 oyla, oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı, bir konuşma yaparak Meclise teşekkür etti ve "Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır" dedi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla, Cumhuriyetin ilanı bütün yurtta 101 pare top atışı ile kutlandı. İstanbul Kumandanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'ya ve ilgili diğer komutanlara Ankara'dan o gece şu yolda emirler gönderildi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, cumhuriyet ilanını karar altına aldı. Bunu yüz bir pare top atışıyla ilan ediniz." Top atışları yapıldı, Cumhuriyetin ilanı halka duyuruldu, bazı yerlerde o gece ziyafetler de verildi ve şenlikler yapıldı.

30 Ekim Salı günü Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de cumhuriyet ilan edildiğini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildiğini birer notayla yabancı elçiliklere duyurdu. Ankara'daki Afganistan Elçiliğine de 21226 numaralı ve Türkçe olarak şu nota gönderildi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin 29 Teşrinievvel 39 (29 Ekim 1923) tarihli celsesinde Türkiye'nin şekl-i Hükümeti Cumhuriyet olduğunun ilanına müttefikan karar verildiğini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ittifakı ara (oybirliği) ile Reisicumhur intihab edildiğini Sefareti aliyelerine arz ve iblağ ile kesbi şeref eylerim Efendim."[126]

Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han, Türkiye'de cumhuriyet ilan edilmesini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesini, hem hükümdan Amanullah Han adına, hem de Afganistan Dev-

[126] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 13

Levent Şahverdi Arşivi

leti ve milleti adına hararetle kutladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin, soylu Türk milletinin zafer ve başarıları ile uygarlık eğilim ve yeteneklerinin bir sonucu olduğunu, Doğu'da da Batı'da da yankılar yapacağını, özellikle Türk milletine yürekten bağlı olan Afgan milletinin ruhunu da derinden etkileyeceğini söyledi. İlk defa Türkiye'de doğan bu cumhuriyet yıldızının yeryüzündeki bütün İslâm ülkelerini ışıklandıracağını belirtti. İlerleme ve yükselme yolunda Türkiye Cumhuriyeti'ne başarılar diledi. Tebriklerinin Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da arz edilmesini rica etti.

Türkçe kaleme alınmış olan imzalı Afgan notasının tam metni şudur:

Afganistan'ın Ankara Sefiri Sultan Ahmed Han'dan,
Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaletine

No. 229 *Ankara, 2 Teşrinisani 1339 (1923)*

Türkiye Cumhuriyetinin ilanını mübelliğ şeref varid olan 30 Teşrinievvel 1339 tarihli ve 21226 numrolu tezkere-i celileleri cevabıdır:

Necib Türk Milletinin mücahede ve inkılap sahasında şu dört yıl içinde ittihaz ettiği harikanisar zafer ve muvaffakiyetlerin semere-i hoşgüvarı ve meyil ve istidad-ı medenisinin bir tecellisi olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu kerre Türkiye şekl-i Hükümetinin Cumhuriyete taklib ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ittifak-ı ara ile bu Cumhuriyete Reis intihab olunması garp afakında olduğu gibi şarkta İslâm aleminde, alelhusus Türk milletine kendisini bakiki ve samimi bir rabıta ile bağlamış olan Afgan Milletinin ruhunda pek derin ihtisas ve in'ikaslar uyandıracağı şüphesizdir. Sema-i İslâmda Türk'ün birinci defa doğan şu Cumhuriyet yıldızı yer yüzünde bütün İslâm milletlerini feyizli ve ümitbahş ziyalarıyla ışıklandıracağına imanımız vardır. Binaenaleyh, şu mes'ut yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilanından ve şanlı Reisinin intihabından dolayı Metbu-i müfahhamım Gazi Amanullah Han Hazretleri ile Afgan Devlet ve Milleti namına tebrikat-ı samimanemi takdim ve Türkiye Cumhuriyeti ve milletinin şeh-rah-ı terakki ve tealide tevfikat-i Rabbaniyeye mazhariyetini temenni eylerim. Tebrikat

Levent Şahverdi Arşivi

ve temenniyatı vakıamın Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arz ve iblağına inayet buyurulması ricasile ihtiramat-ı faikamı tecdid ve teyid ederim, Efendim.

Afganistan Sefiri
(İmza) SULTAN AHMED HAN[127]

Bu Afgan notasına Hariciye Vekili İsmet Paşa imzalı 10 Kasım 1923 günlü bir notayla cevap verildi. İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı ve Türkiye Devleti adına Afganistan'a teşekkür etti ve iyi dileklerini bildirdi. Şöyle dedi:

"Türkiye Devletinin şekl-i Hükümetini Cumhuriyet olarak tayin eden kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisince kabulü ve Riyaseticumhura Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin intihabı münasebetiyle Afgan Emiri Ala Hazret Gazi Amanulah Han Hazretleri ile Afgan Devleti ve Milleti namına beyan buyurulan tebrikat-ı samimaneye karşı gerek Reisicumhur Hazretleri ve gerek Türkiye Devleti namına arz-ı teşekkür eder ve Emir Hazretleri ile Afgan Millet ve Devletinin nail-i refah ve saadet olmaları hakkındaki temenniyatı halisanemi teyid vesilesile takdimi ihtiramat eylerim efendim"[128]

Gazi Mustafa Kemal'in 29 Ekim 1923 günü birinci defa cumhurbaşkanı seçildiği, yalnız diplomatik notalarla az sayıdaki yabancı elçiliklere ve yabancı dışişleri bakanlıklarına bildirilmişti. Fakat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, kendi imzasıyla yabancı devlet başkanlarına mektup veya "name" gönderip cumhurbaşkanı seçildiğini onlara resmen duyurmamıştı. Belki bu yüzden ilk defa Türkiye Cumhurbaşkanı olarak seçilişi üzerine yalnız üç yabancı devlet başkanı kendisini kutlamıştı: Arnavutluk Başbakanı Ahmet Zogu, Sovyet Devlet Başkanı Kalinin ve Afganistan Emiri Amanullah. Yani Amanullah 1923 yılında Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığını kutlayan üç yabancı devlet başkanından biri olmuştur.

[127] *A.g.e.*, s. 13

[128] *A.g.e.*, s. 14

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, Amanullah Han'a Yakınlık Gösteriyor

1923 yılında Atatürk, Afganistan ve İran gibi kardeş büyük milletlerle Türkiye arasında var olan samimidostluk ilişkilerini güçlendirmek emelinde olduğunu belirtiyordu. 1924'te Halifeliğin kaldırılması bazı Müslüman ülkelerde geçici bir şaşkınlık yarattı. Hindistan'dan ve Mısır'dan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekildi. Halifeliğin kaldırılması kararının değiştirilmesi istendi. Atatürk, bazı "rüesa ve ulema"dan gelen bu telgrafların hepsine toptan bir tek telgrafla cevap verdi: Halifeliğin devlet demek olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet içinde devlet olamayacağını belirtti. Bundan sonra Atatürk, tarih boyunca Halifeliğin bir tek İslâm devleti kurmak için ayakta tutulduğunu, fakat bu ülküsünü hiçbir zaman gerçekleştiremediğini söyledi. Tersine, Halifeliğin, Müslümanlar arasında ayrılık yarattığını belirterek âdeta İslâm tarihini özetiedi ve Müslümanlara bağımsızlık yolunu gösterdi. Telgrafın son bölümü aynen şöyleydi:

"... Asırlardan beri cihanda bir tek Hükümet-i İslâmiye esasını tahakkuk ettirmek için muhafaza edilmiş olan makam-ı Hilafet, maksadını hiçbir zaman tahakkuk ettirememiş, bilakis Müslümanlar arasında daimi vesile-i nifak ve şikkak olmuştur. Halbuki menfaat-i hakikiye heyet-i içtimaiyelerin hükümet-i müstakile teşkil etmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasında rabıta-i maneviye ve hakikiye'innemel müminü ve uhuvvete'ayet-i celilesi mezmunundadır.- Gazi Mustafa Kemal"[129]

Atatürk'ün bu telgrafı, özellikle altını çizdiğimiz cümle önemlidir. O büyük adam, o günkü ve ondan sonraki Müslüman kuşaklara tarihibir mesaj vermektedir. Sanki şöyle sesleniyor gibidir: "Ey Asyalı, Afrikalı kardeş, artık çağ değişmiştir. Çağımız, bağımsızlık çağıdır. Tarih, ulusal bağımsızlıklara doğru akıyor. Halifelik etrafında birleşme hayallerini bir yana bırakınız. Ulusal bağımsızlık uğrunda koşunuz. Toplumların, ulusların gerçek çıkarları, bağımsız devletler kurabilmelerindedir. Silkinin, uyanın, vakit kaybetmeyin. Halifelik peşinde de-

[129] Bilâl N. Şimşir, *"Halifesiz 75 Yıl"*, *Mülkiye Dergisi*, Ankara: Mart-Nisan 1999, Cilt XXIII, Sayı, 215, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

ğil, ulusal bağımsızlık peşinde koşun. Bizleri birbirimize yaklaştıracak olan bağ, Halifelik bağı değil, bağımsızlık bağı olacaktır..."

Asyalı ve Afrikalı Müslüman aydınlar, mesajı alacaklar, Mustafa Kemal'in izinde yürüyecekler ve sonunda kendi uluslarını bağımsızlığa kavuşturacaklardır. Halifesiz geçen yıllar bağımsızlık yılları olacaktı.

Halifeliğin kaldırılmasından sonra Türkiye ile Afganistan arasındaki dostça ilişkiler devam etmiş, arada herhangi bir soğukluk olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a hep yakınlık göstermiş, ufak ufak, fakat anlamlı jestlerde bulunmuş ve bunların karşılığını da görmüştür. 1924 sonunda Amanullah Han'ın, Rahmetullah adında, 14 aylık bir çocuğu ölmüştür. İngiltere Kralı'nın doğrudan Afgan Emiri'ne bir başsağlığı mesajı çektiği haber alınır. Dışişleri Bakanlığının telkiniyle Atatürk de Amanullah Han'a şu mesajı gönderir:

"Mahdum-u Emaretpenahileri Rahmetu'lah Han'ın irtihali haber-i müessifini büyük bir yeis ile öğrendim. Zatı Emaretpenahilerile Hanedanımızın matemlerine iştirak ve bu gibi alam ve ekdardan masun kalmasını (elem ve kederlerden uzak kalmasını) temenni ederim."[130]

Atatürk tarafından ailesine ilgi gösterilmesi ve kederlerinin paylaşılması Afgan Emiri'ni hoşnut etmiştir. Amanullah Han, Atatürk'e "Birader-i muhteremim" diyerek şu telgrafı göndermiştir:

"Oğlum Himayetullah'ın vefatı münasebetile beyan-ı taziyeti havi telgrafı celaletmaabları vasil desti imtinan oldu. Birader-i muhteremim

[130] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 14: Çocuğun adı belgelerde Himayetullah olarak da geçmektedir. T.C. Elçisi Fahrettin Paşa, 4.1.1925 günü, Türkiye Hükümetinin başsağlığı dileğini Emir'e bildirmiş ve bu görüşme sırasında Amanullah Han, "aramızda kalsın" diyerek Türk Elçisine şunları söylemiştir:"...Çocuk ölünce validesine 'oh Allaha şükür kurtulduk', dedim. Çünkü ebesi İngiliz idi. İngiliz gazeteleri ebesinin İngiliz olduğunu ilan ettikleri gibi, her vesile ile de İngiliz karısının çocuğumun ebesi olduğunu ilan etmekte, İngiltere Sefiri de fırsatlar yaratarak çocuğa elbiseler, oyuncaklar ve saire hediyeler getirmekte idi. Cidden bizar olmuş bıkmıştım. Çocuk öldü ben de bu azap ve cedaniden kurtuldum."

Levent Şahverdi Arşivi

Zatı Haşmetpenahilerinin benim ve hanedanımın kederlerine iştirak buyurmalarından dolayı izharı teşekkür eylerim.

EMİR AMANULLAH"[131]

Afganistan Bağımsızlığının Yıldönümünü Tebrik

Atatürk, "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir" der ve ekler: "Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlaka o milletin hürriyet ve istiklale sahip olmasıyla kaimdir... Millî istiklâl bence bir hayat meselesidir."

Evet, Atatürk, özgürlük ve bağımsızlık kahramanı idi. Asya ve Afrika'nın boyunduruk altında ezilen halklarının bir gün mutlaka özgürlüğe ve bağımsızlığa kavuşacaklarına emindi. "Güneşin doğacağına emin olduğu kadar emin" idi. Ne var ki kendisi bunu göremeden ölecekti.

1925 yılında yeryüzünde bağımsız dört Müslüman devlet vardı: Türkiye, Arnavutluk, Afganistan ve İran. İran o tarihte iç karışıklıklar içindeydi, Kaçar Hanedanından Pehlevi Hanedanına geçiş sürecini yaşıyordu. Geriye Afganistan kalıyordu ve o yıl Afganistan, bağımsızlığının yedinci yıldönümünü kutluyordu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa da bu kutlamalara katıldı. 2 Mart 1925 günü, T.C. Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin Kâbil Elçiliğine şu talimat verildi:

"Afgan istiklalinin ve Emirin yedinci sene-i devriyesi münasebetile Emir Hazretlerine ve Afgan Hükümetine Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin ve Hükümetimizin en samimi ve harr tebriklerini ve Emir Hazretlerile kardeş Afgan milletinin saadetleri hakkındaki temennilerini tebliğ buyurmanız mercudur (rica olunur)."[132]

[131] *A.g.e.*, s. 15

[132] *A.g.e.*, s. 15-16

Levent Şahverdi Arşivi

Bağımsızlığı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Atatürk'ün bir yabancı ülkeye gönderdiği ilk kutlama mesajı budur, sanırım. Yani Atatürk tarafından bağımsızlığı kutlanan ilk ülke Afganistan olmuştur. Kısa ama sımsıcak bir mesajdır bu. Atatürk, hem Amanullah Han'a, hem de Afgan Hükümeti'ne en içten ve en sıcak tebriklerini göndermektedir. Amanullah Han'ın ve kardeş diye nitelendirilen Afgan milletinin mutluluğu hakkında da iyi dileklerde bulunmaktadır. Türk Hükümeti de bu kutlamaya katılmaktadır.

Kâbil Elçimiz Fahrettin (Türkkan) Paşa, bu telgrafı alınca Amanullah Han'a çıktı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in ve Türk Hükümeti'nin tebriklerini ve iyi dileklerini Emir'in kendisine doğrudan sundu. Bir saat kadar görüştüler. Bu görüşme sırasında elçimiz Türkiye'deki yeniliklerden ve özellikle yerli malı kullanma hareketinden de söz etti. Amanullah Han çok ilgilendi. Elçimiz bu görüşmeyi 28 Mart 1925 günü Ankara'ya şöyle rapor etti: "2 Mart 341 (1925) tarih ve 15 numrolu emr-i telgrafileri üzerine Reisicumhur ve Hükümetimizin samimi ve harr tebriklerini ve Emir ve kardeş Afgan milletinin saadetleri hakkındaki temenilerini Emir Hazretlerine ve Hariciye Veziri Mahmud Han'a tebliğ ettim. Her ikisi de fevkalade memnun oldular.

"Emir Hazretlerile bir saatten ziyade görüşüldü. Memurlarımızın mamulatı dahiliyemizden elbise ve ayakkabı giymeleri hakkındaki kanun layihasının gazetede münteşir bir suretini gösterdim. Pek hoşuna gitti ve "bu, benim işime yarayacaktır" diyerek gazete kesiğini aldı. "Hükümetim sizin, Hükümetiniz benimdir. Alimallah arada hiç fark görmem" dedi ve ayrılacağı zaman "Gazi Hazretlerinin ve Hükümetinizin tebrikatından mütevellit sürur (sevinç) ve şükranımı telgrafla yazarım" buyurdu..."[133]

Amanullah Han, diplomatik kanalla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkürlerini bildirdi. Ankara'daki Afgan Elçiliği, Kâbil'den telgrafla aldığı talimatı 29 Mart günü olduğu gibi Dışişleri Bakanlığına sundu. Şudur:

[133] *A.g.e.*, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

Hariciye Vezirimiz Fahametlü Mahmud Han Tarzi Hazretlerinin imzasile Mevrud Telgrafnamenin Tercümesidir

Ankara'da Afgan Sefaretine

Devlet-i Aliye-i metbuamın yedinci sene-i devriyesine ait tebrikat-ı uhuvvetkaraneyi mutazammın meveddet ve muhabbetamız telgrafnamenizi kemal-i ibtilaç ile aldım. Ve Emir Hazretlerine takdim ettim.

Bu münasebet-i hasene ile izhar buyurulan asar-ı meveddetten dolayı Türkiye Reisicumhuru Haşmetmeab Celaletlu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Türkiye Hükümetinin sair muhterem evliya-yı umuruna ve Türk millet-i necibesine mahzuziyyet (hoşnutluk) ve teşekkürlerinin tebliğine beni tevkif buyurdular. Bunu size kemal-i fahr ile beyan ederim.

Baladaki telgrafnamenin mazmununu Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekafetine tebliğ ediniz." [134]

Gazi Paşa, Afgan Kralı'na Fotoğrafını imzalıyor

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, bir dostluk jesti olarak, Afgan Emiri'ne fotoğrafını imzalamaya karar verdi. Fotoğrafın en uygun nasıl imzalanacağı önceden soruşturuldu. Ocak 1926'da İstanbul'da bulunan eski Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, Afgan Emiri'nin kısa resmi unvanının "Ala Hazreti Gazi Emir Amanullah Han" olduğunu bildirdi. Bu unvanın başına Türk kaidesine göre Şevketlu unvanının da eklenebileceğini söyledi. "Tensip buyurulduğu takdirde Reisicumhur Hazretleri tarafından 'Birader' diye hitap edilmesi de Kâbildir" dedi.

Bu telkinler de dikkate alınarak fotoğraf imzalandı ve Kâbil'e ulaştırılmak üzere bir yazı ile Dışişleri Bakanlığına gönderildi. Bunun itinalı bir şekilde çerçeveletildikten sonra Kâbil Elçimiz tarafından Amanullah Han'a gönderilmesi istendi. Cumhurbaşkanlığı Başkatipliğinden Dışişlerine gönderilen 25 Ocak 1926 günlü yazı şöyleydi:

[134] *A.g.e.*, s. 17

Levent Şahverdi Arşivi

"Reisicumhur Hazretleri tarafından Afganistan Emiri Amanullah Han Hazretlerine ihda buyurulan mümza fotoğraf leffen takdim kılınmıştır.(armağan olarak gönderilen imzalı fotoğraf ilişikte sunulmuştur.) itinalı bir çerçeveye vazından (konulmasından) sonra Kâbil Sefaretimiz vasıtasile irsaline (gönderilmesine) müsadei Devletlerini istirham ederim Efendim."[135]

Fotoğraf, İstanbul'da özenle yaptırılan gümüş bir çerçeveye konulduktan sonra Kâbil'e gönderildi. Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) da kendi fotoğrafını Türkiye'deki görevi sona eren Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han'a imzaladı.

Afganistan Emiri Amanullah Han, 1926 yılında "Padişah" unvanını aldı. Afganistan Padişahı, Afganistan Kralı olarak anılmaya başladı. Atatürk'ün fotoğrafı Amanullah Han'ın Padişah veya Kral unvanını almasına denk düştü.

Yeni Afgan Elçisi Gulam Ceylani Han Güven Mektubunu Sunuyor

Beş yıl Ankara'da görev yapmış ve Kurtuluş Savaşını, Büyük Zafer günlerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını Ankara halkıyla birlikte yaşamış olan Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın görev süresi 1926 yılı başında sona erdi. Yerine, Gulam Ceylani Han adında bir general atandı.

Gulam Ceylani Han, Afgan Kralı'nın güvendiği bir generaldi. Orta Elçi olarak Türkiye'ye atanmıştı. 1928 yılında Büyükelçi payesine yükseltilecekti. Asıl görevi Afganistan ile Türkiye arasında mutlu biçimde var olan kardeşlik ve samimi dostluk ilişkilerini sürdürmek ve daha da geliştirmekti. 30 Ocak 1926 tarihli güven mektubunun zamanında yapılmış olan çevrisi aynen şöyleydi:

[135] *A.g.e.*, s. 16-17

Levent Şahverdi Arşivi

Fazlı İlahi ile Afganistan Memleketinin Padişahı
Dini Mübini İslâm Hadimi Amanullah
Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Aziz ve Alikader Dostum,

Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Emareti beyninde teyemmünen mevcut olan revabıt-ı uhuvvet ve samimi dostluğun ibkası ve tahkimi iradesi muktezasınca Devlet-i Şahanemin muazzez ricalinden ve sadık hizmetkarımdan ve kamilen itimad ve vüsukumuzu haiz bulunan GULAM CEYLANİ HAN'ı Türkiye Cumhuriyeti nezdine Sultan Ahmed Han'ın yerine Orta Elçi ve Fevkalade Murahhasımız sıfatile tayin eyledik. Tarafımızdan Zatı Devletlerine beyan edeceği bilcümle metalibe ve hususile iki Devlet beynindeki revabit-ı dostanenin teşyidine dair izhar eyleyeceği hususata itminan buyurulacağı ümidindeyim.

Kâbil, 30 Mahı Akreb 1304 (30.1.1926)

Dostunuz
EMİR AMANULLAH"[136]

Yeni Afgan Elçisi Gulam Geylani Han, 24 Şubat 1926 günü Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e törenle güven mektubunu sundu. O yıllarda Türkiye'ye atanan yabancı elçiler güven mektuplarını sunarken birer konuşma yapıyorlar ve Atatürk de onlara cevap veriyor idi. Bu protokol uygulaması 1933 yılına kadar devam etmiş ve Cumhuriyetin onuncu yılında kaldırılmıştır.

Gulam Geylani Han, kendi güven mektubu ile birlikte selefinin geri çağırılma mektubunu da Atatürk'e sundu. Yaptığı konuşmada, Elçi Sultan Ahmet Han'a Türkiye'de gösterilmiş olan sevgi ve dostluktan ötürü Padişahı adına teşekkür etti. Atatürk'e, Afgan Padişahı

[136] O.B.A. - Müt. 4/2'den Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 18

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah Han'ın "dostane ve şahane" selamlarını getirdi. Türk milleti ile Afgan milleti arasındaki yürekten dostluğun sarsılmaz olduğunu belirtti. Türkiye'nin son başarılarını ve milli kahramanlığını övdü ve böyle bir ülkeye atanmış olmaktan dolayı "şahsen fevkalade bahtiyarım" dedi. Bütün çalışmalarını Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan arasındaki dostluğu daha da geliştirmek üzerinde yoğunlaştıracağını vurguladı. Bu çalışmalarında Türkiye Cumhurbaşkanı'ndan ve Türk Hükümeti'nden destek göreceği umudunu dile getirdi. Elçi, konuşmasını, Amanullah Han'ın iyi dilekleriyle tamamladı. Sözlerini şöyle noktaladı:

"*Sözüme hatime vermezden evvel, Zatı Devletlerinin sıhhat ve saadetlerini ve azimkar Türk milletinin dahil olduğu teceddüt (yenilik) ve terakki yolunda kemal-i muvaffakiyet ile ilerlemesini Muazzam metbuum Emir Hazretleri ve aziz Milletim namına temenni ederim*" dedi.[137]

Atatürk'ün Afgan Elçisi'ne Cevabı

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Afgan Elçisi'nin söylevine sıcak bir konuşmayla karşılık verdi ve özetle şunları söyledi: Eski Elçi Sultan

Ahmet Han'ın "aramızda pek iyi bir hatıra bırakmış" olduğunu bildirdi. Yeni Elçi Gulam Geylani Han'ın güven mektubunu büyük bir memnuniyetle aldığını söyledi. Amanullah Han'ın selamlarına pek duygulandığını belirtti ve teşekkür etti. Afgan Kralı hakkında beslediği kardeşçe sevgi ve dostluk duygularını dile getirdi ve bu duygularının Amanullah Han'a iletilmesini istedi. Türk ve Afgan milletleri arasında var olan ve son olaylarla daha da güçlenen dostluğun sağlam ve sarsılmaz olduğunu vurguladı. Bu güzel dostluğu daha da verimli hale getirmek için Elçi Gulam Geylani Han'ın yapacağı değerli çalışmaların her zaman hoşnutlukla karşılanacağını ve destekleneceğini söyledi. Atatürk, son olarak Afganistan Padişahı'nın mutluluğu ve

[137] Elçi Gulam Geylani Han'ın bu konuşmasının tam metni için bkz.: DBA - Müt. 4/2'den Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 19

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan milletinin refah ve selameti için iyi dileklerde bulundu. Ayrıca Afganistan'daki ilerlemeyi büyük bir ilgi ve sevinçle izlediğini bildirdi ve bu ilerlemenin yeni yeni başarılarla taçlanması dileğinde bulundu. Yeni elçiye "hoş geldiniz" dedi.

Atatürk'ün 24 Şubat 1926 günü yaptığı konuşmasının tam metni şudur:

"Sefir Bey Hazretleri,

"Aramızda pek iyi bir hatıra bırakan selefiniz Sultan Ahmed Han'ın vedanamesini yedinizden ahz ettiğim sırada Türkiye Cumhuriyeti nezdine Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi sıfatile tayin buyurulduğunuzu müşir Emir Hazretlerinin name-i melukanelerini büyük bir meserretle alıyorum. Bu vesile ile delaletiniz ile isal buyurulan selam-ı melükaneden pek mütehassis kaldığımı Zatı Hümayunları hakkında perverde eylediğim meveddet ve muhaleset-i biraderaneye terdifan Emir Hazretlerine iblağ buyurmanızı rica ederim. Milletim hakkında beslediğiniz hissiyat-ı dostaneye hasseten teşekkür eylerim. Milletlerimiz beyninde müşterek olan hasail- i cemile neticesi vücud bulan hadisat-l ahire-i tarihiye ile de daha ziyade teyid ve teşyid etmiş bulunan dostluk zinde ve layetezelzeldir. Bu münasebat-ı hasenenin daha müttesi' ve tarafeyn için daha velud ve semeredar olması yolunda sarf edeceğiniz kıymettar mesainin daima hüsnü telakkiye mazhar olacağına, gerek benim ve gerek Hükümet-i Cumhuriyenin muavenet ve teşvikatına nail olacağına emin olabilirsiniz. Esasen bezl edeceğiniz mesai Afganistan Padişahı Emir Hazretlerinin saadeti ve Afgan milletinin refahı ve selameti ve büyük bir alakai meserretkarane ile takip ve müşahede etmekte olduğumuz terakkiyatını mütezayid muvaffakiyetlerle tetevvücü hakkındaki samimi temenniyatımı beyan eder ve Zatı Sefiranelerine beyanı hoş-amedi eylerim." [138]

Afgan Kralı ile Türkiye Cumhurbaşkanı, yeni Elçi Gulam Ceylani aracılığıyla, birbirlerine dostça ve kardeşçe selamlar göndermişlerdi. Bir hafta kadar sonra Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü kutlanacaktı. Bu defa Atatürk, 6 Mart günü PTT kanalıyla doğrudan Ama-

[138] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

nullah Han'a Türkçe olarak şu tebrik telgrafını çekti:

"Afganistan'ın yevm-i istiklali sene-i devriyesi münasebet-i mesudesile Zatı Şahanelerini ve Afgan milleti necibesini tebrike müsaraat eylerim."

O tarihte Türkiye'de henüz yazı devrimi yapılmamıştı. Uluslararası Mors alfabesi Latin alfabesi esasına dayandığı için eski Arap harfleriyle uluslararası telgraf çekilemiyordu. Atatürk'ün Türkçe telgrafı da Fransız yazısıyla çekildi.[139]

Afgan Kralı Amanullah Atatürk'e şöyle teşekkür etti:

"Cülus ve İstiklalimizin sekizinci senei devriyesini tebriklerinizi havi telgrafnamesi Fehimaneleri vasıl oldu. Şeci Türk milletinin vahdet ve selameti temenniyatıma terdifen teşekkürat-ı samimanemin kabulünü Zat-ı biraderanelerinden temenni ederim."

Türk ve Afgan Devlet Başkanları, Avrupa usullerine göre, birbirlerinin milli günlerini kutluyorlardı artık. Bunu başlatan Atatürk olmuştur. Ondan sonra Afganistan Kralı Amanullah Han da Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümlerinde Atatürk'e tebrik telgrafları gönderme usulünü benimsemiştir.

[139] A.g.e., s. 20: Atatürk'ün bu telgrafı aynen şöyle kaleme alınmıştı:

Padichahi Afganistan Alahaztrete Emir Amanoullah Han Caboul Afganistanine yevme istiklali seneyi devriyesi minasebeti messoudessile Zate chahanelerini ve Afghan milleti nedjibecini tebrike muçaraat eylerim. GHAZİ MOUSTAFA KEMAL"

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'a gönderilen ikinci Türk Elçisi
Nebil Batı
1926-1928 Yıllarında Kâbil'de görev yaptı.

Kâbil'e Yeni Türk Elçisi: Nebil Batı

Haziran 1922 tarihinden beri Afganistan'da elçilik yapan Korgeneral Fahrettin (Türkkan) Paşa'nın görev süresi Kasım 1925'te sona ermiş; yerine Nebil Bey (Batı) atanmıştır.

İsmail Nebil Batı, 1888 yılında İstanbul'da doğdu. 1902'de Fatih Merkez Mektebinde İlkokulu, 1904'te Rüştiyeyi ve 1908'de Mercan

Levent Şahverdi Arşivi

İdadisini ve 1911'de Mülkiyeyi "Pekiyi" dereceyle bitirdi. 1911-1913 yıllarında Maliye Nezaretinde, 1913-1918 arasında Islahatı Maliye Komisyonunda ve 1918-1919'de de İaşe Nezaretinde çalıştı. 22 Ocak 1919'da buradaki görevi lağvedilince iki yıl kadar açıkta kaldı.

Nebil Bey, İstanbul Mebusu ve Ankara Hükümeti'nde Hariciye Vekaleti Vekili Ahmet Muhtar Beyin kızı Feriha Hanım ile evliydi. O yıllarda Türk diplomatlarının duayeni sayılan Ahmet Muhtar Bey 27 Ekim 1921 tarihinde Tiflis Mümessilliği'ne atanınca aynı günlü bir kararname ile Nebil Bey de Tiflis Mümessilliği Başkatipliği'ne atandı; böylece Ankara Hükümeti'nin hizmetine girdi. iki yıl kadar Tiflis Mümessilliği Başkatipliği'nde kaldı.

İki yıl kadar sonra Gürcistan bağımsızlığını kaybedince Tiflis Mümessilliği kapanmıştır. Nebil Bey de, sicilindeki ifadeyle, "esbabı mücbirei siyasiye dolayısiyle" 27 Eylül 1923'te Tiflis'teki görevinden ayrılmış ve 11 Kasım 1923'te Atina Elçiliği Başkatipliği'ne atanmıştır. Ağustos 1924 tarihine kadar bu görevde kalmış ve orada maslahatgüzarlık görevini üstlenmiştir. Atina'dan Berlin Elçiliği Başkatipliği'ne atanan Nebil Bey, bu göreve gitmemiş ve istifa ederek Dışişleri Bakanlığından ayrılmıştır.

Sicilinde Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği yazılı olan İsmail Nebil Bey, belki Farsça bildiği için, 29 Kasım 1925 tarihinde Kâbil Elçiliğine atanmıştır. Bundan sonra aralıksız 28 yıl Dışişleri Bakanlığı kadrosunda hizmet vermiştir. Tokyo'da daimi maslahatgüzarlık (1931-1936); Brüksel (1939-1940), Bağdat (1945-1949) ve Karaçi'de (1949-1952) elçilik görevlerinde bulunmuş, Merkezde müsteşar yardımcılığına kadar yükselmiş ve 18 Temmuz 1953'te yaş haddinden emekli olmuştur.140

[140] İsmail Nebil Batı'nın Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Sicil Dosyası Numarası 138'dir. Buradaki bilgiler bu dosyadan derlendi ve şu kaynakla karşılaştırıldı: Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt IV, s. 1352. Sınıf arkadaşı Ahmet Halid Yaşaroğlu, İsmail Nebil Batı hakkında şunları yazmış: " ...(İsmail Batı). Mercan İdadisindeki talebeliğinden beri ciddiyeti ve çalışkanlığı ile tanınmıştı. Şeyhülislam torunudur. Fatih'teki evinden Mektebe uşakla ve sarı bir midilli atı üzerinde gelirdi. Daha o zaman arkadaşlarına şöyle yukarıdan bir bakışı vardı ki

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Nebil (Batı), 16 Hazıran 1926 günü güven mektubunu Afganistan Kralı Amanullah Han'a sunmuş ve Kâbil'daki töreni şöyle rapor etmiştir:

"13 Haziran 926 tarihinde şifahen ve 15 Haziran 926 tarihinde tahriren 16 Haziran 926 Çarşamba günü saat üç buçukta Padişah-ı Afgana itimatnamemi verebileceğimi Hariciye Vezareti bildirdi.

Saat üçte refakatinde resmi üniformalarını labis (giymiş) maiyeti şahane süvarisinden bir müfrezei askeriye ve üç otomobil olduğu halde Saray Muhafızı Miralay Destigir Han Sefarete geldi. Sefaret salonunda bir çeyrek kadar istirahat edildikten sonra saat üç çeyrekte ilk otomobile Fuad Bey ve diğer iki otomobile katip Beyler sırasile rakib oldular (bindiler). İlk otomobil önünde ...kafi atlı asker mevcut idi. Bu şekilde Padişah-ı Afganın resmi kabulleri icra eylediği Dilkuşa kasrına muvasalat ettik. Kasrın bahçesi ve esas kapıları birbirine ahzı mev ki etmiş olan piyade kıtaatı tarafından selamlandık ve badehu kasra dahil olduk. Kasırda Padişahın Başmabeyncisi vazifesini gören Ser Şah Ağası ve Hariciye Vezareti Teşrifat Müdürü tarafından karşılanarak ikinci katta merasim salonundan küçük bir salona isal kılındık. Orada kısa bir müddet istirahat ettikten sonra Şah Ağası Padişaha haber vermek üzere bulunduğumuz salonu terk etti. Avdetinde bendenizle birlikte Sefaret erkanını da merasim salonuna davet etti ve bir dakika sonra Padişah sağ tarafımızdaki kapıdan salona dahil oldu. Merasim salonuna gelen Padişah, bendenize doğru bir miktar ilerledikten sonra elini uzattı. Bir iki adım atarak yanına yaklaştım. Elimi Sıktıktan ve Türkçe olarak beyanı hoşamedi ettikten (hoş geldiniz dedikten) sonra katip beylere tevecciih etti (döndü). Ben de kendilerini sırasile takdim ettim. Her birinin ellerini sıktı ve geri çekilerek biraz ortada yanında Şah Ağası ile Hariciye Vezareti Teşrifat Müdürünün bulunduğu masanın karibinde ahzı mevki etti. Vekaleti Celilelerince tertip edilmiş olan nutkumu Türkçe olarak irad ettikten sonra itimatnamemi ve selefime aid vedanameyi Padişah Hazretlerine takdim ettim. Padişah Hazretleri irticalen ve Türkçe olarak tahminen şu mealde cevap verdi:

"Türkiye Cumhuriyeti Sefirini kabul etmekle bahtiyarım. Türkiye'de

günün birinde hariciyeci olacağına delalet ederdi. Nitekim oldu da..."

Levent Şahverdi Arşivi

vuku bulmakta olan terakkiyatı pek yakından takip ediyorum ve etmek istiyorum. Türkiye de benim vatanımdır. Memleketi acizanem ile Türkiye arasında çok kuvvetli rabıtalar vücude getirmek istiyorum. Bu uğurda çalışacağım. Sizinle çok uzun görüşmek isterdim. Fakat rahatsız olarak avdet ettim ve yine de rahatsızım. Onun için müsaade buyursanız başka vakit uzun uzun görüşürüz."

Nutuklarının ikmalini nüteakip sırasile her birimizin ellerini sıkarak merasim salonundan avdet buyurduktan sonra bizler de ilk istirahat ettiğimiz odaya geçtik. Oradan Hariciye Teşrifat Müdürünün detaletile evvelce sebkeden talim ve üzerine Şah Hanıma (Refika-i Padişahi) arzı tazimat eylemek üzere kendilerine aid bulunan odaya isal edildik ve orada izhar edilmiş olan deftere vazı imza edildikten sonra bir müddet istirahat ve Şah Hanımla ve teşrifat memurlarile görüştükten sonra ayrıldık ve aynı merasim ile Sefarete avdet eyledik..."[141]

Ondan sonraki günlerde de Afganistan Kraliçesi, Sefire Hanımı ile Türk Elçiliği hanımlarını kabul etmiştir.

Anlaşılan Afganistan Kralı o günlerde rahatsız imiş. Bu yüzden Kral, Türk Elçisi'yle görüşmesini pek kısa kesmiş ve ayak üstü birkaç cümle söylemekle yetinmiş. Oysa Türk Elçisi'nin konuşması Ankara'da özenle hazırlanmıştı. Afgan tarafının bu konuşma metnini önceden dikkatle inceleyip Kral'ın vereceği cevabı ona göre hazırlaması ve Kral'ın da bunu okuması beklenirdi. Ankara'da bu böyle yapılıyordu. 1926 Şubatı'nda Atatürk'ün Afgan Elçisi'ne cevap olarak yaptığı konuşma ile Haziranda Amanullah Han'ın Türk Elçisi'nin konuşmasına cevabı arasındaki farkı çarpıcıydı.

Kral, irticalen kısaca konuşmuş olmakla birlikte, yine de meramını iyice anlatabilmiş, Türkiye ile ilişkilere önem verdiğini vurgulamıştır. "Türkiye de benim vatanımdır" demiş, Türkiye'deki kalkınma atılımlarını yakından izlediğini ve Afganistan ile Türkiye arasında güçlü bağlar kurmak istediğini, bu uğurda çalışacağını belirtmiştir.

[141] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 21-22.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Han'ın Türkiye'yi Ziyareti

Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Han, Temmuz 1927'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bakan, yanında Afganistan'ın Paris Elçisi Gulam Nebi Han ve Ankara Elçisi Gulam Ceylani Han olduğu halde 4 Temmuz 1927 günü trenle İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir.[142] Tarihte ilk defa bir Afgan Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Konuk Bakan, Ankara İstasyonu'nda Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey ve Protokol Genel Müdürü Saffeti Ziya Bey tarafından karşılanmış ve askeribir birlik tarafından selamlanmıştır.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Mahmut Tarzi onuruna öğle ve akşam ziyafetleri düzenlemiş, yemeklerde Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile Afganistan Elçiliği görevlileri hazır bulunmuştur.

İki Bakan arasında yapılan görüşmelerde dünya ve bölge sorunları, Afganistan'ın durumu, Türkiye'nin politikası gözden geçirilmiş, özellikle Afganistan'ın Rusya ve İngiltere ile ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in yazdığına göre, Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Han, Afganistan'da Türkiye'ye örnek ülke olarak baktıklarını, izleyecekleri politika konusunda Türkiye'nin öğütlerini, tavsiyelerini almak istediklerini bildirmiştir. Tevfik Rüştü Bey de konuk Bakan'a, Türkiye'nin yaptığını yapmalarını, yumuşak bir orta yol izlemelerini, dengeli davranmalarını, Afganistan'daki güçlü Rus nüfuzu karşısında İngiltere ile iyi ilişkiler içinde olmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Rus nüfuzu İran'da biraz azalmış olmakla birlikte Afganistan'da hala güçlüydü. Türkiye, bölgesinde barış istemekte, ama Rusya'nın Doğu'da hakim duruma geçmesini arzu etmemektedir. Tevfik Rüştü Bey, Afganistan Dışişleri Bakanı ile yap-

[142] *Ayın Tarihi*, Cilt 14, No. 40, Temmuz 1927, s. 2300.

Levent Şahverdi Arşivi

tığı görüşmelerin çok yararlı olduğunu, bu ziyaretten çok memnun kaldığını belirtmiştir.[143]

Afgan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye ziyareti, Atatürk'ün 1919'dan beri ilk defa İstanbul'a gelişi günlerine rastlamıştır. Sekiz yıllık bir aradan sonra İstanbul, tarifsiz bir heyecanla ilk defa Gazi Paşa'yı karşılamıştı. Cumhurbaşkanı'nın Ankara'dan İstanbul'a uğurlanması da, İstanbul'da karşılanması da büyük bir olay olmuştu. 1 Temmuz 1927 günü İstanbul'a gelen ve Dolmabahçe Sarayı'na inen Cumhurbaşkanı, konuklarını bir süre orada kabul etmiştir.

Atatürk, 10 Temmuz 1927 günü Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'yi de İstanbul'da kabul etmiştir.[144] Konuk Bakan, Atatürk'ün de öğütlerini, tavsiyelerini aldıktan sonra ülkesine dönmüştür.

Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'nin 1927 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretin, bir bakıma bir inceleme gezisi niteliğinde olduğu söylenebilir. Sultan Abdülhamid zamanında yıllarca Türkiye'de kalmış, gençliğini İstanbul'da ve Şam'da geçirmiş olan Mahmut Tarzi, Türkiye'nin o günlerden 1927 yılına kadar nereden nereye geldiğini, nasıl bir evrim veya nasıl bir devrim geçirdiğini gözleriyle görme imkanı bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, bütün İslâm ülkeleri için örnek bir ülke durumundaydı ve özellikle Afganistan Türkiye'yi örnek almak isteyen ülkelerin başında yer almak istiyordu. Mahmut Tarzi, Atatürk'ten ve Tevfik Rüştü'den aldığı öğütleri, kendisinin yeni Türkiye konusunda edindiği izlenimleri herhalde kralına rapor etmiştir.

Mahmut Tarzi Han'ın Türkiye ziyareti, ertesi yıl Afganistan Kralı'nın Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ön hazırlığı olmuştur.

Atatürk, ikinci Defa Cumhurbaşkanı Seçildiğini Afgan Kralı'na Bildiriyor

1927 yılında Atatürk ile Amanullah Han arasındaki dostça iliş-

[143] F.O. 424/267, s.12, No. 9: Clerck'ten Chamberlain'a yazı, 13.7.1927, No. 374

[144] Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.468.

Levent Şahverdi Arşivi

kilerin artık ileri bir düzeye vardığı ve sıcak kardeşlik ilişkilerine dönüştüğü görülüyor. İki Devlet Başkanı birbirlerine artık "kardeşim", "biraderim" diye hitap ediyorlar. Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği 28 Ekim 1927 tarihli kutlama telgrafı şöyleydi:

Biraderim Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Biraderimiz Türkiye Devletinin milli bayramı münasebetile samimane tebrikat ve gayet dostane ihtisasatımı Zatı Devletlerine tecdiden takdim ve kardeş Türkiye Devlet ve milletinin saadetini temenni eylerim.

Atatürk de ertesi gün aynı sıcaklıkla Amanullah'a şu cevabı vermiştir:

Ala Hazreti Hümayun Padişah Biraderim Amanullah Han

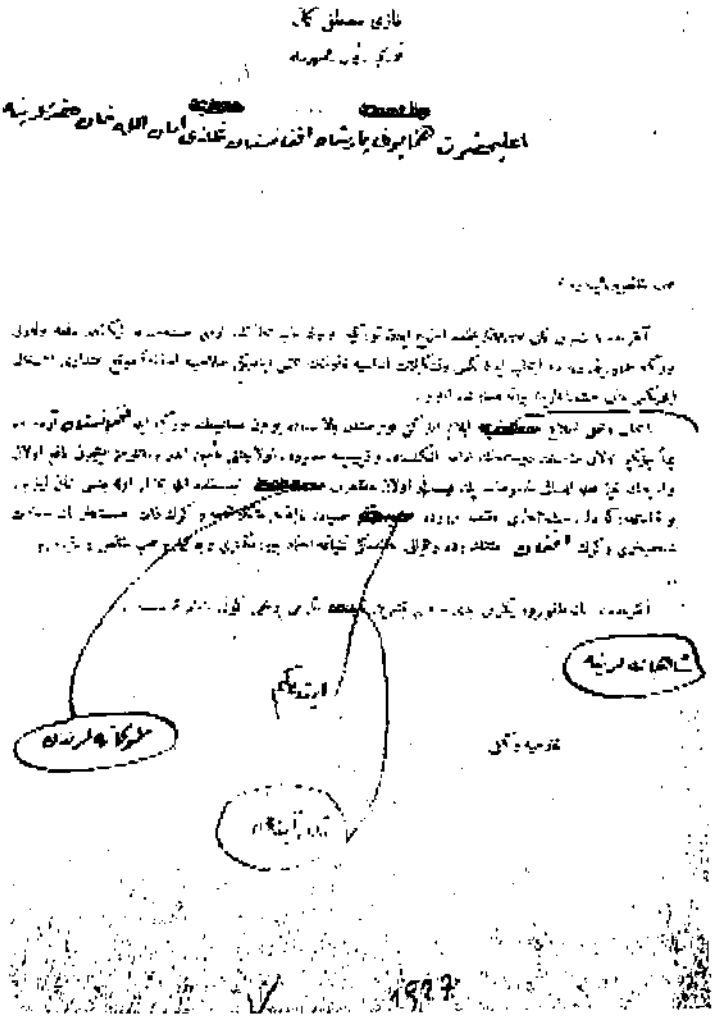
Cumhuriyetin dördüncü senei devriyesi münasebetiyle izhar buyurduğunuz hissiyat ve dostluktan fevkalade mütebassis olarak tebrikatı şahanelerine ansamim teşekkür ile kardeş Afgan Devlet ve Milletinin saadeti hakkındaki temenniyatımı tekrar eylerim."[145]

Bu telgraf iki gün sonra, 1 Kasım 1927 günü, Gazi Mustafa Kemal Paşa, ikinci defa olarak Türkiye Cumhurbaşkanı seçildi. O dönemde Cumhurbaşkanı dört yıl için seçiliyordu ve görev süresi sona erince yeniden seçilebiliyordu. Atatürk, cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 günü ilk defa Cumhurbaşkanı seçilmiş ve dört yıllık bu görev süresi 29 Ekim 1927'de sona ermiştir. 1 Kasım 1927 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildi.

Atatürk'ün birinci defa Cumhurbaşkanı seçilişi, Dışişleri Bakanlığı'nın bir notası ile yabancı elçiliklere ve bu arada Ankara'daki Afgan Elçiliği'ne duyurulmuştu. İkinci defa seçilişinde ise Atatürk, yabancı devlet başkanlarına, kendi imzasını taşıyan resmibir name veya mektup yazdı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin oybirliği ile 1 Kasım 1927 günü ikinci defa olarak Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçildiğini, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak göreve başladığını resmen bildirdi.

[145] *Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'ten Afganistan Kralı Amanullah Han'a mektubun orijinal müsveddesi, 21.XI.1927

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı'na gönderdiği narnede Atatürk, Cumhurbaşkanı olarak Türkiye ile Afganistan arasındaki dostça ilişkileri sürdürmek ve geliştirmek için çalışacağını, bunun Türk ve Afganistan milletleri için yararlı olacağını umduğunu ve bu çalışmalarında Afganistan Kralı'nın değerli desteğinden yararlanmaktan mutlu olacağını da söylüyor. Hakkında yüksek duygular beslediği Amanullah Han'ın kişisel mutluluğu ve Afgan milletinin refah ve mutluluğu için iyi dileklerde bulunuyor.

Atatürk'ün Afgan Kralı Amanullah Han'a gönderdiği 21 Kasım 1927 tarihli name aynen şudur:

Gazi Mustafa Kemal Türkiye Reisicumhuru
Ata Hazreti Hümayun Padişahı Afganistan
Gazi Amanullah Han Hazretlerine

Muhibbi Halis ve Alikadrim;

Ankara'da 1 Teşrinisani 1927 tarihinde ictima eden Türkiye Büyük Milfet Meclisinin arayı müttefikasile ikinci defa olarak Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine intihab edildiğimi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bahşettiği salahiyete istinaden mevkii iktidan işgal eylediğimi Zat-ı Haşmetanelerine beyana müsaraat eylerim.

İntihab-ı vakiyi ıttila-i Şahanelerine iblağ eylerken bu fırsattan bilistifade bütün mesaimi Türkiye ile Afganistan arasında teyemmünen caygir olan nünasebat-ı dostanenin idame-i inkişaf ve tezyidine masruf olacağını temin eder ve milletlerimiz için nafi olan bu ümniyenin hayyiz-i fiile isali hususunda pek kıymettar olan müzaheret-i Mülükanelerinden istifade ile bahtiyar olacağımı beyan eylerim. Bu kanaatledir ki Zat-ı Haşmetaneleri hakkında perverde ettiğim hissiyat-ı aliyeyi hürmetkaraneme ve gerek Zat-ı Haşmetanelerinin saadet-i şahsiyeleri ve gerek Afgan Milletinin refah ve ikbali hakkındaki temenniyatıma itimad buyurmanızı rica eylerim Muhibb-i Halis ve Alikadrim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da, bin dokuz yüz yirmi yedi senesi Teşrinisani ayının yirmi birinci günü tanzim kılınmıştır.

Hariciye Vekili *(İmza) GAZİ M. KEMAL*[146]
(imza) Dr. Tevfik Rüştü

Bu mektubun Türkçe aslı ile Dışişleri Bakanı tarafından onaylanmış Fransızca çevirisi, bizim tespit edebildiğimize göre, 41 yabancı devlet başkanına gönderilmiştir.[147] Mektup ve çevirisi her yabancı devlet başkanına göre ayrı ayrı bastırılmış, imzalanıp onaylandıktan sonra Türkiye elçilikleri yoluyla yüksek muhataplarına iletilmiştir. Mektubun hazırlanıp gönderilmesi uzunca bir zaman almış, ertesi yıl ortalarına kadar uzamıştır.

Afganistan Kralı Amanullah Han'ın bu mektuba verdiği cevabı arşivde bulamadık. Mektubun gönderildiği tarihte Kral, Afganistan'da değildi, aylarca süren bir dış geziye çıkmış bulunuyordu. Mektuba cevabından önce Amanullah Han'ın kendisi, Mayıs 1928'de Türkiye'ye gelmiştir.

[146] *A.g.e.*, s. 23-24.

[147] Bu devletlerin isimleri şunlardır: Afganistan, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Estonya, Etiyopya (Habeşistan), Haiti, Hollanda, Finlandiya, Fransa, Guatemala, Hicaz ve Necd, Irak, İran, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Letonya, Macaristan, Meksika, Mısır, Polanya (Lehistan), Romanya, Salvador, SSCB, Şili, Uruguay, Yemen, Yugoslavya ve Yunanistan.

Levent Şahverdi Arşivi

3- AFGANİSTAN KRALI AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ VE SONRASI (1928-1929)

Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Amanullah Hazretleri, istikbalin yüksek ufuklarından tulua başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin taliidir! Bu taliin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların pişvalarının ihtimam ve fedakarlığına vabestedir. Afgan devletinin ve zikudret Hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin talii tealisi parlak olsun!..

GAZİ M. KEMAL
Türkiye Reisicumhuru
Ankara, 20. V. 1928[148]

Afganistan Kralı Siraderim Amanullah Han Hazretlerine: Memleketinizde tatbik etmekte olduğunuz muvaffakiyetli ıslahat ve yeniliklere memnuniyet ve iftiharla muttali olmaktayız.

GAZİ M. KEMAL
Ankara, 30. X. 1928[149]

Son günlerde Zatı Şahanenizi muztarip eden bazı ahval ve hadisttan haberdar oldum ...Orada

[148] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, ss. 3374-3376; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*, Ankara: 1959, s. 248-251

[149] *Ayın Tarihi*, No.56, Teşrinisani 1928, s.4093

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayı hayat emrini almışlardır... 21 T.S.

GAZİ M. KEMAL
Ankara, 21. XI. 1928[150]

Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk Devlet Ziyareti ve Programı

Afganistan Kralı Amanullah Han, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, Mayıs 1928'de Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmış, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in konuğu olmuştur. Bu ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan ilk devlet ziyareti idi. Buna bir nokta koyalım.

Osmanlı Devleti'nin yerinde 1920'de yeni bir Türk devletinin kurulması üzerinden sekiz yıl geçmişti. 1923 yılında ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti de beş yaşındaydı. Bu yıllar içinde Türkiye'de olağanüstü yenilikler olmuş, reformlar, inkılaplar yapılmıştı; dipdiri, zinde bir Türk devleti uygar milletler ailesine katılmıştı. Ama aradan yıllar geçtiği halde dış dünyadan hiçbir devlet başkanı gelip bu yeni Türkiye'yi görmemişti. Ne bir imparator, ne bir kral ne de bir cumhurbaşkanı. Hiçbir yabancı devlet başkanı, resmi veya özel olarak Türkiye Cumhuriyeti topraklarına ayak basmamıştı. Cumhurbaşkanı Atatürk, bir yabancı kolegini ağırlayamadan dört yıllık birinci cumhurbaşkanlığı dönemini tamamlamıştı. "En büyük eserimdir" diye haklı olarak övündüğü Türkiye Cumhuriyeti devletini hiçbir yabancı dev let başkanına göst erip tanıtamamıştı. Atatürk, 1927'de yeniden Cumhurbaşkanı seçilmişti ve bu ikinci dönemin ikinci yılında nihayet dostu Afganistan Kralı'nı ağırlayabilmiştir.

Kral Amanullah Han'ın ziyaretine Türkiye'de büyük önem verilmiştir. Haşmetli konuğu hoşnut edebilmek için âdeta seferber olunmuş ve ayrıntılı bir ziyaret programı hazırlanmıştır. Kral, Avrupa'ya yaptığı ve aylarca süren bir geziden sonra Rusya üzerinden Türkiye'ye

[150] Gazi M. Kemal'den Amanullah Han'a şifre tel. 21.11.1928, DBA- H.K. (1928) & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

girecekti. Programı ona göre hazırlandı. Harfi harfine uygulanacak olan bu program özetle şöyleydi: Afgan Kral ve Kraliçesi'ni Sivastopal'dan alıp İstanbul'a getirmek için Seyrisefain İdaresinin İzmir vapuru ayrılmıştır. Vapur, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido muhripleri ile birlikte Sivastopol'a gidecek ve Kral oraya gelmeden bir gün önce Sivastopol limanında hazır bulunacaktır.

Kralı karşılamak için görevlendirilen heyet de İzmir vapurunda olacaktır. Heyet şu kimselerden oluşmaktadır: Cumhurbaşkanı adına Kral'ı karşılamakla görevli olan Orgeneral Fahrettin (Altay) ve Korgeneral Naci (Eldeniz) Paşalar; T.C. Kâbil Elçisi Nebil (Batı) Bey, Protokol Genel Müdür Yardımcısı Sada Bey, Kral ve Kraliçe Hazretlerinin maiyetlerine atanan yaver beyler ve arzu ederse Afganistan'ın Ankara Elçisi Gulam Ceylani Han.

18 Mayıs 1928, saat 12.: Kral ve Kraliçe ile maiyetleri istimbotla İzmir vapuruna geçecekler. Geçerlerken Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet selam topu atacaklardır. Kral gemiye çıkınca Afganistan Kralı'na mahsus sancak geminin grandi direğine çekilecek, Afgan milli marşı, ardından Türk İstiklal Marşı söylenecek ve karşılayıcı heyet Kral ve Kraliçe'ye takdim edilecektir. Saat 13: Vapurda öğle yemeği. Bir banda muzika Kral'ın emrine tabi olacaktır.

19 Mayıs 1928: Türk donanmasına ait beş gemi, Karadeniz Boğazı'nın üç mil açığında, düzgün bir hat üzerinde Kral'ın gelişini bekleyecek. Kral, Boğaz açığında bu savaş gemilerinin önünden geçerken Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri 21 pare top atışıyla konuğu selamlayacaklar. Kral ve Kraliçe'yi karşılamaya gelen Vali, Kolordu ve Donanma Kumandanları, İstanbul Belediye Başkanı, Halk Partisi Müfettişi, Üniversite Rektörü (Darülfünun Emiri), Kral'ın bulunduğu gemiye çıkarak "hoşgeldiniz" diyecekler. Belediye Başkanı bir nutuk söyleyecek ve Kral da buna cevap verecek. Bu sırada askeri bir uçak filosu Kral'ın bindiği gemiyi karşılayacak ve Haydarpaşa istasyonuna kadar savaş gemilerine eşlik edecektir. Bu şekilde oluşturulan konvoy, saat 18.00'de Haydarpaşa'ya çıkmak üzere motora binecektir. Bu sırada Afgan Marşı ve istiklâl Marşı çalınacak ve motor Haydarpaşa'ya vanrken gemilerden 21 pare top atılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 18.15: Kral ve Kraliçe Haydarpaşa rıhtımında karşılanacak ve orada askeri kıtayı teftiş edip istasyona gireceklerdir. istasyon içinde de Kral ve Kraliçe, Halk Partisi Kadıköy görevlisi, Anadolu-Bağdat Demiryolları İşletmesi Müdürü , Kadıköy ve Üsküdar Belediye Meclisleri üyelerinden birer kişi tarafından karşılanacak, burada da bir askeri kıta selam duracak ve Afgan ve istiklâl Marşı çalınacaktır.

Kral ve Kraliçe ile Prenses Nurisırrac ve Huriye Tarzi Hanımefendiler ve Mesaib-i Serdar Hasan Han, Cumhurbaşkanı tarafından tahsis olunan özel vagona binecekler ve maiyetleri diğer vagonlara yerleşeceklerdir.

Saat 18.30: Haydarpaşa'dan hareket. Vali, Kumandan Paşa ve Belediye Başkanı Tuzla'ya kadar Kral ile birlikte gidecekler. Tuzla'ya varışta bir askeri tören kıtası selam duracak, Afgan ve istiklâl Marşları çalınacak ve yerel memurlar saygılarını sunacaklardır.

Saat 20: Akşam yemeği. Kral ve Kraliçe emir buyuracakları kimselerle akşam yemeğinde birlikte olacaklardır.

20 Mayıs 1920, Saat 11.30: Afgan Kralı ve Kraliçe, Ankara istasyonunda Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından törenle karşılanacaklar...[151]

Ankara programını şimdilik bırakıp Mihmandara dönelim.

Mihmandar Orgeneral Fahrettin Altay Paşa'nın Anlattıkları

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal adına Afgan Kralı'nı karşılamak ve kendisine mihmandarlık etmekle görevlendirilmiş olan Orgeneral Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası adlı anılar kitabında Afgan Kralı'nın Türkiye ziyaretine de yer ayırmıştır. Şunları yazıyor:[152]

[151] *Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 24-26

[152] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul: 1970, s. 426vd.

Levent Şahverdi Arşivi

"30 Nisan 1928'de Rusya'dan Türkiye'ye gelecek olan Efgan Kralı Emanullah Han'a Mihmandar tayin edildiğime ve eşimin de Kraliçe'ye mihmandar olmasına dair emir aldım ve Ankara'ya giderek Milli Müdafaa Vekili ile görüştüm, Atatürk'ü ziyaret ettim. Efganistan'a ait büyük bir dosya verdiler, bunu okuyup orası hakkında bilgi edineceğim. Bu Ankara'ya ilk defa olarak bir hükümdar ziyareti olduğu için Atatürk pek neşeli idi. 10 Mayıs'ta Başbakan İsmet Paşa ile görüştüğümde Afgan Kralı'nın hali müsait görülürse beni Afganistan'a Genelkurmay Başkanı ve Başkumandan yapmak istediklerini bildirdi, sağlık durumumum buna müsait olmadığını söyleyerek kabul etmedim.

Hariciye Bakanı ve Protokol Şefi ile görüşüp yapılacak işleri tayin ettik. Korgeneral Naci Eldeniz ile eşi de ikinci mihmandar tayin edildiler. Veda ederken Atatürk, Kral'a selam ve muhabbetlerinin tebliğini söyledi. 14 Mayıs Çarşamba günü İzmir vapuru ile Sivastopol'a yollandık. Vapur, mihmandarlar takımı, protokol memurları, yaverler, tercümanlar, gazete muhabir ve fotoğrafçıları ile doluydu. Peyki Satvet[153] ve Peyki Şevket torpitobotları bize refakat ediyorlardı. Deniz biraz sallantılıydı. 17 Mayıs günü öğleden sonra Sivastopol limanına girdiğimiz vakit Rusların bizi büyük merasimle karşıladıklarını görüyorduk. Moskova Büyükelçimiz Tevfik Bıyıklıoğlu ile Rus Sefiri Karahan[154] da karşılayıcılar arasındaydı.

Gece ordu evinde büyük bir ziyafet verildi ve bize ikramlarda bulunuldu. Rusların subaylarla erieri aynı masaya oturtmalarını ve öylece yemek yedirmelerini bir gösteriş sanmıştık.

18 Mayıs günü saat 11'de Kral ile eşi Kraliçe Süreyya geldiler, büyük bir merasim yapıldı ve kendilerine takdim olunduk. Yarım saat sonra da büyük bir merasim ile uğurlanıyorduk. Savaş gemileri ile 38 uçak bir müddet bize refakat ederek Kral'ı geçirdiler:..

[153] Resmi Merasim Programında *Berk-i Satvet* olarak geçiyor-BNŞ.

[154] Karahan, Sovyet Hariciyesi görevlilerinden olmalı; yoksa o tarihte Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Yakov Zaharoviç Souritz idi; onun halefi Lev Mihayloviç Karahan ise 1934-1937 yıllarında Ankara Mümessili olarak bulunmuştu. - BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral, sivil giyinmiş, esmer, kara bıyıklı ve karagözlü yakışıklı bir genç. Gürbüz ve çevik. Kraliçe, nazik ve güzel bir taze, bir Avrupalı gibi açık giyiniyor. Annesi Şamlı imiş. Kral Türkçe biliyor ve meramını anlatabiliyor, Kraliçe Farsça konuşuyor. Vapurda Kral ve Kraliçe samimi bir halde gazetecilerle görüşüyorlar, gülüşüyorlar , Kral Kraliçe'ye tercümanlık yapıyor, fotoğrafçılar bol bol resim çekiyorlar. Resmiyetten kaçınan Kral popüler görünmeye çalışıyor. Öğle yemeğini beraber yedik, geceyi de vapurda eğlenerek geçirdik.

19 Mayıs günü öğleden sonra geminin suvari kulesinde Kral'la beraberiz, hava güzel. Kral seyahatini ve Afganistan'ın güzelliklerini anlatıyor, denizleri olmamasından esefle bahsediyor, Atatürk'ün Milli Mücadele'deki başarısından sitayişle söz ediyor. Boğaz'a yaklaştığımızda bizim donanma ile uçaklarımız istikbale çıkmışlar, İstanbul Valisi Mithat Bey ile Kumandan General ve Donanma Kumandanı Amiral vapurumuza gelerek Kral ve Kraliçe'yi selamladılar. Bir kafile halinde Boğaz'a girdik, iki taraftaki sahillerde yığılan halkın mendil sallayışları ve tezahüratları arasında ilerliyoruz. Kral ve Kraliçe Boğaz'ın muhteşem güzelliğine olan hayranlıklarını gizleyemiyorlar. Saat 18.30'da Haydarpaşa önünde demirledik ve hususi trene geçerek Ankara'ya hareket ettik.

20 Mayıs günü sabah saat 10.30 da (11.30 olacak-B.N.Ş.) Ankara garında çok büyük ve debdebeli bir tören yapıldı. Atatürk ile Kral'ın sarmaş dolaş olması herkesi heyecanlandırmıştı...Öğle yemeğinden önce Atatürk'e giderek Kral hakkında bazı soruları cevaplandırdım. Kral ve Kraliçe bir hafta kadar Ankara'da kaldılar..."

Ayın Tarihi Geziyi Anlatıyor

Afgan Kralı'nın gelişi dolayısıyla İzmir vapurunda oldukça büyük tadilat yapılmıştı. Kamaralar çoğaltılarak bazıları genişletilmişti. Güverte kısmı kıymetli halılarla döşenmişti. Üst güvertede bir kış bahçesi meydana getirilmişti. Kral ve Kraliçe'ye ait daire, gayet ağır ipekli perdeler ve nefis tablolarla süslenmişti. Yatak ve yastıklar da tamamen kuş tüyünden yapılmıştı....

Levent Şahverdi Arşivi

Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılmakta olan Ayın Tarihi dergisi, 1928 sayısı, Amanullah Han'ın gelişi ve İzmir vapuru ile ilgili ayrıntılı bilgiler veriyor. Okuyalım:

"Afgan Kralı ve Kraliçesi Hazretlerini Sivastapal'dan İstanbul'a getirecek olan İzmir vapuru 16 Mayıs Pazartesi günü saat 11.20'de İstanbul'dan hareket etmişti. İzmir vapuruna, *Peyk-i Şevket, Berk-i Saiyet* torpitoları da refakat etmekteydi.

Saat dokuzdan itibaren Seyrisefain rıhtımı üzerinde toplanan karşılayıcılar heyeti, motorlarla İzmir vapuruna nakledilmişti.

İzmir vapuru ile Sivastopol'a gidenler, Kral Hazretlerinin mihmandarları Fahrettin Paşa ve eşi, Naci Paşa ve eşi, Kâbil Elçisi ve eşi, Büyük Millet Meclisi Daire Müdürü Cemil Bey, Protokol Genel Müdür Yardımcısı Suda Bey ve eşi, Şube Müdürlerinden Şevki Bey, Seyrisefain (Denizyolları) Genel Müdürü Sadullah Bey, İşletme Müdürü Burhanettin Bey, Bahriye Komodoru Ali Bey, Seyrisefain işçe Amiri Muzaffer Bey, Doktor Niyazi İsmet Bey, Anadolu Ajansı Müdürü Ethem Hidayet Bey ve çeşitli gazetelerin yazarları ve fotoğrafçıları idi.

Afgan Elçisi Gulam Ceylani Han ve iki Afgan subayı da İzmir vapuruyla Sivastopol'a gitmişti. Afgan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi'nin eşi Resmiye Hanımefendi ile Vali Mithat Bey ve eşi, Polis Müdürü Şerif Bey vapura gelmişler, üst güverte salonundaki kış bahçesinde bir müddet oturmuşlardı.

Kral'a ve yanındakilere ayrılacak karnaralar belirlenmiş ve yolcuların isimleri yazılı olan kartonlar kapılarına asılmıştı.

Kral ve Kraliçe Hazretleri için hazırlanan lüks kamera cidden güzel ve muhteşem olmuştu. Bu kameranın salonu da, banyo kısmı, karyolaların bulunduğu tarafı da aynı özenle düzenlenmişti. Yorgan ve yastıklar atlastandı. Girişte asılan tülün üzerine Kral'ın tuğrası bulunmaktaydı.

Bu kameranın karşısındaki lüks kamerada Kral'ın kız kardeşi misafir olmuş, Kraliçe'nin kız kardeşi Huriye Hanımefendiye de Kral'ın kamerası sırasında diğer bir kamera verilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir vapurunun yemek salonu da çok lüks bir hille gelmişti. Ortaya konulan uzun masa Kral ve Kraliçe'nin maiyetleri içindi. Kraliçe'nin resmi, Kral'ın oturacağı yerin karşısına, Kral'ın fotoğrafı da bunun karşısına konmuştu. Cumhurbaşkanı'nın iki fotoğrafı ise cepheye asılmıştı.

Üst güverte salonuna hasır takımlarından bir kış bahçesi yapılmıştı. Güvertenin etrafı kırmızı tentelerle çevrilmişti. Sigara ve saz salonu da aynı özenle döşenmiş, her tarafına gayet kıymetli halılar yayılmış ve möblelerin renk ve şekil bakımından uyumlu olmasına dikkat edilmişti.

Kral'a hediye edilmek üzere Güzel Sanatlar hocalarıyla öğrencileri, Türk minyatür sanatının güzel bir örneği niteliğinde, sanatkarane bir albüm hazırlamışlardı. Cilt, tezhip, minyatür ve genellikle süsleme sanatı bakımından nefis ve kusursuz olan bu albüm daha sonra Kral'a sunulmuştur.

İzmir vapuru ertesi gün saat 14.00'te Sivastopol'a varmış ve Cumartesi günü öğleden sonra İstanbul'a dönmüştür.

Amanullah Han vapurda gazetecileri kabul etmiştir. Afgan Elçisi Gulam Ceylani Han, gazetecileri birer birer Kral'a takdim etmiş. Kral güzel bir Türkçe ile şunları söylemiştir:

"Türk gazetecileriyle görüşmekten dolayı fevkalede memnunum, çok mütehassisim. Türk ve Afgan milletleri arasında ezeli bir kardeşlik vardır. Türkler bizim göz bebeğimizdir. Kardeş Türk memleketine seyahat ettiğimizden dolayı çok mesruruz (memnunuz). Size çok şeyler söylemek istiyorum. Fakat mazur görünüz. Türkçem o kadar iyi değil. Evvelce daha iyi konuştuğum Türkçeyi biraz unuttum. Onun için hissiyatımı hakkıyle ifade edemiyorum. Mamafih birkaç gün sonra tekrar görüşeceğiz. Sizinle tanışmış olduğumdan çok memnunum."

Kral'a Türk basını adına saygılar sunuldu ve Türkiye'de kendilerini bekleyen kardeş bir millet bulacakları söylendi.

Kral ve Kraliçe Haydarpaşa'ya Söğütlü botuyla, heyet üyeleri

Levent Şahverdi Arşivi

muşla çıkmışlardı. Konuklarımız doğruca trene binmişler ve İstanbul heyeti tarafından Gebze'ye kadar uğurlanmışlardır.[155]

Cumhuriyetin Başkenti Ankara'ya Gelen ilk Hükümdar

Afgan Kralı Amanullah Han, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Ankara'ya gelen ilk yabancı hükümdar olmuştur. Türkiye ve Atatürk bakımından bu ziyaret, çok anlamlı ve önemli bir olaydı. Çünkü Ankara başkent olalı beri, hiçbir yabacı hükümdar veya devlet başkanı Türkiye'nin yeni başkentine ayak basmamıştı. Başkent Ankara'ya ilk ziyaret şerefi Afganistan'ın genç Kralı Amanullah Han'a ait oldu. Güzel bir Mayıs gününde güzel bir olaydı bu, Türkiye'yi de Atatürk'ü de duygulandırıp mutlu etmişti.

O güne kadar hiçbir yabancı devlet başkanının Ankara'ya gelmemiş olması bir yana, Türkiye'de görevli bazı yabancı elçiler bile İstanbul'dan Ankara'ya gelmemek için ayak sürüyor, hatta başkentimizi boykot etmeye kalkışıyorlardı. İngiltere, Fransa, İtalya gibi eski düşman devletler, özellikle İngiltere, Ankara'ya karşı direnişlerini pek aşırı dereceye vardırmışlardı. Batılı Devletler, başkent değiştirmek Türkiye'nin bir iç işidir dememişler, İstanbul'un tekrar başkent yapılması için Türkiye'ye âdeta baskı yapmışlardı. Genç Cumhuriyet Hükümeti, notalarla bir "Ankara Savaşı" vermek durumunda bırakılmıştı. İngiliz diplomatları, "Ankara ancak birkaç yıl başkent kalabilir, İstanbul yine başkent olur." demişlerdi. İngiltere Büyükelçiliğinin hiçbir zaman İstanbul'dan Ankara'ya taşınmayacağını ilan etmişlerdi. Osmanlı Saltanatı geri gelirse, yani Cumhuriyet yıkılırsa başkent tekrar İstanbul'a taşınır diye ummuşlar ve bunu beklemişlerdi. İngilizler, Türkiye'de muhalefetin palazlanıp başkent konusunu gündeme getirmesini, İstanbul'un tekrar başkent yapılmasını arzulamışlar, beklemişler ve muhalifleri bu konuda yüreklendirmişlerdi. Gerçi Atatürk, Ankara karşıtlarının tümüne, boşuna umutlanmamaları mesajını vermiş, "Ankara, merkez-i hükümettir ve ebediyyen merkez-i hükümet kalacaktır" de-

[155] *Ayın Tarihi*, No. 51, Haziran 1928, s. 3367-3369

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. Ama, onun mermere kazınan bu sözlerine rağmen, 1928 yılında İngiltere hala başkent Ankara'yı boykot ediyor, İngiliz Büyükelçisi Ankara'ya gelmemek ve İstanbul'da oturmak için inatla direniyordu.[156]

İşte böyle bir zamanda, Afgan Kralı Amanullah Han başkent Ankara'ya resmi bir ziyaret yaptı. Atatürk ve Ankara pek mutlu oldu. Ankaralılar seferber oldular, başkenti güzelleştirmek, haşmetli konukları hoşnut etmek için kolları sıvadılar. Koca koca ağaçlar uzaklardan sökülüp kralın geçeceği caddelere dikildi ve başkent "bir gecede" yeşillendirildi. "Ankara Palas"ın devam etmekte olan inşaatı hızlandırıldı ve tamamlandı. Ziyaretten birkaç gün önce perdeleri takılan başkentin bu ilk modern oteli Afganlı konukların hizmetine sunuldu. Ankara Palas Oteli'nin veya Devlet Konuk Evi'nin ilk konukları Kral Amanullah Han ile Kraliçe Süreyya olmuşlardır.[157]

Afgan Kralı'nın Ankara'yı ziyareti programda özetle şöyle öngörülmüştür:

20 Mayıs 1928. Birinci Gün. Saat 11.30: Ankara istasyonuna varış.

Kral ve Kraliçe, istasyon rıhtımında Cumhurbaşkanı (Atatürk) tarafından karşılanacak. Cumhurbaşkanı'nın yanında şu zatlar bulunacak: Sağ taraflarında:Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım

[156] Bu konuda epeyce yayın yapmış, iki de kitap yayımlamıştık. Daha fazla bilgi için bkz.: Bilâl N. Şimşir, *Ankara...Ankara. Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1988; *Ankara'nın Başkent Oluşu*, Ankaralılar Vakfı Yayını, Ankara: 2001.

[157] Burada bir açıklama yapmak gerekiyor: Atatürk, Ankara istasyonunda karşıladığı Amanullah Han'ı, Ankara Palas Oteli'ne getirmiş ve birkaç dakika otelde kalmıştı. Aynı gün öğle yemeğinden sonra Amanullah Han ve Kraliçe, program gereği, Çankaya Köşkü'ne gidip Atatürk'ün ziyaretini iade etmişlerdir. Onların Çankaya'ya çıktıklarını hatırlayan Fahrettin Altay Paşa, yanlışlıkla Kral'ın Çankaya'da kendisine tahsis edilen bir köşkte kaldığını yazmıştır. (10 Yıl Savaş..., s.428) Ondan sonra bu hata başka kitaplarda da tekrarlanmıştır. (Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı idim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul: 1973, s. 330). Afgan Kralı, Çankaya Köşkü'nde Atatürk'ü ziyaret etmiş, ama orada kalmamış, Ankara Palas Oteli'nde kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa (Özalp), Başvekil İsmet Paşa (İnönü), Hükümet üyeleri, TBMM Başkan Vekilleri, CHP Genel Sekreteri; sol taraflarında: Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Yüksek Askeri Şura üyeleri, Genelkurmay İkinci Başkanı ve Yardımcısı, Kara, Deniz, Hava Müsteşarları, Müsteşar Yardımcısı, Genel Sekreterler, Başyaverler, Muhafız Kıtaları Kumandanı, Özel Kalem Müdürleri, Yaverler. istasyonda askeri resm-i selam ifa edilecek ve askeri kıtalara dikey olarak şu kimseler dizilecekler: Yargıtay Başkanı, Başsavcı, Danıştay Başkanı, Sayıştay Başkanı, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı, Bakanlık Müsteşarları.

Saat 11.45: Cumhurbaşkanı ile Kral ve Kraliçe ve maiyetlerinden sekiz kişi, istasyon binasından çıkacaklar ve istasyon meydanında beklemekte olan Ankara Valisi ile Belediye Başkanı, Belediye Meclisinden bir heyet, Emniyet Genel Müdürü, Jandarma Kumandanı ve Polis Müdürü tarafından karşılanacaklardır. Belediye Başkanı "hoş geldiniz" diye kısa bir konuşma yapacak ve Kraliçe'ye bir demet çiçek sunacaktır.

Saat 12: Otomobillere binilip Kral'ın ikametine ayrılan "Ankara Palas" otelinde gidilecek.

Saat 12.10: Kral ve Kraliçe ile Cumhurbaşkanı otele varacaklar ve Protokol Genel Müdürü tarafından dairelerine kadar götürüleceker ve biraz dinlendikten sonra döneceklerdir.[158]

Saat 13 - 14.30: Kral ve Kraliçe ile maiyetlerinin özel öğle yemeği.

Saat 15.30: Kral ve Kraliçe Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne gidip iadei ziyarette bulunacaklar. Yanlarındaki diğer otomobillerde Prenses Nurissırac ve Huriye Tarzi Hanım, Musahibi Serdar Hasan Han, Başkatipleri Serdar Ali Gulam Sıddık Han, Elçi Gulam Ceylani ve eşi ile mihmandarları bulunacaktır. Köşk'e varışlarında askeri törenle karşılanacaklardır....

[158] Arşiv dosyalarında ve basılı programda, Afgan Kralı ve Kraliçesi'nin ikametine Ankara Palas Oteli'nin tahsis edildiği ve konukların orada ikamet ettikleri açıkça belirtilmiştir. Kral, Çankaya'da bir villada kısa süre istirahat etmiş, fakat sürekli Ankara Palas'ta kalmıştır.- BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 17: Cumhurbaşkanının uygun göreceği biçimde hareket edilecektir.

Saat 18: Kral, ikametgahlarında (Ankara Palas'ta) TBMM Başkanı ile Başbakanı, Genelkurmay Başkanını ve Dışişleri Bakanını kabul edecek.

Saat 20.30: Kral ve Kraliçe şerefine Cumhurbaşkanı tarafından yüz kişilik bir ziyafet verilecek. Ziyafette Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başvekil, Hükümet üyeleri, Divanı Riyaset, Parti Genel Sekreteri, askeri ve mülki erkan hazır bulunacaklar. Cumhurbaşkanı bir nutuk söyleyecek ve Kral buna karşılık verecek....

Ankara ziyaretinin birinci günü böyle tamamlanıyor. Ayın Tarihi bu ilk günü şöyle anlatıyor:[159]

[159] *Ayın Tarihi*, No. 51, Haziran 1928, s. 3369-3373

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve Afganistan Kralı Amanullah Han (Mayıs 1928)

Levent Şahverdi Arşivi

20 Mayıs 1928 Pazar. Ziyaretin ilk Günü

İstasyonda bekleyiş:

Ankara şehri en güzel günü yaşıyor. istasyon caddesinden geçen herkes iki sıra duran Mehmetçiklerin sert fakat sevimli bakışlarıyla karşılaşıyor... İstasyon meydanında al atların üzerlerinde birer heykel gibi duran mızraklı süvariler var. istasyon kapısının önünde silindir şapkalı protokol görevlileri zarif cümlelerle düzeni sağlamaya çalışıyorlar.

Saat on bire doğru Meclis Başkanı, Başkan Vekilleri, Hükümet üyeleri, büyük üniformalarıyla askeri erkan, hükümet erkanı birer birer gelmeye başlıyorlar. Herkes programda gösterilmiş yerlerini alıyor. Bakanlar geldikçe protokolcülerin yardımıyla yerlerine geçiriliyorlar. Meclisin sevimli başkanı ve biraz sonra güleç ve neşeli İsmet Paşa geliyor. Nihayet on bir buçuga doğru Gazi Hazretleri istasyonun arka kapısından görünüyor. Askeribirlikler selam duruyor. Bando ve muzika selam havası çalıyor. Şehrin üzerinde uçaklar dolaşıyor.

Konuklar Ankara'da:

Nihayet saat on bir buçuğa doğru bir düdük sesi, aylardan beri beklediğimiz aziz misafirlerimizin gelişini bildiriyor. Defneler arasındaki Türk ve Afgan bayrağı ile süslenmiş lokomotif uzaktan bir müjdeci gibi görünüyor.

Herkes arka vagonun penceresine bakıyor ve misafirlerimizi bir an evvel görebilmek arzusunu hissediyor. Tren duruyor.

Vagonun balkonunda Kral Hazretleri üniformasıyla, Kraliçe sade fakat zarif bir manto giymiş olarak göründüler. Kral ve Kraliçe Hazretlerinin arkasında üniformalı Afgan erkanı.

Takdim töreni:

Gazi Hazretleri iki adım ilerleyerek, kardeş misafirini, Türkiye'nin büyük misafirini başıyla selamlıyor.

Amanullah Hazretleri resmi selamı ifadan sonra elini Gazi Hazretlerine veriyor ve kalpten gelen bir arzuyla iki el sıkışıyor ve nihayet

Levent Şahverdi Arşivi

iki Devlet Reisi ruhlarında toplanan muhabbet ve samimiyeti büsbütün canlandırıyorlar. Gazi Hazretleri ile Amanullah Han Hazretleri kucaklaşıyorlar. Kral Hazretleri sağında duran Kraliçe'yi Gazi Hazretlerine takdim ediyor ve Gazi Hazretleri Kraliçe'nin elini sıkıyor. istasyonda iki dost ve kardeş memleketin reislerinin karşılaştıkları en canlı an.

Gazi kısa cümlelerle misafirlerine "hoş geldiniz" diyor ve seyahatlerinin iyi geçip geçmediğini soruyor. Sonra tanıştırma merasimi başlıyor. Önce Kral, yanındakileri Gazi'ye tanıştırıyor. Sonra Gazi, Meclis Başkanı Kazım Paşa'dan başlayarak Başvekili, vekilleri, askeri erkanı Kral'a birer birer takdim ediyor. Kral Amanullah Han, Kâbil eski Elçisi Fahrettin Paşa'yı görünce iltifatla kucaklıyor.

Cumhurbaşkanı ile Kral askeri kıtanın önünden geçiyorlar. Kahraman Mehmetçik, sert ve kısa emir karşısında aziz ve büyük misafire resmi tazim görevini yerine getiriyor. istasyon kapısının sağında bulunan Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkanları ve Bakanlık Müsteşarları Gazi tarafından Kral'a takdim ediliyorlar.

Belediye Başkanı'nın söylevi:

İstasyon kapısının tam karşısında Ankara Valisi Vehbi, Belediye Başkanı Asaf, Emniyet Genel Müdürü Rafet, Polis Müdürü Dilaver, Jandarma Alay Kumandanı Tahsin Beyler Kral'a takdim edildikten sonra Belediye Başkanı Asaf Bey, iki adım ilerleyerek, şunları söyledi:

"Dost ve kardeş milletin Alişan Hükümdarına Ankara şehrine şeref kudumu anında Ankara halki ve şehri namına beyanı hoş amedi ve arzı tazimat eylemek gibi şerefli bir vazifenin acizlerine tevecüh eylemesinden dolayı bahtiyarım."

Kral'ın cevabı:

Amanullah Han, Belediye Başkanı'na, "Sevdiğim bir millet arasında kendimi gördüğümden dolayı mesudum. Ankara halkına teşekkür, hürmet ve selam ederim" diye Türkçe olarak karşılık verdi.

Bu söylevlerden sonra Belediye Bakanı Asaf Bey, Kraliçe'ye zarif bir buket sundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Palas'ta:

Protokol görevlileri ilerde duran otomobillere işaret veriyor. Bir yanında Kral'ın, diğer yanında Cumhurbaşkanı'nın küçük bayrakları bulunan üstü açık lüks otomobil geliyor. Gazi, konuğu Amanullah Han'ı otomobile bindiriyor, Kraliçe'nin de binmesini bekliyor, sonra kendisi de binip Kral'ın sol tarafına oturuyor. Otomobiller, Ankara Palas'a hareket ediyorlar.

Ankara Palas önünde halk, dost ülkenin kralını görmek ve alkışlamak için toplanmış. Otomobiller geçtikçe alkışlar yükseliyor. Amanullah Han halkı selamlıyor. Kral ve Gazi, Kraliçe ve maiyetleri otele giriyorlar. Gazi, misafirlerini dairelerine kadar götürüyor ve salonda beş dakika kadar birlikte oturduktan sonra, dinlenmeleri için misafirlerini bırakıp Çankaya'ya dönüyor.

Bu sırada caddede halkın alkışları dinmiyor, dakikalar geçtikçe yükseliyordu. Bunun üzerine Kral, otelin büyük balkonuna çıkarak, kendisini kalpten kopan bir muhabbet ve samimiyetle alkışlayan halkı selamlıyor. Fakat Amanullah Han'ın her selamına halkın dakikalarca süren alkışları üzerine Kral, içeri girerek az sonra Kraliçe ile birlikte balkanda görünüyor ve halkı selamlıyor.

Çankaya'da:

Kral ve Kraliçe, otelde özel surette öğle yemeği yedikten sonra, saat 15.30'da, maiyetleriyle birlikte otelden ayrılıp Çankaya'ya gidiyor ve Gazi Hazretlerine iadei ziyarette bulunuyorlar. Muhafız bölüğünden bir süvari kıtası da otomobillerin önünde gidiyor. Kral'ın otomobilinde Kraliçe ile Afgan Elçisi Gulam Geylani Han bulunuyor. Kral ve Kraliçe, yolların iki tarafına toplanmış halkın selamına hoşnutlukla karşılık veriyorlar ve özellikle çocukların şapkalarını çıkararak içtenlikle selamlamalarına çok duygulanıyorlar. Böylece Çankaya köşküne varıyorlar.

TBMM'de:

Çankaya Köşkü'nde bir buçuk saat kadar kalan Kral ve Kraliçe, saat 17.00'de, Cumhurbaşkanı ile birlikte oradan çıkıp Türkiye Büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Millet Meclisi'ne gidiyorlar. Cumhurbaşkanı Locası ile yandaki Elçiler Locası misafirlere tahsis ediliyor. Bu sırada Meclis uluslararası rakamların kabulüyle ilgili yasa tasarısını görüşüyor. Birçok mebus söz alıp görüşlerini açıklıyor. Kral ve Kraliçe ilgiyle izliyorlar. Gazi onlara açıklamalar yapıyor. Görüşmeler tamamlanıyor ve uluslararası rakamların alınmasıyla ilgili yasa alkışlarla kabul ediliyor.

Ondan sonra Mecliste gazilere ve şehit yakınlarına istiklâl madalyaları verilmesi töreni başlıyor. Meclis Başkanı Kazım Paşa, Başkanlık makamını vekillerinden Rafet Beye bırakıyor, kendisi madalya takmaya koyuluyor. Karahisar Mebusu Ruşen Eşref (Ünaydın) katiplik yapıyor. Kral ve Kraliçe, Cumhurbaşkanı'yla birlikte bu töreni de izliyorlar. Madalya almak üzere kürsüye çıkan şehit anası ihtiyar bir kadın Afgan Kraliçesi'nin özellikle dikkatini çekiyor. Bu kadıncağız şehit Mülazım Murtaza Efendinin annesi Dürriye Hanımdır. Eski tarz başını örtmüş, evladının vatana borçlu olduğu vazifesini yaparken şehit düştüğünü biliyor ve gururla kürsüye yaklaşıyor. Mebuslarla birlikte Kral ve Kraliçe de bu şehit anasını sürekli alkışlıyorlar. Madalya töreni saat 18.30'da sona eriyor. Kral ve Kraliçe, localarından ayrılırken milletvekillerini başlarıyla selamlıyorlar.

Otelin önünde resmigeçit töreni:

Meclisteki törenden sonra misafirler ve Gazi, Cumhurbaşkanı salonuna geçtiler ve salonun önündeki balkana çıkıyorlar. Saat akşam yediye geliyor. Güneş çekilmiş. Ortalık serinlemeye başlamıştır. Gazi, balkondan misafirlerine Ankara'nın etrafını gösteriyor, bazı şeyler anlatıyor, belki başkentin geleceği hakkındaki görüşlerini konuklarıyla paylaşıyor.

Tam bu sırada ortalıkta bir hareket görülüyor. Başlarında Ordu Müfettişi Ali Said ve Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü Paşalar olduğu halde, göğüslerini savaş meydanlarında kazandıkları madalyalarla, istiklâl Madalyalarıyla süslemiş olan istiklâl Harbi kahramanlarının, Muhafız Birliklerinin, öğrencilerin ve izcilerin geçit resmi başlıyor. Kral önünden geçen kahramanları selamlıyor ve geçit resmini büyük bir ilgiyle izliyor. Kraliçe düzgün adımlarla geçen okul çocuklarını elini kaldırarak sevgiyle selamlıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Geçit töreni bitince Gazi ve misafirler, istiklâl Marşı nameleri arasında Meclis binasından ayrılıyorlar. Kral ve Kraliçe, her tarafı elektrik ışıklarıyla donatılmış olan otellerine geçiyorlar, Gazi de Çankaya Köşkü'ne dönüyor. Bir saat kadar sonra, Cumhurbaşkanın konukları onuruna vereceği resmi yemekte tekrar bir araya geleceklerdir.

Atatürk'ün, 20 Mayıs 1928 Akşamı Afgan Kralı ve Kraliçesi Onuruna Verdiği Ziyafette Yaptığı Konuşma

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 20 Mayıs 1928 akşamı saat 20.30'da, Afganistan Kralı Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya onuruna yüz kişilik bir ziyafet verdi. Ziyafette Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başbakan, Hükümet Üyeleri, Riyaset Divanı, Halk Partisi Genel Sekreteri, askerive mülki erkan hazır bulundu.

Bu yemekte Atatürk aşağıdaki konuşmayı yaptı:

Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, Zatı Hükümdarilerini ve Kraliçe Hazretlerini Türkiye'de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz.

Kâbil'den hareket buyurulduğu günden beri, seyahatı hükümdarileri safahatını, büyük alaka ve iftiharla takip ediyor ve umumi bir iştiyak ve tahassürle memleketimizi teşriflerine intizar ediyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve kıymettar şahıslarında temsil eden, biraderi hassım Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini Hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Türk devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım.

Huzzarı kiram;

Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabıtaları pek kadimdir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedi hatıralarıyla doludur.

İki kadim ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizler, medan

Levent Şahverdi Arşivi

intibah olan o sahifeleri, büyük alaka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir. Tarihin o layemut mazbutatı; bize kardeş hislerini ve rabıtaları, kıymetli bir miras-ı müşterek olarak bırakmış olan, Afganlı ve Türk babalarımızın bugünkü siyasi hudutlarımızın haricindeki sahalarda dahi, devletler kurmakta yekdiğerine halef ve selef olduklarını göstermektedir.

İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine batıralar ve ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdırlar.

Aziz dostumuz Kral Hazretleri!

Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşahebetleri vardır. Zatı Hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklâl için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pişi enzarında, istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk.

Size ve bize çektirilen bunca alam-ı istiraptan bahse hacet yoktur. Yalnız istiklâl ve hürriyet aşıkı milletler için, o ıstırap anları, o ıstırap sebepleri, o ıstırap amilleri, teyakkuz ve intibah medarı olmak üzere daima tahattur olunmalıdır.

İstiklal ve hürriyetlerini her ne bahasına ve her ne muKâbilinde olursa olsun, ihlal ve takyide asla müsamaha etmemek, istiklâl ve hürriyetlerini bütün manasiyle masun bulundurmak ve bunun için icap ederse, son ferdinin son damla kanını akıtarak tarihini şanlı misal ile tezyin etmek; işte istiklâl ve hürriyetin hakiki mahiyetini, şamil manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip... Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakarliği, her an, ifaya müheyya ve kadir bulunan milletlerdir ki, mütemadiyen beşeriyetin hürmet ve riayetine layık bir heyeti içtimaiye olarak mütalaa olunabilir. Afgan milleti ve Türk milleti, bu iki kardeş millet, bu prensibin hakiki salikleri olduklarını fiilen ispat ettiler.

Afgan milleti ile Türk milletinin tarihi olan uhuvvet rabıtalarını tarsin ve teyid eden başlıca amili de, her iki milletin, şerefli mevcudiyet-

Levent Şahverdi Arşivi

leri ve ali mefkureleri için, istiklâl ve hürriyet prensibine, aynı kuvvet ve imanla rılmalarında aramalıdır.

İstiklal ve itibarını cihana tantımak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adtmlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır. Gerçi bir heyeti içtimaiyenin zamanla kökleşmiş, örf ve adet, hissiyat ve telakkiyatı mühimdir. Bu itibarla, içtimal heyetıer, müteşebbis fertler üzerinde, âdeta amir ve hakim tesir icra ederler. Fakat, fitri istidat ve liyakati, inkişaf ve itilaya mazhar olmuş milletler; medeniyetin bugünkü terakkilerinden feyiz ve ilham almış münevver evlatları saika ve delaletlerile, mazide fevt ettikleri fırsatların tevlid ettiği teehhüratı telati çaresi bulmakta gecikmezler. Bu hususta heyeti içtimaiyeye hüsnü delaletin müessir ve müsmir olduğuna da şüphe yoktur.

Muhterem Kral Hazretleri!

Bu münasebetle, pek ziyade haz ve takdirle takip ve müşahede etmekte olduğum bir hakikati arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Zatı Hükümdarileri, asli Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize istiklâl-i tam kazandırmakla iktifa etmediniz. O güzel ve teyyaz memleketinizde zamanın yıktığı mamureleri, bugünün terakkiyatile mütenasip bir surette, ihya ve ilaya başladınlz. Devletinizin teşkilatını tanzim ettiniz. Cesur ve kahraman ordunuzu yeniden tensik ve tarsin buyurdunuz. Maarif işlerinde mühim hatveler attınız. İçtimal hayatta, mahsus hamleler gösterdiniz. Bütün bu şuurlu ve ruhlu icraat ve faaliyet ülkenizin ve milletinizin mamuriyet ve medeniyet sahasında, layık olduğu yüksek mevkie suud zamanının gecikmeyeceğini zamindir.

Kral Hazretleri!

Medeni ve teceddütkarane ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükun istilzam ettiğini takdir ve buna mazhariyetinizi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin siyasi şeraiti mühim, ciddi ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin, içinde bulunulan şerait ve ahval ne olursa olsun; bir an nazan dikkatten dur tutulmamasını amirdir . Hatta vehim ve vesveseyle!

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat, derakip beyan etmeliyim ki, Afganistan'ın Hindikuş'u ile çetin ve sert tabiati ve Afgan milletinin müspet zeka, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan devletinin mümtaz Hükümdarının yüksek şahsiyeti, her türlü ihtimalin karşısında katiyet ve kudretle yükselen bir abidedir. Biz bunu biliyor ve kalbi hislerle takdir ediyoruz.

Sizi ve milletinizi cidden seven Türk milletinin Reisi olarak, samimen arz edeyim ki, Afganistan'ın maddi ve manevi terakki ve tealisi yolunda teşebbüslerinizin, az zamanda husul-pezir olduğunu görmek, bizim ahassı amalımızdır. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız katidir. Bu hususta, bir kardeş millete, tabiaten tevecüh eden vazife ve mükellefiyetleri, Türk devleti, istitaatı dairesinde ifaya şitaban olmaktadır.

Afganistan'ın kıymetli Hükümdarı Amanullah Hazretleri,

İstikbalin yüksek ufuklarından tulua başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin taliidir! Bu taliin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların pişvalarının ihtimam ve fedakarlığına vabestedir.

Afgan devletinin ve zikudret Hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin talii tealisi parlak olsun!.."[160]

Bu tarihi konuşma üzerinde dikkatle durmak., Atatürk'ün söyledikleri üzerinde tekrar düşünmek gerekir. İlerde bu konuşmaya yeniden döneceğiz. Şimdi, Atatürk'ün o konuşmasına karşılık olarak, Amanullah Han'ın aynı ziyafette yaptığı konuşmayı okuyalım.

Ziyafette Afgan Kralı Amanullah'ın Atatürk'e Cevabı

Aziz ve Alicenab Kardeşim,

Aziz Türkiye toprağına muvasalat ve mümtaz zatının ve biraderimiz Türk milletile vukua gelen mülakat münasebetile duymakta olduğum

[160] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, ss. 3374-3376; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*, Ankara: 1959, s. 248-251.

Levent Şahverdi Arşivi

nihayetsiz kalbi sürurumu zaptedemiyorum. İşte bu benim temsil ettiğim Afgan Milletinin biraderane ihsasatıdır. Çünkü kadim alakalar, adat ve etvarın tevafuk-u seyrin tekamülü bu iki şeci ve fedakar milletin ruhi ve kalbi rabıtalarını birbirine o kadar merbut kılmıştır ki, eğer bunları bu ruha ve aynı hissiyatı mihribananeye malik iki cisme teşbiye etsek mevzudan hariç bir şey söylemiş olmayız. Tabiat dahi bu iki milletin yeni hayatının tarihini bir zamanda başlatıyor. Yani Afgan Milleti şerefli bir hayat istihsal etmek için benim emrim altında müttehid-ül kame olarak mesai ibrazına başladığı zaman, necib Türk milleti dahi bir güzide ve dana Zatınızın rehnümalığiyle hukuk-u meşruasını istirdat için merdane mücahedeye kıyam etmiş idi. Vukubulan milli mesai hiçbir asırda neticesiz kalmadığı gibi bu iki gayyur milletin mücahedeleri de menfaatle dolu neticeler intac eyledi ve bu iki millet mevcudiyetlerini ve yaşamak haklarını medeni dünya muvacehesinde isbata muvaffak oldular. Biz iki birader ve refik-i mesaiyiz ve bu iki kardeş milletin mukadderat-ı atiye setinesini idare ve memleketlerimizde asr-ı hazır terakkiyatını istihsal için müşterek makasıdı ve vezayif sahibiyiz. Afgan Milleti kendisine biraderlik noktai nazarından tevecüh eden vazifelerin ifasına istitatı derecesinde müheyyadır.

Muhterem Reis Hazretleri!

Aziz Türkiye'nin faaliyet ve kudret numunesi olan Zatı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hasıl eyilediği bugünkü terakkiyatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar ile dolu gözler ile görmekteyiz. Necib Türk milletinin terakki ve teali yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan milleti müftehir olmaktadır. Biz Zatı Alinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığınızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milletin saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzu imtinan ve şükran ile dolu bir göz ile görüyoruz. Ben kati bir itminan ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegane amili bildiğim cihetle Zatı biraderimize karşı büyük bir hissi muhabbet ve halel-i napezir bir imtinan duymaktayım.

Türk Milletinin Kıymetli Kumandanı Reis Hazretleri,

Levent Şahverdi Arşivi

Ben ve Kraliçe, benim ile aziz milletim hakkında derin biraderlik hissiyatını ve Türk milletinin lütfunu gösteren Zatı Alinizin samimiyet ile dolu sözlerinizden ve hidematı milliyeme taaluk eden takdiratınızdan dolayı teşekküratı kalbiyemizi tecdid eder ve aziz Türk milletinin terakki ve tealisini ve Türkiye'nin yegane nacisi olan Zatı Devletinizin ömür ve atiyetinin devamını temenni eylerim. "[161]

Atatürk'ün Konuşması Hakkında Yorumlar

Atatürk'ün ve Amanullah Han'ın 20 Mayıs 1928 akşamı resmi yemekte yapmış oldukları konuşmalar Fransızcaya çevrilip yabancı elçiliklere ve basına da verilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, 22 Mayıs günü bu çevirileri Londra'ya gönderirken Atatürk'ün konuşması hakkında bazı yorumlarda da bulundu. Özetle şunları söylemiştir:[162]

"Gazi'nin konuşması, kardeş millet yararına bazı ilkeleri içereceği, bu nedenle Gazi'nin buna özellikle önem verdiği bir süredir söyleniyordu.

Konuşmada, kanının son damlasına kadar bağımsızlığını savunması gerektiği Afganistan'a hatırlatılıyor. Kral'a da, terakki yolunda Gazi'nin cesareti ve kararlılığı ile yürümesi salık veriliyor. Ancak Mustafa Kemal, Türk ve Afgan kardeşliğini vurgularken, Afganistan'ın Asya, Türkiye'nin ise Avrupa olduğu gerçeğini de belirtme gereğini duyuyor.

Konuşmasında Afganistan'a doğrudan yapılacak yardımlara da değinen Gazi, ancak bu yardımların, Türkiye'nin "imkanları ölçüsünde" (istitaatı dairesinde) olacağını belirterek, sınırlandırılmasına da özen gösteriyor.

Cumhurbaşkanı, Afganistan'ın coğrafi durumuna ve dolayısıyla ülkenin ciddi ve nazik siyasi şartlarına imada bulunuyor ve açıkça Hindi-

[161] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, s. 3376; Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 34-35

[162] F.O. 424/268, p. 95, No. 67'den Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

kuş'tan söz ediyor. Buna bakarak konuşması İngiltere aleyhtan bir tonda imiş gibi görülebilir. Ankara'daki Rus Büyükelçisi Bay Suritz belki bunu böyle okuyup keyiflenecektir, ama ben böyle bir yoruma katılamam. Gazi, Afganistan'ın iki büyük ve güçlü devlet arasında zor bir yolda olduğunu söylemek istemiştir. "Bana bakınız. Hür ve bağımsız olmak istiyorsanız, bunu konuşmak işe yaramaz, benim gibi yapmanız, bağımsızlık için savaşmanız gerekir" demeye getirmiştir. Gerek Mısır'ın, gerek Afganistan'ın önündeki engel İngiltere'dir, ama bunun sorumlusu Gazi değildir. Bu durum Gazi'nin İngiltere ile ilişkilerini de etkilemez. Çünkü o, İngiltere ile olan kendi zorluklarını halletmiştir.

Gazi'nin İngiltere yanlısı olduğunu söylemek istemiyorum. Ama bugün onun İngiltere ve Batılı Devletler ile mümkünse yakınlaşmaya çalıştığı kanısındayım.

Tarih araştırmacıları için şu nokta da ilginç olabilir: Gazi'nin ve Amanullah'ın konuşmalarında İslâm kelimesi bir defa bile geçmiyor."

İngiliz Büyükelçisi'nin değindiği noktalar bunlardır. Biz de birkaç noktaya değinelim.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyetinin başkenti Ankara'da ilk defa bir hükümdar ağırlamaktan mutlu olmuştur. Bunu açıkça belirtiyor: "Birader-i hassım Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Türk devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım" diyor.

Bu sözlerde dosta düşmana bir mesaj vardır sanki. Başkent Ankara'yı boykot edenler, Türkiye başkentinin bir gün yine İstanbul'a taşınabileceğini hayal edenler, hatta "Ankara'nın nesini seversin?- İstanbul'a gitmesini" diye tatsız espri yapanlar görsünlerdi. İşte, Türkiye Cumhurbaşkanı, Cumhuriyetin başkenti Ankara'da bir Kral ağırlıyordu artık. Ankara'nın başkentlik statüsü, bir devlet ziyaretiyle de pekiştiriliyor, vurgulanıyordu. İstanbul'dan Ankara'ya gelmemek, Türkiye'nin yeni başkentinde oturmamak için direnen İngiliz Büyükelçisinin oyunu bozulmuştu. İngilizin horlamaya kalkıştığı Ankara'yı bir kral şereflendiriyordu. Bu bir başlangıçtı, bunun arkası gelecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah Han, Aralık 1927'de uzun bir dış geziye çıkmış, Mısır'dan başlayarak sırasıyla Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı dolaşmıştı. Altı aydan beri Afganistan'dan uzaktaydı ve nihayet Rusya'dan sonra Türkiye'ye gelmişti. Türkiye, gezisinin son durağıydı.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra hiç yurt dışına çıkmamış, dokuz yıl boyunca Ankara'dan İstanbul'a bile gitmemiş olan Atatürk, Afgan Kralı'nın aylar süren bu dış gezisini uzaktan uzağa merakla ve herhalde kaygıyla izlemiştir. Konuşmasında, Kral'ın uzun seyahatinin her safhasını "büyük alaka ve iftiharla takip ediyor idik" diyor ve Kral'ı sabırsızlıkla Türkiye'ye beklediklerini söylüyor. Konuşmasının ilerisinde Amanullah Han'ı açıkça uyarmaktan geri kalmıyor. "Devletinizin siyasi şartları önemlidir, ciddidir ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin... bir an bile gözden uzak tutulmamasını amirdir" diyor. "Hatta vehim ve vesveseyle!" diye vurguluyor. Bir hükümdara bundan daha açık uyarı olamaz.

Atatürk, Amanullah Han'ın pek yakında devrilebileceğini sanki sezmiştir. Onu uyarmayı âdeta görev bilmiştir . Tarihi hatırlatmıştır. Afganistan Afganistan olalı beri kaç emirin devrildiğini, kaçının öldürüldüğünü hatırlatmak istemiştir. Sanki şöyle demek istiyor gibidir: "Aziz Kardeşim, nedir bu tedbirsizlik? Nedir bu gamsızlık? Almışsın aileni yanına, ülkeden ülkeye dolaşıp duruyorsun. Arkana baktığın yok. Oysa Afganistan'ın durumu pek naziktir. Bunu bir an bile aklından çıkarma. Hatta kuruntulu, kuşkulu ol, ama tedbirsiz olma. Daha dün çadırında kurşunlanmış olan öz babanı hatırla, Afganistan tarihini hatırla..."

Atatürk, Amanullah Han'ın Afganistan'da gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri "pek ziyade haz ve takdirle" izlediğini söylüyor. Ancak, Afgan toplumunun tutucu özelliğine de Kral'ın dikkatini çekiyor. Afganistan, Türkiye'ye pek benzemiyordu, aynı evrimi yaşamamıştı. Türkiye, cumhuriyete gelinceye kadar neler neler görüp geçirmişti? Nizam-ı Cedit, Tanzimat, Islahat, Birinci Meşrutiyet, ikinci Meşrutiyet ve nihayet "Anadolu ihtilali." Afganistan tarihinde ise bu devreler, bu evreler ve onların bıraktığı kurumlar, tecrübeler, birikimler ve ha-

Levent Şahverdi Arşivi

turalar hemen hiç yok gibiydi. İpekyolu kervanlarından bu yana sanki içine kapanıp kalmış bir ülke gibiydi Afganistan ve Afgan toplumlarda kökleşmiş örf ve adetler, hassasiyetler vardı. Atatürk, bunların önemli olduğunu, gözden kaçırılmaması gerektiğini söylüyor. O kadar ki bu örf ve adetler, girişken insanların önünü kesebilir, hatta onlara hükmedebilirdi. Amanullah Han da girişken bir kraldı, reform yanlısıydı. Ama ve lakin dikkatli olmak durumundaydı, yoksa o kökleşmiş örf ve adetler, o hassasiyetler ciddisorun yaratabilirdi. Fakat toplumun aydın evlatları da vardı. Onların yardımıyla topluma doğru yolu göstermek, iyi önderlik etmek etkili ve verimli olabilirdi. Tarihi çok iyi bilen Atatürk, Amanullah Han'a "dikkatli ol" diye öğüt verirken, kim bilir belki Kabakçı Mustafaları ve reform yüzünden tahtını, hayatını yitirmiş olan Osmanlı padişahlarının kaderlerini gözünün önüne getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve Afgan Kralı Amanullah Han
Amanullah Han Mayıs 1928'de Türkiye'yi ziyaret etti ve Atatürk'ün misafiri oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Amanullah Han'ın ziyareti için iyi hazırlanmış, Afganistan tarihini de incelemiştir. Konuşmasında Türk-Afgan ilişkileri tarihine, Türk ve Afgan halklarının geçmişteki ilişkilerine genişçe yer veriyor. Doğru tespitler, yerinde değerlendirmeler yapıyor. Tarihçilerin bu değerlendirmeler üzerine eğilmeleri ve bunları derinleştirmeleri yararlı olur.

Atatürk tarihi doğru olarak değerlendirdiği gibi geleceği de açık seçik görmektedir. Ufkun ötesini görmektedir. Konuşmasının sonunda, "Geleceğin yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, yüzyıllardan beri çile çeken ulusların talihidir!" diyor. Sömürgecilerin boyunduruğu altında ezilen Asya ve Afrika halklarının yakın bir gelecekte hür ve bağımsız olacaklarını müjdeliyor. Doğmakta olan bu güneşin artık bir daha kara bulutlara bürünmemesi milletlerin ve onların önderlerinin fedakarlığına bağlı olduğunu da belirtiyor. Yani hürriyet verilmez, alınır; bağımsızlık verilmez, alınır, demek istiyor.

Atatürk'ün bu konuşması, bütünüyle iyi hazırlanmış, güçlü ve değerli bir tarihî belgedir. Ancak dili oldukça eskidir.

Ankara'da Kral ve Kraliçeli Bir Hafta

21 Mayıs 1928 Pazartesi. Ziyaretin ikinci günü. Askeri üniformasını giymiş olan Afgan Kralı Amanullah Han, saat 11.30'da, mihmandarları Fahrettin ve Naci Paşalarla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisine geliyor ve tören salonunda, Türkiye'de görevli yabancı elçileri ve maslahatgüzarları kabul ediyor. Resmî kabul bitince Kral, maiyetiyle birlikte oteline dönüyor.

O gün saat 13.00'te Kral ve Kraliçe ile maiyetlerini taşıyan otomobiller, mızraklı süvarilerin arasında Çankaya'da, Başvekil İsmet Paşa'nın konağına gidiyorlar. Konağın kapısında karşılanıyorlar. İsmet Paşa, Kral ve Kraliçe onuruna konağında özel bir öğle yemeği veriyor. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal, TBMM Başkanı Kazım Paşa ve eşi, Cevriye Tarzî Hanım da yemeğe katılıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 16.00'da Cumhurbaşkanı ve konuklar, konaktan çıkıp yarış yerine gidiyorlar. Tribünleri doldurmuş olan halk Cumhurbaşkanı ile Afgan Kralı'nın geldiğini görünce heyecanlanıyor ve daha Afgan marşı çalmaya başlamadan ayağa fırlıyor. Önce Kraliçe, ardından Kral ve Cumhurbaşkanı özel tribünlere geçiyor ve halkla birlikte neşeyle at yarışlarını seyrediyorlar.

At yarışlarından sonra otellerine dönen Kral ve Kraliçe akşama kadar orada kalıyorlar. Saat 20.30'da Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Bey (Aras) Kral ve Kraliçe onuruna büyük bir ziyafet veriyor. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal, Kordiplomatik ve Kral'ın maiyetinden şu kimseler ziyafette hazır bulunuyorlar: Prenses Nurissırac, Huriye Tarzi, Musahibi Serdar Mahmud Han, Serdar Gulam Sıddık Han, Veziri Derbar Mahmud Yakub Han, Musahip Abdüllahad Han, Roma Elçisi Ali Mahmud Han, Harbiye Nezareti Müsteşarı Birinci Ferik Serdar Ali Habibullah Han, Kral'ın Özel Doktoru Rıfkı Bey, Hariciye Vezareti Özel Kalem Müdürü Mehmet Emin Han, Hariciye Vezareti Şubei İslâmiye Müdürü Yahya Han ve Ahmed Aziz Efendi.

Türk tarafından şu yüksek zevat ziyafete katılıyor: TBMM Başkanı Kazım Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Parti Genel Sekreteri Saffet, Parti Grup Başkan Vekilleri Kütahya Mebusu Recep ve Ali Beyler, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet (Bayur), Mihmandar Birinci Ferik Fahrettin, Ferik Naci Paşalar, eski Moskova Büyükelçisi Diyarbakır Mebusu Zekai Bey, Siirt Mebusu Mahmud, İstanbul Mebusu Tevfik Kamil, Sinop Mebusu Yusuf Kemal, Tokat Mebusu ve eski Dışişleri Müsteşarı Şevki, Antalya Mebusu Cemal, Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü, Bolu Mebusu Abbas, Kâbil Elçisi Nebil, Dışişleri Müsteşarı Enis, Protokol Genel Müdürü Safveti Ziya, Doktor Niyazi İsmet, Başyaver Rasuhi, Muhafız Kıtaları Kumandanı İsmail Hakkı Beyler.

Kordiplomatikten de Rus, Alman, İtalyan, Macar, İsveç, Danimarka, Arnavutluk, Çekoslovakya Elçileri eşli olarak; İngiliz, Amerikan, Romanya, Bulgar, Hollanda, Belçika, Yunan, İspanya Elçileri de eşsiz olarak yemeğe katılıyorlar. Japon, Irak, Polonya, Avusturya, Fransa ve Mısır Maslahatgüzarları da davette hazır bulunuyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 20.30'dan 22.30'a kadar süren yemeği bir suare izliyor. Cumhurbaşkanlığı Musiki Heyeti tarafından 150 kişilik bir konser veriliyor.

22 Mayıs 1928 Salı: Ziyaretin üçüncü günü. Sabah saat 11.00'de Ankara Valisi Vehbi, Belediye Başkanı Asaf, Vilayet Umumî Meclisi üyelerinden İbrahim Rauf ve Belediye Meclisi ikinci Başkanı Mümtaz Beylerden oluşan bir Ankara Heyeti, Afgan Kralı'nı ve Kraliçesi'ni ziyaret edip şehir halkı adına saygılarını sunuyor, onlara, halkın samimiyetini ifade etmek maksadıyla naçiz bazı hediyeler takdim ediyor ve bunların kabul buyurulmasını rica ediyorlar. Hediyeler arasında Gazi M. Kemal'in, İtalyan heykeltıraş Canonica tarafından yapılmış olan bir büstü ile Ankara şehrinin resimlerinden oluşan süslü ve zarif bir albüm de vardı. Heyet, Kraliçe'ye de Hereke yapımı iki ipek seccade takdim ediyorlar. Hediyelerin sunarken Belediye Başkanı Asaf Bey, "Ankara halkının Zatı Haşmetpenahilerine takdim edeceği hediyeler ne kadar paha biçilmez dahi olsa huzuru Şahanelerinde naçiz kalabilir. Biz ise kardeş milletin Hükümdarına gözlerimiz kadar sevdiğimiz, Türk milletinin göz bebeği olan Gazi'nin büstünü takdime karar verdik" diye konuşuyor.

Asaf Beyin bu söylerine karşılık Kral da, Büyük Gazi'ye karşı beslediği derin saygıdan bahsediyor ve bu büstü her zaman iftiharla gözlerinin önünde bulunduracağını söylüyor. Bundan sonra Kral, Ankara şehrinin son yıllardaki gelişmesini hoşnutlukla gördüğünü belirterek şehrin bir planını istiyor.

O gün Kral ve Kraliçe öğle yemeğini özel olarak Hariciye Köşkü'nde yiyor ve yemekte Cumhurbaşkanı'yla birlikte oluyorlar. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Vekiller Heyeti ve Fahrettin Paşa, Moskova Büyükelçisi Tevfik, Kâbil Elçisi Nebil, Başvekalet Müsteşarı Kemal Beyler ve Kral'ın maiyeti erkanı da yemekte hazır bulunuyorlar.

Kral, Çankaya'da kendisine ayrılan bir köşkte, saat 15.30'da Hükümet üyelerini kabul ediyor. Kral ve Kraliçe, saat 18.00'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa'nın konağında verdiği özel çay ziyafetini şereflendiriyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 22 Mayıs akşamı, Afgan Kralı ve Kraliçesi, Ankara Palas'ta, Türkiye Cumhurbaşkanı şerefine bir ziyafet veriyorlar.

Basın, ziyafete katılanların listesini şöyle veriyor:

Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı Kazım Paşa ve eşi, Başvekil İsmet Paşa ve eşi, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Adliye Vekili Mahmud Esat Bey, Müdafai Milliye Vekili Abdülhalik Bey, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve eşi, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, Maarif Vekili Necati Bey, İktisat Vekili Rahmi Bey ve eşi, Nafıa Vekili Behiç Bey, Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekili Dr. Refik Bey, Meclis Reis Vekillerinden Bursa Mebusu Rafet Bey, Birinci Ferik Fahrettin Paşa (Altay) ve eşi, Birinci Ferik Cevad Paşa, Birinci Ferik Yakub Şevki Paşa, Ali Said Paşa, Genelkurmay ikinci Başkanı Kazım Paşa ve eşi, Ferik Emin Paşa ve eşi, Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey ve eşi, Ferik Kenan Paşa ve eşi, Aşir Paşa, Naci Paşa ve eşi, Kütahya Mebusu Recep Bey, Parti Genel Sekreteri Erzincan Mebusu Safvet Bey, Bolu Mebusu Cevat Abbas Bey, İstanbul Mebusu Tevfik Kamil Bey ve eşi, Devlet Şurası Reisi Nusret Bey, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet Bey, Moskova Sefiri Tevfik Bey, Kâbil Sefiri Nebil Bey, eski Kâbil Sefiri Fahrettin Paşa (Türkkan), Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Dr. Fuad Bey, Türk Hava Kurumu Başkanı Rize Mebusu Fuad Bey ve eşi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi Bey ve eşi, Başvekalet Müsteşarı Kemal Bey ve eşi, Adliye Müsteşarı Fuad Bey, Müdafai Milliye Hava Müsteşarı Muzaffer Paşa, diğer Müsteşar Mehmet Ali Bey, Dâhiliye Müsteşarı Hilmi Bey, Hariciye Müsteşarı Enis Bey, Maarif Müsteşarı Kemal Zaim Bey, Ziraat Müsteşarı ihsan Abidin Bey, iktisat Müsteşarı Şakir Bey, Sıhhiye Müsteşarı Bey, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Bey, Ankara Valisi Vehbi Bey, Ankara Belediye Başkanı Asaf Bey ve eşi, Protokol Genel Müdürü Saffeti Ziya Bey ve eşi, Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri Rasuhi Bey ve eşi, Muhafız Kıtaları Kumandanı İsmail Hakkı Bey ve eşi.

Bu ziyafetle ziyaretin resmi bölümü sona eriyor ve ondan sonra özel bölümü başlıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Mayıs 1928 Çarşamba: Afgan Kralı ve Kraliçesi'nin Ankara'da dördüncü günleri. Ankara Palas'tan başka Çankaya'da kendilerine ayrılan köşkte günü geçiren Kral ve Kraliçe, öğle yemeğini Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'in ikametgahında yemişler ve yemekten sonra Kral ve Cumhurbaşkanı iki saat kadar başbaşa görüşmüşlerdir.

Akşama doğru Kral, Ankara'da bulunan bazı Afganlıları kabul etmiştir. Bu Afganlılardan biri, bu ziyareti için kaleme aldığı ve pirinç levhaya kazıttığı Farsça bir rubaiyi Kral'a takdim etmiştir.

Ondan sonra Ankara civarında otomobille bir gezinti yapan Kral, akşam Ankara Palas'ta Gazi Hazretleri şerefine bir yemek vermiş ve yemeğe yabancı elçiler de davet edilmişlerdir.

24 Mayıs 1928 Perşembe: Kral ve Kraliçe, öğleye kadar istirahat etmişler. Öğleden sonra Hariciye Konağı'nda şereflerine verilen özel çay ziyafetine katılmışlar. Kral Amanullah Han, konağın bahçesindeki tenis kortunda Başvekil İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile birkaç defa tenis oynamış. Bu arada Kraliçe Süreyya, mihmandar paşaların eşleriyle şehirde gezinti yapmıştır.

25 Mayıs 1928 Cuma: Afgan Kralı ve Kraliçesi'nin Ankara'da altıncı günüdür. Saat 15.30'da Kral Amanullah Han, yanına Elçi Gulam Ceylani Han'ı ve maiyetinden bazı kimseleri ve Afgan subaylarını alarak, mihmadarları Fahrettin ve Naci Paşalarla birlikte resim sergisini gezmiştir. Sergideki resimleri teker teker inceleyen ve sanatkarları kutlayan Kral, beğendiği bazı eserleri satın almıştır.

Afgan Kralı'nın satın aldığı tablolardan bazıları şunlardır:

Nazmi Ziya Bey'in "Limanda Sabah"ı, Ali Rıza Bey'in "Pendik'te Kaynarca Deresi", Hikmet Bey'in "Dolmabahçe Sırtları", Şevket Bey'in "Bağdat Köşkünden Boğaz'a bir Nazar "ı, Nazmi Bey'in "Saint Michel Köprüsü", Namık İsmail Bey'in "Manzara" sı ve "İstirahat"ı, Sami Bey'in "Şakayık"ı , Güzin Fehiman Hanım'ın "Şakayık"ı, Sami Bey'in "Krizantemler"i ve "Kış Günü" ve Bedia Hanım'ın "Krizantemler"i. Ayrıca heykeltraş sanatkalardan Melek Hanım'ın "Mermer Kadın Portresi" ile Rezan Hanım'ın "istirahat"ı, Ahmet Fehim'in "Kabartma"sı Kral'ın satın aldığı eserler arasındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada hanımlar da bir başka sergiyi dolaşmışlar, güzel işlemeli bir ipek elbise, bir şemsiye, bez üzerine işlemeli bir el çantası satın almışlardır.

Kral, sergiden sonra Gazi Çiftliğine gitmiştir.

Yine 25 Mayıs 1928 Cuma günü Ankara'da, Türkiye ile Afganistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Afganistan adına da Hariciye Veziri Vekili Serdari Ala Gulam Sıddık imzalamışlardır.

26 Mayıs 1928 Cumartesi: Kraliçe, resim - heykel sergisini dolaşmış, özellikle bayan sanatçılarla ilgilenmiş, beğendiği bazı eserleri satın almak istemiş. Kendisine, bu eserlerin Kral tarafından zaten satın alınmış olduğu bildirilmiştir.

Bu arada Kral, mihmandarı Fahrettin (Altay) Paşa ile birlikte, önce Numune Hastahanesinde, sonra imalatı Harbiye Fişek Fabrikasında incelemelerde bulunmuş, ilgililerden bilgi almıştır.

Kral ve Kraliçe, akşam Hariciye Konağı bahçesinde düzenlenen garden partiyi şereflendirmişler. Parti saat 18.00'den 21.00'e kadar sürmüştür.

27 Mayıs 1926 Pazar. Afgan Kral ve Kraliçesi'nin başkent Ankara'da sekizinci ve sonuncu günleridir. Kral, öğleden önce, maiyetinden birkaç kişiyi ve Elçi Gulam Geylani Han'ı da alarak mihmandarı Naci Paşa ile birlikte Etnografya Müzesini gezmişlerdir.

Müzeden çıktıktan sonra Kral, Telsiz istasyona gidip incelemelerde bulunmuştur. Kendisine, özellikle Ankara ile Kâbil arasındaki telsiz haberleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kral, Telsiz istasyonundan çıkınca Rasathaneyi ziyaret etmiş ve orada da incelemelerini sürdürmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral Amanullah Han, Gazeteye Demeç Verip Ankara'ya Veda Ediyor

Ankara'da kaldığı günlerde basına hiç demeç vermemiş olan Afgan Kralı başkentten ayrılmak üzere bulunduğu bir sırada, 27 Mayıs günü öğleden sonra Çankaya Köşkü bahçesinde Hakimiyeti Milliye gazetesi muhabirini kabul etmiş ve onun sorularına Türkçe olarak kısa kısa cevaplar vermiştir. Bu söyleşiyi Ayın Tarihi'inden olduğu aşağıya aktarıyoruz. Dergi aynen şöyle yazıyor:[163]

"Afgan Kralı Hazretleri memleketimize geldikten sonra müşahede ve intibalarını hiçbir gazeteciye ifade buyurmamışlar, yalnız Ankara'dan hareketlerinden yarım saat evvel Çankaya'da Hakimiyeti Milliye muhabirini kabul ederek beyanatı atiyeyi lütf etmişlerdir.

Hakimiyeti Milliye muharririni hareket hazırlığı arasında Köşkün bahçesinde kabul eden Kral Hazretleri, ellerinde Hakimiyeti Milliye'nin bir gün evvelki nüshasını tutarak demiştir ki:

- Hakimiyeti Milliye'yi evvelce biliyordum. Fakat bu sefer çok yakmdan tanıdım. Hatmmll tatyib (hoş etmek) için söylemiyorum. Her gün samimi bir arzu ile getirtiyor ve mütalaa ediyordum. Görüyorsunuz şimdi bile elimde gazetenizin bugünkü nüshası var...'

Muharrir, Kral Hazretlerinin iltifatına teşekkür (etmiş) ve seyahatlerine ait intibalarını sormuş ve Kral Hazretleri demişlerdir ki:

- Pek samimi ve kalbi bir surette karşılandığım ve muhabbet asan gördüğüm Ankara'nın hatırasını daima yad edeceğim. Çünkü bu hatıra tamamen kalbi ve samimidir. Biz de Kâbil'i Ankara gibi yeniden yapıyoruz. Planımızdan size göndereceğim.

Kral Hazretleri bundan sonra fen memurlarımızı ziyaretlerine ait intibalarını şu cümlelerle izah buyurmuşlardır:

- Bütün Avrupa'yı gezdim. Çok mükemmel müesseseler gördüm. Esasen bu müesseseler hakkında evvelce tetebbularım da vardı. Fakat burada (Ankara'da) gördüğüm müesseselerin esasında, mükemmeliyet ve intiza-

[163] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, s.3382-3383

Levent Şahverdi Arşivi

mında fevkaladelikler buldum. Hakikaten ciddi ellerle ve aşkla kurulmuş olan bu müesseseleriniz çok kıymetli ve kudretlidir.

Amanullah Han Hazretleri bundan sonra Büyük Gazimiz ve ricalimizle tanışmaktan mütevellit tahassüslerini (duygularını) şu suretle izah buyurmuşlardır:

-Gazi dünyanin en büyük adamı ve en mühim askeridir. Temaslarında lütf ve muhabbetlerini gördüm. Kendileriyle bilmuhabere tanışıyor idim. Fakat görüştükten sonra kıymetinin azametini daha iyi anladım. Kendileriyle yakından tanışmaktan dolayı çok müftehirim.

Türkiye ricalile temaslarımdan çok memnunum. Bugün hepsinin ayrı ayrı dostluk ve samimiyetlerini taşıyorum, hepsini sevdim. Kendileriyle tanışmaktan mütevellid memnuniyet içindeyim.

Kral Hazretleri, muharririn Türk-Afgan teşriki mesaisi (işbirliği) muahedesi hakkındaki sualine cevaben:

- Bu muahedenin akdi benim için süruru muciptir. Bu akitten çok memnunum buyurmuşlardır.

Kral Hazretleri hangi tarikle (yolla) avdet buyuracakları hakkında demişlerdir ki:

- Bu akşam Ankara'dan maalesef ayrılıyorum. Buradan İstanbul'a gideceğiz. İstanbul'dan Batum, Baku, Enzeli, Tahran, Meşed, Herat tarikile gideceğim. Herat'tan Kâbil'e kadar tayyare ile gideceğim. Elyem tayyareler Herat'ta hazırdırlar ve beklemektedirler.

Muharrir teşekkürle ayrılırken Kral Hazretleri:

- Bilmem iyi ifade edebildim mi? Çünkü Türkçem görüyorsunuz ki pek o kadar kuvvetli değildir. Size Kâbil'in fotoğraflarını vermek isterdim, fakat şimdi eşyalar arasındadır. Mamafih göndereceğim. Arkadaşlarınıza selamımı söyleyebilirsiniz. Halka da muhabbet ve samimi selamlarımı tebliğ ediniz. Ben sizi çok sevdim. Şimdi gördükten sonra daha ziyade seviyorum.

Bu esnada Gazi Hazretleri Köşkü teşrif etmişler ve Kral Hazretlerine mülaki olmuşlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral ve Kraliçe Hazretlerinin teşyii (uğurlanmaları):

27 Mayıs 1928 Pazar günü saat beşe (17.00'ye) doğru misafirlerimizin ikamet ettikleri köşke gelen Reisicumhur Hazretleri misafirlerimizle birlikte istasyona inmişlerdi. İstasyondan misafir Hükümdarlar, Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Kazım, Başvekil İsmet ve Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri ile Heyeti Vekile erkanı, Şurayı Askeriye azaları, Meclisi Divan Riyaseti, Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumisi, Mısır, Irak Sefirleri, İran Maslahatgüzarı tarafından karşılanmışlardı.

Bu sırada banda tarafından Afgan marşı çalınmıştı. Resmiselamı ifa eden piyade ve jandarma kıtalarını teftiş eden Kral Hazretleri kendilerine tahsis edilen vagonun önüne kadar gelerek burada teşyie (uğurlamaya) gelen zevatla vedalaşmıştı.

Kraliçe Hazretleri de kendilerini teşyie gelen ricallerin refikalarile öpüşerek vedalaştı. Kral, Başvekilimize bilhassa iltifat etti, kucakladı ve öptü. Trenin hareketine beş dakika kala evvela Kraliçe, sonra Prenses Nurisırrac, Kral ve Reisicumhurumuz Hazeratı Büyük Millet Meclisi Reisi ve Hariciye Vekilimiz sıra ile hususi vagona bindiler. Reisicumhurumuz Hariciye Vekilimiz ile misafirlerimizi Gazi istasyonuna kadar teşyie gidiyordu. Tren Hareket Amiri geldi ve sordu:

- Gidebilir miyiz, emirlerinizi telakkiye geldim.

Kendisine muvafakat cevabı verildi. Tren tam altıda (saat 18.00'de) istasyon platformunu dolduran kesif bir halk kitlesinin hararetli alkışları arasında hareket etti. Vagonun balkonunda duran Kraliçe Hazretleri eğilerek halka iltifat ediyor, Kral Hazretleri ellerini sallayarak selamlıyorlardı. Halk rayların üzerinden yürüyerek treni takip ediyor; bu sade fakat samimi merasim Türk'ün kardeş millet Hükümdarına gösterdiği ulvi muhabbetin en canlı bir tezahürü idi. Reisicumhur Hazretlerile Hariciye Vekilimiz Gazi istasyonunda misafirlerimizle veda ve iyi seyahatler temenni ederek ayrılmışlardı...

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Kralı ve Kraliçesi İstanbul'da

27 Mayıs 1928 Pazar günü saat 18.00'de Ankara'dan özel trenle yola çıkan Afgan Kral ve Kraliçesi ile yanındakiler, ertesi gün saat 10.00'da Haydarpaşa istasyonuna vardılar ve 28 Mayıs'tan 1 Haziran 1928 tarihine kadar İstanbul'da kaldılar.

Kral ve Kraliçe, Haydarpaşa istasyonunda, İstanbul Valisi Mithat, Belediye Başkanı Muhittin Beyler, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili, Fırka Müfettişi Hakkı Şinasi Paşalar, Üniversite Rektörü (Darülfünun Emiri) Neş'et Ömer Bey, diğer asker ve sivil görevliler, İstanbul ve çevresindeki lise, orta ve ilk okul öğrencileri, askeri birlikler, jandarma, polis, Belediye zabıtası, askeri muzika tarafından karşılanıp selamlandılar. Kral, istasyonda kendilerini alkışlayan halka karşı:

- Türkiye seyahatimden çok memnunum. İstanbul'da üç-dört gün kalarak güzel şehri göreceğim, sizlerle uzun uzadıya hasbihal edeceğim, demiştir.

Kral, istasyonda askeri erkanın ellerini sıkarak onlarla Türkçe görüştükten sonra, Türk ordusunda staj görmekte olan Afgan subaylarıyla görüşmüş, onlara çok çalışmalarını, yurtlarına dönünce Türk zabitleri gibi yetişmiş olmalarını söylemiştir.

Kral ve Kraliçe, Selimiye kışlasından, Türk ve Rus donanmalarından atılan selam topları ve kıyılarda birikmiş halk kitlelerinin alkışları arasında, Söğüt motorile karşı kıyıya geçmiş ve Dolmabahçe Sarayına yerleşmişlerdir.

Kral, öğle yemeğinden sonra, Kraliçe'yi sarayda bırakıp, otomobille Fındıklı'daki Güzel Sanatlar Akademisine gitmiş, Akademinin resim, heykel ve diğer bölümlerini gezmiş, öğrencilerle görüşmüş ve Akademi defterine izienimlerini yazmıştır.

Güzel Sanatlar Akademisinden sonra, halkın alkışları arasında, Karaköy, Beyoğlu yoluyla Harp Okuluna ve Harp Akademisine gidip incelemelerde bulunmuştur. Kendisine Akademinin çalışmaları hakkında bilgi ve de çay ziyafeti verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı Amanullah Han, yanında TBMM Başkanı Kazım Paşa, Ali Said, Fahrettin (Altay) ve Naci Paşalar olduğu halde, yine 28 Mayıs günü saat 16.45'te, İstanbul Üniversitesini ziyaret etmiştir. Üniversite önündeki meydana diziimiş olan öğrencileri, izcileri teftiş eden Kral'a, Üniversite Rektörü Neşet Ömer Bey, "hoş geldiniz" demiş, Fakültelerin dekanlarını, Milli Türk Talebe Birliği Başkanını tanıştırmıştır. Üniversitede öğrencilerin coşkun alkışlarıyla karşılanan konuk hükümdara öğrenciler adına bir buket çiçek sunulmuştur. Üniversite Rektörü, kısa bir konuşma yaparak Kral'a, hem "hoş geldiniz" demiş hem de Üniversiteyi şereflendirdiği için teşekkür etmiştir.

Afgan Kralı da orada hazır bulunanlara hitaben bir konuşma yapmış ve Rektöre ve Üniversite hocalarına şunları söylemiştir:

- Afganistan çocuklarına vekaleten sizinle ittihad-i samimiyet akdederim. Siz Afganlıları küçük birader biliniz, onlar da sizi büyük birader bilsinler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndermek ve burada okutturmak ve sizden muallim istemektir."

Afgan Kralı, 29 Mayıs'ta Topkapı Sarayı'nı ziyaret etti. Öğle yemeğini Topkapı Sarayı'nda yiyerek, camileri, müzeleri, Kız Muallim Mektebini ziyaret etti, Sarayburnu Parkı'nda, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in heykelini inceledi. Bu heykel Türkiye'de dikilen ilk Atatürk heykeli idi. Avusturyalı heykeltıraş Henrich Krippel'in eseri olan bu heykel, "Türkiye'de tam manasıyla heykelin ilki" sayılır. Belki bütün İslâm dünyasında dikilen ilk heykeldi. 1926'da dikilmişti. Amanullah Han, bu heykeli incelerken belki, bir gün Afganistan'da da heykel çağını açmayı düşünmüş, Kâbil'de kendi heykellerinin dikileceği günleri hayal etmişti.

29 Mayıs günü, Afgan Kralı için kayık yarışları düzenlenmiş ve yarışmaya, Karadeniz yolculuğunda Afgan Kralı'na refakat etmek için İstanbul'a gelmiş bulunan Rus filosu denizcileri de katılmışlar.

30 Mayıs Kurban Bayramı imiş. Tebrikler ve ziyaretler yapılmış.

31 Mayıs günü İstanbul Belediyesi Afgan Kralı şerefine Tarabya Konak Oteli'nde elli kişilik bir öğle yemeği düzenlemiş ve yemek sonunda Kral'a, İstanbul adına bazı hediyeler sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Haziran günü Hürriyeti Ebediye tepesinde bir geçit resminden sonra Kral İstanbul'dan ayrılmıştır. Ayrılırken Türk ve Rus filoları ile limandaki gemiler tarafından selamlanmıştır. Kral, gazetecilere:

"Türkler Afganlıların ağabeyleridir; bize daima küçük kardeş nazarile bakacaksınız, benim iki gözüm var: biri sizsiniz, biri de Afganlılardır. İşte ben sizin muhabbetinizi Afgan milletine götürüyorum" demiş.

Afgan Kraliçesi de hareketinde:

"Türk kadınlarını çok sevdim. Onları hatta Avrupa kadınlarına faik görmekten müftehirim" diye konuşmuştur.[164]

Kral Amanullah Türkiye'den ayrılırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e, Başbakan İsmet Paşa'ya ve Ankara Belediye Başkanı'na teşekkür telgrafları göndermiştir.

Afgan Kralı'nı götüren İzmir vapurunu karasularımız dışına kadar uğurlamış olan Türk filosu 2 Haziran'da geri dönmüştür.

T.C. Moskova Büyükelçisi Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu) Kral'la birlikte Tahran'a kadar gitmiştir. Mihmandar Fahrettin (Altay) Paşa, Batum'a kadar Kral'ın yanında olmuştur; bu gezinin sonunu şöyle anlatıyor:

"Kral ve Kraliçe bir hafta kadar Ankara'da kaldılar...

27 Mayıs Pazar günü akşam üzeri trenle İstanbul'a hareket ettik, teşyi (uğurlama) merasimi de çok debdebeli oldu. Polatlı yakınlarından geçerken bizim Sakarya muharebemiz hakkında, tepeleri göstererek bazı bilgiler vermek istedim. O bunları dinlemekten ziyade kendi İstiklal Savaşını anlatmaya devam etti. Anladım ki bir şey öğrenmek değil yaptıklarıyla öğünmek hevesindedir. Daha sonra Afganistan'a gittiğimde kendisi Krallıktan düşürülmüştü. Epeyce güzel eserlerini gördüm. Herhalde dünya medeniyet alemine katılmak isteyen bu Kral Atatürk'e çok bağlıydı. Atatürk'ün ölümünde İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe'den Sirkeci'ye kadar cenazenin arkasında yürümüştü. Kendisi de İtalya'da vefat etmiştir.

[164] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, s.3386.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral'ın İstanbul seyahati de merasimlerle geçti. Birçok yer gezildi...

1 Haziran günü Hürriyeti Ebediye Tepesi'nde yapılan geçit resminden sonra öğle vakti İzmir vapuru ile Batum'a hareket edildi.

Doğuya doğru ilerlerken iki Rus torpidobotu bizi karşıladı ve Kral'ı selamladılar. Bu savaş gemileri yol boyunca bazı gösterişli manevralar ve sis perdeleri yaptılar. 3 Haziran günü öğleden sonra Batum'a vardık. Rus Kruvazörü Ukrayna Çernova da Kral'ı selamladı, gemiyi ziyaret ettik. Sahilde güzel bir karşılama töreni yaptılar ve otomobillerle nebatat bahçesine götürdüler. Ben biraz hastalandığımdan konsoloshanemizde bir iki saat yatmaya ve ilaç almaya mecbur oldum. İyileşince yanımda kalan Sefaret Katibi beni gezdirerek parka ve plaja götürdü. Plaja girince kumsalda mayosuz çırılçıplak, kadın erkek, çoluk çocuk bir sürü insanın dolaştığını gördüm, geri çekildim. Ruslar sonradan bu halden vazgeçtiler.

Akşam saat 6'da Kral ve maiyeti Afganistan'a hareket etti, biz de İzmir vapuru ile İstanbul'a geldik... Vapurumuz inebolu yakınında sisten karaya oturdu ve güçlükle kurtuldu.

Atatürk'ü ziyaret ederek kendisine bilgi verdim. Bana Kral'ı nasıl bulduğumu sordu, "iyi fakat idari tecrübesi az, kendisine da fazla güveniyor gibi görünüyor" dedim. Yukarda anlattığım gibi de Sakarya Muharebesinin nasıl olduğunu dinlemesi ve öğrenmesi gerektiği halde bunu dinlemeyip kendi istiklâl Mücadelesini anlattığını söylediğimde, gülerek:

- Öyledirler...Öyle...buyurdular..."[165]

Kral Amanullah'ın Türkiye Ziyareti ve Basın

Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti, Türk basınında geniş yer tutmuştu. Gazeteler Kral'ın ziyaretini yakından izleyip yorumlarken Afganistan hakkında okuyucularına epeyce bilgi de vermişlerdir.

Matbuat Umum Müdürlüğünün çıkardığı Ayın Tarihi dergisi de

[165] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 428-430.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral'ın ziyaretini ince ayrıntılarıyla verirken, aynı zamanda Afganistan'ı tanıtan uzun bir de etüd yayınlamıştı. Etüd, Afganistan hakkında Umumi Malumat, Yeni Afganistan, Afgan Memleketi bölümlerinden ve çeşitli alt başlıklardan oluşuyordu. Etüdün sonunda Kral'ın Türkiye ziyaretine ve bu ziyaret sırasında 25 Mayıs 1928 günü Ankara'da imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasına da değiniliyor ve "bu muahedenin akt edilmesi başlı başına büyük bir hadisedir" deniyordu.

Yabancı basın da Kral'ın ziyareti sırasında imzalanmış olan Türk-Afgan Antlaşması üzerinde epeyce durmuştur. Bazı Avrupa gazeteleri bu antlaşmayı bir Türk-Afgan ittifakı gibi görmüştür. Avrupa'nın büyük gazetelerinde Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine makaleler, baş makaleler, yorumlar çıkmıştır. 29 Mayıs 1928 tarihli Le Temps gazetesinde, aynı tarihli Daily Telegraph gazetesinde, 2 Haziran günlü Deutche Allgemeine Zeitung gazetesinde yazılar, baş yazılar yayımlanmıştır.[166]

Amerika'nın büyük gazetesi *The New York Times* da Afgan Kralı'nın Türkiye ziyareti ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine uzun bir makale yayımlamıştı.[167] Makalenin başlığı ve alt başlıkları şöyleydi:

"Türkiye, Amanullah'ın ziyaretinden hoşnut kaldı."

"Hoşnutluğun nedeni imzalanan kapsamlı antlaşmadır."

"Başka ülkeler buna gıpta ettiler."

"Afgan Hükümdarının davranışı Kâbil'de Türk etkisini olağanüstü arttıracaktır."

Makalede özetle şu görüşler dile getiriliyordu:

"Afgan Kralı'nın tarihi gezisinin en başarılı bölümü Türkiye bö-

[166] *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, s. 3408-3420.

[167] W.G. Tinckom-Fernandez, "Turkey is Pleased at Visit of Ameer", *The New York Times*, 24.6.1928. Yazı, Amanullah Han'ın Türkiye'den ayrıldığı 1 Haziran günü İstanbul'dan gönderilmiş ve gazetede üç haftalık gecikmeyle yayımlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

lümü oldu. Çünkü Kral, ziyaret etmiş olduğu bir dizi başkent içinden yalnız Ankara'dan bir antlaşma imzalayarak ayrıldı. Cumhuriyetçi Türkiye, yeni başkentini boşuna Asya'ya kaydırmamıştır. Eski başkent İstanbul, yüzyıllarca Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamıştı ama, artık yabancı zırhlıların tehditleri altında bulunuyordu. Ülkenin stratejik derinliğinde yer alan yeni başkent Ankara ise Doğu'dan Batı'ya uzanan eski kervan yollarını yeniden canlandıracaktı. Amanullah'ın ziyaret ettiği bütün başkentler içinde Kâbil'e en yakın olan başkent de Ankara idi.

"Bugün Türkiye'de açıkça bir zafer duygusu yaşanmaktadır. Türk Afgan Antlaşmasının sonuçları, Emir'in ziyaretine Avrupa'nın verdiği siyasi anlama eş değerdedir. Türklere kırık dökük Türkçesiyle seslenerek onların gönüllerini fetheden Afgan Padişahı'nın İngiliz deniz gücünden veya Sovyet hava gücünden pek etkilenmeden Türkiye'ye gelmiş olduğunu sokaktaki insan kavramıştır. Kavramak için Karagöz'ün karikatürlerine göz atmaya ihtiyaç da yoktur. Türkiye, başkentini Asya içine çekmekle doğru bir iş yaptığını kanıtlamıştır. Ankara, ilk siyasi etkisini Asya'da gösterecektir. Dahası, Türkiye, başdöndürücü Afgan doruklarında bir Ankara daha yaratacaktır: sosyal bakımdan özgür, stratejik bakımdan erişilmez ve siyasal bakımdan asıl Ankara kadar güçlü ikinci bir Ankara daha. Eski diplomasi ekolünün bir ahlaksızı, Türk-Afgan antlaşmasını, büyük savaş öncesinin sızma politikasının, yani güçlü ülkelerin sızma yoluyla daha zayıf ve vurdumduymaz ülkeleri ele geçirme politikası geleneğinin bir devamı gibi görebilir. Ancak Amanullah Han, bunun böyle olmadığını bilmektedir.

"Amanullah Han Türkiye'ye gelince görmüştür ki, burada İslâm artık devlet dini olmaktan çıkmıştır, koyu Sünni Müslümanların nefret ettiği alkollü içki ve sigara burada devlet tekeliyle üretilmektedir. Amanullah, Doğululara has mecazlı bir ifadeyle, "benim iki gözüm var, biri Türkiye, diğeri Afganistan" demiştir.

"Yeni antlaşma ile Ankara öyle bir etki yaratacaktır ki, zamanla bu, Doğu'da birbirlerine rakip olan İngiltere ve Rusya için de derin anlam taşıyacaktır. Cumhuriyetin dini yaşamında yaptığı ihtilalci yenilikleriyle Hindistan üzerindeki nüfuzunu bir ölçüde zayıflatmış

Levent Şahverdi Arşivi

olan Türkiye, Afganistan'ı Batılaştırmakla Hindistan'da yeniden nüfuzunu artıracaktır. Öte yandan Türkiye, Sovyet Türkistanı ve Kafkaslan üzerinde de etkili olacaktır. Amanullah'ın Ankara'da bulunduğu günlerde nazik bir jestle davet edilip izlediği Ankara Meclisi Genel Kurulu toplantısında kabul edilmiş olan uluslararası rakamların, şimdi Türkiye örnek alınarak Kafkaslar'da ve Türkistan'da da benimseneceği haber veriliyor...

"Amanullah Han, Ankara'nın yaman pragmatik önderliğinde, kendi bağnaz Krallığını da yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ve azmi ile Türkiye'den dönüyor..."

Bunları belirten Amerikan gazetesi, birkaç noktaya daha parmak basıyor. Amanullah Han onuruna verdiği ziyafette Atatürk, taktik incelik göstererek, Kral'a hiç alkollü içki ikram etmemiş, şerefe şarap veya şampanya kadehi kaldırmamıştır. Oysa Türkler, bu gibi vesilelerle içki kullanıyorlardı.

Konuk Kral, Ankara ve İstanbul'da sergi, müze, kurum, kuruluş, akademi, üniversite, cami, saray gibi birçok yer, çok şey görmüştü, ama göremediği bir şey kalmıştı ki o da Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmekte olan kutsal emanetlerdi. Gazete, samimi bir Müslüman olan Amanullah Han'ın, İstanbul'a gelmişken Hazreti Muhammed'den kalan bu kutsal eşyaları da herhalde görmeyi arzu etmiş olacağını söylüyor. Bu arzusunu yerine getirememişti.

Geziden Dipnotlar

"Geziden dipnotlar" Kâbilinden bir iki noktaya daha değinip geçelim:

İngiliz gazeteleri, Afgan Kralı daha Türkiye'ye gelmeden önce çarpıcı bir iddia ortaya atmışlardı. Amanullah Han'ın kız kardeşi Prenses Nurisırrac'ın Gazi Mustafa Kemal Paşa ile evleneceğini ileri sürmüşlerdi. Gazi, 1925 yılında Latife Hanımdan boşanmıştı. 47 yaşındaydı ve serbestti; yeniden evlenmesine bir engel yoktu. Kral da âdeta maaile geziye çıkmıştı. Yanında kız kardeşinden başka, kayın va-

Levent Şahverdi Arşivi

lidesi Huriye Tarizi hanımefendiyi de getiriyordu. Sanki çöpçatanlık yapılacaktı! İngiliz gazeteleri, bu iş tamamdır diye hınzırca yakıştırıvermişlerdi: Mustafa Kemal, Afgan Prensesi'yle evleniyordu.

T.C. Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit (Tek) Bey, bu hassas konuda ne yapacağını bilemedi. Haberi yalanlamak lazım mıydı, değil miydi? Şifre telgrafla Ankara'ya sordu:

"Bugünkü Londra gazetelerinde Reisicumhur Hazretlerinin Afgan Kralı Amanullah Han'ın hemşirelerile izdivaç edeceklerine dair havadis intişar etti. Tekzibi iktiza edip etmediğinin emir buyurulması..." dedi.[168]

Ankara, Anadolu Ajansı aracılığıyla havadisin aslı esası olmadığını açıklamıştı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) yine şifreyle:

"Reisicumhur Hazretlerinin izdivacına müteallik neşriyatı vakıa üzerine Ajans keyfiyeti tavzih eylemiştir" deyip konuyu kapattı.[169]

*

Bir anekdot: Kral Amanullah Han Türkiye'ye gelmektedir. Sivastopol'da bindiği İzmir gemisi, Karadeniz'de yol alıyor. Kral, gemideki gazetecilerle Türkçe olarak sohbet ediyor ve laf arasında Türk yemeklerini çok sevdiğini de söylüyor. Sonra lüks kamerasına çekilip kendisine sunulmuş olan bir İstanbul albümünü merakla incelemeye koyuluyor. Bazı küçük fotoğrafları daha iyi inceleyebilmek için bir büyütece ihtiyaç duyuyor. Karnarotu çağırıyor, zaten bol bol Farsça kelimeler karıştırarak konuştuğu Türkçesi ile bir "zerre-bin" istiyor. Yani büyüteç. (Dür-bin uzağı gören, zerre-bin de zerreyi gören=büyüteç). Kamarot ilk defa duyduğu zerre-bin kelimesini hemen "zerde beyin" yapıveriyor. Gemide bir telaş, bir koşuşmaca. Zaten Türk yemeklerini çok sevdiğini söylemiş olan Kral Hazretleri demek ki zerde yiyecek, aman safran bulalım. Zerde, safranla yapılan bir çeşit pilavdır, safransız olmaz. Lütfü kaptan, aşçıbaşı, yamaklar vs. kumanya dairesine üşü-

[168] LBA-K. 569/1 : T.C. Londra Büyükelçiğinden Hariciye Vekaletine şifre te, 1.12.1927, No. 3753/494

[169] *A.g.e.*: T.C. Hariciye Vekaletinden Londra Büyükelçiliğine şifre tel. 12.12.1927.

Levent Şahverdi Arşivi

şüyorlar. Erzak sandıkları, kumanya paketleri, içi dolu kese kağıtları teker teker açılıyor. Ter su içinde safran aranıyor. Daha sonra gelen bir haberle Kralın ne istediği anlaşılıyor. Ama bu arada cingöz bir gazeteci, arkadaşlarını atlatıp geminin telsiz dairesine tırlıyor ve haberini geçiyor. Ertesi gün gazetede havadis başlığı tamamdır:

"Gemide safran denilen madde bulunmadığından Kral ve Kraliçe Hazretleri çok sevdikleri zerdeyi yiyemediler."[170]

*

Bunu da Afgan Kralı'nın gezisine görevli olarak katılmış olan Atatürk'ün Polis Şefi Nurettin Tengüz anlatıyor:

"O zamanlar memleketimizdeki birçok yenilikleri merakla takip eden Amanullah Han, müzeleri, okulları, bir takım sanat müesseselerini gezmiş, bu meyanda Güzel Sanatlar Akademisini de ziyaret etmişlerdi. O sırada yanındaki heyette görevli bulunuyordum. Kral'ın, Akademiyi ziyaretlerinde, kendilerini Maarif Emini Behcet, Müderris Vahit Beylerle idare heyetine mensup kimseler karşıladılar. Kral, müessesenin sanat şubelerini dolaşıp her kısımdan izahat aldı. Bilhassa mimari şubesinde fazlaca kalarak, buradaki kroki ve eserleri ayrı ayrı tetkik ettiler. Sonra da öğrencilerle hasbihalde bulunarak birlikte resim çekilmesine müsaade ettiler....

En az kaldıkları şube de Namık İsmail'in atölyesi olmuştu. Aradan bu kadar uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen o günkü manzara hala gözlerimin önündedir. Atölye kapısından içeri girildiği zaman ilk göze çarpan manzara şuydu: Önlerinde şövalye, ellerinde palet, içlerinde kız öğrencilerin de bulunduğu bir avuç sanatkar arı gibi çalışıyorlardı... Atölyede biraz ilerlendiği zaman, küçük bir paravanın siperinde kalmış, üstü desenli bir kumaşla örtülü yuvarlak bir çıkıntının üzerine uzanmış çıplak bir kadın model, bir heykel gibi hareketsiz duruyordu. Kral, bunu görür görmez, hemen iki eli ile yüzünü kapatarak zor attı kendini dışarıya!..."[171]

[170] "Atatürk'ün Polis Şefi Nurettin Tengüz'den birkaç hatıra: Amanullah Han'la Beraber", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 6, Temmuz 1970, s. 78.

[171] *A.g.e.*, s. 78-79.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi gün Avrupa gazetelerinde iğneleyici satırlar:

"İstanbul'da hırka-i şerifi göremeyen Amanullah'a Çıplak kadın modeli gösterildi!"

Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (25.5.1928)

Bu antlaşma, Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında, 25 Mayıs 1928 günü Ankara'da imzalanmıştır. iki ülke arasında dostluk ve işbirliğini öngörmektedir. 1921 yılında imzalanmış olan ilk Türk-Afgan temel Antlaşmasından sonra, iki ülke ilişkilerini daha üst düzeye getirmeyi amaçlamaktadır. Antlaşmanın imzalandığı günlerde yurt dışında yapılan kimi yorumlarda bunun bir "ittifak antlaşması" olduğu ileri sürülmüştü. Gerçekte ise bu bir ittifak Antlaşması değil, adı üstünde, bir dostluk ve işbirliği antlaşmasıdır.

Antlaşmanın girişinde ve 1. maddesinde içten dostluktan söz edilmektedir. İki ülke, aralarındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını ve birbirlerine bağlılıklarını daha sağlam ve güçlü ilkelere dayandırmak istemektedir. İki devlet ve iki millet arasında "bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza kadar dostluk" olması öngörülmektedir. Bu birinci madde süresiz bir madde olarak antlaşmada yer almıştır. (M. 9). Yani eskimeyecek, zaman aşımına uğramayacak, geçerliliğini yitirmeyecek, keenlemyekün sayılamayacak bir madde niteliğindedir. Günümüzde de geçerlidir denilebilir.

Ondan sonraki iki madde tarafsızlık ilkesini dayanışma ile pekiştirmektedir. Antlaşmayı imzalayan taraflardan biri başka ülkelerin düşmanca eylemiyle karşılaşırsa, diğer imzacı taraf bu eylemi önlemeye çalışacaktır. Savaş çıkarsa taraflar durumu aralarında görüşüp değerlendireceklerdir. Türkiye ve Afganistan, birbirleri aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya katılmayacak, bir ittifaka girmeyecek ve düşmanca eyleme katılmayacaktır. (Md. 2 ve 3)

Antlaşmanın 4. ve 5. maddeleri, Türkiye ile Afganistan arasında işbirliğine ayrılmıştır. Daha açıkçası ve bugünkü deyimle, Türkiye'nin

Levent Şahverdi Arşivi

dost ve kardeş Afganistan'a bir çeşit "teknik yardım" yapmasını öngörmektedir. Türkiye, Afganistan'ın kalkınması için gereksinme duyacağı her türlü araç ve gereçleri sağlayacak ve Afganistan'a uzmanlar gönderecektir. Hukukçular, bilim adamları ve askeri uzmanlar işbirliği konusunda ayrıca özel anlaşmalar yapılacaktır.

6. madde, ticaret ve oturma koşullarında tarafların birbirlerine göstereceksleri kolaylığı düzenlemektedir. Birbirlerine en çok gözetilen ulus statüsü tanımaktadırlar. Eskilerin "en ziyade müsaadeye mazhar millet" dedikleri bu ilke veya hak, genellikle ticari ilişkilerde söz konusu oluyordu. Taraflardan biri bir üçüncü devlete ticari bir kolaylık tanıyınca, aynı kolaylığı antlaşmayı imzalayan ikinci tarafa da tanımayı üstleniyordu. Bu ilke, 1928 Türk-Afgan Antlaşmasında oturma, yani ikamet alanına da genişletilmişti. Afganistan'da oturan Türk vatandaşları ile Türkiye'de oturan Afgan vatandaşları, yalnız ticaret bakımından değil, aynı zamanda "oturma bakımından" (ikamet hususunda) da "en çok gözetilen ulus ilkesinden" yaralanacaklardı. Söz gelişi Afganistan'da oturan İngiliz veya Rus vatandaşlarına bazı kolaylıklar veya haklar mı tanınmıştır, aynı kolaylıklardan oradaki Türk vatandaşları da yaralanacaklardı; buna karşılık Türkiye'de oturan örneğin Amerikan veya Fransız vatandaşlarına özel bir kolaylık veya hak tanınca ülkemizdeki Afganlılara da aynı hak ve kolaylıklar tanınacaktı. Yani bu antlaşmada "en çok gözetilen ulus "hakkının kapsamı genişletilmişti. Bu madde iki ülke arasında ayrıca başka antlaşma ve sözleşmelerin de yapılabileceğini belirtmektedir. İkamet, ticaret, konsolosluk, posta-telgraf ve suçluların geri verilmesi anlaşmaları veya sözleşmeleri gibi.

Antlaşma, Türkçe ve Farsça olarak imzalanmıştır.172 Her iki metin de aynı değerdedir.

Türkçe metin "Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi" başlığını taşımaktadır. Farsça metindeki başlık ise şudur: "Muahede-i Meveddet ve Tevhid-i Mesai-i Siyasiye ve iktisadiye Fima Beynel Devleteyn-i Türkiye ve Afgan" Yani Türkçe

172 Antlaşmanın Türkçe ve Farsça Asılları için. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti, *Muahedat Mecmuası*, VII, Ankara: 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. Kâbil Büyükelçisi
Yusuf Hikmet Bayur
1928-1932 Yıllarında Kâbil'de görev yaptı

Levent Şahverdi Arşivi

başlıkta sadece "Teşrik- i Mesai (işbirliği)" dendiği halde Farsçasında "Siyasi ve İktisadi İşbirliği" denmiştir.

Antlaşmanın, onaylanmış metinlerinin değişiminden sonra yürürlüğe gireceği belirtilmişti. (Md. 9). 29 Ekim 1928 tarihli ve 1362 sayılı kanunla onaylanan antlaşma, 13 Aralık 1928 tarihli, 1065 sayılı Resmi Gazete'de ve Düstur'da yayımlanmıştır. (III. Tertip, 10, 39). Onay belgeleri 17 Ocak 1929 tarihinde Ankara'da teati edilmiş ve antlaşma o tarihte yürürlüğe girmiştir.

Dokuz maddeden oluşan antlaşmamın birinci maddesi süresiz geçerli idi; diğer maddeleri ise on yıllık bir süre için imzalanmıştı. Bu süre sonunda antlaşma uzatılmıştır ve "günümüzde de yürürlükte gibi görünmektedir."

Bazı kuşkucu ve art düşüneeli Batılı yazarlar, 1928 Türk-Afgan Antlaşması'nı, sömürgeci Avrupa devletlerinin "sızma anlaşmaları" türünde bir belge gibi göstermek istemişlerdi. Yani Türkiye'nin Afganistan'ı nüfuzu altına alıp sömürgeleştireceği yolunda bir kuşku yaratmaya kalkışmışlardı. Gerçekte ise bu antlaşmanın eski sömürgeci belgeleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Tam tersine, bu antlaşma, Afganistan'ı sömürgecilerden kurtarmaya yönelikti. Zaten Türkiye'nin geleneğinde, kültüründe ve tarihinde sömürgecilik yoktu. Yeni Türkiye sömürgeciliğe, emperyalizme karşı savaş vermiş bir ülkeydi. Afganistan'ı kalkındırmaya ve çağdaşlaştırmaya uğraşıyordu. Yani Atatürk ulvi amaçlar güdüyordu.

Türkiye-Afganistan Antlaşması'nın, Orta Asya'da yeni Türkiye'nin saygınlığını ve etkinliğini olağanüstü ölçüde arttıracağı da söylenmiş ve yazılmıştı. Türk etkinliğinin Afganistan sınırlarını aşarak, İngiltere'nin Hindistan Imparatorluğu'na ve Sovyetler Birliği'nin Türk-Müslüman bölgelerine doğru da yayılabileceği tahmin edilmişti. Ancak, sonraki gelişmeler bu gibi iyimser tahminleri doğrulamamıştır. Kral Amanullah Han'ın devrilmesi de antlaşmanın hakkıyla uygulanmasını kösteklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Elçiliklerin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi ve Yusuf Hikmet Beyin (Bayur) Kâbil'e Büyükelçi Atanması

Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyaretinin ilk somut sonucu, Kâbil'deki Türkiye Elçiliğinin ve Ankara'daki Afgan Elçiliğinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmeleri kararı oldu. Bu, o gün için önemli ve anlamlı bir karardı. Çünkü o dönemde büyükelçilikler çok istisnai misyonlardı, çok nadirdi. Yalnız büyük devletler arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuruluyordu. Aralarında çok ileri düzeyde dostluk ilişkileri bulunan ülkeler de birbirlerine büyükelçi payesinde temsilciler atayabiliyorlardı. Diğer devletlere atanan diplomatik temsilciler elçi veya orta elçi oluyor, ama büyükelçi olmuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa büyük devletleri arasındaki ilişkiler büyükelçilik düzeyinde idi. Fakat Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Avrupa büyük devletleri, artık büyük devlet sayamayacakları yeni Türkiye ile büyükelçilik düzeyinde ilişki kurmayacaklarını, Ankara'da ancak elçilikler açabileceklerini bildirdiler. Genç Türkiye, bunu bir aşağılama saydı ve şiddetle reddetti. Bu yüzden 1923-1925 yıllarında Ankara ile Londra, Paris, Roma arasında çetin bir diplomatik kavga yaşandı. Sonunda Türkiye, büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiyi büyük devletlere kabul ettirdi. Beş büyük devlet Türkiye'ye büyükelçiler atadılar; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği ve ABD'ne büyükelçiler gönderdi.

1928 yılında Türkiye'nin yalnız Londra, Paris, Roma, Berlin, Moskova ve Washington'da büyükelçilikleri ve buralarda büyükelçileri vardı. Öteki başkentlerdeki bütün Türk diplomatik temsilciliklerinin hepsi elçilik veya orta elçilik düzeyinde idi. Şimdi, Kral Amanullah'ın ziyareti üzerine Türkiye, Kâbil Elçiliğini de büyükelçilik düzeyine yükseltmeye ve oraya bir büyükelçi göndermeye karar verdi. Aynı şekilde Afganistan da Türkiye'ye bir büyükelçi atayacak ve Ankara'daki elçiliğini büyükelçiliğe yükseltecekti. Bu şu demekti ki, Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkileri artık olağanüstü yüksek düzeyde idi ve birbirlerine büyükelçi gönderebilirlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral'ın ziyareti dolayısıyla Ankara'ya gelmiş olan T.C. Kâbil Elçisi Nebil (Batı), büyükelçi payesinde bir diplomat değildi. Daha Kral Türkiye'den ayrılmadan önce Elçi Nebil Bey Kâbil'deki görevinden alındı. Tarih, 30 Mayıs 1928 idi, yani o gün Amanullah Han hala İstanbul'da bulunuyordu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Nebil Beyin görevinin değiştirildiğini Kral Amanullah'a şöyle bildiriyordu:

"Muhibbi Halis ve Alikadrim, Nezd-i Haşmetanelerinde Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi olarak ifa-i vazife etmekte bulunan Nebil Beyin ahir (başka) bir vazifeye tayini münasip teemmül edilmiş olmakla müşarünileyhin işbu büyük vazifesi hitama (sona) ermiş bulunuyor..."[173]

Bir ay sonra Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bey (Bayur) Afganistan'a Büyükelçi olarak atandı. Atatürk, Kral Amanullah'a ve Afganistan'a dostluğunu iki kat göstermiş oluyordu. Hem, hiç vakit kaybetmeden Kâbil'deki Türkiye Elçiliğini büyükelçilik düzeyine çıkarıyor, hem de Afgan Kralı nezdine kendi Genel Sekreterini Büyükelçi olarak gönderiyordu. Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey'in güven mektubu şuydu:

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru,
Afganistan Kralı Gazi Amanullah Hazretlerine

Muhibbi Halis ve Alikadrim,

Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Kraliyeti beyninde teyemmünen cayigir olan vifak ve muhadenetin muhafaza ve takviyesi matlub ve mültezemim bulunduğundan Riyaseticumhur Katibi Umumisi Hikmet Beyi nezdi Haşmetanelerine Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi sıfatile tayin ve izama karar verdim. Müşarünileyhin evsaf ve hasaili ve şimdiye kadar ibraz eylediği müessir dirayet ve fetanet kendisine tahmil ve tevdi olunan vezaif-i aliyeyi itimad-ı Haşmetanelerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamin bulunmaktadır.

[173] DBA-MÜT. 5/95 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 41

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ümniye iledir ki Zatı Haşmetanelerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarını ve gerek kendi namıma ve gerek Türkiye Cumhuriyeti namına tarafından vukubulacak bilcümle tebligata ve betahsis Zatı Haşmetaneleri ile memleketiniz hakkında perverde eylediğim hissiyat-ı halisane ve dostaneye dair ita eyleyeceği teminata izhar-ı emniyet ve itimad edilerek memuriyeti aliyesinin hüsn-i ifası umurunda nail-i müzaheret buyurulmasını rica eylerim.

Bin dokuz yüz yirmi sekiz senesi Haziran ayının otuzuncu günü Ankara'da ita kılındı.

HARİCİYE VEKİLİ *GAZİ M. KEMAL*[174]

Büyükelçi Yusuf Hikmet Bayur (1891-1980), Türk siyaset ve bilim adamı olarak ansiklopedilere girmiştir.[175] İstanbul'da doğmuştur. Babası son Osmanlı sadrazamlarından Kamil Paşanın oğullarından Haşmet Beydir. Bayur, öğrenimini Galatasaray Lisesiyle Paris Üniversitesinde yapmış, Galatasaray Lisesinde bir süre öğretmenlikten sonra hariciye mesleğine girerek ilerlemiş ve Milli Hükümetin kuruluşundan bir müddet sonra Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürü olmuştur (1 Ekim 1920). Londra ve Lausanne Konferansları'nda Türk murahhas heyetlerinde müşavir olarak bulunmuş, 1923'te Londra Elçiliği Müsteşarlığına gönderilmiş, 1925'te önce siyasi mümessil sıfatı ile Belgrad Orta Elçisi, 1927'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ve 1928'de Kâbil Büyükelçisi olmuştur.

Bayur, 1932'de ikinci defa Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine getirilerek 1933'te Manisa Milletvekili seçilinceye kadar bu vazifede bulunmuştur. 27 Ekim 1933 tarihinde Milli Eğitim Bakanı

[174] DBA-MÜT. 6/95 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 41-42.

[175] *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 477-478 ve diğer ansiklopediler. Bayur'un bilim adamlığı yönünü öne çıkaran biyografisi ve eserlerinin listesi için de bkz. Amirat Fahri Çoker (E.), *Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1983, s. 355-363 ayrıca bkz. *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak hükümete girerek o sene başlamış olan üniversite reformunu tamamlamış ve 9 Temmuz 1934'te bu Bakanlıktan çekilmiştir. 1945'te Ankara fakülte ve yüksek okullarıyla İstanbul Üniversitesi ve yüksek öğrenim kurumlarında açılan Türk İnkılap Tarihi Profesörlüğüne, bir müddet sonra da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hint Tarihi Ordinaryüs Profesörlüğüne atanmıştır. 1942'de milletvekilliğini tercih ederek profesörlüğü bırakan Bayur, 1946 seçimlerine kadar Meclisteki görevine devam etmiştir. Ankara'da Kudret gazetesinde yayımladığı yazılarıyla politikayı sürdürmüş, 19 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kuranlardan biri olmuş ve 1948-1950 yıllarında bu partinin Genel Başkanlığını yapmıştır.

Bayur, üniversitede okuttuğu inkılap tarihi derslerini Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti adıyla yayımladığı gibi çoğu Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkan birçok esere imza atmıştır: On kalın kitaptan oluşan Türk İnkılap Tarihi, üç ciltlik Hindistan Tarihi, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, Atatürk: Hayatı ve Eseri vs. Ayrıca birçok bilimsel makale yayımlamıştır.

Yusuf Hikmet Bayur, 6 Mart 1980'de İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra Türk Tarih Kurumu, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur Armağan adlı bir anı kitabı yayımlamıştır. Kitapta benim de bir makalem vardır.

Bayur'u 1970'li yıllarda tanıdım. O, Türk Tarih Kurumu'nun en yaşlı üyesiydi, ben ise en genç üye. Beni severdi, ben de kendisine derin saygı beslerdim. Artık politikadan uzaktı, kendisini bilimsel çalışmalara vermişti. İlerlemiş yaşına rağmen çok çalışkandı. Ankara'ya geldikçe Dışişleri Bakanlığı arşivine uğrar, 1920'lerde çoğunu kendisinin yazdığı eski yazıların kopyalarını alır, son kitaplarından birini tamamlamaya çalışırdı. Bakanlık'ta kendisini "Emekli Büyükelçi" diye tanıtırdı. Ankara'da Bulvar Palas Oteli'nde kalırdı. Bazen orada ikimiz başbaşa yemek yerdik, o anlatır, ben de can kulağıyla dinler, sorular sorardım. Bir defa bizim evimize yemeğe de gelmişti.

Afganistan'a Büyükelçi atanmasını Bayur'un kendisinden dinlemiştim. Amanullah Han'ın Ankara'yı ziyaretiyle doruk noktasına

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan Türk-Afgan dostluğu havası içinde, Türkiye ile Afganistan, elçiliklerini, karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltmeye karar veriyorlar. Atatürk, Amanullah'a bir jest olsun diye kendi Genel Sekreterini Kâbil'e Büyükelçi olarak gönderiyor. Gönderirken, Büyükelçi aracılığıyla Amanullah Han'a bir sözlü mesaj da yolluyor:

"Varınca, benim adıma Amanullah Han'a söyle, aman çok dikkatli olsun, çok temkinli olsun" demiş.

Yusuf Hikmet Bey, güven mektubunu sunduğu gün, Atatürk'ün bu sözlü mesajını da Afgan Kralı'na iletmiş. Amanullah Han, kararlı ve kendinden emin,

"Mustafa Kemal kardeşim hiç merak etmesinler, kaya gibi kuvvetliyim, millet avucumun içinde, ordu arkamda" demiş.[176]

Fakat çok geçmeden Afganistan'da büyük bir gerici ayaklanma patlak veriyor ve isyancılar Kâbil üzerine yürüyorlar. Bu gelişmeleri yerinde yaşamış olan Y. Hikmet Bayur'a sordum:

"Peki, Kral Amanullah Han ne yaptı?"

"Kral mı? O, bir çadıriye bürünerek, kadın kılığında Kâbil'den kaçtı" dedi.

Kâbil'de Türk-Rus Duayenlik Yarışı

Kâbil'deki Türkiye Elçiliğinin büyükelçilik düzeyine yükseltildiğini ve Kâbil'e bir Türk büyükelçisi atadığını öğrenen Sovyet Rusya,

[176] Y.H. Bayur, bana anlattıklarıyle ilgili olarak kitabına şu dipnotu düşmüştür: "Bu eserin yazarı 1928 yılında Kâbil'e büyükelçi olarak gitmek üzere iken Mustafa Kemal, kadınların mecburi açılmaları meselesi (çadırı'lerin yasaklanması) üzerinde pek durmamasını Amanullah Han'a söylenmesini ona tenbih etmiş ve "insan kafasını kayaya çarpmamalıdır" demişti. Bu yazar Kâbil'e gidip Şah'a bu yönü anlattığı vakit o: "Ağabeyim (Mustafa Kemal) perva buyurmasınlar, bütün millet avucumun içindedir" demişti. Aynı zamanda kendi bakanlarına "Türkler korkuyorlar, bakın ben neler yapacağım" tarzında ifadelerde bulunmuştu." (Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III.* Cilt , s. 597, dipnot 1.)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'den geri kalmak istemiyor. Kâbil'deki Sovyet Elçiliği hemen büyükelçilik düzeyine çıkarılıyor, Kâbil'e bir Rus büyükelçisi atanıyor.

O tarihte Kâbil'de henüz başka büyükelçi yok. Rus Büyükelçisi, Türk meslektaşı Kâbil'e ulaşmadan önce güven mektubunu sunmak için harekete geçiyor. Amacı, Kâbil'de kordiplomatik duayenliğini ele geçirmektir. Çünkü duayen, büyükelçilerden olacak; en önce güven mektubunu sunan büyükelçi de kıdemli sayılacağı için duayenliği alacaktır. Duayen, bir bakıma, oradaki kordiplomatiğin başı, sözcüsü, temsilcisidir. Protokolde, oradaki bütün elçilerden ve büyükelçilerden önde gelir. Rus, itibarlı duayenlik sıfatını Türk'e kaptırmak istemiyor. Afganistan'ın başkentinde bir Türk-Rus rekabeti söz konusudur. Rusya iddialıdır, ama Türkiye de geri kalmak niyetinde değildir.

Afganlar, Türkiye'den yana tavır koyuyorlar. Türk Büyükelçisi gelinceye kadar Rus Büyükelçisini bekletiyorlar. Sonunda Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey Kâbil'e varıyor, hiç bekletilmeden Kral'ın huzuruna kabul ediliyor ve güven mektubunu sunuyor. Rus Büyükelçisi ise Y. Hikmet Bey'den bir saat sonra güven mektubunu sunabiliyor.

Böylece Türk Büyükelçisi, bir saat farkla Rus meslektaşının önüne geçiyor ve Kâbil'de kordiplomatik duayeni oluyor. Rus Büyükelçisi Afgan Dışişleri Bakanlığına nota veriyor. Güven mektubunu sunmak için Türk Büyükelçisi'nden daha önce başvurduğunu, ondan daha önce güven mektubunu sunması gerektiğini, duayenlik hakkının kendisine ait olduğunu, hakkının yenildiğini filan söylüyor. Sovyet notasına cevap verebilmek için Afgan Dışişleri Bakanlığının Hukuk Müşaviri Cevat (Açıkalın) Beyin görüşü alınıyor.

Mehmet Cevat Açıkalın (1901-1970), hukuk öğrenimi görmüş genç bir Türk diplomatıydı. Galatasaray Lisesini, Cenevre Hukuk Fakültesini bitirmiş, 1922 yılında Cenevre Başkonsolosluğunda çalışmaya başlayarak Dışişleri Bakanlığı kadrosuna girmiş, Lozan Barış Konferansı'na katip olarak katılmış, 1923-1924 yıllarında Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavir Yardımcısı ve 1924-1926 yıllarında Varşova Elçiliğinde ikinci Katip olarak çalıştıktan sonra 1926 -1929 yıl-

Levent Şahverdi Arşivi

larında Kâbil'de Afganistan Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği görevini yapmıştı. Rus notasına cevap vermek için şu yolda görüş bildiriyor: Yusuf Hikmet Bey (Bayur), Kâbil'e Ağustos ayında gelmiş ise de aslında daha Mayıs ayında, Kral Amanullah Han'ın Ankara ziyareti sırasında Kâbil Büyükelçiliğine atanmış, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından Kral'a takdim edilmiş ve Büyükelçi olarak kabul edilmiş idi. Dolayısıyla, öncelik ve duayenlik hakkı onundur. Bu görüş doğrultusunda Rus notasına cevap veriliyor ve Kâbil Büyükelçimiz orada kordiplomatik duayeni olarak kalıyor.

Bu öyküyü Yusuf Hikmet Bayur'un kendisinden dinlemiştim. Daha sonra arşivde yazılı belgesini buldum. Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey, güven mektubunu Afganistan Kralı Amanullah Han'a sunduğunu 26 Ağustos 1928 günü Ankara'ya şöyle rapor etmiş:

"1. Bugün itimatnamemi verdim. Rus Sefiri Büyükelçilik itimatnamesini benden bir saat sonra takdim eyledi.

"2. Kâbil'e muvasalatımdan mukaddem her ne kadar Sovyet Sefiri büyükelçilik itimatnamesini takdim etmek istemiş ise de buna muvafakat edilmemiş ve bunun üzerine mumaileyh dün Hariciye Vezaretine tevdi eylediği bir nota ile itimatname takdimi için birinci olarak kendisinin müracaat eylediğini ve binaenaleyh duayenliğin kendisine ait olduğunu iddia eylemiştir. Hariciye Vezareti tarafından Hukuk Müşaviri Cevat Bey'in mütalaasına istinaden verilen cevapta, Reisicumhur Hazretleri tarafından birkaç ay mukaddem Kral'a Büyükelçi olarak takdim ve öylece kabul edildiğim ve münakid bir muahedenin mütemmimi olarak Büyükelçiliğin evvela Türkiye tarafından ihdas edildiği bildirilmiş ise de Sefir iddiasında ısrar ile Kral'ın seyahati esnasında bir sıfatı resmiyesi olmadığı gibi garip bir iddiada bulunarak Büyükelçilik ihdası hakkındaki karara takaddümün duayenliğe malikiyeti icap ettirmeyeceğini bildirmiştir. Bu babta bir hayli münakaşadan ve inkıtaı andıran tavırlardan sonra bendenizi takiben itimatnamesini vermeye muvafakat etmiştir.

"3. Mamafih bana karşı Sefir, bu teşebbüsatı setre sayi etmekte (gizlemeye çalışmakta) ve acizleri de temaslarımda tecahül eyle-

Levent Şahverdi Arşivi

mekteyim (bilmemezlikten gelmekteyim). Bu hadisenin şuyuu tabii bulunduğundan... İngiliz Sefirinin duayenliğine karşı itiraz etmemiş olan Rus Sefirinin bu defa duayenliğin Türklere geçmesi üzerine ortaya atıldığını istihbar edecekler ve her vakit müştereken çalıştıkları zannedilen iki devlet arasında büyük bir rekabet olduğuna zahib olacaklardır efendim."[177]

Afgan Büyükelçisi Gazi M. Kemal'e Güven Mektubunu Sunuyor

Türkiye Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey'in güven mektubunu Afgan Kralı'na sunmasından bir ay sonra, 25 Eylül 1928 günü Afgan Büyükelçisi Gulam Ceylani Han, Çankaya köşkünde Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'e güven mektubu sundu. Gulam Ceylani, Ankara'da orta elçi olarak görev yaparken büyükelçilik payesine yükseltilmiş idi. Büyükelçi sıfatıyla güven mektubunu sunarken yaptığı konuşmanın Türkçe metni, Anadolu Ajansı'nın 25 Eylül 1928 günlü üçüncü bülteninde yeni Türk harfleriyle basına verilmişti. "Türk Harflerinin Kabulü Hakkında Kanun"un çıkmasından 35 gün önce A.A. yeni Türk harflerini kullanıyor ve yayıyordu. Konuşma metninde ufak bazı yazım farklılıkları göze göze çarpıyordu. kh diftongunun kullanılması vb. gibi. O günkü bültendeki yazım biçimi olduğu gibi bırakılarak konuşma metni aşağıya aktarıldı. Şudur:

"Reisicumhur Hazretleri,

"Metbui müfahhamım Afganistan Kralı Hazretlerinin beni nezdi riyasetpenahilerine Büyük Elçi sıfatile tay i n ettiğini mutazammın itimatnameyi takdim etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Orta Elçiliğim esnasında gerek Zatı riyasetpenahileri tarafından vuku bulan müsaade ve muzaheretten ve gerek Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti erkhanı muhteremesi tarafından vakhi olan muavenet ve teshilattan dolayı har ve samimi teşekürlerimi takdim eylerim.

[177] OBA - MÜT. 6 /95 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 42

Levent Şahverdi Arşivi

Necip Türk milletini her gün yeni yeni terakkhi ve teceddüt yoluna sevk eden zatı dahiyaneleri ve kendine gösterilen tekhamül yolunda büyük bir istidat ve metanetle yürüyen ve ileri giden böyle bir millet nezdine vuku bulan bu mükerrer memuriyetimden dolayı büyük bir sevinç hissetmekte ve kendimi bahtiyar add eylemekteyim.

Bu sürüru hiss eden yalnız ben değilim. Aziz Türk biraderlerimizin bugünkü terakkileri ve muhterem reislerinin kıymettar mesaisi her Afganın kalbinde büyük bir sürur ve iptilaç tevlid eylemektedir. Umum Afgan milleti Türkiye'deki teceddütleri meserret gözile görmekte ve aziz Türk milletinin muvaffakiyetini temenni eylemektedir.

Reisicumhur Hazretleri, yeni ali memuriyetimin ifası hususunda Zatı riyasetpenehailerile Türkiye Cumhuriyeti Hükhumeti erkhani mubteremesi tarafından evvelkinden daha ziyade müzaheret ve muavenet göreceğimden eminim. Ben de iki memleket ve millet beynindeki irtibatı biraderanenin tahkim ve tezyidi hususunda var kuvvetimle sarfi mesai edeceğimi kavi bir kalb ile arz ederim. Hükündan zişanım Kral Hazretlerinden telakki eylediğim irade de bilhassa bunu müeyyittir. Mensubiyetile müftehir olduğum Afgan milletinin hissiyatının muktezası da bunu icab eylemektedir.

Hatimei ketarn olarak necib Türk milletinin refah ve saadetini ve afiyeti riyasetpenahilerinin devamını temenni eylerim efendim Hz."[178]

Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal, Afgan Büyükelçisi'ne cevap verirken, "kardeş millet" dediği Afgan milletinin yenilik yolunda yürümesini övdü. "Başında cidden şuurlu ve nurlu bir rehber" bulunan Afgan milletinin "teceddüt yolunda yürüyen kardeş millet" olduğunu vurguladı. Türk milletinin Afgan milleti hakkında dostluk ve kardeşlik hisleri beslediğini belirtti. Türkiye ile Afganistan arasındaki kardeşlik bağlarının "en geniş tarz ve manasında" güçlendirilmesi için Cumhuriyet Hükümetinin "büyük bir azim ve samimiyetle çalışacağını" söyledi. Atatürk'ün konuşması şudur:

[178] *Anadolu Ajansı Bülteni*, 25.9.1928 & *Ayın Tarihi*, Eylül 1928, Sayı 54, s.3856

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Elçi Hazretleri,

Afgan Kralı hazretlerinin Zatı alinizi nezdime Büyük Elçi sıfatıyla tayin buyurduklarını mutazammın itimat mektubunu elinizden büyük memnuniyetle alıyorum. Şimdiye kadar devam eden Orta Elçiliğiniz esnasında Cumhuriyet Hükümetinin kardeş Afgan millet mümessiline karşı muavenet ve tesbilat göstermiş olması pek tabiidir.

Başında cidden şuurlu ve nurlu bir rehber olduğu halde terakki ve teceddüt yolunda yürüyen kardeş millet tarafından Türk milletinin bu yolda göstermiş olduğu istidatlı gayretlerin takdir edildiğini görmekle pek mütehassisim. Mesaisinin muvaffakiyete ermesini candan dilediğimiz Afgan milleti hakkında Türk milleti aynı dostluk ve kardeşlik hislerini beslemektedir.

Yeni büyük memuriyetinizin ifası hususunda gerek benim gerekse Cumhuriyet hükümeti erkhanının daimi ve samimi müzaheret ve muavenetinden emin olabilirsiniz. İki memleket arasındaki kardeşlik rabıtalarının ziyadeleştirilmesi ve kuvvetlenmesi muhterem Kral Hazretlerinden telakki buyurduğunuzu söylediğiniz iradeyi çok memnuniyetle öğreniyorum. Bu gayenin en geniş tarz ve manasında istihsali için Cumhuriyet Hükümetinin de büyük bir azim ve samimiyetle çalışacağına şüphe olmadığı gibi şahsi kanaat ve arzumun ve Türk milletinin hissiyatının da tamamen bu merkezde bulunduğunu size söylemekle büyük bir zevk duymaktayım.

İki kardeş millet arasındaki dostluk münasebatının takviye ve inkişafı için burada bizimle beraber çalışmak hususunun zatı alilerinin uhdesinde bakılması da ayrıca memnuniyetimizi mucip olmuştur.

Kral Hazretlerinin saadet ve afiyetleri ve kardeş Afgan milletinin refah ve muvaffakiyeti temennilerimi Kral Hazretlerine iblağ buyurmanız ricası ile yeni vazifenizde muvaffakiyetinizi dilerim. [179]

[179] *A.g.e.*, *Ayın Tarihi*, Eylül 1928, Sayı 54, s. 3856-3857.

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah Han Türkiye'yi Örnek Alıyor ve Reformlara Girişiyor, Ama...

Kral Amanullah, 3 Temmuz 1928 günü uzun dış gezisinden ülkesine dönmüş ve gösterişli törenlerle karşılanmış. Kraliçe ile birlikte üstü açık bir arabayla Kâbil sokaklarından geçerek halkı selamlamış. Kraliçe Süreyya ilk defa halkın önünde böyle bir törene katılmış. Kral, Saray önündeki meydanda bir konuşma yapmış ve konuşması radyodan yayımlanmış. Kralın dönüşü dolayısıyla Kâbil'de üç gün üç gece süren şenlikler yapılmıştır.[180]

Amanullah Han, Türkiye'deki yeniliklerden çok etkilenmiş. Kendi bağnaz krallığını da yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ile Türkiye'den dönmüş. Hala Orta Çağ karanlığında yaşayan ülkesini aydınlığa çıkarmak için köklü reformlar yapmaya karar vermiş. Fakat Afganistan'ın şartlarının farklı olduğunu yeterince hesaba katmamıştır. Afganlı yazar Esedullah Oğuz, *"Afganistan ve Türkiye, diyor, her ne kadar Müslüman ülkeler olarak bazı ortak değerleri paylaşsalar da, iki ülkenin içinde bulunduğu şartlar farklıydı. Bununla birlikte Amanullah Han, Müslüman bir ülke olarak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği atılımların Afganistan için iyi bir örnek oluşturduğuna inanıyordu."*[181]

Amanullah Han, reformlara girişirken, dikkatli olması yolunda Atatürk'ün verdiği dostça öğütlere de pek aldırış etmemiştir. Türkiye'de gördüklerini Afganistan'da uygulamaya girişmiştir. Hatta daha da ileri gitmeye, Türkiye'de yapılmamış olan kadınların yüzlerini zorla açtırmaya kalkışmıştır.

Londra'da çıkan The Times gazetesi, 25 Ekim 1928 günlü sayısında, *"Kral Amanullah Türkiye'yi kendisine örnek edinmiştir"* diyor ve özetle şunları yazıyordu:

"Kral Amanullah, Gazi Mustafa Kemal'in kuvvetli kolu ve per-

[180] *Ayın Tarihi*, No. 52, Temmuz 1928, s. 3610-3611

[181] Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitapçılık, İstanbul: 2001, s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

vasız azim ve iradesiyle sevk ve idare ettiği Türkiye'yi kendisine örnek edinmiştir. Ülkesine döndüğünden beri her ay bir reform yapmakla şöhret buldu. Temmuzda, milletin temsilcilerinden oluşan büyük bir meclis topladı. Çok eşliliği kınayıp reddettikten sonra birden fazla kadınla evlenecek olan memurların görevlerine son vereceği uyarısında bulundu. Ağustosta, mecburi askerlik hizmeti süresini iki yıldan üç yıla çıkardı. Büyük meclis üyeleri arasından seçilecek bir milli meclis kurma kararı alındı. Bu Hükümdarın reform tasarılarından bazılarına vatandaşlarınca itiraz edildi. Bir resmi ziyafette Kraliçe Süreyya'nın peçesiz ortaya çıkması ve peçenin kaldırılması hakkında Krallığın teklifi eski tarzdaki Müslümanlar arasında tepki yarattı. Kral, payıtahtın kadınları için "Avrupa tarzında" peçenin kabulü için Meclisin desteğini sağlamayı başardı. Kral'ın reformları herhalde bu kadarla kalmayacaktır... İlk Afgan kralların siyah bayrağı yerine, siyah, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan bir bayrak benimsenecek ve bunun üzerinde güneş, dağ ve bir buğday başağı bulunacaktır. Şehirlere öğrenim zorunluluğu getirildi. Afgan ıslahatının kendine has özellikleri bulunmakla birlikte bu reformlarda Anadolu'dan ilham alındığı kolayca anlaşılıyor.

"Bazı konularda Afgan Kralı'nın işi, hatta Mustafa Kemal'in karşılaşmış olduğu güçlüklerden daha çetindir. Türkler mazilerinde askeri bir tarih bulunan nizam ve intizama alışkın bir ırktır. Afganlılar ise dağlılara has yaratılışta, şahsiyetçi ve disipline karşı inatçıdırlar. Bugünkü Kral'ın dedesi Abdurrahman zamanına kadar Afganistan muntazam teşkilatlı bir merkezi idare görmedi. İçine kapalı kendine özgü yaşamı Afganistan'da gelişmeyi geciktirmiştir. Ama reform yolunda Kral Amanullah'ın karşılaştığı güçlüklerin aşılacağına inanılmaktadır.

"Afganistan'da da bozguncu bazı din adamları kendilerini halkın meşru liderleri sAyınakta ve Hükümdar'ın nüfuzunun artmasını hasetle ve şüpheyle karşılamaktadırlar. Bazı mollalar halk arasında karışıklık çıkarmak için ülkedeki değişikliklere karşı hoşnutsuzluklarını açığa vurmuşlar ve üç molla idam edilmiştir ki bunlardan biri Kâbil'in baş müftüsü idi. Ama büyük meclisin çoğunluğu Kral'ın yanındadır. Gazi gibi Amanullah'ın ülkesi de din adamlarının tehditleriyle çağ-

Levent Şahverdi Arşivi

daşlaşmaktan alıkonulamayacaktır ve Kâbil'in büyük müftüsünün akıbeti, Kral'ın azminde sebatkar olduğunu tebaasına ispat edecektir."[182]

Amanullah zamanında Kâbil'de büyükelçilik yapmış olan Yusuf Hikmet Bayur, bu hükümdarın reformculuğu konusunda şunları yazıyor:

"Bu genç hükümdar (Amanullah) Afganistan'ın tam bağımsızlığını sağladıktan sonra birçok ıslahat ve yenileştirme hareketine girişir. İlk öğretimi yaymak, orta öğretimi kurmak, yol yaptırmak, tek tük fabrikalar açmak gibi işlere koyulur.

"Bütün bu işler dolayisiyle Afganistan'ı yeni bir yolda ilerlemeye ve zamanın medeni hayatına uymaya sevk etmiş olması yüzünden o, tarihte önemli bir yer işgal edecektir.

"Ancak bu hükümdar siyasal ve yönetim Kâbiliyeti ve anlayışı bakımından bu gibi işleri iyi bir sonuca ulaştırabilecek çapta bir adam değildi.

"Amanullah Han'ın en büyük yanlışı, görmek istediği işleri başarabilmek için gereken kuvvete malik olmaya hemen hiç çalışmamış, hatta teşkiline başladığı kuvveti bir müddet sonra bazı kuşkulara kapılarak kendi eliyle dağıtmış olmasıdır...

"Devrimleri halka kabul ettirmek için Amanullah Han, zamanın gereklerine göre talim görmüş bir orduya muhtaç olduğunu başlangıçta anlamış ve Türk subaylarına bir numune alayı (Kıt'a-i numune) yetiştirmiştir.

"Ancak bir müddet sonra onu kuşkulandırmaya koyulanlar olur. Ona denir ki Türkiye'de ve İran'da eski hanedanları subaylar devirdiler, yetiştirdiğiniz ordu sizi de böyle bir akıbete uğratabilir!

"Bu gibi telkinlere kapılan Amanullah, çok geçmeden Türk subaylarına yetiştirttiği numune alayını dağıtacak, yalnız bir iki Türk subayını öğretmen olarak bulunduracak ve kendisi ve taraftarları, ellerinde ciddi

[182] The Times'tan aktaran *Ayın Tarihi*, No. 56, Teşrinisani 1928, s. 4088-4090

Levent Şahverdi Arşivi

bir kuvvet olmadan mutaassıp mollaların kışkırttıkları oymakların karşısında güçsüz ve aciz kalacaklardır.

"Daha sonra 1928 ilkbaharında, Türkiye'ye geldiğinde Mustafa Kemal ona kuvvetli ve güvenilir bir ordunun esas olduğunu söylemesi üzerine Amanullah Han önemli bir Türk askeri heyetini Afganistan'a çağıracaksa da, iş işten geçmiş olacağı gibi kendisi de heyete tam güvenmeyecektir." [183]

Yusuf Hikmet Bayur, Amanullah Han'ın bu büyük yanlışı dışında üç önemli yanılışına daha işaret ediyor ve bunları şöyle sıralıyor:

Güven kırıcı hareketler,

Rüşvet ve benzerinden doğan kırgınlıklar ve

"Dinsizlik yayılıyor" propagandasını kolaylaştıran hareketler.

Bu son kategoriyi şöyle açıyor:

"Afganistan'da ve bilhassa başkent Kâbil'de halk çok mutaassıp idi. Son yıllara kadar yabancı elçi ve heyetlerin oraya pek güçlükle kabul edilmesinin önemli sebeplerinden biri de bu idi.

"Amanullah Han, yalnız yabancı elçilik heyetlerini kabul etmekle kalmamış, Fransızca öğretim ve Almanca öğretim yapan birer lise açmış ve oraya hep o ülkelerden öğretmen getirtmişti. Bu ise Mollaların "çocuklarımız kafirleştiriliyor" yolundaki propagandalarına yol açmıştı.

"Daha sonra Avrupa ve Türkiye gazisinden dönünce Amanullah Han kadınların giydikleri "çadırı" denilip bir çadır gibi başlarından başlayıp ayakkabılarının içine giren ve onların hiçbir şeyini göstermeyen örtünün Kâbil içinde giyilmesini yasak eder ve mollaların şikayet ve itirazlarına rağmen bu işte ayak direr.

"Bundan başka Afganistan içinde en çok ve en kolaylıkla propaganda yapmak imkanına sahip olan İngiltere onun aleyhinde idi. Onun zamanında çıkmış olan iki büyük ayaklanmanın da Hindistan sınırı üzerindeki oymaklar arasında başlamış olması sırf tesadüfe atfedilemez...

[183] Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III.* Cilt, s. 594-596

Levent Şahverdi Arşivi

"Amanullah Han, birçok Avrupa başkent ve kentlerini gezdikten ve her yerde çok iyi karşılandıktan sonra Türkiye'ye gelir; kendisi iyi Türkçe bilmektedir.

"Ağabeyim" dediği ve örnek saydığı Mustafa Kemal ile çok çabuk dost olur ve kendisine verilen öğütleri tamamıyla kabul etmiş görünür. Bunların başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün öbür işlere ondan sonra girişmek yönü geliyordu.

"Amanullah Han ise Afganistan'a döndükten sonra hiç de öyle yapmaz ve en zayif anında başına birçok gaileler çıkaracak işlere kalkışır. Mustafa Kemal'in hiçbir vakit yapmadığı kadınların yüzünü cebren açmak keyfiyeti bunların başında gelmektedir."[184]

Türkiye, Afgan Reformlarını İzliyor ve Destekliyordu

Amanullah Han'ın yapmaya çalıştığı reformlar Türkiye tarafından ilgiyle izleniyor ve destekleniyordu. Başbakan İsmet Paşa (İnönü), 13 Eylül 1928 günü Malatya'da seçmenleri önünde yaptığı konuşmada Türkiye Afganistan ilişkilerine de yer ayırıyor ve Amanullah Han'ın reform çalışmalarının başarıya ulaşacağını belirterek şöyle diyordu:

"Afganistan Hükümdarı Hazretlerinin memleketimize büyük sevinç veren ziyaretleri esnasında Afganistan ile akdettiğimiz muahede sulh ve ümran yolunda samimiyetle ve bütün kuvvetiyle çalışmak isteyen iki memleketin nasıl hayırhahane bir teşriki mesai azmi ve hissi ile meşbu olduklarının mukni bir misalidir. Afganistan'ın beynelmilel ailede kavi bir medeniyet kitlesi olmak azmindeki kuvvet bize fahr ve meserret vermektedir. Afganistan Hükümdarı Hazretlerinin Islahatkarane gayret ve icraatının muvaffakiyetle bezeneceğine tam ve kamil itimadımız vardır."[185]

Ankara'da Matbuat Müdiriyeti Umumiyesi, dünya basınında çıkan Afganistan'la ilgili yazıları hemen çevirip Türk basınına veriyor

[184] *A.g.e.*, s. 596-599

[185] "Malatya'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Nutku", *Ayın Tarihi*, No. 54, Eylül 1928, s. 3729.

Levent Şahverdi Arşivi

ve kendi yayın organı Ayın Tarihi dergisinde de yayımlıyordu. Türk basınında Afganistan'daki yenilik hareketleriyle ilgili haber ve yazılar hiç eksik olmuyordu. La Tribuna adlı İtalyan gazetesinin 10 Ekim 1928 günlü sayısında "Afganistan'ın geniş ıslahat planı" başlıklı bir yazı çıkmıştı. Bu yazının çevirisi hemen Türk gazete ve dergilerinde de yayımlanmıştı. Yazıda, Amanullah Han'ın devlet yönetiminde kapsamlı reformlar yapmak kararında olduğu anlatılıyordu:

"Afgan Kralı 30 Eylül nutkundan sonra, 2, 3 ve 5 Ekim (1928) günleri üç önemli nutuk daha söylemiştir. Bu nutuklarında devlet idaresinde ıslahatı, kanunlarda ve nizamnamelerde öngördüğü değişiklikleri ayrıntılarıyla açıklamıştır. Eğitim, sanayi, ticaret ve bazı vergilerle ilgili programının uygulanmasıyla ilgili açıklamalar yapmıştır.

"Kral, ulema sınıfını cehaletle ve memleketteki ıslahat ve terakkiye mantıksızca, ilkel bir zihniyetle ve haksız olarak karşı gelmekle suçlamış ve mollaların muzır nüfuzuna ve fesat karıştırmalarına karşı halkı uyarmıştır.

"Amanullah Han, son konuşmasını bitirirken yanına davet ettiği Kraliçe de peçesini çıkararak oraya gelmiştir. Orada hazır bulunan birçok kadın da Kraliçe'yi örnek alarak peçelerini terk etmişler ve Afgan kadınlarının yüzyıllardan beri uydukları peçe adetinden kurtuluşlarını kutlamışlardır..." [186]

Ekim 1928'de de dünya basınında Afganistan'daki yenilikler hakkında çeşitli yazılar çıkmış ve bunlar Türk gazete ve dergilerine aktarılmıştı. Il Messaggero adlı İtalyan gazetesi, Afgan Kraliçesi'nin de eşi ile birlikte ülkesini çağdaşlaştırmak için iyi niyetle çaba harcadığını anlatıyordu. Kraliçe, son olarak, eğitim için yurt dışına gönderilmek üzere olan bir grup Afgan kızını kabul etmiş, onlara Avrupalı kadınların yaşam biçimleri hakkında bilgi vermiş ve bazı nasihatlarda bulunmuştu. Bu kızlar, peçesiz ve modern bir biçimde giyinmiş olarak Kraliçe'nin huzuruna çıkmışlardı. Gazete, "Kabulden ve Kraliçe'nin

[186] *La Tribuna*, 10.10.1928'den aktaran *Ayın Tarihi*, No. 55, Teşrinievvel 1928, s.3963-3964

Levent Şahverdi Arşivi

ana nasihatlarından sonra kızları uğurlamak için sarayın önünde toplanan binlerce insanın alkışlarına karşılık vermek üzere, kızlar sarayın balkonuna çıkarılmışlardır ve bu yaştaki kızlar ilk defa peçesiz olarak halka görünmüşlerdir" diyordu.[187]

Beyrut'ta çıkan El İkbal gazetesi de Afganistan bağımsızlık törenlerine katılan Afganlıların, Kral'ın emrine uyarak modern kıyafetlerle katılmış olduklarını, kadınların da çoğunun peçesiz olarak hazır bulunduklarını ve Kral Amanullah Han'ın yaptığı konuşmada yenilçşmeye yer verdiğini yazıyor ve bu yazı da Türk basınına aktarılıyordu. Kral özellikle eğitimin kadınlar arasında da yaygılaştırılması gerektiği üzerinde durmuş ve Afgan erkelerinden tek eşle yetinmelerini istemişti.[188]

Dış basında benzer yayınlar sürüp gidiyor ve bunlar Türk basınına da yansıyordu. Türkiye'de Afganistan'a duyulan ilginin azalmadığı görülüyordu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci yıldönümü kutlamaları dolayısıyla Kral Amanullah Han ile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal arasında son defa olarak tebrik ve teşekkür mesajları alınıp verildi ve Atatürk bu mesajında da Afganistan'da yapılmakta olan yenililiklere değindi. Mesajlar şöyleydi:

Afganistan Kralı Amanullah Han'dan
Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal'e Tel.

Türkiye Reisicumhuru Biraderim Gazi

Kardeş Türkiye Devletinin Milli Bayramı münasebetiyle samimi tebrikatımı ve çok dostane olan hissiyatımı Zatı Alii Riyasetpenahilerine

[187] *Il Messaggero*, 19.10.1928'den aktaran *Ayın Tarihi*, No. 56, Teşrinisani 1928, s. 4090

[188] *El İkbal*, 8.10.1928'den aktaran *Ayın Tarihi*, No. 55, Teşrinievvel 1928, s. 3964

Levent Şahverdi Arşivi

tecdiden takdim ve Türkiye devlet ve milletinin saadetini temenni eylerim.

Afganistan Kralı
AMANULLAH[189]

Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal'den
Afganistan Kralı Amanullah Han'a Tel

Afganistan Kralı Biraderim Amanullah Han Hazretlerine

Türk Milli Bayramını tebriki Haşmetanelerinden ve çok dostane hissiyatınızdan pek mütehassisim. Kardeş Afganistan milletinin saadet ve refahı temenniyatımı teyid ederim. Memleketinizde tatbik etmekte olduğunuz muvaffakiyetli ıslahat ve yeniliklere memnuniyet ve iftiharla muttali olmaktayız.

Türkiye Reisicumhuru
GAZİ M. KEMAL[190]

Bu telgrafiar, Kral Amanullah Han ile Gazi Mustafa Kemal arasında teati edilen son tebrik ve teşekkür telgraflarıdır.

Afganistan'da Gerici Bir Ayaklanma Patlak Veriyor

Gerici mollaların ve yabancı ajanların kışkırtmaları sonucu 1928 Kasım ortalarında Afganistan'da gerici bir ayaklanma patlak verir. Önce Semt-i Maşriki"de (Doğu ilinde) Hayber boğazı yakınında ve sınır üzerinde yaşayan Şinvari aşireti ayaklanır. Çok geçmeden Hokyani aşireti de ayaklanır ve ayaklanma çok çabuk yayılır. Hedef, "kafir" olduğu iddia edilen Kral Amanullah'ı devirmektir.

[189] *Ayın Tarihi*, No. 56, Teşrinisani 1928, s. 4093

[190] *A.g.e.*, s. 4093

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Hikmet Bayur, "Afganistan'da İngilizlerce kendisine güvenilmeyen bir hükümdarın bulunması tehlikeli idi... dolayısıyla onun tahttan düşmesi ve hiç olmazsa çok güçsüz bir duruma sokulması faydalı idi" diyor ve şunları ekliyor:

"Amanullah Han aleyhine ayaklanmalar gelişmekte iken Hindistan'dan gelme bazı resimli levhalar elden ele dolaşmaya başladı; bunlardan biri o zaman Almanya'da Cumhurbaşkanı olan Mareşal Hinderburg'un sağında açık bala elbisesiyle Afgan Kraliçesi ve solunda Amanullah Han olmak üzere büyük kıtada bir resmi görünmekteydi; altında da Farsça "zevcesinin napaklığı ile iftihar eden bir..." (eşinin kirliliği ile övünen bir...) sözleri yazılı idi. Böyle bir resmin bulunup yayımlanması o sırada Afgan ayaklanmasını yönetenlerce mümkün, hatta akla gelir bir şey değildi; bundan az çok hükmedilebilir ki, bu işe bir Avrupalı devletin gizli teşkilatı akıl etmiş ve onu yapmışlır..."[191]

Bayur, Amanullah Han'ın, esasen "birçoklarını kızdıracak ve taassubu coşturacak hareketlere" girişmiş olduğuna ve "Avrupa'da kafir oldu" diye damgalanmak istendiğine değindikten sonra, bardağı taşıran son damlanın da Türkiye'ye öğrenime gönderilen Afgan kız öğrencileri olduğunu söylüyor:

"Amanullah Han'ın Türkiye'ye tahsile gönderdiği birçok gencin arasında 15-20 kadar da kız öğrenci vardı. Bazı yakınları bunların dışarıya giden Afgan elçi veya elçilik memurlarının aile ve kızları imiş gibi örtülü ve göze batmayacak surette ülkeden çıkarılması öğüdünü kendisine verirlerse de Amanullah Han bunu kabul etmez ve bunları Türkiye'ye Avrupa öğrencileri gibi açık ve başlarında bir bere olarak otobüse bindirip Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderir.

"Hindli sınır memurları bunlar şerefine bir ziyafet verir ve bir takım Afgan oymak (aşiret) hanlarını da ziyafete çağırırlar. Bu suretle oymaklar bu kızları, yüz ve başları açık Avrupalı biçimde giyinmiş olarak kendi gözleriyle görür ve Türkiye'ye gittiklerini öğrenirler."[192]

[191] Bayur, *Hindistan Tarihi III.*, s. 598-599.

[192] *Age.*, s. 601

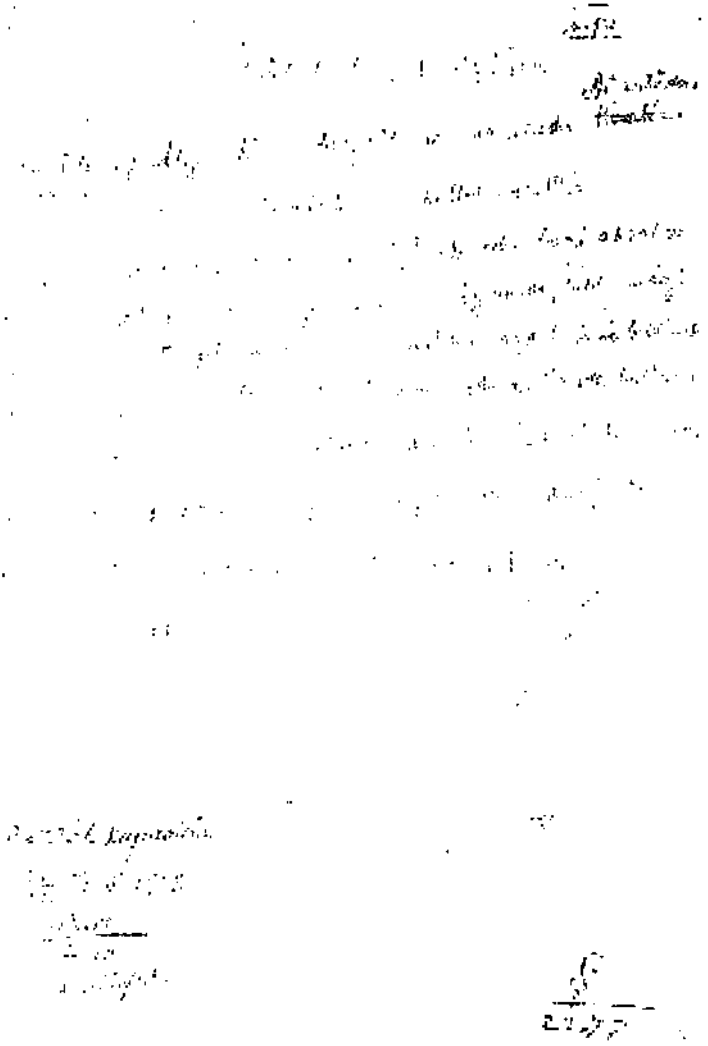
Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu gelişmeden birkaç gün sonra, Hindistan sınırı bölgesinde gerici ayaklanma patlak verir. Çok geçmeden ayaklanma Kâbil'in kuzeyindeki bölgeye de yayılır ve tehlikeli bir durum alır. Amanullah Han için tahtını elde tutmak ihtimali pek azalmış olur.

Ayaklanmanın ele başısı "Beççe-i Saka" yani "Sucunun oğlu" lakaplı bir Tacik çete reisi idi. Babası Kâbil'de su dağıtan biriymiş, dolayısıyla oğluna "Beççe-i Saka" (Sucunun oğlu) lakabı takılmış. Asıl adı Habibullah olan ve okuması yazması olmayan bu çete başı, Türk subayları tarafından yetiştirilip sonra dağıtılmış olan Numune alayında (Kıt'a-i nümune) onbaşılık yapmış, nişanlısının başka biriyle evlendirilmesi yüzünden rakibini ve onunla suç ortağı saydığı birkaç kişiyi daha öldürmüş ve ondan sonra dağa çıkıp eşkıyalık yapmak zorunda kalmış olan bir eşkıya idi. Onun buyruğu altında güçlüce bir çete vardı. Amanullah'a karşı ayaklanmayı yönetenler en çok bu adama dayanmayı uygun bulmuşlar. Mollalar da onu tutmuşlardır. Dahası, ayaklanma patlak verdiği sırada Beççe-i Saka, Kâbil'in ta kıyısında bulunuyordu ve başkent üzerine başlıca baskıyı o yapıyordu.[193]

[193] *A.g.e.*, s. 602

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'ten Afganistan Kralı Amanullah Han'a imzası kapalı şifre telgraf, 21.II.1928

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Kral Amanullah'ı İrticaya Karşı Silahla Korumak İstiyor

Afganistan'da gerici bir ayaklanma çıktığı ve tehlikeli biçimde geliştiği haberi Ankara'ya 21 Kasım 1928 akşamı geç saatte ulaştı. Hemen gece yarısı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında Kabine toplandı. Türkiye, Afganistan'a, Kazım Paşa (Orbay) komutasında önemli bir askeri heyet göndermiş bulunuyordu. Bu heyet tam o günlerde Kâbil'e ulamıştı veya ulaşmak üzereydi. Türk Hükümeti, bu bir avuç asker ile Afganistan'da baş kaldıran irticaya karşı savaş açmaya, reformcu Kral Amanullah Han'ı korumaya karar verdi. Kâbil'e varmış olan veya varmak üzere olan Türk askerleri, Türk vatanını müdafaa eder gibi, hayatlarını ortaya koyarak Afgan Kralı'nı koruyacaklardı. Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Beye (Bayur) bu yolda talimat verildi. Gazi Mustafa Kemal imzasıyla Amanullah Han'a da bir şifre telgraf çekildi.

Gece yarısını gece, Heyeti Vekile kararıyla ve Başvekil İsmet Paşa'nın (İnönü) kendi el yazısıyla kaleme alınan ve bizzat Şifre Müdürü tarafından kapatılıp Kâbil Büyükelçiliğine çekilen bu tarihi şifre telgraflar şunlardır:

Dişişleri Bakanlığından Kâbil Büyükelçiliğine

Şifre tel *Ankara, 21/22 Teşrinisani 1928*

No. 53063- 117

1- Türk zabitleri irticaa karşı Kralın emrile Türk vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahs ettiğiniz müracaat katiyyen doğru olmadığı gibi böyle bir arzunun hiss edilmesi bile caiz değildir. Afganistan politikamızın istikrarı zabitanımıza bu hadisede fedakarlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabitanımıza vazifelerini Hükümet adına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavr ile zabitanımıza hayatlarıyla kendisini müdataaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz.

Levent Şahverdi Arşivi

II- Reisicumhur Hazretleri tarafından imzası kapalı şahsına mahsus şifre telgrafnameyi şifrenizi beraber alarak Kralın huzurunda açmanız mühimdir. Bu telgrafın vürudunu derhal bildiriniz.

TEVFİK RÜŞTÜ[194]

Dişişleri Bakanlığından Kâbil Büyükelçiliğine

Şifre tel. *Ankara, 21/22 Teşrinisani 1928*

Bu telgraf Afgan Kralı Hazretlerine mahsustur. Bu satırdan sonrası Kral Hazretlerinin huzurunda hallolunacaktır.

Son günlerde Zatı Şahanenizi muztarip eden bazı ahval ve hadisattan haberdar oldum. Eğer vaki ise öz kardeş bildiğim sizin istirabınızı tahfife medar olacak noktai nazarlarımı bildirmek üzere beni serian hakikatten haberdar ediniz. Orada bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayı hayat emrini almışlardır. Büyük alaka ile cevabınıza intizar ederim kardeşim.. 21 T.S.

GAZİ M. KEMAL
TEVFİK RÜŞTÜ[195]

Bizzat Kapadım. 21/22 T.S. 1928, saat 4,50
SUAT TEVFİK

Türk askeri heyeti, ayaklanmanın genişlemesinden önce Afganistan'a varamamış ve Kral Amanullah Han'ı koruyamamıştır. Amanullah Han da fazla dayanamadan 14 Ocak 1929 sabahı, dört-beş kişiyle birlikte gizlice Kâbil'den kaçmıştır. O günlerde Kâbil'de bulunan Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey (Bayur), Türk askeri heyetinin, Amanullah Han'ın kaçışından bir gün önce Kâbil'e varmış olduğunu belirtiyor ve şunları yazıyor:

[194] DBA- H.K. (1928) & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s.46

[195] DBA- H.K . (1928) & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 46-47

Levent Şahverdi Arşivi

"Ocak 1929'da çok sıkışık bir durumda bulunan Amanullah Han, kadınların giyimleri dahil, bütün yeniliklerden vazgeçtiğini ilan ederse de son anda verilmiş olan bu karar durumda bir değişiklik husule getirmez ve Ocak ayının ortasında Amanullah Han, ağabeyi İnayetullah Han'ı kendi yerine Emir yaparak otomobil ile Kandahar'a kaçar.

"Bir gün önce Kâbil'e varmış olan Türk askeri heyeti, henüz işe başlamıştı ve onun başı Kazım Paşa (Orbay) Kâbil'in az ilersinde cepheyi teftişte idi. O, Kral'ın kaçışını askerlere "Emiriniz kaçtı, siz kimin için savaşıyorsunuz?" diye demeçler veren mollaların sözlerinden öğrenir ve başkente döner."[196]

Amanullah Han Devriliyor ve Afganistan'da Çağ Dışı Bir Ara Rejim Kuruluyor

Kâbil'den kaçan Amanullah Han, bir daha geri dönemez ve tahtını kaybeder. Onun kaçmasından sonra Afganistan'a irtica hakim olur. 1929'da çağ dışı bir rejim kurulur; Tıpkı 1996'daki Taliban rejimi gibi.

Amanullah Han'ın kaçtığını duyan Beççe-i Saka, Kâbil'e girer ve Krallık sarayını kuşatır. Yeni Emir İnayetullah Han, savaşçı ruhlu bir kimse değildir, Beççe-i Saka ile bir anlaşma yapar ve bir İngiliz uçağına binip Hindistan'a gider.

Beççe-i Saka, "kafir" sayılan Amanullah Han'a karşı savaştığı için "Gazi" unvanını alır ve "Hadim-i Din-i Resulullah, Emir Habibullah" titriyle kendisini emir ilan eder ve Afganistan tahtına oturur (17 Ocak 1929). Böylece Afganlılar, Afganistan tahtını Afgan soyundan gelmeyen bir Tacik eşkıyaya terketmiş olurlar. Amanullah Han'a son derece düşman olan mollalar da bu Tacik eşkiyayı bir süre desteklerler.

Okuması yazması olmayan Beççe-i Saka döneminde işler onun hemşerisi ve Vezir-i Derbar"ı (Baş mabeynci) Şir Can tarafından görülür. Çağ dışı bir rejim kurulur. Mollaların baskısıyla bütün okullar kapatılır, yalnız medreseler açık bırakılır. Hırsızların el ve ayaklarının kesilmesi gibi pek eski karanlık çağların cezaları uygulanır...

[196] Bayur, *Hindistan Tarihi III*, s. 602

Levent Şahverdi Arşivi

Türk askeri heyeti, Beççe-i Saka tahta çıktıktan sonra onun isteği üzerine, Rus uçaklarıyla Rus Türkistanı'na gider, Afganistan durumunu bir süre gözetlemek için orada kalmak isterse de Ruslar buna izin vermezler ve askeri heyetimizi Türkiye'ye dönmek zorunda bırakırlar. Yabancılardan Kâbil'de yalnız Türk ve Rus Büyükelçileri ile İran işgüderi kalırlar. Ancak, Beççe-i Saka Hükümeti'yle resmen temas etmeyip sadece özel teması muhafaza etmeye karar verirler. Türkiye, Beççe-i Saka rejimini tanımaz.

Tahtını kaybeden Amanullah Han, İtalya'ya gider ve Roma'ya yerleşir. Oradan zaman zaman özel olarak birkaç defa Türkiye'ye gelir, dostu Atatürk'le görüşür ve Atatürk'ün cenazesinde de bulunur.

Beççe-i Saka rejimi dokuz ay kadar ayakta kaldıktan sonra devrilir ve Afganistan tahtına Nadir Şah çıkar (15 Eylül 1929).

Levent Şahverdi Arşivi

II
MUSTAFA KEMAL VE MUHAMMED NADİR ŞAH
(1929-1933)

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı
Muhammed Nadir Şah (1880-1933)

Levent Şahverdi Arşivi

II
MUSTAFA KEMAL VE MUHAMMED NADİR ŞAH
(1929-1933)

Türk ve Afgan milletleri arasında mevcut münasebetler kuvvetlidir. Bu bozulmaz dostluk ve kardeşlik bağlarının her gün daha ziyade artacağını kabul ediyorum.

GAZİ MUSTAFA KEMAL
Ankara, 9. 4. 1930 [197]

Kattemiz Reisi Cumhur (Mustafa Kemal) Hazretlerini başımız tanırız.

MUHAMMED NADİR ŞAH
Kâbil, 24. 6. 1930[198]

Aziz Dostum ve Biraderim,

Dost ve kardeş Afganistan'ın, ihtilal devresinin ağır müşkülatını Zatı Şahanelerinin azim ve rehberliği ile ve o kadar sürat ve muvaffakiyetle iktiham ederek bugün her sahada inkişaf etmekte ve terakki yolunda yürümekte olmasından duyduğum memnuniyet ve inşirahımı arzeylemekle bahtiyarım.

Dostunuz
GAZİ M. KEMAL
Ankara, 30. 4. 1932[199]

[197] Atatürk'ün yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nebi Han'ı kabulünde yaptığı konuşmadan.

[198] Nadir Şah'ın Türkiye Büyükelçisi Yusuf Hikmet Beyi (Bayur) kabulünde yaptığı konuşmadan.

[199] *DBA-İdari K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 68-69, No. 81

Levent Şahverdi Arşivi

Nadir Han'ın Afganistan Tahtına Çıkması

Muhammed Nadir Han, Afgan Kraliyet ailesinin bir üyesiydi, Amanullah Han'la aynı soydan geliyordu.. Mehmet Yusuf Han'ın oğlu, eski Afgan Emiri Dost Muhammed'in yeğeniydi. 1880 yılında Hindistan'da doğdu. Yirmi beş yaşına kadar orada yaşadı ve 1905'te Afganistan'a geldi. Askeri eğitim gördü, orduya girdi, silahlı kuvvetlerde hizmet verdi, ilerledi ve Emir Habibullah Han'ın son yıllarında sipahsalar, yani başkomutan oldu. Amanullah Han tahta çıkınca Host'a kolordu komutanı sıfatıyla gönderildi, 1919'da İngilizlerle savaş sırasında önemli başarılar kazandı, 1921-1924 yıllarında Savunma Bakanlığı yaptı, 1924-1928 yıllarında Paris'te Büyükelçi olarak Afganistan'ı temsil etti. Bir süre sonra Büyükelçilik görevini bırakıp güney Fransa'da inzivaya çekildi. Afganistan'da gerici ayaklanma patlak verdiği sırada Nadir Han, Fransa'nın Nice şehrinde bulunuyordu.

Nadir Han, Kral Amanullah Han'ın devrilmesi, Beççe-i Saka lakaplı Tacik çete başının Afgan tahtını gasp etmesi üzerine, Fransa'dan ayrıldı ve Afganistan tahtını kurtarmak amacıyla Şubat 1929'da Bombay'a vardı. Mart 1929'da Host bölgesinden Afganistan'a girdi. Kardeşleri Haşim, Şah Veli, Şah Mahmud Hanlarla birlikte, Kâbil'in güneyinde ve doğusundaki aşiretlerden kuvvet topladılar ve Beççe-i Saka'nın üzerine yürüdüler. Aylarca süren kanlı çarpışmalardan sonra Beççe-i Saka'yı kaçmak zorunda bıraktılar. Nadir Han kuvvetleri 9 Ekim 1929 günü Kâbil'e girdiler ve üç gün sonra da tahkim edilmiş olan Kâbil sarayı Erk'i aldılar.

Nadir Han, mücadeleye başladığı sırada, Afgan oymaklarını kendi etrafında birleştirmeye çalışırken, kendisinin taht için uğraşmadığını açıklamıştı. Amacının yurdu bir eşkıyanın ve onun adamlarının elinden kurtarmak, saltanatı yeniden Afganlara geçirmek ve barış ve huzuru sağlamak olduğunu söylemişti. Amanullah'a düşman olan oymaklara da onu tekrar tahta çıkarmak için uğraşmadığını bildirmişti. Böyle olduğu halde Nadir Han'ın nasıl Afgan tahtına çıktığını, o günlerde Büyükelçi olarak Kâbil'e bulunan Yusuf Hikmet Bayur şöyle anlatıyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"16 Ekim'de (1929) Nadir Han Kâbil'e gelir ve büyük memurlar, ileri gelenler ve oymak hanlarından mürekkep büyük bir toplantı yapılır. O sırada Kâbil'de bulunan Türk, İran ve Rus Büyükelçilik heyetleri de oraya davet edilir.

Toplantıda bulunanlardan bazıları Nadir Han'ın tahtı kabul etmesini kendisine teklif ederler. O, tereddüt gösterdikten sonra ön sırada bulunan elçilik heyetlerinden Rus işgüderini kendisinin bulunduğu yüksek yere çağırır ve ona "Türk Büyükelçisi ne diyor, ona sorar mısınız?" der. Türk Büyükelçisi (Yusuf Hikmet Bayur) şu ünlü Latince atasözü ile karşılık verir: "Vax populi, vax Dei", yani "Halkın sesi, Allahın sesi". İşgüder bunu gidip Nadir Han'a söyleyince o da: "Tahtı kabul ettim" der ve büyük bir alkış kopar.[200]

Demek ki Muhammed Nadir Han, Afganistan tahtına çıkmadan önce Gazi Mustafa Kemal'in Kâbil'deki temsilcisine danışmış ve onun olumlu görüşünü aldıktan sonra tahtı kabul etmişti.

Dokuz ay boyunca Afganistan tahtını işgal etmiş olan Beççe-i Saka'ya gelince o, suçlarının bağışlanacağı yolunda Nadir Han'dan güvence alarak teslim olur. Az sonra ondan kötülük görmüş ve yakınları onun tarafından öldürülmüş olan kimseler onun şer'i cezaya çaptırılmasını isterler. Beççe-i Saka'nın yalnız devlet işleriyle ilgili suçlarının bağışlanmış olduğu, özel kimselere karşı işlenmiş suçların ise hükümdarlarca bağışlanılamayacağını iddia ederler ve bunun üzerine bu namlı eşkıya 3 Kasım 1929 günü idam ettirilir.

Yeni Afgan Padişahı Gözlerini Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e Çeviriyor

Nadir Şah, Afgan tahtına çıkmadan önce Mustafa Kemal'in Kâbil'deki Büyükelçisinin görüşünü almıştı. Tahta çıktıktan hemen sonra da gözlerini öncelikle Türkiye'ye çevirdi. Türkiye Cumhuriye-

[200] Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III.* Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1987, s.608

Levent Şahverdi Arşivi

ti'nin yıldönümü dolayısıyla, 27 Ekim 1929 günü Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e şu tebrik mesajını gönderdi:

Afganistan Kralı Mehmet Nadir Han'dan
Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal Hazretlerine

Tel. *Kâbil, 21. 10. 1929*

"Kardeş Türk Hükümetinin milli şenlikleri münasebeti muazzamasile Zatı Devletlerini kemali hulus ile tebrik ve Türk millet ve Cumhuriyetinin saadeti için en has temenniyatımı teyit etmek fırsatı mesudesini idrak eylerim.

Afganistan Kralı
MEHMET NADİR[201]

Nadir Şah'ın tahtı kabulünden on gün sonra çekilen bu telgraf, belki onun yabancı bir devlet başkanına gönderdiği ilk mesajdır. Afganistan'ın yeni Padişahı, o günlerin hayhuyu içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümünü atlamamıştır. Yalnız protokoler bir kutlama telgrafı çekmekle de yetinmemiş, elden geldiğince sıcak bir mesaj göndermeye özen göstermiştir. Yeni Padişah Nadir Şah da, tıpkı selefi Amanullah Han gibi, Türkiye'yi kardeş ülke sayıyor ve Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mutluluğu için "en iyi dileklerini" sunuyordu. Açıkça görülüyordu ki, Nadir Şah, Türkiye'ye ve Atatürk'e yakınlaşmak istiyor, dostça ve kardeşçe el uzatıyordu. Bundan sonra da yakınlaşma girişimlerinin hep Afganistan tarafından geldiği görülecekti.

[201] DBA-MÜT. Tebrikler 14/59'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 51, No. 50: Telgrafın çevirisi zamanında yapılmıştır; aslı İngilizcedir ve şöyledir: "On the grand occasion of the national celebrations of our brother government Turkey i take the happy opportunity to congratulate Your Exeelleney most sincerely and to renew my best wishes for the welfare of the Turkish nation and Republic"

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal, yakın dostu ve kardeşi Kral Amanullah Han'ın devrilmiş ve Afganistan'da başlatılmış olan reform hareketlerinin sekteye uğratılmış olmasının üzüntüsü içinde, yeni Afgan Padişahına karşı önce biraz mesafeli davrandı ve 4 Kasım 1929 günü Nadir Şah'a şu cevabı verdi:

Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal'den
Afganistan Kralı Mehmet Nadir Han Hazretlerine

Tel. *Ankara, 4. 11. 1929*

Cumhuriyet bayramı münasebetiyle izhar buyurulan hissiyat ve tebrikattan dolayı teşekkürlerimi ve Afgan milleti ile Zatı Haşmetanelerinin refah ve saadeti temenniyatımı teyid eylerim.

Türkiye Reisicumhuru
GAZİ MUSTAFA KEMAL[202]

Görülüyor ki bu telgrafta, Gazi'nin Amanullah Han'a göndermiş olduğu mesajlardaki sıcaklık yoktur. Atatürk, şimdilik, yeni Afgan Padişahına karşı mesafeli davranıyordu. Bakalım Nadir Şah, reformlar konusunda nasıl bir tutum izleyecekti?

Nadir Şah'ın da tahta oturduktan ve yerini sağlamlaştırdıktan sonra, tutucu çevrelerin tepkisini çekmemeye çalışarak, bazı reformlara giriştiği ve giderek Mustafa Kemal ile arasının iyileştiği görülecekti.

Büyükelçi Y. Hikmet Bayur, "Nadir Şah'ın, genel olarak Amanullah Han'ın başlatmış olduğu ileri hareketi halkın hazmedebileceği ölçüde devam ettirmeye ve yönetimi daha dürüst bir surette yürütmeye (rüşvet ve saire ile mücadele) çalıştığını ve bunda başarı sağladığını" söylüyordu.[203]

[202] *DBA- MÜT: 14/59*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I* s. 52, No. 51

[203] Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III.*, s. 609.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 1929 Kasım başında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Nadir Şah'a çektiği bir telgrafla Afganistan bağımsızlığının yıldönümünü kutlamıştır. "Afganistan'ın hürriyeti münasebetile izharı memnuniyet ve hissiyatı ve tebrikatı kalbiyemi takdim ederim" demiş, gerek Afgan milletinin, gerekse Kralın refah ve saadeti için iyi dileklerde bulunmuştur. Afgan Dışişleri Bakanlığı Atatürk'ün bu telgrafı ile Nadir Şah'ın cevabını, kamuoyuna da duyurmaya özen göstererek basına vermiştir.[204]

Gazi Mustafa Kemal ile Nadir Şah arasında ilişkiler böyle başlamıştır.

Yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han, Gazi Mustafa Kemal'e Güven Mektubunu Sunuyor

Amanullah Han, tahtını kaybettikten sonra İtalya'ya gidip Roma'ya yerleşmişti. Onun yakın adamı olan Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Gulam Geylani Han da, İngiltere'nin Afganistan politikasını sert biçimde eleştiren bir bildiri yayınlayarak Ankara'dan ayrılmış ve Amanullah'ın yanına gitmişti.

Yeni Afgan Kralı Nadir Şah, Gulam Geylani Han'ın Büyükelçilik görevinden alındığını Gazi Mustafa Kemal'e resmen bildirdi. Kral'ın Türkiye Cumhurbaşkanı'na mektubu şöyle kaleme alınmıştı:

"Huzuru Celaletmeabilerinde şimdiye kadar Büyükelçi bulunan Alikadri Celaletmeab Gulam Geylani Hanın merkezde diğer bir vazifeye tayini mutasavverdir. Bu sebeple kendisini merkeze çağırdık.

"Müşarünileyhin Türkiye ve Afganistan'ın dostane rabıtalarını tezyid hususunda nihayetsiz sayü ihtimamda bulunduğuna ve hoşnudii Zatı Alii Celaletmeabilerini istihsal ettiğine eminiz.

[204] *DBA-İdari. K. 60-O*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 52, No. 52. Atatürk'ün bu telgrafı ile Nadir Şah'ın buna cevabının tam metinleri arşivde bulunamadı. -BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

"İhtiramatı samimanemi ve ihsasatı dostanemi izhara bu vesileyi ganimet bilerek Alikadri Siraderim ve erkanı Hükümetinin sıhhat ve muvaffakiyetlerini Hüdavendii Tealadan dilerim - MEHMED NADİR[205]

Ankara'ya atanan yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han'ın güven mektubu da şudur:

Peyrevi Dini Metini İslâm Mehmed Nadir
Be Fazlı İlahi Padişahı Memleketi Afganistan
Devleti Aliyei Türkiye Reisi Cumhuru Celaletmeab
Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Biraderi Alikadri Muazzam,

Serdan Ala ve Ali nişanlarını hamil ve Devleti Şahanemin büyük ve sadık ricalinden bulunan ve hüsnü liyakat ve sadakatına tam bir itimadım olan Serdan Ala Gulam Nabi Ham huzuru Celaletmeabilerine Büyük Elçi sıfatı ile memur eyledim.

Mumaileyhin mezayayı şahsiyesi ve Devleti Şahaneme merbut ihsasatına istinaden eminim ki iki Devlet beyninde birçok senelerden beri mevcut olan münasebatı samimane ve dostanenin tahkiminde hüsnü mesai ibraz ile Zatı Celaletmeabilerinin büyük teveccühlerini kazanabilecektir.

Bu sebeple, Zatı Celaletmeabileri nezdinde müşarünileyhin muhabbet ve lütuf ile kabul buyurulacağına ve tarafımdan mesrud beyanatına ve bilhassa iki Ali Devlet beynindeki rabıtların takviyesi hususundaki kalbi temenniyatına emin olmamızı kuvvetle ümid ederim.

Hariciye Nazırı *MEHMED NADİR*
FEYZ MUHAMMED[206]

[205] DBA'den Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 53, No. 54

[206] *A.g.e.*, s. 54, No. 55. Bu Büyükelçinin adı bazı kaynaklarda Gulam Nebi Han olarak da geçmektedir. Burada daha sık kullanılan Gulam Nabi Han'ı esas alınmıştır.- B.N.Ş.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han, 6 Nisan 1930 günü bu güven mektubunu törenle Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunmuştur.

Bu Büyükelçi on ay kadar Ankara'da görev yaptıktan sonra geri çekilecekti.

Afgan Büyükelçisinin ve Gazi Mustafa Kemal'in Nutukları

Büyükelçi Gulam Nabi Han, güven mektubunu sunarken aşağıdaki söylevi vermiştir. Söylevi, zamanında Türkçeye çevrilmiş haliyle şöyledir:

"Reisicumhur Hazretleri,

Huzuru Riyasetpenahilerinde, birader ve dost Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti nezdine Devleti metbuamın Büyük Elçisi sıfatile memur edildiğimi natık, metbuu mufahhamım Ala Hazretin namelerini takdim ile müftehirim.

Reisicumhur Hazretleri,

Her iki devlet beyninde mevcut olan bu biraderane revabıt ve münasebatı tarihi ve içtimai sebepler o kadar esaslı takviye etmiştir ki, hiçbir kuvvet ve el onu rahnedar edemeyecektir. Bu iki devleti bir rubun iki bedende taazzuvu şeklinde tasvir etsem yeridir.

Zatı Riyasetpenahilerinin idare ve rehberliği sayesinde vücut bulan gayyur ve necip Türk milletinin inkılap ve terakkiyatındaki muvaffakiyatini umumi cihan tarihi ve bilhassa Şark tarihi kaydetmekten geri kalmayacaktır. Zatı Celaletmeabilerinin halel napezir ve şeciyane himmeti gayyur ve şeci olan bu milleti maddi ve manevi tazyiklerden kurtararak şebrahi terakkiye sevketti. Necip Afgan milleti, Türk biraderlerinin bütün bu terakkiyatını sevinçli bakışlarla görerek kalbi samimiyetle takdir eder. Zatı Alii Celaletmeabileri huzurunda, dost ve birader bir millet arasında bulunmakla kendimi bahtiyar addeder ve zaman memuriyetimde bu iki millet ve Hükümet, Afgan ve Türk beyninde mevcut dostane ve biraderane rabıtları tezyit ve tahkim hususunda sarfı mesaiye ve metbuu mufahhamın

Levent Şahverdi Arşivi

Alahazret ile necip Afgan milletinin yegane arzusu veçhile Zatı Riyasetpenahilerinin teveccühlerini kazanmağa sai olacağıma bütün kuvvei kalbimle söz veririm. Zatı Riyasetpenahileri ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti muhterem ricalinin, bize ait bilumum mesaide selefim misillu, muavenetlerine mazhar olabileceğimi kuvvetle ümit ederim.

Zatı Riyasetpenahileri ile necip Türk milletinin saadet ve selametlerini kalbimin yegane arzusu addettiğimi beyan ve millet ve memleketin nihayetsiz terakkiye mazhar olmasını temenni ve bar samimi hürmetlerimi takdim ederim."[207]

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Afgan Büyükelçisine şu karşılığı vermiştir:

"Sefir Hazretleri,

Afganistan Padişahı Ata Hazreti Hümayunun, Zatı Atilerini nezdime Büyükelçi tayin buyurduklarını bildiren mektubunu büyük memnuniyetle alıyorum.

Türk ve Afgan milletleri arasında mevcut münasebetler kuvvetlidir. Bu bozulmaz dostluk ve kardeşlik bağlarının her gün daha ziyade artacağını kabul ediyorum.

Necip Afgan milletinin dahilen birlik ve yenilik yolunda ilerlemek ve istiklalini korumak için ciddi dikkat ve gayreti, Türkiye'de büyük bir alaka ile takip olunmaktadır. Ata Hazreti Hümayunun kıymetli himmetleri ve kardeş Afgan milletinin azimkarane hareketi bütün mesut gayelerinin tahakkukuna emniyet veren işarettir.

Sefir Hazretleri,

Türk Milleti ve şahsım hakkındaki duygularınızdan pek mütehassis oldum. Zatı Alinize verilmiş yüksek memuriyetin icrasında ve iki dost Hükümet arasında mevcut en eyi münasebetlerin daha ziyade genişletilmesi ve kuvvetlendirilmesi için çalışmanızda gerek benim, gerek Cumhuriyet Hükümetinin her türlü yardımlarımıza inanabilirsiniz.

[207] *Ibid.*, s. 54-55, No. 56

Levent Şahverdi Arşivi

Ala Hazreti Hümayunun saadetlerile Afgan milletinin refah ve inkişafını ve yüksek vazitenizde muvaffakiyetinizi dilerim." [208]

Yeni Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han'ın güven mektubunu sunup Ankara'da resmen göreve başlamasından sonra, Kâbil'deki Türkiye Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey (Bayur) de 24 Haziran 1930'da güven mektubunu Nadir Şah'a sundu. Bunu Ankara'ya şu kısa şifre telgrafla bildirdi:

"24 Haziran'da itimatnamemi verdim. Kral mükaleme esnasında ezcümle'kattemiz ReisiCumhur Hazretlerini başımız biliriz'dedi." [209]

Gazi Mustafa Kemal ile Nadir Şah Arasında Karşılıklı Mesajlar

1930'dan önce Kral Amanullah Han'ın tahta çıkış tarihi olan 28 Şubat tarihi Afganistan'ın bağımsızlık günü olarak kutlanıyordu. Nadir Şah tahta çıkınca bağımsızlık günü 20 Ağustos olarak değiştirildi. Ankara'daki Afganistan Büyükelçiliği bu tarih değişikliğini 25 Mayıs 1930 günlü, 159 sayılı bir notayla T.C. Dışişleri Bakanlığına duyurmuş ve "Afgan milletinin tam bağımsızlığa kavuştuğu 20 Ağustos tarihinin Bağımsızlık Günü olarak kutlanacağını bildirmişti.

20 Ağustos yaklaşırken Afganistan Dışişleri Bakanlığı da bu tarihi T.C. Kâbil Büyükelçiliğine hatırlatmıştı. Büyükelçi Hikmet Bey (Bayur) hemen telgrafla Ankara'ya bildirdi: "20 Ağustos Afganistan'ın istiklâl bayramıdır ve Kral'ın dost devlet reisilerinin tebriklerini kabul edeceği günlerden biri olduğu Hariciyeden Elçiliğe bildirilmiştir" dedi ve ekledi: "Reisicumhur Hazretleri tarafından Kral'a tebrik telgrafı keşidesini (çekilmesini) arz ederim" dedi."[210]

[208] *A.g.e.*, s. 55-56, No. 57.

[209] *DBA-MÜT 6/95*'ten Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 56, No. 58.

[210] *DBA-MÜT. 59*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 56, No. 59

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih Ağustos ortalarıydı. Cumhurbaşkanı Yalova'da idi. Dışişleri Bakanlığı hemen bir telgraf taslağı hazırlayıp onay için Yalova'ya gönderdi. Gazi Paşa'nın onayı alındıktan sonra telgraf Ankara'dan çekildi. Şudur:

Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'den
Afganistan Padişahı Muhammed Nadir Han'a

Tel. *Ankara, 18 Ağustos 1930*

Ala Hazreti Muhammed Nadir Han Padişahı Afganistan.

Dost Afganistan'ın istiklaline ait milli bayram münasebetile en har tebriklerimi beyan ile bahtiyarım.

Türk milletimin samimi hisleri ile birlikte Zatı Hümayunlarının saadeti ve dost Afgan milletinin şeref ve ikbali hakkındaki temennilerimin kabulünü rica eylerim.

GAZİ MUSTAFA KEMAL[211]

Bir hafta sonra Afgan Büyükelçiliği aracılığıyla Nadir Şah'ın cevabı geldi. Telgrafın Büyükelçilikçe yapılan çevirisi şudur:

Afgan Padişahı Muhammed Nadir Han Hazretlerinden
Türkiye Reisicumhuru M. Kemal Paşa Hazretlerine

Tel. *23 Ağustos 1930*

Afganistan istiklali münasebetile vukubulan tebrikatmıza ve Türk milleti necibesinin hakkımızda gösterdiği hissiyat-ı meveddetkaraneye samimi teşekküratimi izhar eder ve dost Türk milletinin terakki ve refahı yolunda arzularının müsmir olmasını temenni eylerim.

[211] *DBA-MÜT. 25/59*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 57, No. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Padişahı
MEHMET NADİR[212]

Afgan Bağımsızlık gününden iki ay kadar sonra Kral'ın tahta çıkış günü geliyordu. Nadir Han, 16 Ekim 1929 günü Afganistan tahtına çıkmıştı. Bu günün birinci yıldönümünde Atatürk Kral'a aşağıdaki tebrik telgrafını gönderdi:

Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'den
Afgan Kralı Ata Hazret Gazi Mehmet Nadir Şah Hazretlerine

Tel. *Ankara, 16. 10. 1930*

Zatı Haşmetanelerinin tahta cülûsunun yıldönümü münasebetile en hararetli ve samimi tebriklerimi beyan eder ve Afgan Milletinin refahı ve saadeti hakkında beslemekte olduğum temenniyatı tekrar eylerim.

GAZİ MUSTAFA KEMAL[213]

On gün kadar sonra Afgan Büyükelçiliği aracılığıyla şu cevap alınmıştır:

Afganistan Kralı Gazi Mehmet Nadir Şah'tan
Türkiye Reisicumhuru Celaletmaab Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Tel. *Kâbil, 25 Teşrinievvel 1930*

Dostane tebrikatınıza samimi teşekkürlerimi takdim eder ve necip Türk milletinin terakki ve taali yolundaki mesainizde muvaffakiyetinizi Cenabı Haktan dilerim.

NADİR ŞAH[214]

[212] *A.g.e.*, s. 58, No. 63/1
[213] *A.g.e.*, s. 58, No. 64
[214] *A.g.e.*, s. 59, No. 65

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Kralı, bu telgrafından üç gün sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümünü kutluyar ve Gazi Paşa'ya "çok büyük dostluk hislerini" sunuyor. İki Devlet Başkanı arasında yeniden telgraflaşma oluyor. Nadir Şah, Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği 28 Ekim 1930 günlü telgrafında: *"Kardeş Türk milletinin Milli Bayramı münasebetile samimi tebriklerimi ve çok büyük dostluk hislerimi arz eder ve necip Türk milleti ve devletinin saadetini dilerim"* diyor.[215]

Gazi Mustafa Kemal, "fevkalade duygulandığını" bildirerek Afgan Padişahına şöyle teşekkür ediyor:

"Cumhuriyetin yıldönümü münasebetile Zatı Haşmetaneleri tarafından izhar olunan samimi hissiyattan fevkalade mütehassis olduğumu arz eder ve Zatı Şahanelerile necip Afgan milletinin saadeti hakkında beslemekte olduğum temenniyatı teyit eylerim"[216]

Gazi Mustafa Kemal ile Muhammed Nadir Şah arasındaki ilişkiler bakımından 1930 yılı böyle sona eriyor. Ertesi yıl başka gelişmeler oluyor.

Afgan Büyükelçisi Gulam Nabi Han'ın Geri Çağırılması ve Trajik Sonu

Gazi Mustafa Kemal nezdine gönderilmiş olan Büyükelçi Gulam Nabi Han, 6 Nisan 1930'da Ankara'da göreve başlamıştı. Bu görevde iken kalkıp Berlin'e bir gezi yapmış. İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'in yazdığına göre, Gulam Nabi Han, devrik Kral Amanullah Han taraftarıydı. Onun, muhtemelen Hükümetine haber vermeden Berlin'e yaptığı bu "esrarengiz" gezi, Kâbil'de kuşku yaratmış. Gulam Nabi Han, Amanullah Han ile birlikte Nadir Şah aleyhinde entrika çeviriyar diye damgalanmış. Bu konuda epeyce spekülasyon yapılmış ve Afgan Büyükelçisinin yakında görevinden alınacağı yolunda söylentiler dolaşmaya başlamış idi.[217]

[215] *A.g.e.*, s. 59, No. 66

[216] *A.g.e.*, s. 59, No. 67

[217] *F.O. 371/15376 /E. 913:* Turkey. Annual Report 1930, p. 8-9 & *F.O. 371*

Levent Şahverdi Arşivi

Sonunda Büyükelçi görevden alınmıştır. Nadir Şah, Büyükelçi Gulam Nebi Han'ın Türkiye'deki görevine son verdiğini 10 Ocak 1931 tarihli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e bildirdi. Kendisine başka bir görev verileceğini söyledi: "Aziz ve Alimiktar Dostum, Nezdi Riyasetpenahilerinde Sefiri Kebir sıfatile bulunmakta olan Celaletmaab Gulam Nebi Hanın uhdesine başka vazife tevdii manzurumuz ve ihzarı ıttılaı Celaletmeabilerine arz olunmakla..." dedi.[218]

Büyükelçi Gulam Nabi Han, topu topu dokuz ay kadar Ankara'da görev yapabilmişti. Atatürk'e veda ederken, Türkiye'de geçirdiği bu zamanı "hayatının en mesut demleri olduğunu" ve Türkiye'yi "ikinci bir vatan" saydığını söyledi. Şu veda konuşmasını yaptı:

"Ulu Reisicumhur Hazretleri,

Arzı veda için huzurunuzla şerefyab olduğum şu anda lütuf ve şefkati Riyasetpenahileri ve Türkiye Cumhuriyeti Ricalinin muhabbetlerile geçirmiş olduğum zamanı hayatımın en mesut demleri olduğunu arz eylerim. Zira gerek Zatı Riyasetpenahilerinin ve gerek Türkiye Hükümeti ricalinin Matbuu Mufahhamım Ata Hazreti Hümayun ve Milletim hakkında ibraz buyurdukları samimi meveddet hissiyatının asarından olarak iki Hükümet ve Millet mabeyninde görmüş olduğum emsalsiz dostluk tezahüratına şahit olmuşumdur.

Matbuu Mufahhamım Ala Hazreti Hümayunun emirlerile memuriyetimden infikak eylediğim şu zamanda benim gibi Türklere muhabbetile müftehir ve şerefhuzurunuzla mübahi bulunan haletim de iki Devlet arasında mütemerkiz dostluk rabıtalarının tahkim ve tevsii hususundaki mesaisinde muvaffakiyetine saik olmak üzere hakkımda ibzal buyurulan halelnapezir samimiyetinizle gerek Zatı Riyasetpenahilerinin ve gerek Türkiye Cumhuriyeti Ricalinin aynı kıymettar eltaf ve muzaheretlerine nailiyetini rica eylerim.

Abassı amalim olan iki devlet arasındaki vedat ve samimiyetin temadisile günden güne inkişaf etmekte olan terakkiyatın tezayüdünü ve

/15374 / E. 516: Report on Heads of Foreign Missions (in Turkey), p. 2

[218] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 60, No. 68

Levent Şahverdi Arşivi

Zatı Riyasetpenahilerinin şahsi mesudiyetinizle ikinci bir vatan addettiğim Türkiye'nin ve necip Türk milletinin refah ve saadetini temenni eylerim."[219]

Büyükelçi Gulam Nabi Han, bu konuşmayı yaptıktan sonra ülkesine döner. Afganistan, savaş ve kargaşalıklardan çok çekmiş ve bezmiştir. Nadir Şah, kuşkucu ve acımasızdır. Bir yerde bir kıpırdama eseri sezince oraya hemen 40-50 kamyon dolusu asker gönderip hareketi çekirdeğinde boğdurmaktadır. Çevresine ve yüksek görevlilerine karşı da vesveseli ve kuşkucudur. Türkiye'den geri getirdiği Gulam Nabi Han'ı kara listesine almıştır. Aleyhinde tertibat yapıyor diye onu öldürtüvermiştir! Yusuf Hikmet Bayur, "bir tehevvür (öfke) anında öldürtmüştü" diyor.[220] İki yıl kadar sonra da Gulam Nabi Han'a yakınlığı olan bir genç, Nadir Şah'ı öldürecekti.

Sultan Ahmet Han, İkinci Defa Ankara'ya Büyükelçi Atanıyor

Nadir Şah, geri çağırıp öldürttüğü Büyükelçi Gulam Nabi Han'ın yerine, Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya Büyükelçi atadı. Bu atama, Gazi Mustafa Kemal'e karşı bir dostluk jesti sayılabilir. Çünkü Sultan Ahmet Han, 1921-1926 yılları arasında, yaklaşık beş yıl boyunca Ankara'da orta elçi sıfatıyla Afganistan'ı temsil etmiş, çok iyi hatıralar bırakmış ve Atatürk tarafından da takdir edilmiş dost bir diplomattı. Şimdi büyükelçi olarak ikinci defa Ankara'ya gönderiliyordu. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk Hükümeti herhalde bundan hoşnut kalırlar diye düşünülmüş olmalıydı.

Sultan Ahmet Han'ın güven mektubu, Gulam Nabi Han'ın geri çağırılma mektubuyla aynı tarihi, yani 10 Ocak 1931 tarihini taşıyor-

[219] *DBA-İdari K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 62, No. 71:

Not: Belgenin dosyadaki örneğinde tarih yoktur. Büyükelçinin, 10 Ocak 1931 tarihli bir mektupla geri çağırıldığına bakarak aynı ay içinde veda etmiş olduğu varsayılmaktadır. Bu veda konuşmasına Atatürk'ün cevabı dosyada bulunamadı.-BNŞ.

[220] Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III*, s. 610

Levent Şahverdi Arşivi

du. Güven mektubunda, Afgan ve Türk Devletleri arasında süregelen içten dostluk bağlarını pekiştirip güçlendirmek amacıyla, eski saltanat döneminde de görev yapmış olan Sultan Ahmet Han'ın, Türkiye Cumhurbaşkanı katına büyükelçi sıfatıyla atandığı bildiriyor.[221]

Beş yıllık aradan sonra tekrar Ankara'ya gelen Büyükelçi Sultan Ahmet Han, 28 Mart 1931 günü güven mektubunu Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sundu. Sunarken heyecanlı bir konuşma yaptı. Türkiye'yi "ikinci bir vatanı kadar sevdiğini", yeniden Ankara'da görev yapmaktan dolayı pek mutlu olduğunu, Afgan ve Türk milletlerinin birbirlerini "iki öz kardeş" saydıklarını söyledi. İyi Türkçe bilen Sultan Ahmet Han'ın, Atatürk'e hitaben Türkçe olarak yaptığı konuşması şudur:

"Ulu Reisicumhur Hazretleri,

Efgan Devleti tarafından nezdi Riyasetpenahilerinde Büyükelçi sıfatile tavzifimi müşir Metbuu Mufahhamım Ala Hazreti Hümayunun mektuplarım takdim ile kesbi şeref eylerim.

Efgan ve Türk milleti arasındaki dostluk ve muhabbet esasları o derece kavi ve sarsılmaz rabıtalarla birbirlerine bağlıdır ki iki öz kardeş gibi kendilerini hayatın bütün zarar ve menfaatlerinden aynı surette mütehassis ve müşterek addederler. Onun içindir ki Afgan millet ve devleti necip Türk milletinin tahtı idare ve kifayeti Riyasetpenahilerinde kısa bir zamanda ihraz etmiş olduğu ve günden güne inkişaf etmekte olan terakkiyat ve taalisini enzarı dikkat ve istihsan ile takip, temadi ve tezayüdünü samimiyetle temenni etmektedir. Ayın zamanda Metbuu Mufahhamım ve aziz milletim necip Türk milletinin refah ve saadeti uğrundaki mesaiyi Riyasetpenahilerini ve iktiham eylediğiniz mezahimi kalben takdir ve tahsin eylerler.

Mübeccel Gazi,

İkinci bir vatanım kadar sevdiğim bu memlekette yeniden Efganis-

[221] Bu Güven Mektubunun tam metni: Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 60-61, No.69

Levent Şahverdi Arşivi

tan'ı temsil şerefine nail olduğumdan çok bahtiyarım. Gerek Zatı Riyasetpenahilerinin ve gerek necip Türk milletinin, madamelhayat unutamayacağım ve hayatımın her dakikasında taziz eylediğim birçok hatıratını taşıyorum ve beş senelik gaybubetimden sonra bugün Türkiye'de Zatı Riyasetpenahilerinin mesaisile meydana gelen maddi ve manevi terakkiyatın asarını müşahede etmekle çok mütehassis ve mesrurum.

Evvelki memuriyetimde Zatı Riyasetpenahilerinin ve muhterem Türk Hükümeti Ricalinin eltaf ve samimi muavenetlerine mazhar olduğum gibi bu defaki mühim vazifemde de gerek Metbuu Mufahhamım ve gerek Zatı Riyasetpenahilerinin rıza ve hoşnudisini isticlap edebilmekliğim için ayrı eltaf ve samimi müzaheretlerinizin hakkımda reyegan buyurulmasını rica ve Zatı Riyasetpenahilerinin şahsi sıhhat ve mesudiyetinizle necip Türk milletinin refah ve saadetini temenni eylerim." [222]

Gazi'nin Afgan Büyükelçisine Söyledikleri

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Büyükelçi Sultan Ahmet Han'ın konuşmasına cevap veriyor. Onun birinci defa Ankara'da Afganistan'ı temsil ettiği zaman Türk ve Afgan Milletleri arasında dostluk ve kardeşlik ilişkilerini kurmak için çalıştığını hatırlatıyor. Bu defa Büyükelçi olarak atanmasından memnun olduğunu bildiriyor.

Gazi, önceki Büyükelçi Gulam Nabi Han'ı kabul ederken, Afganistan'ın birliğini ve bağımsızlığını koruyarak yenilik yolunda ilerlemesi dileğinde bulunmuştu. Bu defa Sultan Ahmet Han'ı kabul ederken de aynı yoldaki dileğini veya öğüdünü tekrarlıyor. Nadir Şah'ın, Afgan milletinin birliğini ve bağımsızlığını koruyarak ülkesini medenileştirmek uğrundaki gayretlerinde başarılı olmasını diliyor...

28 Mart 1931 tarihinde yaptığı bu konuşmasında Atatürk'ün Afgan yerine "Efgan", Afganistan yerine de "Efganistan" dediği, kısa kısa cümleler ve oldukça sade bir dil kullandığı görülüyor.

[222] DBA-idari K. 60-0'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 63, No. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanının konuşmasının tam metni şudur:

Sefir Hazretleri,

Efgan Padişahı Hazretlerinin Zatı Alimizi nezdime Büyükelçi tayin buyurduklarını bildiren mektubu memnuniyetle aldım.

Türkiye'nin tarihi günlerinde ilk defa olarak nezdimizde Efganistan'ı temsil ettiniz. İki millet arasında samimi dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin tesisine çalıştınız; bu itibarla Zatı Alinizin Efganistan'ın, bu defa da, Büyükelçiliğine tayininizden memnun oldum. Gerek Türk milleti, gerek şahsım hakkındaki eyi duygularınıza teşekkür ederim.

Ala Hazreti Hümayunun, Efgan milletinin birliğini ve istiklalini muhafaza ederek memlekette medeniyetin teessüsü hususundaki azim ve ikdamlarında muvaffak olmalarını temenni ederim.

Sefir Hazretleri,

İki dost millet arasında mevcut eyi münasebetlerin daha ziyade kuvvetlenmesine masruf mesainizde gerek benim ve gerek Cumhuriyet Hükümetinin müzaheret ve muavenetinden emin olabilirsiniz.

Ala Hazreti Hümayunun şahsi saadetlerile muhterem Efgan milletinin refah ve inkişafını ve yüksek vazifenizde muvaffak olmanızı dilerim.[223]

Nadir Şah ile Gazi M. Kemal Birbirlerine Fotoğraflarını Gönderiyorlar

Afgan Padişahı Nadir Şah, Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya Büyükelçi olarak göndermekle Gazi Mustafa Kemal'i memnun etmişti. Nadir Şah, aynı zamanda, bir dostluk jestinde daha bulunuyor ve yeni Büyükelçiyi gönderirken Gazi Mustafa Kemal'e bir mektupla fotoğrafını da gönderiyor. "Ona Aziz ve Alimiktar Kardeşim" diye hitap ediyor, Türkiye ile Afganistan arasındaki kardeşçe ilişkilerden duyduğu hoşnutluğu dile getiriyor ve "Kardeşlik muhabbeti hatırası olmak üzere" bir kıta resmini takdim ettiğini bildiriyor.

[223] *A.g.e.*, s. 64, No. 73

Levent Şahverdi Arşivi

Muhammed Nadir Şah'ın, Büyükelçi Sultan Ahmet Han eliyle Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği 10 Ocak 1931 tarihli dostluk mektubu şudur:

Afganistan KralıAlahazret Gazi Muhammed Nadir Şah'tan
Türkiye Cumhurreisi Gazi Mutafa Kemal Hazretlerine

Celaletmaab Acel Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine
Aziz ve Alimiktar Kardeşim,

Afganistan ve Türkiye arasındaki uhuvvetkarane münasebat manzuru nazan teveccüh ve samimiyetimiz olmakla necip Türk milleti ve Zatı Riyasetpenahileri hakkındaki hissiyatı dostanemi tecdit ve sabık devri saltanatta Orta Elçi sıfatile nezdi Riyasetpenahilerinde bulunmuş ve zamanı memuriyetinde rıza'eti Riyasetpenahilerini istiskab sahasındaki malumatı sabıkasına ve necip Türk milletinin mazhar-ı muhabbeti olmasına binaen Zatı Riyasetpenahileri tarafından muhabbet ve meveddetle kabul buyurulmuş olan Alikadri Celaletmeab Sultan Ahmet Hanı Sefiri Kebir sıfatile nezdi Riyasetpenahilerine izam ve aynı zamanda Müşarünileyhin tavassut ile kardeşlik muhabbeti hatırası olmak üzere bir kıta resmimizi takdim ve her şeyden evvel her iki memleket arasındaki muhabbet ve dostluk rabıtalarının tahkimine sarf ve bezli mesai etmeleri için Sefiri Kebirimize hususi ve müşvikane teveccühatınızın ibzal buyurulmasını arzu eylerim.

18 Cudi 1309
Kâbil, 10 Kanunsani 1931
MOHAMMED NADİR[224]

Gazi Mustafa Kemal, Afgan Padişahı'nın bu yakınlığına aynı sıcaklıkla karşılık veriyor. Ona "Aziz ve Muhterem Kardeşim", "Aziz ve Büyük Dost" diye sesleniyor. Kral, fotoğrafını göndermekle kendisine

[224] *DBA-İdari K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 61, No. 70

Levent Şahverdi Arşivi

(Gazi'ye) karşı beslediği kardeşlik duygularını ve sevgisini göstermiştir. Buna karşılık olarak Gazi de kendi fotoğrafını Büyük Dostu Nadir Şah'a sunmaktadır. Büyükelçi Sultan Ahmet Han'a gelince, onun Türk-Afgan kardeşlik ve dostluğunu güçlendirmek uğrundaki çalışmaları her zaman desteklenecektir.

Gazi Mustafa Kemal'in Nadir Şah'a dostluk mektubu da şudur:

Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'den
Afganistan Padişahı Atabazret Gazi Muhammed Nadir Şaht Ali
Hazretlerine

Ankara, 16 Nisan 1931

Aziz ve Muhterem Kardeşim,

Bu kerre Zatı Şahaneleri tarafından Ankara Büyükelçiliğine tayin buyurulan ve evvelce de Afganistan'ın Ankara Sefaretinde bulunmuş olan Cetaletmeab Sultan Ahmet Han Hazretleri vesatetile gönderilen resmi büyük bir memnuniyetle aldım

Zatı Mülûkaneleri tasviri Hümayunlarını ihda buyurmak suretile Bana karşı uhuvvet ve meveddetinin yeni bir nişanesini göstermek lütfunda bulunuyor.

Müşarünileyh Sultan Ahmet Hanın her iki memleket arasındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını takviye için sarfedeceği her türlü mesaide Benim ve Cumhuriyet Hükümetinin müzaheretine daima mazhar olacağıma itimat buyurabilirsiniz.

Bilmukabele bir resmimi takdim eder ve bu fırsatı iğtinam ederek meveddet ve muhabbet hislerimi teyit eylerim Aziz ve Büyük Dost.

GAZİ M. KEMAL[225]

[225] *A.g.e.*, s. 64-65, No. 74

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal ile Nadir Şah, 1931 yılında, çeşitli yıldönümleri dolayısıyla da birbirlerine tebrik ve teşekkür telgrafları gönderiyorlar. Gazi, 19 Ağustos'ta telgrafla Afgan bağımsızlığının yıldönümünü kutluyor: Nadir Şah'a, "Dost Afganistan'ın İstiklal Bayramının yıldönümü münasebetiyle samimi tebriklerimi, şahsi saadetiniz ve Afgan milletinin refah ve istikbali hakkındaki temennilerim ile birlikte tekrar eylerim" diyor.[226]

Nadir Şah: *"Meveddetkarane tebrikatınızdan müteşekkirim. Saadeti Riyaset-penahilerilerile necip Türk milletinin terakkisini halisane dileklerimin en başında bilirim" diye karşılık veriyor.*[227]

16 Ekim'de Gazi, Nadir Şah'ın tahta çıkışının yıldönümünü kutluyor: *"Zatı Haşmetanelerinin tahta cülusunun yıldönümü münasebetile en hararetli ve samimi tebriklerimi beyan eder ve şahsi saadetlerile Afgan milletinin refah ve saadeti hakkında beslemekte olduğum temenniyatı tekrar ederim"* diyor.[228]

Afgan Kralı, *"Tebrikatt samimaneyi Haşmetanelerine arzı teşekkürle necip Türk milletinin refah ve saadetini samimi kalpten arzu eylerim"* diye teşekkür ediyor.[229]

Mustafa Kemal, İki Afgan Kralı Arasında Kalıyor

Nadir Şah zamanında Türk-Afgan ilişkileri adım adım gelişirken, öte yandan Amanullah faktörü bu ilişkilere gölge düşürecek gibi oluyor. 1930 başlarında Gazi Mustafa Kemal bir ara iki Afgan Kralı arasında kalıyor. Bir yanda, Afgan tahtında oturan Nadir Şah, öte yanda da devrik Kral Amanullah vardır.

Amanullah, tahtını bırakınca önce Hindistan'a, sonra Avrupa'ya gidiyor ve oradan da kalkıp eşiyle birlikte Türkiye'ye geliyor. Türki-

226 *A.g.e.*, s. 65, No. 76

227 *A.g.e.*, s.66, No. 77/1

228 *A.g.e.*, s. 66, No. 78

229 *A.g.e.*, s 67, No. 79/1

Levent Şahverdi Arşivi

ye, bu davetsiz misafire kapılarını kapayamıyor. Mustafa Kemal, daha dün Ankara'da kucaklayıp ağırlamış olduğu bu zavallı dostuna birden sırtını çeviremiyor; onu gidip Gazi istasyonu'nda karşılıyor, Ankara Palas'ta misafir ediyor. Türkiye'ye gelişinin ikinci gününde Amanullah Han için Çankaya Köşkü'nde yirmi dört kişilik bir yemek veriliyor.[230] Gazi Paşa, Amanullah'ın neden Türkiye'ye geldiğini, Türkiye'den ne istediğini öğrenmek ve kendisine bir şeyler söylemek istemiştir, denilebilir.

İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, "Eski Kral Amanullah Türkiye'ye geldi; Gazi, kendisine biraz soğuk davrandı, artık eski Kral'a yardımda bulunamayacaktır; çünkü Amanullah, Gazi'nin evvelce kendisine verdiği desteği hak etmemiştir" diyor.[231]

Amanullah'ın Türkiye'ye gelişi Nadir Şah'ı kuşkulandırmıştır. Londra'daki Afgan Büyükelçisi, Hükümetinden aldığı talimatla, Büyükelçiliğimizi ziyaret ederek bu konuda girişimde bulunmuştur. Londra Büyükelçiliğimiz bu Afgan girişimini şifre telgrafla Ankara'ya şöyle rapor etmiştir:

"Efgan Sefiri Sefarete gelerek Kral Amanullah'ın Türkiye'ye sebebi ziyareti hakkında malumatım olup olmadığını sordu. Hiç malumatım yok, fakat işittiğime göre, öteden beri İstanbul'a yerleşmek niyetinde idi, dedim. Cevaben dedi ki: "Zannetmiyorum, çünkü yirmibeş bin İngiliz lirasına Roma'da ev satın aldı. Bütün Efganistan hazinesini de beraberinde götürmüştür. Binaenaleyh Roma'da oturacaktır. Seyahati bir arzuyu siyasiye müstenit bulunmaktadır. Hiç tasavvur etmem ki, Hükümetiniz Efganistan'da kimse tarafından tutulmayan bu zata müzaheret ederek orada bazı yeni hadisatın vukuunu terviç

[230] Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul: 1973, s. 332

(Not: Bu kitapta yazılanları ihtiyatla karşılamak gerekir, çünkü içinde ciddi yanlışlar vardır. Bir Tacik eşkiyası olan Beççe-i Saka'yı Kral Amanullah Han'ın amcazadesi olarak göstermesi gibi.- BNŞ).

[231] *F.O. 371/15376/E. 913:* Clerk to Henderson, 18.2.1931, No. 54: Turkey. Annual Report, 1930, p.B

Levent Şahverdi Arşivi

etsin. Mamafih sabık Kralın vukubulacak müracaatı hakkında Hükümetiniz bizi tenvir lütfunda bulunursa minnettar oluruz."

"Kendisine, Türkiye'nin Efganistan'da karışıklık değil, bilakis istikrar ve terakki görmekten memnun olacağını ve Amanullah Han'ın sebebi seyahatinin de Türkiye'de müsterihane ikamet arzusundan ileri geldiğini zannettiğimi, mamafih arzusunu Hükümetime arzedeceğimi bildirdim."[232]

Dışişleri Bakanlığı, Londra Büyükelçiliğinin bu telgrafına 28 Şubat 1930 tarihli, 83 sayılı aşağıdaki şifre telgrafla cevap verilmiştir ki, bu cevap, Türk Hükümetinin tutumunu yeterince açıklamaktadır:

"112 Numaralı telgrafname cevabıdır.

"Madde 1 - Amanullah Roma'ya muvasalatından beri Türkiye'ye gelmek arzusunu müteaddit defa izhar etmiştir ve zamanında defaaten kendisine memleketimizin açık olduğunu ve teşrifinden mütebassis olacağımız ve İstanbul'da ikametine mahsus bir yalı olacağı bildirilmişti. Bu defa Ankara'ya muvasalatlarında Reisicumhur Hazretleri kabul ederek hüsnü surette cereyan eden mükalemelerde müşarünileyh gerek Türkiye'nin gerek kendisinin Efgan milletine ve onun istiklaline karşı perverde ettikleri muhabbet icabı Nadir Han Hazretlerinin dahili muharebeyi nihayete erdirmeye ve harici istiklalini mahfuz bulundurmağa matuf mesaisinde muvaffakiyetinin tam ve kamil olmasına fırsat düştükçe elimizden geldiği kadar hizmet etmek istediğimizi ve yalnız bunu temenni etmekte olduğumuzu bütün vuzuhu ile söyledik. Amanullah, Nadir Han Hükümetine, Efgan vahdetine karşı bir harekette bulunmayacağını ve politika işleriyle meşgul olmayacağını temin ve Türkiye'de ikamet arzusunu izhar ile muzayakasından bahs ile muavenet talebinde bulundu. Amanullah'ın Avrupa'nın herhangi bir tarafında otırarak siyasi tahrikata maruz kalmasından ise Nadir Han Hazretlerinin arzu ve muvafakatlarile Efganistan'ın dostu Türkiye'de ikamet etmesini daha emin ve muvafık bulmaktayız. Ancak kendisine nakden muavenet edebilmek bütçeye ve bazı merasimi ka-

[232] *L.B.A.- K. 601 /1:* TC Londra BE'den Dışişlerine Şifre tel, 26.2.1930, No 7094/112

Levent Şahverdi Arşivi

nuniyenin ifasına -Devleti metbuasının kabulüne taliken- faaliuk ettiği cihetle buna maddeten imkan olmadığından Efganistan'daki emlaki hususiyesinin Nadir Han tarafından idare ettirilerek varidatını Ankara'daki Sefir vasıtasile kendisine gönderilmesini ve bu suretle Amanullah'ın, müşarünileyhin nüfuzu altında kalacağını teemmül ve mütalaa ederek bu mülahazatımızı bütün vuzuhu ile beraber Nadir Han'a izah etmesi zımnında Kâbil Elçiliğimize telgrafla talimat ita edilmiştir.

"Madde 2 - Efgan Sefirine bu hususta verdiğiniz cevap muvafık görülmüştür."[233]

Demek ki, Nadir Şah uygun görürse, Amanullah Han'ın Türkiye'de oturmasına izin verilecekti. Ama Türkiye'den kendi sine para yardımı yapılamayacaktı. Türkiye, Afganistan'ın milli birliğini ve bağımsızlığını koruyarak gelişmesini diliyordu, Nadir Şah'ın bu uğurdaki çalışmalarını destekliyordu. Türkiye'nin Amanullah Han konusundaki tutumunu ve görüşünü Nadir Şah'a açıkça anlatması için Kâbil Büyükelçiliğine talimat verilmişti.

Bu yazışmalar 1930 yılı Şubat sonunda yapılıyordu. Bir ay kadar sonra, 6 Nisan 1930'da Gazi Mustafa Kemal yeni Afgan Büyükelçisini kabul etti. Bu kabulde yaptığı konuşmada da Gazi, Afganistan'ın içerde birliğini, dışarıya karşı bağımsızlığını koruyarak yenilik yolunda ilerlemesini dilediğini ve Nadir Şah'ın bu yoldaki çalışmalarını desteklediğini vurguladı.

Amanullah Han, son Osmanlı Padişahı Vahdettin gibi, İtalya'ya yerleşti. Orada oturarak Kemal Atatürk'le ilişkilerini sürdürdü. Zaman zaman Türkiye'ye geldi. Nisan 1932'de, bayramı dolayısıyla Atatürk'e bir tebrik telgrafı gönderdi. Bunun üzerine, Ankara'nın talimatıyla Roma Büyükelçiliğimiz başkatibi kendisini ziyaret etti ve Atatürk'ün teşekkür ve tebriklerini sundu. Amanullah, bu yakın ilgiye pek duygulandığını söyledi ve Atatürk'e saygılarını yineledi.[234]

[233] *L.B.A.-K.604/1*, & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 47-48, No. 43

[234] *A.g.e.*, s. 48-49, No. 44 & 45

Levent Şahverdi Arşivi

Bir yıl sonra Amanullah Han, Roma Büyükelçimiz H. Vasıf Bey (Çınar) ile görüşerek bazı ricalarda bulundu. Büyükelçi, 2 Mart 1933 tarihinde bunu Ankara'ya şöyle bildirdi:

"Sabık Afgan Kralı Amanullah Han benimle görüştü. Hükümetimize arzetmek üzere bazı ricalarda bulundu. Bu yaz İstanbul'a ailesile birkaç ay kalmak üzere gitmek istiyor. Reisicumhur Hazretleri tarafından kabulünü istirham ediyor. Geçen defa gittiği zaman gümrükte sui muameleye uğramış. Halbuki ilk defasında çok hüsnü kabul görmüş. Bu farktan müteessir olmuş. Bu defa giderse sui muameleye maruz kalmaması için emir verilmesini rica ediyor. İkameti için de teshilata mazhar olmak istediğini muhavremizden anladım.

"Son zamanlarda öldürülen Veli Han'ın 19 yaşında Ahmet Ali isminde bir çocuğu varmış. Şimdi Paris'te imiş. Babasının feci akıbetinden sonra tahsile devam edemeyecekmiş. Türkiye askeri mekteplerinden birisine kaydını istiyor. Beş altı Afganlı -anladığıma göre kendi adamlarından olacak- Türk tabiiyetine geçmek istiyorlar. Mümkün olup olmadığını sordu..."[235]

Amanullah Han 1933 yazında da İstanbul'a gelmiş ve 27 Temmuz 1933 günü Dolmabahçe sarayında Atatürk tarafından kabul edilmiştir.[236]

Amanullah Han'ın Türkiye'ye gelmek ve Atatürk'le görüşmek istekleri sürüp gider. Afganistan Hükümeti de onun bu hareketlerini sürekli izler ve zaman zaman Türkiye nezdinde girişimlerde bulunur. Son olarak Amanullah Han, çok bağlı olduğu aziz dostu Kemal Atatürk'ün cenazesine katılmak üzere, Kasım 1938'de Roma'dan kalkıp Türkiye'ye gelir. Afgan Kralı'nın temsilcisi Prens Şah Veli, hemen Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a gider ve Amanullah Han'ın Afganistan'a kötülüklerini sayıp döker ve "Türkiye Hükümetince bu zata Atatürk'ün cenaze merasiminde yer verilmemesini" ister...[237]

[235] A.g.e., s. 49, No. 46

[236] Özel Şahingiray (Toplayan), Atatürk'ün Nöbet Defteri, TTK Basımevi, Ankara: 1955, s. 187

[237] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 50, No. 47 & 48

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Kral Amanullah Han'ın Türkiye'ye geliş-gidişleri, Kâbil'de kuşku ve rahatsızlık yaratmışsa da Türkiye'nin Afganistan ile dostluğunu pek zedelememiştir. İki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkileri gelişerek devam etmiştir.

Nadir Şah ile Gazi M. Kemal Birbirlerine Dostluk Mesajları Gönderiyorlar

1928 yılından beri Kâbil'de Büyükelçi olarak görev yapan Yusuf Hikmet Bey (Bayur), 1931'de merkeze döndü ve ikinci defa Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine atandı. Hikmet Bey'in Türkiye'ye dönüşü dolayısıyla Afgan Kralı Nadir Şah ile Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal yine birbirlerine dostluk mesajları gönderdiler. Önce Nadir Şah hem Büyükelçi hakkında takdirlerini bildiren, hem de Büyük Birader saydığı Atatürk'e karşı beslediği dostluk duygularını yineleyen sıcak bir mektup yolladı. Gazi de aynı sıcak duygularla Afgan Kralı'na cevap verdi.

Nadir Şah'ın dostluk mesajının çevirisi şudur:

Türkiye Reisi Cumhuru
Haşmet ve Şevketmeap Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya

Büyük Elçi Hikmet Beyefendinin hüsnü intibaından dolayı huzuru Alilerine meserretimi izhar ve memnuniyetimi yazmakla hayli mesrurum.

Hakikaten Sefiri müşarünileyh Afganistan'da ikametleri müddetince hüsnüniyet ve şayanı takdir bir vaziyet ibraz etmişlerdir ki Afgan Hükümeti ve Milleti kendilerinin muhabbet ve samimiyetinden dolayı çok iyi hatıralar beslemektedirler.

Hikmet Beyefendinin huzuru Atilerile şerefyab olduğu zaman her iki devletin ittihadı noktai nazarından benim ve milletimin tagayyür napezir arzularını ve hüsnü niyetlerini izhar edeceklerinden eminim. Tabii Büyük Biraderin yaptığı işleri temcit ve tebcil hatırlardan çıkmayacaktır. Cenabı Haktan necip Türk milletinin mücahit ve hamii terakki ve tealisine uzun ömür ve ikbal temenni ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Elhamdülillah, Afganistan devrei ihtilalden kurtularak terakki ve tealisi için gece gündüz çalışıyor. Bütün aziz memleketimizde baştan başa emniyeti tamme hükümferma ve millet ve memleket hadimi olan Ben sıhhatteyim.

Cenabı Alilerinin sıhhat ve afiyetini ve necip Türk milletinin irtika ve itilasını Allahtan dilerim.

Dostunuz
MEHMED NADİR[238]

Gazi Mustafa Kemal, Afgan Kralı'nın ilgi ve iyi dileklerine teşekkür etti, çok duygulandığını söyledi. Kral'ın iki ülke arasındaki birlik bağlarını (ittihat rabıtalarını) sürdürme arzusunu yürekten paylaştı. Dost ve kardeş dediği Afganistan'ın iç kargaşaları atlatıp Nadir Şah'ın önderliğinde gelişme ve ilerleme yoluna girmiş olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Kral ve Afgan milleti için iyi dileklerde bulundu.

Gazi'nin mektubu şudur:

Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal'den
Afganistan Devleti Aliyesi Hükümdarı Haşmetli, Şevketli
Mehmet Nadir Han Hazretlerine

Ankara, 30.4.1932

Aziz Dostum ve Biraderim,

Büyük Elçi Hikmet Beyefendinin nezdi Şahanelerindeki memuriyetinden beyanı mahzuziyeti muhtevi olarak gönderilen lütufkar mektuplarında bilvesile Türk milleti ve şahsım hakkında izhar buyurduktan samimi alaka ve temennilerden pek çok mütehassis oldum.

[238] *DBA-İdari K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 67-68, No. 80 Not: Arşivde bu belgenin yanız çevirisi bulunabildi ve çevirinin üzerinde tarih yoktu. Mektubun tarihi saptanamadı. - BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

Hikmet Beyefendinin Kâbil'de sebkeden mesaisi ve Afgan Hükümeti ve millet karşısında ittihaz eylediği halisane hattı hareket takdiri Hümayunlarını kazanarak Afganistan'da iyi hatıralar bırakabilmiş ise, bu, kendisi için kıymetli bir mazhariyat olduğu kadar müşarünileyhi oradaki mühim vazifeye intihap ve tayin eylemek itibarile benim için de bir mübahat vesilesi teşkil eder.

İki devlet arasındaki ittihad rabıtalarını hüsnü idameye matuf olan arzuyu Şahaneleri, aynı zamanda Türk milletinin ve benim en kalbi temennilerimize tevafuk etmektedir.

Kıymetli olan sıhhat ve afiyeti Hümayunları hakkındaki bişaret haberine meserretle muttali oldum.

Dost ve kardeş Afganistan'ın, ihtilal devresinin ağır müşkülatını Zatı Şahanelerinin azim ve rehberliği ile ve o kadar sürat ve muvaffakiyetle iktiham ederek bugün her sahada inkişaf etmekte ve terakki yolunda yürümekte olmasından duyduğum memnuniyet ve inşirahımı arzeylemekle bahtiyarım.

Ömür ve afiyeti Hümayunlarının devamına ve necip Afgan milletinin terakki ve tealisine ait dileklerimi tekrar eylerim.

Ankara'da bin dokuz yüz otuz iki senesi Nisan ayının otuzuncu günü yazılmıştır.

Dostunuz
GAZİ M. KEMAL[239]

Gazi Mustafa Kemal ile Muhammed Nadir Şah arasındaki ilişkileri artık sıcak bir dostluğa dönüşmüştü. Türk-Afgan dostluğu da neredeyse Amanullah Han'ın saltanatı dönemindeki kadar ileri bir düzeye ulaşmış bulunuyordu.

[239] *DBA-İdari K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 68-69, No. 81

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal ile Nadir Şah Arasında Son Yazışmalar

Karşılıklı dostluk mesajlarından sonra iki dost ve kardeş Devlet Başkanı birbirleriyle yazışmayı sürdürürler. Birbirlerinin önemli günlerini kutlarlar, sevinçlerini, acılarını paylaşırlar.

18 Ağustos 1932'de Gazi Mustafa Kemal, Afganistan'ın Bağımsızlık Bayramı dolayısıyla Nadir Şah'a bir kutlama telgrafı gönderir. "İstiklâl Bayramı dolayısıyla, Zatı Şahanelerile Afgan milleti hakkındaki saadet temennilerimi takdim ederim" der. Nadir Şah teşekkür eder ve karşılık olarak iyi dileklerde bulunur.[240]

1933 Haziran başında trajik bir olay yaşanır. Berlin'de Büyükelçilik yapmakta olan Kral Nadir Şah'ın kardeşi Serdar Muhammed Aziz Han, Alman başkentinde vurulup öldürülür. Gazi, hemen telgrafla Kral'ın acısını paylaşır: *"Biraderi Şahanelerinin irtihalini derin bir teessürle öğrendim. Zatı Şahanelerine en samimi ve kalbi taziyetlerimi ve dostluk hislerimi iblağ ederim"* der.

Nadir Şah, "Biraderim Vala Serdar Muhammed Aziz Han'ın şehadetinden dolayı izhar buyurulan teessür ve muhabbet dolu hissiyatınıza teşekkürle samimi duygularımı Zatı Devletlerine takdim eylerim" diye karşılık verir.[241]

Gazi Mustafa Kemal, 19 Ağustos 1933'te Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümünü kutladı. Afgan Kralı'na "en hararetli ve samimi" tebriklerini ve iyi dileklerini sundu. Nadir Şah da "pek çok memnun ve mütehassis olduk" dedi ve "...pek eyi temennilerimizi izhar eyleriz"diye ekledi.[242]

Büyükelçi Esendal ve Söylevi

21 Ocak 1933'te boş bulunan Kâbil Büyükelçiliğine Memduh

[240] *A.g.e.*, s. 69, No. 82 & 83

[241] *A.g.e.*, s. 70, No. 84 & 85

[242] *A.g.e.*, s. 70-71, No. 86 & 87

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Bey (Esendal) atandı. Yeni Büyükelçinin Nadir Şah'a güven mektubunu sunarken yapacağı konuşma metni Ankara'da hazırlandı. Her kelimesi dikkatle seçilerek özenle hazırlandığı anlaşılan bu konuşmada sanki Atatürk'ün kendisi konuşuyordu; onun ve Türk Hükümeti'nin o zamanki Afganistan politikası net biçimde yansıtılıyordu. Büyükelçi Memduh Şevket Bey, Afgan Kralı'na güven mektubuyla birlikte Gazi Mustafa Kemal'in "yürekten sevgi ve selamlarını" da sunacaktı. Kral'ın "ilerleme ve yenilik yolunda itidalli adımlar atmaya başlamasının" Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk milleti tarafından "hararetli ilgi ve takdirle" izlendiğini ve desteklendiğini vurgulayacaktı. Türk Hükümeti ve halkı Afganistan'ın yanındaydı. Türkiye ile Afganistan arasında "ebedi bir dostluk yapısı" vardı. Bu yapı sapsağlam bir zemin üzerine kurulmuştu...

Büyükelçinin yapacağı konuşma şöyle kaleme alınmıştı:

"Alahazret,

"Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin beni Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi olarak, nezdi Şahanelerine tayin ve izam eylediklerini bildiren mektuplarile beraber yürekten muhabbet ve selamlarını takdim ile şereflenirim.

"İki milleti birbirine bağlayan samimi muhadenet ve kardaşılık bağları ve hiçbir noktada tearuz etmeyen tam bir menfaat birliği ve beraberliği tabiatile, en kuvvetli bir zemin üzerine ebedi bir dostluk yapısı kurmuş bulunuyor.

"Necip Afgan milletinin, Ala Hazreti Hümayunlarının rehberliği ve yararlığı ile o kadar ağır müşkülata karşı terakki ve yenilik yolunda itidalli adımlar atmağa başlaması Büyük Reisicumhurumuzla Cumhuriyet Hükümetinin ve Türk milletinin hararetli alaka ve takdirlerini uyandırmış ve bu uğurda sebkeden şahane gayret ve himmetlerinin layık olduğu zengin ve mesut hasadi bir an evvel tahakkuk ettirmesi temennileri gönüllerde yer almıştır.

"Türk Hükümet ve halkının bu kalbi tesanüt hislerini teminatını arz ile mübahi bulunduğum şu sırada, Afganistan Hükümet ve ahalisinin de aynı hislerle mütehassis olduklarına emin olarak, iki devlet ve millet ara-

Levent Şahverdi Arşivi

sındaki sıkı dostluğun bir kat daha inkişafına çalışmanın benim için pek sevimli bir vazife olacağını bilhassa kaydetmek isterim.

"Bu yoldaki mesaimin yüksek ve çok kıymetli yardımlarına ve Hükümeti taeidarilerinin müzaheretine nail olacağını kuvvetle ümit eder ve Zatı Mülükanelerinin afiyet ve saadetlerini ve necip Afgan milletinin refah ve tea/isini dilerim." [243]

Büyükelçi Memduh Şevket Bey, Kral'ın huzurunda yapacağı bu konuşma metnini alıp yeni görev yerine hareket etti . Ama onun Afganistan'a varışından birkaç gün önce Kâbil'de trajik bir olay yaşandı: Mehmet Nadir Şah vuruldu.

Nadir Şah, ölümünden on gün önce Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümünü kutlamış, 29 Ekim 1933 günü Atatürk'e şu telgrafı göndermişti:

"Türkiye'nin Milli Bayramı münasebetile Zatı Devletlerine en hararetli tebriklerimle birlikte memleketinizin azameti ve refahı için samimi surette serdetmekte olduğum temenniyatı arz etmekle bahtiyarım" demişti.[244]

Gazi Mustafa Kemal de 4 Kasım'da şöyle teşekkür etmişti:

"Cumhuriyetin onuncu yiidönümü münasebetile çekmiş oldukları telgrafnameden dolayı Zatı Haşmetanelerine hararetle teşekkür eder ve Zatı Haşmetanelerinin saadeti ile dost milletin refahı hakkındaki halisane temennilerimi arz ederim. [245]

Bu telgraflar, Gazi Mustafa Kemal ile Nadir Şah arasında son yazışmalar, son mesajlar oldu. Atatürk'ün son telgrafı 4 Kasım 1933 tarihliydi. Bundan beş gün sonra, 9 Kasım 19 33'te Kâbil Maslahatgüzarından şu telgraf alındı:

[243] *A.g.e.*, s. 71-72, No. 88

[244] *Hakimiyeti Milliye*, 5.11. 1933 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 72, No. 89

[245] *DBA-İdari. K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 72-73, No. 90

Levent Şahverdi Arşivi

'T.C. Kâbil Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına

Şifre tel. *Kâbil, 9. XI. 1933*
No. 5 *(Alınışı 10. XI. 1933)*

Bugün üçte Kral, Gulam Nebi'nin bir adamı tarafından beş kurşunla kati edilmiştir. Oğlu Mehmet Zahir Han'a biat edilmektedir.

SADULLAH"[246]

Kral Muhammed Nadir Şah, 8 Kasım 1933 günü öldürülmüştü.

Afgan tahtı etrafında kan eksik olmuyordu. Nadir Şah, altı ay önce kardeşi Serdar Muhammed Aziz Han'ı bir suikastta kaybetmişti. Berlin'de Afganistan Büyükelçisi olan Muhammed Aziz Han, 1933 Haziran başında orada vurularak öldürülmüştü. Atatürk de dostu Afgan Kralı'nın bu acısını paylaşmıştı. Şimdi, 8 Kasım'da da Kral Muhammed Nadir Şah'ın kendisi bir başka suikasta kurban gitmişti. Katil, Gulam Nebi (veya Nabi)'nin bir adamıydı. Gulam Nabi Han, 1930 yılında dokuz ay kadar Ankara'da Büyükelçi olarak görev yapmıştı. Sonra devrik Kral Amanullah'ın adamı diye şüpheleri üzerine çekmiş ve Afganistan'a geri çağırılmıştı. Gulam Nabi Han, Kâbil'e vardıktan bir süre sonra Kral Nadir Şah tarafından "bir tehevvür anında" öldürtülmüştü! Bu defa Gulam Nabi Han'ın bir adamı da Nadir Şahı öldürmüştür (8 Kasım 1933). Kan, kanla temizlenmek istenmiştir.

Dökülen bu kanlar dost Afganistan için acı olduğu gibi, Afganistan'ın samimi dostu olan Atatürk için de üzücüydü. Atatürk, dost ve kardeş ülke saydığı Afganistan'ın milli birliğini ve bağımsızlığını korumasını, yenilik yolunda ilerleyip kalkınmasını temenni ediyordu. Önce Kral Amanullah Han'ı bu yolda özendirdi, yüreklendirdi, destekledi. Onun başarılı olmasını yürekten dilemekteydi. Olmadı. Reform işinde Amanullah Han, hesapsız kitapsız gidişi; öğütlere, nasihatlere aldırmayışı ile irticanın şimşeklerini üzerine çekmiş, iç ve dış

[246] *DBA-Afganistan Kutu 1*'den Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 73, No. 91

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanlarının ekmeğine yağ sürmüş, kısacası kendi akıbetini kendi eliyle hazırlamış v e sonunda devrilip gitmişti. Amanullah Han, Atatürk'ü düş kırıklığına uğratmıştı.

Ondan sonra Atatürk Nadir Şah'a güvenmek istemişti. Nadir Şah, daha dikkatli, daha itidalliydi. iç savaşı sona erdirmişti. Milli birliği iyi-kötü sağlamıştı. Bağımsızlığı koruyordu. Ağır adımlarla yürüyordu, ama ileri doğru yürüyordu. Fincancı develerini ürkütmüyor, irticanın damarına basmıyor ve düşmanların şimşeklerini üzerine çekmemeye çalışıyordu. Reformları sindire sindire yapmaya yöneliyordu. Atatürk bu defa onu özendiriyor, yüreklendiriyor ve destekliyordu. Ama işte Nadir Şah da hiç beklenmedik bir anda ortadan kaldırılıvermişti. Atatürk bir defa daha düş kırıklığına uğramıştır.

Ve şimdi Afganistan'da yeni Kral Zahir Şah dönemi başlıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

III
KEMAL ATATÜRK VE MUHAMMED ZAHİR ŞAH
(1933-1939)

1- İLK DÖNEM (1933-1935)

2- AFGANİSTAN DIŞİŞLERİ BAKANI FEYZ MUHAMMED HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (4-16 Ocak 1936)

3- AFGANİSTAN HARBİYE VEZİRİ MAREŞAL ŞAH MAHMUT HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (15-28 Ekim 1936)

4- TÜRKİYE, İRAN, IRAK VE AFGANİSTAN ARASINDA SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI (SAADABAD PAKTI) (8 Temmuz 1937)

5- TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'A EĞİTİM, KÜLTÜR, TEKNİK YARDIMLARI (1920-1939)

6- ATATÜRK'ÜN SON YILINDA TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ VE YENİ BİR DÖNEME DOĞRU (1938-1939)

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı
Muhammed Zahir Şah (1914-...)

Levent Şahverdi Arşivi

III
KEMAL ATATÜRK VE MUHAMMED ZAHİR ŞAH
(1933-1939)

1-İLK DÖNEM (1933-1935)

Afganistan ve Türkiye arasındaki dostluk münasebatının tahkim ve tezyidi yegane ve en samimi arzumuz (dur).

MUHAMMED ZAHİR HAN
18 Cedy 1312/8 Ocak 1934[247]

Dost ve kardeş Afgan milleti necibesinin her zaman yükselmesini ve günden güne ilerlemesini yürekten dilerim.

KEMAL ATATÜRK
Ankara, 5 Mart 1935[248]

Muhammed Zahir Şah'ın Tahta Çıkması

Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Nadir Şah'ın 8 Kasım 1933 günü bir suikast sonucu öldüğünü, ertesi gün, "derin bir üzüntü ile" Dışişleri Bakanlığına resmen duyurdu. Aynı zamanda ölen Kral'ın oğlu Veliaht Prens Muhammed Zahir Şah'ın "halkın oybirliği

[247] *DBA-İ. K. 60-0* & Şimşir, *Atatük ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 78, No. 100; Zahir Şah'tan Atatük'e 8 Ocak 1934 tarihli mektup.

[248] *DBA- İ. K. 60-0* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 83, No. 110.; Atatürk'ten Zahir Şah'a 5.3.1935 tarihli mektup

Levent Şahverdi Arşivi

ile Kral seçildiğini ve Afganistan tahtına çıktığını" bildirdi.[249]

Yeni Kral Zahir Şah, 1914 yılında Kâbil'de doğmuş. ilk öğrenimini Kâbil'de, lise öğrenimini babasının büyükelçi olarak görevli bulunduğu Fransa'da yapmıştı. Kâbil'e dönünce askeri eğitim görmüş, 1932-1933 yıl larında Harbiye Vezareti vekilliğinde bulunmuştu. Avrupa'da öğrenim gör müş ilk Afgan Kralı'ydı. Tahta çıktığı zaman 19 yaşında ve tecrübesiz idi.

T.C. Kâbil Maslahatgüzarı Sadullah Bey, 11.11.1933 günü 115 sayılı yazısında, "Zahir Şah'ın çok genç ve tecrübesiz olması hasebile saltanat ve memleket umurunun (işlerinin) amcaları Serdar-ı Azam Mohammed Haşim Han ve Harbiye Veziri Şah Mahmud Han tarafından idare edileceği tabildir" diyordu.[250]

Türk Hükümeti, Zahir Şah'ın daha önce resmen veliaht ilan edilmemiş olduğunu hatırladı. Öyle olduğu halde onun şimdi aniden tahta çıktığını öğrenince, yeni Kral'ı tanıyıp tanımamak konusunda kısa bir tereddüt geçirdi. Dost İran ve Sovyet Rusya ile birlikte hareket etmeye karar verildi. Dışişleri Bakanlığı 13 Kasım günü Moskova ve Tahran Büyükelçiliklerine şu şifre telgrafı çekti:

"Afganistan'da Kral'ın vefatı üzerine yerine oğlu Zahir Han'ın cülusu (tahta çıkması) müşarünileyhin evvelce veliaht ilan edilmemiş olması dolayısıyla hususi bir vaziyet ihdas etmektedir. Afganistan'da nizam ve emniyetin tam bir şekilde teessüsünden başka hiçbir maksadımız olmadığı gibi bu kardeş milletin refahı yegane düşüncemizdir.

"Buna rağmen yeni idarenin ve Kral'ın tanınması için dost Sovyet (İran) Hükümetile birlikte hareket etmek isteriz. Kâbil Elçiliğimizden birkaç satırlık bir telgraftan maada bir haber alamadık. Tahmin ediyoruz ki Büyükelçilik telgraf gönderebilecek bir vaziyette bulunmuyor. Binaberin Sovyet (İran) Hükümetiyle Afganistan hakkındaki haberlerimizi birleştirerek yeni Kral'ı tebrik etmek ve idareyi

[249] *DBA-İdari. K. 60-0*'dan Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 73-74, No. 92

[250] *DBA-Afganistan K. 1*

Levent Şahverdi Arşivi

tanımak hususunda beraberce hareket etmekte faide vardır. Bu ciheti Hükümete bildirerek mevcut malumatı istihsal ve işar buyurmanız ve tebrik etmek ve tanımak hakkındaki müşterek hareketimizi temin etmeniz mercudur."[251]

Yazışmalar ve temaslar sonunda Sovyetler Birliği'nin ve İran'ın yeni Afgan Kralı'nı tanıyıp kutlayacakları anlaşılınca, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 15 Kasım günü Zahir Şah'a sıcak bir tebrik telgrafı gönderdi:

"*Tahta Çıkışları dolayısıyla Majestelerine en samimi tebriklerimi ve Majestelerinin şahsi saadeti ile kardeş Afgan halkının mutluluk ve refahı için temennilerimi sunarım*" dedi.[252]

Cumhurbaşkanı tarafından yeni Afgan Kralı'na bir tebrik telgrafı çekildiği Moskova ve Kâbil Büyükelçiliklerine de bildirildi.

Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine Türk Hükümeti tarafından Afgan Hükümeti'ne bir başsağlığı mesajı gönderilmişti. Fakat, yeni Kral'ın tanınması konusundaki kararsızlık nedeniyle Atatürk, Zahir Şah'a bir taziye telgrafı göndermemişti. Atatürk, yeni kralı kutladıktan sonra, Büyükelçiliğimiz aracılığıyla Zahir Şah'a babasının ölümünden dolayı başsağlığı diledi. 16 Kasım günü Kâbil Büyükelçiliğine şu talimat verildi:

"Derhal Kral Hazretleri nezdine giderek Reisicumhur Hazretleri namına pederinin ziyaından (kaybından) dolayı resmen beyanı taziyette bulununuz."[253]

Zahir Şah, tebrik telgrafından dolayı Gazi'ye hararetle teşekkür

[251] *D.B.A.*-Afganistan K.1 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 74-75, No. 93

[252] *DBA-İdari K. 60-0* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 75, Jo. 94. Telgrafın Fransızca aslı şöyledir: "A l'occasion de l'avenement au trône de Votre Majeste je Lui adresse mes plus sinceres felicitations avec les voeux que je forme pour le bonheur personnel de Votre Majeste et pour le bonheur et la prosperite du peuple afghan trere - GAZİ M. KEMAL".

[253] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 75, No. 95

Levent Şahverdi Arşivi

etti ve en samimi dileklerini sundu. 19 Kasım günü şu telgrafı çekti:

"Tahta çıkışım dolayısıyla Ekselanslarının göndermek lütfunda bulundukları hararetli tebrikleri için hararetle teşekkür eder ve Ekselanslarının mutluluğu ve kardeş Türk halkının en büyük refahı için samimi dileklerimi sunarım." dedi.[254]

Yeni Afgan Kralı Zahir Şah, daha sonra, babasının ölümü üzerine Afganistan tahtına çıktığını "Aziz Dostum ve Kıymetli Kardeşim" diye hitap ettiği Atatürk'e 8 Ocak 1934 günlü bir Name ile resmen bildirdi:[255]

Genç ve tecrübesiz Zahir Şah'ın tahtta tutunamayacağı ve Amanullah Han taraftarlarınca devrileceği sanılmış; ancak amcaları Sadrazam Haşim Han'ın ve Vezir-i ceng (Savunma Bakanı) Şah Mahmud Han'ın azimli tedbirleri sayesinde önemli hiçbir sarsıntı olmadan yeni Kral'ın durumu pekiştirilmiştir.

Bu arada Nadir Şah'ın katlinden sorumlu tutulan 14 kişi 10 Ocak 1934 günü Savunma Bakanı Şah Mahmud Han'ın huzurunda idam edilmiştir. idam edilenler arasında katilin babası, amcaları, bazı samimi dostları da vardı.[256]

Yeni Afgan Kralı Nezdine Yeni Türk Büyükelçisi: Memduh Şevket Esendal

Yusuf Hikmet Bayur'dan boşalan Kâbil Büyükelçiliği görevine, 21 Ocak 1933 günlü, 13785 sayılı kararname ile Memduh Şevket Esendal atandı.

Esendal, ikinci Meşrutiyet'ten 1950'lere kadar uzanan dönemde, Türk hikayeciliğinin önde gelen yazarlarından birisi, adından sık sık

[254] *A.g.e.*, s. 77, No. 98

[255] *A.g.e.*, s. 78, No. 100

[256] *Ayın Tarihi*, Ankara, Şubat 1934, No. 2, s.309

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. Kâbil Büyükelçisi
Memduh Şevket Esendal
1933-1941 yıllarında Kâbil'de görev yaptı

Levent Şahverdi Arşivi

söz ettiren bir politikacı ve on yedi yıl kadar yurt dışında Türkiye'yi başarıyla temsil etmiş bir diplomattır.[217] 1883'te Çorlu'da doğdu. Bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Düzenli bir öğrenim yapamadı. Mülkiye'nin üçüncü sınıfına kadar okudu, oradan diploma almadan ayrıldı, kendi kendine Fransızca, Rusça ve daha sonra Farsça öğrendi. 1906'da girdiği gizli ittihat ve Terakki Cemiyetinde, 1908'den sonra müfettiş olarak çalıştı. Balkan Savaşı patlayınca (1912) ailesiyle Çorlu'dan İstanbul'a göçtü. Mütareke döneminde ittihat ve Terakki Partisi kendisini feshedince, İstanbul Hükümeti'nce kovuşturmaya uğradı, bir süre İstanbul'da saklandı, sonra gizlice yurt dışına kaçtı, bir yıl kadar İtalya'da kaldı.

Memduh Şevket Bey, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulunca Anadolu'ya geçti, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldı. Bu sırada 1920 yazında Azerbaycan'a mümessil olarak atandı. Ruslar tarafından Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verilince İstanbul'a döndü (1924). Galatasaray ve Kabataş Liselerinde tarih-coğrafya öğretmenliği yaptı, "Meslek" dergisinde hikayeler yazdı, 1925-1 930'da Tahran Büyükelçisi ve 1930-1932'de Elazığ Milletvekili olarak görev yaptı. Milletvekili iken 1933 başında Kâbil Büyükelçiliğine atandı. Yedi yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra merkeze döndü ve 1941'de Bilecik Milletvekili seçildi, aynı yıl CHP Genel Sekreterliğine getirildi. 1946'da Bilecik Milletvekilliğine yeniden seçildi ve 16 Mayıs 1952'de Ankara'da dünyamızdan ayrıldı.

Memduh Şevket Esandal, Ankara'dan Kâbil'e nasıl gideceklerini, 10 Ağustos 1933 günü İstanbul'daki küçük kızı Emine'ye şöyle anlatıyor:

"...Pasaportlar yazıldı, yol paraları alındı... "Gelelim Emine Hanımın babasına:

"Bu baba efendi birkaç güne kadar İstanbul'a gelecek. Birkaç gün de İstanbul'da kaldıktan sonra vapura! Vapur gece kalkar. Marmara'da

[217] Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s. 68 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

dalga olmaz, gece yemeği ve uyku. Ertesi sabah Çanakkale'den geçer. Emine Hanım büyük muharebenin olduğu ve Fransız ve İngiliz gemilerinin battığı yerleri görür. Sonra Adalar denizi, yahut Ege denizi. Çanakkale'den çıkınca biraz dalga olur. Emine Hanım yatar. Akşamüstü İzmir Körfezi. Temaşa olunmağa değer. Ertesi günü gene yola, gece yolda, sabah Pire. Orada da Emine Hanım Yunanlıları görür. Gene yola, iki gün deniz, sonra Mısır. İskenderiye limanı. Vapurdan çıkılacak, eşya da çıkarılacak. istasyona gidilecek, trene binilecek, altı sat sonra Port Said: Orada otel. Vapur beklenecek. Eğer vakit varsa, trene binip Kahire'ye gidilecek. Vakit yoksa iskenderiye'de pineklenececk... Derken bizi Hint'e götürecek gemi gelmiş olacak. Binilecek. Süveyş kanalı. Enteresandır. Daracık bir kanaldan gemi Şap Denizi'ne geçecek. Mekke hizasına gelince Emine Hanım, Hacı Emine olacak. Her gün biraz daha cenuba inilecek, her gün biraz daha hava ısınacak, Emine Hanım bir donla kalacak.

"Üç günde Şap Denizi biter, Aden önüne gelinir. Ondan sonra Hint Okyanusu. Dört, beş gün, belki de altı, yedi gün her taraf su. Kara görünmez. Altı gün sonra karşıdan, uzaktan Hint görünür. Sıcak, her gün biraz daha sıcak. Bombay. Büyük bir liman. Büyük bir şehir. Karaya çıkınca insanın yine başı döner. Oradan trene. Git babam git. Üç gün yol. Yataklı vagon yok. Biz sarhoş gibi, turşu gibi Peşaver'e düşeriz. Oradan otomobil. Silker, sarsar, biraz daha turşulaşırız. Kâbil'e varınca biz hepimiz..."[258]

İşte böyle uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Büyükelçimiz nihayet 19 Kasım 1923 günü Kâbil'e varır. Hesapça Nadir Şah'ın huzuruna çıkacak, güven mektubunu ona sunacaktı. Ama oraya varınca anlaşılır ki, Nadir Şah on gün önce, 8 Kasım'da öldürülmüştür ve onun tahtında şimdi oğlu Zahir Şah oturmaktadır. Onun için Ankara'da yeni Kral'a hitaben yeni bir güven mektubu hazırlanıp Büyükelçiye yetiştirilir. Memduh Şevket Beyin yeni güven mektubu şöyle kaleme alınmıştı:

[258] Memduh Şevket Esendal, *Kırsıma Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2001, s.25-26

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru
Afganistan Kralı Alahazreti Hümayun
Mohammed Zahir Han Hazretlerine

Aziz ve Büyük Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Krallığı arasında teyemmünen mevcut olan dostluğun muhafaza ve takviyesi matlup ve mültezemim olduğundan, ölümünden teessür duyduğum Pederiniz Alahazreti Hümayun Mohammed Nadir Şah Gazi nezdinde Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi bulunan Memduh Şevket Beyi aynı sıfatla nezdi Şahanelerine memur ettim.

Müşarünileyhin evsaf ve basletleri ve şimdiye kadar gösterdiği dirayet ve fetanet kendisine tevdi olunan yüksek vazifeyi itimadi Şahanelerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamin bulunmaktadır. Bu kanaatledir ki, Zatı Şahanelerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarını, gerek kendi namına gerekse Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti namına tarafından yapilacak bütün tebligata ve hususile Zatı Şahaneleri ile memleketiniz için beslediğim dostça duygulara dair vereceği teminata inanılarak yüksek memuriyetinin hüsnü ifası emrinde yüksek müzaheretinize nail olmasını rica ederim.

Ankara'da, bin dokuz yüz otuz üç senesi Birinci Kanunun on sekizinci günü verilmiştir.

GAZİ MUSTAFA KEMAL"[259]

Zahir Şah, Ankara'daki Büyükelçiyi Yerinde Bırakıyor ve Atatürk'e Dostluk Mesajı Gönderiyor

Yeni Afgan Kralı Zahir Şah, babası Nadir Şah'ın Türkiye ile yakın dostluk politikasını devam ettirmek niyetinde olduğunun işaretlerini veriyor. Babası zamanında Ankara'ya atanmış olan Büyükelçi Sultan Ahmet Han'ı yerinde bırakıyor. Büyükelçiye yeni bir güven mektubu gönderiliyor. Şöyle kaleme alınmış:

[259] *A.g.e.*, s. 77-78, No. 99

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah'tan
Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Aziz ve Kıymetli Dostum,

Afganistan ve Türkiye arasında müteyemminen mevcut olan dostluk bağlarının tahkim ve takviyesi arzusundan münbais şevk ve tesirli Hükümeti Şahanemizin muhterem, mutemet ve sadakatle muttasıf ricalinden Alikadr Celaletmaab Sultan Ahmet Han'ı nezdi Riyasetpenahilerinde Büyükelçi tayin eyledik. Bu zatın yüksek meziyetleri, aradaki dostane münasebatın takviyesi mesaisinde muvaffakiyeti hakkındaki kanaatımızı teyit ile, memuriyetini itimat ve arzuyu Riyasetpenahileri dahilinde ifa edeceğinden eminiz. Zatı Devletlerinin müşarünileyhi yüksek lütufnamelerinizle kabul ve tarafımızdan beyan edeceği bütün metalibe ve bahusus her iki devlet arasındaki dostluk ve meveddetin tarsinine matuf izharatına itimat buyurulacağını ümit ederim.

Kâbil, Dilkuşa Sarayında Saltanatımızın birinci yılında 18 Cedy 1312 - 8 ikinci kanun 1934 - tarihinde imza edilmiştir."[260]

Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, 26 Şubat 1934 günü saat 17.00'de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul ediliyor ve yeni güven mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunuyor.[261]

Yeni Kral Zahir Şah, Sultan Ahmet Han'ın yeni güven mektubuyla birlikte Gazi Mustafa Kemal'e bir de dostluk mesajı gönderiyor. Her iki belge 8 Ocak 1934 tarihlidir. Kral, "Aziz Dostum ve Kıymetli Kardeşim" diye hitap ettiği Atatürk'e, önce, babasının ölümü üzerine Afgan milleti tarafından Padişah seçildiğini bildiriyor ve dostluk elini uzatıyor. Zahir Şah'ın bu mesajının tam metni şudur:

[260] *DBA-İ. K. 60-0* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 79, No. 101

[261] Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, 1931-1938, Ankara: 1955, s.254

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah'tan
Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Aziz Dostum ve Kıymetli Kardeşim Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine.

Ünlü pederim Alahazret Gazi Mohammed Nadir Şah Hazretlerinin hadiseyi şehadetinden sonra vefaşiar olan Afgan milleti hüsnü itimadının delili olarak bizi kendilerine Padişah intihap ve saltanat ve memleket idaresini uhdemize tevdi ettiklerini kemali ihtiramla Zatı Riyasetpenahilerinin enzarı hörmetlerine iblağ eylerim.

Afganistan ve Türkiye arasındaki dostluk münasebatının tahkim ve tezyidi yegane ve en samimi arzumuz olduğundan, necip Türk milletine ve Zatı Riyasetpenahilerine karşı beslemekte olduğumuz dostluk hislerimizin izharına ve aramızda cari mütekabil münasebata istinaden bir büyükelçi tayinini istedik ve bu maksada binaen, huzuru Şahanemizin büyük itibar ve itimadını haiz Alikadr Celaletmaab Sultan Ahmet Han'ı büyükelçi sıfatile huzuru Riyasetpenahilerine tayin ve resmi vazifesine ilaveten, Zatı

Riyasetpenahilerile necip Türk milletine olan derin muhabbet ve meveddetlerimizin izhan vazifelerini de tevdi eyledik. Müşarünileyh Büyükelçimizin yüksek teveccühlerinize mazhariyetinden ve iki devlet münasebatının tahkim ve takviyesi hususundaki mesaisinde dileklerimiz dahilinde muvaffak olacağından emin bulunduğumuzu arz ile Zatı Riyasetpenahilerine sıhhat ve sağlık dilerim.

18 Cedy 1312, 8 ikincikanun 1934[262]

[262] *DBA-1. K. 60-0* & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 78, No. 100

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ten Afganistan Kralı Zahir Şah'a gönderilen mektubun orijinal müsveddesi, 5.III.1935

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ten Afgan Kralı'na Dostça Mesajlar

Zahir Şah'ın yukarıdaki mektubuna Atatürk'ün cevabını arşivde bulamadık. Buna karşılık 1934 yılı içinde Türkiye Cumhurbaşkanı ile Afgan Kralı'nın birbirlerine dostça başka mesajlar göndermiş olduklarını saptadık. Atatürk, 18 Ağustos'ta Afganistan'ın Bağımsızlık Bayramı dolayısıyla Zahir Şah'a bir kutlama telgrafı çekiyor: "Dost Afganistan'ın istiklâl bayramının yıldönümü münasebetile en samimi tebriklerimi, şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refah ve ikbali hakkındaki temennilerim ile birlikte tekrar eylerim" diyor.[263]

Zahir Şah hararetle teşekkür ediyor: *"Afganistan'ın milli bayramı münasebetile bana gönderdikleri tebrikat ve temenniyattan fevkalade mütehassis olarak Zatı Devletlerine hararetle teşekkür eder ve şahsi saadetleri ile Türkiye'nin ve Türk milletinin refah ve ikbali hakkındaki hararetli temennilerimi tekrara müsaraat eylerim"* diye karşılık veriyor.[264]

14 Ekim 1934'te Atatürk, ilk defa bir Afgan Kralı'nın yaş gününü kutluyor. Zahir Şah'a şu tebrik telgrafını çekiyor:

Zatı Haşmetanelerinin doğumlarının yıldönümü münasebetile en har tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refah ve saadeti hakkındaki dileklerimi beyana müsaraat eylerim."[265]

Zahir Şah, bu telgrafa pek duygulanıyor ve şöyle teşekkür ediyor:

"Doğumumun yıldönümü münasebetile lütfen yapılan temennilerden fevkalade mütehassis olarak Zatı Devletlerinin şahsi saadeti ve Türk milletinin itilası hususundaki samimi dileklerimi arz ederim."[266]

İran-Afganistan sınırı anlaşmazlığında hakemlik yapmak üzere Orgeneral Fahrettin Altay, 1934 Sonbaharında Afganistan'a gidiyor. Fahrettin Paşa, Afgan Kralı'na Atatürk'ün sevgi ve selamlarını da

[263] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 79, No. 102.

[264] *A.g.e.*, s. 80, No. 103.

[265] *A.g.e.*, s. 80, No. 104.

[266] *A.g.e.*, s. 81, No. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

götürüyor. Zahir Şah ile Atatürk, yine birbirlerine dostça mektuplar gönderiyorlar. Okuyalım:

Afganistan Kralı Haşmetli Zahir Şah Hazretlerinden
Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

(Çeviri) *28 Akrab 1313/19 Teşrinievvel 1934*

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Çok Aziz ve Alikadr Biraderim Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Fahrettin Paşa, Kâbilde mülakatımızda Zatı Haşmetmaablarının hakkımızdaki muhabbet ve meveddetlerini iblağ edince necip Türk milletinin muvaffakiyetli rehberi olan muhterem dostumuz hakkında kalben beslediğimiz duyguları bu muhabbet mektubu ile izhar ve teyit etmek istedik.

Mükerrem dostumuzun ali vücutlarının sıhhat ve afiyette bulunmasını ve kardeş necip Türk milletinin dahi çok aziz rehnümasının yorulmaz mücahedeleri sayesinde pek çok terakkilere nail olmasını diler ve samimi muhabbet ve hürmetlerimizi tecdit eyleriz.

MUHAMMED ZAHİR[257]

Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ten
Afganistan Kraft Haşmetlu Zahir Han Hazretlerine

General Fahrettin Altay'ın dönüşünde getirdiği 28 Akrab 1313 tarihli Namei Alii Haşmetanelerinde gerek kendim ve gerek Türk milleti hakkında göstermiş olduğunuz gayet kıymetli duygulan ve büyük sevgiyi çok sevinçle okudum. Bundan dolayı en candan teşekkürlerimi sunarım.

Ben de Zatı Alahazreti Hümayunları ile dost ve kardeş Afgan milleti necibesinin her zaman yükselmesini ve günden güne ilerlemesini yürekten dilerim, Yüce ve Sevgili Kardeşim.

[257] *A.g.e.*, s. 81, No. 106

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara, 5 Mart 1935

KEMAL ATATÜRK[268]

İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığında Türkiye Hakem Seçiliyor

Mayıs 1934'te Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Mehmet Han ile Kâbil'deki İran Büyükelçisi Mehmet Taki İsfandiyari Han oturup bir protokol imzalıyorlar. Bu protokol ile iki ülke arasındaki uzun sınır anlaşmazlığının hakeme götürülmesine karar veriliyor. Hakem olarak da her iki ülkenin samimi dostu Türkiye seçiliyor. Bu karar, Atatürk Türkiyesi'nin saygınlığı ve ağırlığı bakımından önemlidir. Cumhuriyet gazetesi, "Kâbil protokolü, Türkiye'nin Şark milletleri ve hükümetleri üzerinde fevkalade siyasi itimat ve nüfuz kazandığını ispat etmesi itibarile çok kıymetli ve ehemmiyetlidir" diye yazıyor ve devam ediyor:[269]

"Afganistan'la İran arasında Sovyet Türkistanından Bülücistan'a kadar imtidat eden (uzanan) uzun bir hudut hattı vardır. Bu hududun malum ve kat'i olmaması şimdiye kadar iki devlet arasında daima münazaa menbaı (tartışma kaynağı) teşkil ediyordu. İran ve Afgan hududunun kat'i surette tayin ve tahdit edilmesi için 1891 senesinde İngiliz askeri ümerasından General Maklin'in riyaseti altında bir heyet teşkil edilmişti. Bu heyet AfganİIran hududunun büyük bir kısmını tespit eylediği halde, Musa Abat mıntıkasını açıkta bırakmıştı.

"İngiliz Generalinin bu mıntıkaya ait raporu müphem ve lastikli idi. Bunun için iki taraf da raporu kendi lehine tefsir etmişti. Afganlılar daha ileri giderek bu mıntakayı bilfiil işgal etmişlerdi. Lakin İran Hükümeti de hiçbir zaman Musa Abat havalisi üzerindeki tasarruf iddiasından feragat etmemişti. İranlılarla Afganlılar birbirlerine kardeş nazarıyla bakmakla beraber huduttaki bu münazaalı mıntıka, iki devlet arasında samimi münasebet tesisine mani oluyordu.

[268] *A.g.e.*, s. 83, No. 110

[269] Muharrem Feyzi, "Türkiye-İran ve Afganistan", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1934 & *Ayın Tarihi*, Ankara, Haziran 1934, No. 6, s. 415

Levent Şahverdi Arşivi

"İran ve Afganistan bu hudut meselesini hakem vasıtasıyla halle karar vermişler, hakemliğe de her iki kardeş hükümetin samimi dostu olan Türkiye Cumhuriyetini müttefikan intihap etmişlerdir. işte Kâbil protokolü İran-Afgan hudut meselesinin Türkiye hakemliğile kat'i surette hallolunacağını bildiriyor. Kâbil'den bildirildiğine göre gelecek sonbaharda Afgan ve İran heyetleriyle Türkiye'nin hakem heyeti İran-Afganistan hududunda birleşecekler, Musa Abat'ın hangi devlete ait olduğu kat'i surette tayin edilecektir.

"Kâbil Protokolü'nün üçüncü maddesine göre İran ve Afgan Hükümetleri Türk hakemin vereceği kararı bilakaydüşart kabul edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu madde iki devletin Türkiye'ye karşı ne kadar derin bir emniyet ve itimat beslediklerine gayet parlak bir delildir. Kâbil'de imzalanan vesika, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Şark milletleri üzerinde ne kadar büyük nüfuzu olduğunu ve bu milletlerin müşküllerini hal için Avrupa devletleri yerine kendilerine daha yakın olan Türk milletine müracaatla iftihar eylediklerini göstermektedir."

İran-Afgan sınırı, bugünkü Türkmenistan'dan Pakistan'a kadar uzanıyordu. Bu sınırın kuzey ve güney bölümleri çizilmiş, fakat orta bölümü çizilmemiş ve belirsiz idi. iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan bu orta bölümdü. Bu bölüm yaklaşık 300 kilometre uzunluğundaydı. İşte Türk hakem, bu belirsiz bölgede kesin sınırı belirleyecekti. Türk hakemin vereceği karar kesin olacaktı. Taraflar buna uyacaklarını önceden taahhüt etmişlerdi.

Bir İngiliz general kırk yıl kadar önce İran-Afgan sınırını tespit etmişti, fakat belirsiz bir bölge de bırakmıştı. İngilizin belki kasten bıraktığı pürüzler yüzünden İran ve Afganistan kırk küsur yıldır birbirleriyle kavga edip duruyorlardı. Türk hakem ise iki komşu ve kardeş ülke arasındaki pürüzleri ortadan kaldıracak, kavgalara son verecek, bölgeye huzur ve barış getirecekti. Türkiye, Avrupa ülkeleri gibi art niyetle hareket etmiyor, dost ve kardeş İran ve Afganistan arasında yapıcı rol oynuyordu. Güvenilir bir dost idi ve bu yüzden taraflar Türk hakemin vereceği karara uymayı oybirliğiyle kabul etmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Fahrettin Altay Paşa, İran ile Afganistan Arasında Hakem Oluyor

Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye'ye resmibir ziyaret yapıyor. 1928 yılında Amanullah Han'a mihmandarlık yapmış olan Orgeneral Fahrettin Altay, İran Şahı'na da mihmandar olarak görevlendiriliyor. Aynı yılın sonbaharında Fahrettin Altay Paşaya bu defa İran ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığında hakemlik görevi veriliyor. Kendisi, 10 Yıl Savaş ve Sonrası adlı kitabında hakemlik görevini uzun uzun anlatıyor.[270] Okuyalım:

"1934 yılı sonbaharında Atatürk tarafından Dolmabahçe sarayına çağırıldım. Gittiğim vakit kendisini Başbakan İnönü ile otururken buldum, elimi sıkarken,

"-İsmet'le görüş"

dedi. O da koluma girerek beni denize bakan penceerelere doğru yürüttüğü sırada şu teklifte bulundu:

"-İran ile Efgan arasında hududu tayini için bizden bir hakem istiyorlar, seni göndermeyi düşünüyoruz, bir maniin var mı?"

"-Bilmem ama bu işe benden layıklarını bulabilirsiniz."

"-Sen orasına karışma, sıhhi durumun buna müsait midir, onu söyle."

"-Çok şükür sıhhi durumumda bir şey yok."

"İnönü dönüp Atatürk'e halimin müsait olduğunu bildirdi, sonra da oturup konuştuk. Bu işin devletler arasında mühim ve şerefli bir iş olduğunu, başarabileceğime emin olduklarını, dünya karşısında yeni cumhuriyetimize güven gösterilmesinin bizim için bir kuvvet olduğunu bildiriyorlardı.

"Teşekkür ettim. İsmet Paşa Hariciye Vekaleti ile görüşmekliğimi ve dosyaları alıp okumamı, bir heyet teşkil ederek hemen hareket

[270] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş*, 1912-1922 ve Sonrası, İstanbul: 1970, s. 466-482

Levent Şahverdi Arşivi

etmemi söyleyip tekrar görüşeceğimizi bildirdi ve ayrıldık. İran ile Afgan arasında yapılan protokolü okudum, başı şöyle yazılmıştı:

"İran ile Afgan hududunda vaki Musaabad ihtilafını halletmek ve henüz tayin ve tahdit edilmemiş olan hudut kısmını tahdit eylemek için iki devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin hakemliğini kabul ile bu devletin tayin edeceği hakem veya hakemler icap eden tahkikatın icrasından sonra her ne suretle hükmederlerse iki taraf bu hükmü kat'i tanıyarak icra edilmesine muvafakat ettiklerine dair tahkimname yapmışlar ve Türkiye Devleti'ne tebliğ etmişlerdir. Tahkimnamenin sureti ve buna bağlı Makfen muhtırası ve merbutları A. 1 : 6 numaralı layihayı teşkil eder."

"Başbakan'la tekrar görüştüğümüzde, hakemlik ne kadar başarılı olsa da yine iki tarafın memnun kalmaması ihtimali olduğunu, ilkin işi arabuluculuk, yani iki tarafı razı ederek anlaştırmaya çalışmakta olduğumu, bunda başarı olmazsa o vakit hakemliğe başvurulmasını söyledi.

"Hariciyeden Büyükelçi Kemal Bey, Genelkurmaydan Kurmay Albay Ziya Bey yardımcılığıma verildiler, bir doktor ile iki haritacı subay, iki emir ve şifre subayı, iki tercüman, bir şoför, bir emir çavuşu, bir asker aşçıdan mürekkep heyet kuruldu. Günde, bana on, yardımcılarıma beşer, öteki subaylara üçer İngiliz lirası yarısı İran'dan, yarısı Efgan'dan olmak üzere verilmesini Hariciye Vekili tayin etti. O vakit bir İngiliz lirası bizim para ile on lira ediyordu.

"Elazığ-Muş-Doğubeyazıt üzerinden hareket ettik..."

Fahrettin Altay Paşa, 23 Ekim günü Hazer denizi tarafında, Babül'de, İran Şahı Rıza Pehlevi tarafından kabul ediliyor. Bir buçuk saat görüşüyorlar. Hudut işleri hakkında Şah diyor ki:

"Bizim için bir haysiyet meselesi olan Musaabad'ın hakkımız olduğunu teslim edeceğinizi ümit ederim, üst tarafı sizin bileceğiniz iştir. Ben yeni Afgan Hükümdarına cülus hediyesi olarak murassa bir kılıç gönderdim. Efganlılarla hoş geçinmek, hiçbir ihtilat bırakmamak emelindeyiz, bu maksatla Türkiye'nin hakemliğini istedik. Sizi gönderdiklerine memnun olduk, kardeş üç İslâm devletinin bütün işlerde birlik olmaları en büyük arzumuzdur. Gazi Mustafa Kemal'de gördüğüm kudret benim ümidimi arttırdı. Onun itimadı olan size bizim de itimadımız vardır ve muvaffak olacağınıza eminim."

Levent Şahverdi Arşivi

İran'dan sonra Afganistan'a geçen ve Kâbil'de Kral tarafından kabul edilen Fahrettin Altay Paşa anlatmaya devam ediyor:

"Kâbil'de bizi güzel bir villada misafir ettiler. Efgan Kralı Zahir Han tarafından kabul olunarak öğle yemeğine alıkonulduk. Çok güzel Fransızca konuşan Hükümdar hudut işleri için amcası Başvekil Haşim Han ile görüşmemizi istedi. Ertesi gün de Haşim Han'ın köşkünde öteki bakanlarla beraber toplanarak müzakerede bulunduk. Kendilerine Musaabad'a karşı başka bir su verip orayı İran'a vermelerini teklif ederek İran'ın kırk yıl önce yaptığı protestosunu kabul ederlerse İran'ın bahsettiği haysiyetin korunmuş olacağını, iki millet arasında esaslı dostluğun doğabileceğini söyledim. Onlar bu işte kendilerinin de haysiyetlerinin söz konusu olduğunu belirterek arabuluculukla işin halline yanaşmak istemiyorlardı, fakat ben ısrar edince kabul ettiler....

"Kâbil'den hoşnutlukla ayrılarak geldiğimiz yoldan İran kampına döndük. Efganlılara zorla kabul ettirdiğimiz anlaşma teklifini İran heyetine kabul ettirmek bir türlü mümkün olmadı...Şehin Şah, Başbakan Furugi Han ile Hariciye Bakanı Kazimi Han'ı gece yola çıkararak bize gönderdi. Başbakan küçük kır sakallı, orta boylu, alim, fazıl... Kazimi Han ise daha uzunca boylu matruş. Her ikisi de kibar insanlar.

"Birlikte Tayabad'a gelerek orada görüştük. Musaabad'a karşı Efgan'a vermek istediğimiz suyu görmek istediler, oraya gittik, hiç yeşillik olmayan, siyah, volkanik taşlardan bir takım dağ yamaçları arasında, Gaşilliişi ismi verilen ve incecik akan bu suyun çok uzaklarında bir tek İran kulübesi bile yoktu. Bu sudan ancak kışın oralara gelen Efgan aşiretleri istifade ediyorlarmış. Nitekim biz oraya vardığımızda suya konmuş bir tulumun dolmuş olduğunu gördük ki bu su protokol mucibince İran'ın malı idi, yalnız hududun sonunda bulunuyordu. Başbakan (Furugi Han) İran'a ait bir karış toprağın bile verilmesini İran Milli Meclisinin kabul etmeyeceğini söyleyerek kesip atmıştı.

"O sırada on yaşlarında kadar olan Efganlı bir aşiret kızı geldi, su dolu tulumunu almak istedi. Başbakan ona:

"'-Burarın İran toprağı olduğunu bilmiyor musun, burada işin ne?'diyerek tuluma bir tekme attı; tulum boşaldı ve kızcağız boş tulumu koltuğunun altına sıkıştırıp ağlayarak uzaklaştı. Donup kalmıştım.

Levent Şahverdi Arşivi

"Başbakanın bu hareketi içime dert oldu, zavallı çadır halkı bu geceyi susuz geçirecekti. Bu alim fazıl zatın bu işi nasıl yaptığına şaşmamak mümkün değil. Acaba bu da mı mezhep ayrılığının sonucu idi?

"Tayabad'a döndüğümüzde işin arabuluculukla halline imkan olmadığını anladığımdan hakemlikle hal için yeniden çalışmalara başladık...

"Hudut işlerinin incelenmesi sırasında Musaabad işinin nasıl halledileceği bana büyük bir üzüntü kaynağı oldu. Musaabad'da bir sabah erkenden kalkarak dolaşmaya başladım, Türk çe bilen bir Efganlı ile geziniyordum. Kuzeye doğru uzanıp giden sıra ile bir takım toprak kümeleri gördüğüm vakit adama bu yığınların ne olduğunu sordum, bunların Karhiz olduğunu söyledikten sonra anlattı:

"Uzaklarda açılan bir kuyuda çıkan suyu üç beş adımda bir kuyu kazarak aralarını dipten delmek suretiyle istenilen bir yere götürmekten ibaret. Vaktiyle bu arazi bu suretle sulanırmış. Büyük mamureler ve hükümetler buralara kurulmuş, sonra savaşlar bu mamureleri bozmuş, kahrizler yıkılmış, halk susuz kalmış, göçler olmuş ve bu hale düşülmüş. Dikkat ettim Musaabad'ın nizalı suyu kuzeyden, İran topraklarından, bu gördüğüm kümelerin altından gelmektedir. Bu halde bu su İranlıların hakkıdır. Bu kanaata varmış olmaktan sevindim. Bunu şimdiye kadar İranlıların ve Efganlıların anlamadan kırk yıldan beri niza içinde kalmış olmalarına şaştım. Efganlılar bu suyun üst tarafından bir jandarma karakolu yapmışlardı ki bu durumda haksız oluyorlardı.

"Arabuluculuk işinin neden olamayacağını tatsilatile Hükümetimize bildirmek üzere müşavirimi Ankara'ya gönderdim. Oradan gelecek cevaba kadar eldeki evrakı da tetkik etmek üzere Meşhed'de beklemeye başladım. Gelen cevapta arazide bizzat gördükten sonra hüküm verilmesini ve fakat tebligatın orada yapılmayıp Ankara'da yapılması bildiriliyordu. Her tarafı görmek üzere dolaşmaya başladım. Zeylan isminde bir çiftliğin İranlılar tarafından fuzuli olarak işgal edildiğini Efganlılar söylediler. Fakat protesto edilmediğinden ele geçmiş bir hak olduğunu bildirdim, bir şey diyemediler.

Levent Şahverdi Arşivi

"Deşti na ümit (Ümit kesen çöl) isimli 80 kilometre uzunluğundaki büyük bir kumsalı ortadan bölerek güneye doğru giderken otomobilim Efgan Başvekilinin gönderdiği kendi arabası idi. Şoförü Efganlıya şaka olarak sağ tekerin izi İran, sol tekerin izi Efgan oluyor dediğim vakit, direksiyonu sağa kırdı ve gülerek:

" '-Kumlarımız bol olsun bari'

dedi. Kumsal olmayan yerlerdeki arazi çok çamur ve vahşi idi, devamlı bir poyraz rüzgarı esiyor...1935 yılbaşını bu çamurlar içinde kara çadırlarda geçirerek incelemeyi bitirmiştim... Adilane olduğuna inandığım yeni hududu çizmiş, Herat'a dönerek her iki komisyonu da orada toplamıştım. Son müzakereleri de yaparak işi bitiriyordum.

"İsteseydim bu işi iki yıl uzatır, evrakı tetkik ediyorum, inceleme yapıyorum, harita çizdiriyorum diye oyalayabilirdim ki buna gönlüm razı olmadı ve dört ay gibi kısa bir sürede meselenin halledilmesi yoluna gittim. Her iki heyete teşekkür ederek neticeyi Ankara'da açıklayacağımı, bir diyecekleri varsa bildirmelerini söylediğim vakit de heyetler kısa süre içinde işi bitirdiğime ve adil bir çözüm yolu olduğuna inandıklarını belirterek teşekkür ettiler. Efgan heyetinin şu son sözünü kaydetmeden geçemedim:

"-Paşa hazretlerinin seri adaletinden eminiz. Şunu da müsadeleri ile ilave edelim ki, bundan kırk yıl önce Maklin'in üç yılda yaptığı hududu dört ay gibi kısa bir zamanda görmek ve yapmak kudretini Paşa hazretleri gösterdiler."

İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığı Çözüme Kavuşturuluyor

İran-Afgan sınır anlaşmazlığında hakemlik yapan Fahrettin Altay, 1935 yılbaşı arifesinde Meşhed'e geliyor ve orada Behan Meşhed gazetesi müdürüne bir demeç veriyor. Hakemlik işiyle ilgili açıklamalar bulunan bu demeçten bazı parçalar aşağıya aktarılmıştır. Gazeteci soruyor, Paşa anlatıyor:

"-Hakemlik meselesi hakkında umumi malûmat lütuf buyur musunuz?

Levent Şahverdi Arşivi

"-Bundan evvel çok geniş olan İran ve Efgan hudutlarının şimal ve cenup cephelerinden birer kısmı tahdit edilmiş ve bu tahdit edilen iki cephenin ortasında takriben 300 kilometrelik mesafeden fazla bir kısım henüz tayin ve tespit edilmemiş bir halde bulunuyordu.

"İki kardeş milletin muvafakatile, bu tahdit edilmemiş kısmı tayin vazifesile ve hakem sıfatile geldik. İran ve Efganistan'da dolaştık; iki devletin ricalile görüştük; ve ondan sonra her iki tarafın tahdidi hudut komisyonlarile birlikte tetkikatta bulunduk. Her iki devletin muazzam hükümdarları lütfen beni kabul buyurdular. Tetkikat ve mütalaalarımızın neticesi bu iki devletin yek diğerine yaklaşmasını temine çalışmaktan ibarettir. Binnetice hudutların, her iki tarafça kabul edilecek bir tarzda tespitini temin edecek bir hat bulduk. Yakında bunu resmen tebliğ edeceğiz.

"-İki memleket hududunun ne suretle tayin edileceği hakkında umumi malumat itasını rica edeceğim.

"-Bu hudutların tayini için umumi olarak üç esas nazarı itibara alınmıştır: Birincisi, Tuz gölünden her iki tarafın istifade etmesi; ikincisi, bütün hudut boyundaki kuyulara kış mevsiminde Efgan aşiretlerinin ihtiyacı olduğu; üçüncüsü İran mamurelerinin ve ekim sahalarının Efgan aşiretlerinin tecavüzünden masun kalması. işte bizim hudut tayininde nazarı itibara aldığımız üç esas bunlardan ibarettir. Lakin Efgan aşiretlerinin ihtiyaçları hakkında mübalağaya kapılmayarak mutedil surette bir hudut hattı intihap ve kabul ettik. Ve iki tarafın da buna razı olması lazım geleceğini düşünüyorum. Şayet Efgan aşiretlerin ihtiyaçlarını hiç nazarı itibara almamak suretile bir hudut tayin etmiş olsaydık neticede kış mevsiminde aşiretlerin dağlardan bu geniş mıntakaya tecavüz suretile girmek zaruretinde kalacakları ve İran Hükümetinin de müsellah kuvvetlerile bu tecavüze mani olmaya çalışacağı için hudutta daima münazaanın eksik olmayacağını düşündüm. Zira unutulmamalıdır ki Efgan aşiretleri bugüne kadar bu dar mıntakada bulunuyorlardı ve bu dar mıntakadan kışın İran'a geçmeyi kendilerine bir hak farz ve telakki ediyorlar. (Halbuki buna hiçbir hakları yoktur.)

Levent Şahverdi Arşivi

"Efganlıların tuz dolayısıyla Tuz gölüne olan ihtiyaçları İranlılardan fazladır. Buna binaen bu gölün her iki hükümet arasında müsavi olarak taksimine çalıştım. Bundan başka ta eski zamanlardan beri bu mıntakadaki halkın bir takım alışmış olduğu adetlere de şahit olduk. Her iki tarafın sulh ve selamet namına bu teamüllerin böylece devam etmesini münasip gördüm.

"-Lütuf buyurduğunuz bu izahattan dolayı teşekkür ederim; daha Musa Abad ihtilafı hakkında hiçbir şey söylemediniz; bu meseleden de bir parça malumat lütfeder misiniz?

"-İran ve Efgan hudutlarının tayini hakkında yukarıda takip edileceğine işaret ettiğim siyasetin, esasen hiçbir ehemmiyeti olmayan Musa Abad ihtilafında da tatbiki tabiidir. Musa Abad'da umran namına ancak iki sahipsiz evle bir mezarlık ve Efganistan'a ait küçük bir karakolhane vardır. Bu karakolhane de, şimdi enkazı duran kerpiçten yapılma bir kervansaray odasından ibarettir. Fakat burada iki mühim su vardır. Bunlardan birisi bu mahallin cenup tarafına düşer, biraz tuzluca fakat gür bir sudur. Efgan aşiretleri koyun sürülerini sulamak için bu sudan istifade ederler. Mezarlık ise eskiden beri Efgan aşiretlerinin daima buraya gelip gittiklerine delalet eder. ikinci su da Musa Abad'ın şimalinde ve karakolhanenin bulunduğu mahaldedir. Bu su bir kilometrelik mesafeden arklar vasıtasiyle getirilmiş, tatlı ve içime müsaittir. Ve bellidir ki bu arkların açılması aşiretlerin işi değildir..."[271]

Fahrettin Altay Paşa, Ankara'ya dönünce Hakemname'yi nasıl tamamladığını ve bu belgenin İran ve Afganistan'a nasıl tebliğ edildiğini de anılarında şöyle anlatıyor

"Başbakan İsmet Paşa'yı ziyaret ederek kendisine yaptığım işler hakkında bir rapor verdim. Bir gece Hariciye Vekili ile beni davet ederek raporu inceledi, esasını bozmaksızın ifadelerini siyasi usullere uygun bir tarzda yeniden yazdırdı, sabaha doğru rapor hazırlandı. Hariciye Vekili alarak altı nüsha bastırdı ve İran ve Afgan Hükümetlerine

[271] T.C. Hariciye Vekaleti Matbuat Müdürlüğü, *Ecnebi Matbuat Hulasaları*, 2'inci yıl, Sayı 13, 19.1.1935, s.142-144: "General Fareddin ile Mülakat" *(Beban Meşhed gazetesinden).*

Levent Şahverdi Arşivi

tebliğ ederek bir diyecekleri varsa bunu bir ay içinde bildirmelerini istedi. Bir itirazda bulunmadılar. Bir ay tamam olunca Hariciye Vekilimiz her iki devletin elçilerini davet etti, tabiiben de vardım, Hakemnameyi kendilerine verdik ve haklarında hayırlı olması dileğinde bulunduk. Onlar da teşekkür ederek kitapları alıp gittiler. Bu suretle sınır meselesi halledildi.

"Kısa bir süre sonra her iki hükümet Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine teşekkürlerini yazılı olarak bildirmişlerdi. Yeni ve genç Cumhuriyetin dünya karşısında bir başarısı idi bu."[272]

15 Mayıs 1935 günü Dışişleri Bakanlığında yapılan tören hakkında Anadolu Ajansı bülteninden birkaç satır aşağıya aktarılmıştır:

"...Fahrettin Altay'ın yerinde yaptığı tetkikat sonunda vermiş olduğu karar bugün Dışişleri Bakanlığında İran ve Efgan Elçilerine büyük merasimle tevdi edilmiştir.

[272] F. Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 482. Fahrettin Altay Paşa kitabında bir de ilginç anekdot aktarır.

Paşa, İran-Afgan sınırında bulunduğu sırada Gazi Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadını aldığını öğrenir. Hemen telsizle Ata'yı kutlar. Derhal şu cevabı alır:

- Siz de ALTAY oldunuz!

Sonra Paşa sınırdaki çalışmalarını bitirip Rusya yoluyla yurda dönerken Moskova'da, eskiden tanıdığı Mareşal Voroşilov'u ziyaret eder. Voroşilov, odasında ayakta ve elleri arkasında kaşları çatık bir halde kendisini karşılayınca ilk sözü:

-Bu ALTAY adı da nereden çıktı? Olur.

Paşa, Rusun kendisini Turancılıkla ilham etmek istediğini anlar, derhal kendisini toparlayıp "arz edeyim" diye ayaküstü bir hikaye uydurur:

- Ben de, der, sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Efgan hududunda bulunduğun sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum.

Fahrettin Paşa Ankara'ya döndüğünde Atatürk'e seyahati hakkında rapor verdikten sonar Voroşilov'un Altay soyadından nasıl kuşkulandığını da nakleder. Atatürk:

-Vay canına, demek ki buluttan nem kapıyorlar...öyle değil ama iyi söylemişsin..." buyururlar. (F. Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 482)

Levent Şahverdi Arşivi

"Üç dost ve kardeş hükümet mümessillerinin bu vesile ile bugün Dışişleri Bakanlığındaki toplantıları, çok samimi olmuş ve bu hava içinde geçen merasim safhaları, üç millet arasındaki kuvvetli bağlılıkların yeni bir tezahürüne vesile vermiştir...Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya riyaset yerini işgal etmiş ve onun sağ ve sol taraflarında Efgan ve İran Büyükelçileri yer almışlardır. Ş. Kaya'nın karşısında Fahrettin Altay, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Menemencioğlu ile Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürlerinden Kemal yer almış bulunuyorlardı....

"Şükrü Kaya, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin İran ve Efgan Hükümetleri arasındaki hudut ihtilatına ait hakemlikte çok hassas hareket etmiş bulunduğunu söylemiş ve sözlerini "bu hakemlik iki taraf arasındaki bu ihtilatı silerse kendimizi bahtiyar hissedeceğiz" diye bitirmiştir...Fahrettin Altay, kendisine verilmiş olan hakemlik işinde mülhem oldukları hisleri anlatarak tetkikatı neticesinde hazırlamış olduğu raporun ihtiva ettiği esasları izah etmiştir...

"Efgan Büyük Elçisi Ahmet Han, "biz bugün , bildirmek üzere bulunduğunuz karardan dolayı bahtiyar ve mütmain bulunuyoruz" diye söze başlamış ve bu neticeyi "Şarkta yeni bir saadet alameti" olarak ifade etmiş ve demiştir ki:

"İki kardeş arasındaki bu ihtilafı üçüncü bir kardeşin halletmiş olmasından dolayı seviniyoruz ve bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Hükümetiyle Dışişleri Bakanına ve Korgeneral Fahri Altay'a ve büyük rehberleri Atatürk'e arzı teşekkür ederiz. Zahmetiniz iki memleket için yeni bir minnettarlık vesilesi olmuştur."

"İran Büyük Elçisi Sadık Han, iki dost ve komşu millet arasında nasılsa çıkmış olan bu ihtilatın hallinde yaptığı hakemlik vazifesinden dolayı, başta Atatürk olduğu halde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine karşı Efgan Büyük El çisi tarafından ifade edilmiş olan hislere tamamen iştirak ettiğini söyleyerek "bugün vardığımız bu netice bütün dünyaya kendi işlerimizi kendi aramızda halletmek iktidarında bulunduğumuzu gösterecektir. Hakemin verdiği karar, okunduktan sonra belli olacaktır. Şu var ki, bu iş bir dost eliyle bitmiş oluyor." demiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kardeş Türk-İran-Efgan milletlerinin birbirlerine karşı duydukları en güzel hislerin ifafesi olan bu sözlerden sonra Dışişleri Bakan vekilimiz ile İran ve Efgan Büyük Elçileri hakem kararının tebliğine ait protokolü imza etmişlerdir.

"İmzayı müteakip B. Şükrü Kaya, her iki Büyükelçiyi, Korgeneral Fahrettin Altay'ı bu neticeden dolayı tebrik etmiş ve hazır bulunanlara şampanya ikram edilmiştir. Şükrü Kaya, kadehini iki dost ve kardeş milletin büyük şefleri ve iki milletin şerefine kaldırmış, Efgan ve İran Elçileri de büyük önderimiz Atatürk'ün şerefine içmişlerdir."[273]

Afganistan, Türkiye'nin Desteği ile Milletler Cemiyetine Üye Oluyor

Afganistan, 27 Eylül 1934'te Milletler Cemiyeti üyeliğine seçilmiştir. Bu gelişmeye doğrudan Türkiye önayak olmuştur. Afganistan, dünyaya kapalı kalmış bir ülkeydi. Türkiye, bu dost ve kardeş ülkeyi âdeta elinden tutup dünya politika sahnesine çıkarmıştır.

Onuncu yılını kutlamış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Milletler Cemiyetinin, nispeten yeni fakat saygın ve etkin üyeleri arasında yer alıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Cenevre'de Milletler Cemiyeti toplantılarının yıldızlarından biriydi. Orada yaptığı konuşmaları can kulağıyla dinleniyor, dikkate alınıyor, ses getiriyordu. Türkiye, son olarak 1934 yılında, Milletler Cemiyeti Konseyine adaylığını koymuştu.

Tevfik Rüştü Bey, 16 Eylül 1934 günü Asamble önünde Türkiye'nin adaylığını savunurken, Afganistan'ın adını da övgüyle anmaya özen gösterdi. Türkiye'nin, bütün ülkelerle işbirliği yapan, hiçbir ülkeyle kavgası olmayan barışçı ve güvenilir bir ülke olduğunu anlatırken: "Her devletin en ziyade hassas bulunduğu meselelerden biri hudutlarına taalluk eden mesele değil midir? İşte o kadar nazik olan bu hudut tahdidi meselesi hakkında İran ve Afganistan, Türkiye'deki

[273] *Ayın Tarihi*, Ankara, Haziran 1935, No. 18, S.167-169

Levent Şahverdi Arşivi

dostlarının hakemliğine müracaat etmiştir. Onlara, bu itimatlarından dolayı burada derin minnettarlığımızı bildirmeyi bir vazife addederim" dedi ve Türkiye'nin bu ülkelerle hep işbirliği yapmayı şeref saydığını belirtti. Bunun Milletler Cemiyeti ülküsüne uygun düştüğünü söyledi.[274]

Türkiye, ertesi gün 48 oyla Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine seçildi. 13 delegeden oluşan Konsey, Milletler Cemiyeti Teşkilatının âdeta "idare Heyeti", Yönetim Kurulu niteliğindeydi. Yani Türkiye, bu dünya teşkilatının etkili bir yerine gelmişti. Bir hafta kadar sonra, 25 Eylül günü, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne adaylık başvurusu Asamble önüne geldi. Asamble bu konuyu Siyasi Komisyona havaleetti ve bu komisyonun başında da Tevfik Rüştü (Aras) vardı. Afganistan'ın adaylığını destekleyip savunma işini de Türkiye Dışişleri Bakanı üstlendi. Anadolu Ajansı muhabiri Cenevre'den şu haberi geçiyordu:

"Cenevre 26 –A.A. hususi muhabiri bildiriyor:

Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü hakkındaki müracaat! dün Asamble tarafından tetkik edildikten sonra Siyasi Komisyona havale edilmiştir.

Bunun üzerine Tevfik Rüştü Beyin riyaseti altında toplanan Komisyon, Afganistan'ın vaziyetini tetkik ederek Milletler Cemiyeti'ne girmek için lazım gelen şeraiti haiz olduğu (gereken koşulları bulunduğu) görülmüş ve kabulünün Asambleye tavsiye edilmesine karar verilmiştir. Afganistan'ın Cemiyete girmesine Türkiye önayak olduğundan Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü Bey Mazbata Muharriri intihap edilmiştir..."[275]

Tevfik Rüştü Bey, raportör olarak, aynı gün raporunu Siyasi Komisyona sunuyor. Sunarken bir konuşma yaparak Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini savunuyor: Bu ülkenin barış yolunda azimle yürüdüğünü, üye seçilince barış eserine değerli bir hizmette bulunulmuş olacağını anlatıyor. Afganistan'ın İran'la olan sınır anlaşmazlığının çözümünü Türkiye'nin hakemliğine havale etmekle

[274] *Ayın Tarihi*, Ankara, Birinci Teşrin 1934, No. 10,5.181-182

[275] *A.g.e.*, s. 208

Levent Şahverdi Arşivi

iyi niyet gösterdiğini, bunun da Afganistan'ın "müsalemet (barışçı) ruhuna bir delil" olduğunu yineledi. "Binaenaleyh, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesinin teşkil edeceği mes'ut hadise üzerinde durmaklığıma lüzum yoktur. Yüksek heyetinizin bu hususta muvafakatta bulunmasını temenni ederim" dedi.

Rapor, Siyasi Komisyonda oybirliğiyle kabul ediliyor.

Tevfik Rüştü Bey, Siyasi Komisyondan sonra Asamble önünde de Afganistan'ı savunuyor. Anadolu Ajansı Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye seçilmesi haberini şöyle veriyor:

"Cenevre 28 a.a.-Anadolu Ajansı'nın hususi muhabirinden:

"Milletler Cemiyeti Asamblesi dün, Siyasi Komisyonun Mazbata Muharriri Tevfik Rüştü Beyin Afganistan'ın Cemiyet'e kabulü hakkındaki raporunu dinlemek üzere toplanmıştır. Tevfik Rüştü Bey raporunda diyor ki:

'Siyasi Komisyon, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü hakkındaki raporu kendi namına Yüksek Asamblenize takdim vazifesini bana tevdi ederek beni şereflendirmiştir. Türkiye, Asya'nın bütün memleketleriyle olduğu gibi Afganistan'la da sıkı dostluk münasebatı idame etmekte olduğundan, bu vazifenin ifasından dolayı büyük memnuniyet duymaktayım. Yalnız Misakın talep ettiği bütün şartları haiz olmakla kalmayıp sulh ve terakki yolundaki samimi gayretleri müessesemize dahil bulunan bütün milletlerin sempatisine layık olan bir devletin Milletler Cemiyeti'ne kabulündeki büyük menfaat üzerinde ısrar etmeği lüzumsuz addederim.

'Afganistan, umumiyetle bütün devletler ve bilhassa komşularıyla iyi münasebatta bulunmaktadır. Kendisiyle İran arasında mevcut bir ihtilat, Siyasi Komisyonda da izah ettiğim gibi, hakeme tevdi edilmiştir. Afganistan'ın aramızda layık olduğu mevkii aldığını ve bu suretle eserimize teşriki mesaide (işbirliğinde) bulunduğunu görmek hususundaki samimi temennimi bir kerre daha izhar etmekliğime müsaade edilmesini rica ederim. Asamblenin bu kararının, Milletler Cemiyeti'nin sulh ve terakki yolundaki manevi yüksek müzaharetinin bir delilini teşkil edeceğinden eminiz.

Levent Şahverdi Arşivi

'Siyasi Komisyon, raporun mütalaasından sonra Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulünü ittifakla Asambleye teklif eder.'

"Tevfik Rüştü Beyin raporu hakkındaki umumimüzakere esnasında İran, Hindistan ve Irak murahhasları Kabul lehinde söz söylemişlerdir.

"İsim çağırmak suretiyle vaki olan reye müracaatta Afganistan ittifakla (oybirliğiyle) Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir. Tevfik Rüştü Bey Pazartesi sabahı İstanbul'da olacaktır."[276]

Tevfik Rüştü Beyin raporu hem Siyasi Komisyondan, hem de Asambleden oybirliğiyle geçmiş ve dost ve kardeş Afganistan oybirliğiyle Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir. Tarih 27 Eylül 1934.

Bu parlak başarı, dünyada saygınlığı ve ağırlığı olan Atatürk Türkiyesi'nin ve Atatürk'ün değişmez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bir başarısı idi.

Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi Türk ve yabancı basında olumlu yankılar yaptı. Bu yazılardan sadeleştirilmiş ve kısaltılmış birkaç örnek aktaralım. 2 Ekim 1934 günlü Cumhuriyet gazetesi şunları yazıyordu:

"Çok sıkı dostluk bağlarıyla bağlı olduğumuz Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi, bütün dünyanın dikkatini yeniden Asya kıtasının göbeğinde bulunan bu ülkeye çekti. Afganistan, bir zamanlar bütün Asya'nın mukadderatında rol oynamışken daha sonra Asya'nın ortasındaki diğer devletler gibi gerilemişti. Halis Asyalı olan Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne oybirliği ile ve itirazsız olarak kabul

[276] *A.g.e.*, s. 210-211. Tevfik Rüştü Aras'ın, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü hakkında bu Cemiyet Asamblesinde 27 Eylül 1934 tarihinde yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. Lozan izlerinde 10 Yıl, Akşam Matbaası, İstanbul: 1935, s.239-240. Buradaki tam metin ile Anadolu Ajansı'nın kısmen verdiği metin arasında çeviri farkları göze çarpmaktadır. Konuşmanın Fransızca aslı için bkz. *10 Ans sur les Traces de Lausanne*, Akşam Matbaası, İstanbul: 1935, s. 271-272 - BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmesi, bu devletin son zamanlarda gösterdiği gerçek ilerleme ve yükselmenin ve uluslararası politika dünyasında oynadığı önemli rolün diğer milletler tarafından iyice takdir olunduğunun parlak bir delilidir...

"Afganistan'ın barış severliği ve istikrarlı siyaseti, komşularına ve özellikle en çok ilişki içinde bulunduğu Hindistan Hükümeti'ne güven vermiştir. Bu yüzden Milletler Cemiyeti'nin büyük meclisinde Hindistan Hükümeti temsilcisi Afganistan'ın kabulü lehinde söz söyleyince İngiliz temsilcisi de bunu desteklemiştir. İngiltere'nin gösterdiği taraftarlık, Afganistan'ın bu dünya kuruluşuna kabulü önündeki en büyük siyasi engeli ortadan kaldırmıştır.

"Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmek için yaptığı başvuruyu incelemek için oluşturulan alt komisyonun raportörlüğüne Türkiye Dışişleri Bakanının seçilmiş olması, Afganistan davasının gayet parlak biçimde, pek dostça ve etkili olarak savunulmasını sağlamıştır.

"Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle, Asya'nın batısındaki üç bağımsız devlet, yani Türkiye, İran ve Afganistan, coğrafi konumları bakımından birleşik bir kitle oluşturacakları gibi, dünya sorunlarının tartışılıp halledildiği o Mecliste de bir cephe halinde hareket edebilecek bir duruma gelmiş oluyorlar. Vaktiyle İran-Afganistan sınırı bir İngiliz generali tarafından çizilirken açık bırakılmış olan bir bölgedeki sınırın da çizilmesi için her iki devletin bizim hakemliğimize başvurmaları, bu devletlerin kendi aralarındaki işlere dördüncü bir devleti karıştırmamaya azmetmiş olduklarının bir delidir.

"Afganistan'ın genç hükümdarı Zahir Şah'la işlerin başında bulunan amcalarının ilerici (terakkiperver) ve ihtiyatlı siyasetinin uluslararası alandaki başarısı, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'nde Türkiye ve İran arasında yer almasıyla kanıtlanmıştır."[277]

Haber gazetesi de: "Afganistan'ın büyük başarılarından en başlıcası, Türkiye'nin desteği ile Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıdır. Bu

[277] Muharrem Feyzi, "Afganistan", *Cumhuriyet*, 2.10.1934 & Ayın Tarihi, ikinci Teşrin 1934, No. 11, s. 426-7

Levent Şahverdi Arşivi

suretle Afganistan'ın siyaset dünyasındaki gücü artmıştır. Bu durum Zahir Şah ile Hükümeti'nin basiretli hareketinden ileri gelmiştir" diyor ve devam ediyordu:

"Milletler Cemiyeti raportörü olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Beyin desteğiyle Afganistan bu şerefli yeri kazanmıştır ve o ülkede halk Türkiye'ye karşı kardeşlik duygularıyla doludur. Bunun bir örneği de İran Afgan sınır anlaşmazlığının Türkiye Cumhuriyeti'nin hakemliğine bırakılmış olmasıdır. Bu işte Afganistan, dördüncü bir devletin müdahale ve vesayetine muhtaç olmadığını kesinlikle göstermiştir.

"Eskiden Afganistan'da Rus Çarlık ve İngiliz siyaseti çarpışıyordu ve Afganlılar bu iki etkinin oyuncağı idiler. 1919 Afgan bağımsızlığından sonra bunun kökünе kibrit suyu ekilmiştir ve bağımsızlık Nadir Han'ın tahta çıkmasıyla güçlenmiştir.

"Nadir Şah'ın oğlu Zahir Şah ve Başbakan Haşim Han, ülkelerinin dünya karşısında bir yer edinmesinde önemli etken olmuşlardır. Tabii biz de bundan iftihar duymaktayız."[278]

İngiliz Times gazetesi de, 27 Eylül günü, Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girebilmesi için Hindistan, İngiltere, Sovyet Rusya ve Türkiye ile birlikte Çin, İran ve Irak delegelerinin de olumlu oy verdiklerini belirtiyor, bu ülkenin son yıllardaki başartlarına değinerek Milletler Cemiyeti'ne girmesinin uygun olduğunu yazıyordu. "Ölen Kral Nadir Han'ın kardeşleri gerek memleket içinde, gerek dışında vatanlarını ileri götürebilmek için çalışmaktadırlar" diyordu.

Cumhurbaşkanlığına Yeniden Seçilen Atatürk, Zahir Şah ile Dostluk ilişkilerini Sürdürüyor.

Atatürk, 1 Mart 1935 günü dördüncü defa Cumhurbaşkanı seçildi. Dışişleri Bakanlığı, görev süresi sona ermiş olan Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Mart günlü oturumunda oybirliği

[278] Belhizade Ahmed İhsan, "Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Kabulü münasebetile", *Haber*, 5.10. 1934, & *Ayın Tarihi*, ikinci Teşrin 1934, No. 11, s. 427

Levent Şahverdi Arşivi

ile yeniden Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçildiğini Ankara'daki yabancı elçiliklere bir genelge notayla duyurdu.

Atatürk'ün kendisi de 2 Mart 1935 tarihli, imzalı, mühürlü bir name veya mektup ile yeniden seçildiğini yabancı devlet başkanlarına ve bu arada Afganistan Kralı Zahir Şah'a resmen bildirdi. Şunları yazdı:

"Büyük ve Aziz Dost, Ankara'da 1 Mart 1935 tarihinde içtima eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin ittifakı arasile dördüncü defa olarak Türkiye Cümhuriyeti Riyasetine intihap edildiğimi ve Teşkilatı Esasiye Kanununun bahşettiği salahiyete istinaden iktidar mevkiini işgal eylediğimi Zatı Devletinize beyana müsaraat eylerim . işbu intihap keyfiyetini Zatı Devletinize iblağ eylerken bu fırsattan istifade ederek bütün mesaimin Türkiye ile memleketiniz arasında teyemmünen mevcut olan dostane münasebetleri idame, inkişaf ve tezyide masruf olacağını temin eder ve milletlerimiz için nafi olan bu ümniyenin husul bulması için pek kıymettar olan yüksek müzaheretinizden istifade ile bahtiyar olacağımı beyan eylerim. Bu kanaatladır ki Zatı Devletiniz hakkında beslediğim yüksek hislerime ve gerek Zatı Devletinizin şahsi saadeti ve gerek milletinizin refah ve ikbali hakkındaki temennilerime itimat buyurmanızı rica eylerim Büyük ve Aziz Dost.

"Ankara'da bin dokuz yüz otuz beş senesi Mart ayının ikinci günü tanzim kılınmıştır."[279]

Afgan Kralı Zahir Şah, Atatürk'ü telgrafla kutladı: *"Zatı Devletlerinin tekrar intihabınız vesilesile dostane tebriklerimi ve yüksek kardeşimin Türk ulusunun saadet ve terakkisi hakkındaki emellerinin tahakkuku için olan temennilerimi arz ederim"* dedi.[280]

Atatürk, *"Reisicumhurluğa tekrar seçilmekliğim dolayısıyle izhar bu-*

[279] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 638-639

[280] A.g.e., s. 84, No. 111. Telgrafın çevirisi zamanında yapılmıştır, Fransızca olan aslı şudur: "A l'occasion de la nouvelle election de Son Exeellence j'adresse Mes felicitaions amicales et Mes voeux pour la realisation des espoirs de Mon illustre frere concernant le bonheur et le progres du peuple turc."

Levent Şahverdi Arşivi

yurulan tebrikattan dolayı Majestelerine samimi olarak teşekkür eder ve dost Efgan ulusunun refahı için olan samimi temennilerimin kabul buyurulmasını rica ederim" diye karşılık verdi.

Afgan Kralı Zahir Şah, 1935 Haziran başında Afgan Millet Meclisinin açılışında bir konuşma yapmış, iç ve dış politikada babasının yolunda yürüdüğünü belirtmiştir. Dış politika konusunda şöyle konuşmuştur:

"Harici siyasetimiz şehit babamın takip ettiği yolda devam ediyor. Dost devletlerle münasebetlerimiz uygun ve dürüsttür. Afganistan'ın hiçbir devletle anlaşmazlığı yoktur. Komşu devletlerle dostluk ve emniyet dairesinde yaşamak istiyoruz. Harici münasebetlerimizde başkalarına müşkülat çıkarmaktan içtinap ediyoruz (kaçınıyoruz). Başkalarının da Afganistan'ın terakki yolunda güçlük çıkarmasını istemiyoruz. Ve istiyoruz ki dünya barışından Afganistan kendi talihsizlik ve geriliğini yenerek ilerleyiş ve yükselişe ermek için istifade etsin."[281]

Türkiye de aynı şekilde dost ve kardeş Afgan halkının ilerlemesini, yükselmesini dilemekteydi. Atatürk, Afgan Padişahı'na gönderdiği hemen her mesajında bu dileği tekrarlıyordu. 19 Ağustos 1935'te Zahir Şah'a çektiği telgrafta şöyle diyordu: "Efgan istiklâl bayramı münasebetile, en hararetli tebriklerimin ve şahsi saadetleriyle kardeş ulusun refahı için olan samimi temennilerimin kabulünü Majesterinden rica ederim.[282]

Bu dilekiere Zahir Şah da benzer dileklerle cevap verdi: "Nazik tebriklerinden dolayı Ekselanslarına teşekkür ederken, şahsi saadetlerile kardeş Türk ulusunun saadeti için en hararetli ve samimi temennilerimi sunarım."[283]

Kralın yaş gününde ve Türkiye Cumhuriyetinin yıldönümünde aynı dilekler karşılıklı olarak tekrarlandı. Şöyle ki:

[281] *Ayın Tarihi*, Temmuz 1935, No. 19, s.229

[282] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 85, No. 113

[283] *A.g.e.*, s. 86, No. 114

Levent Şahverdi Arşivi

14 Ekim 1935. Atatürk'ten Zahir Şah'a tel: "Majestelerinin doğumlarının yıldönümü münasebetile en derin tebriklerimi sunar ve şahsi saadetlerile kardeş Afgan ulusunun refahı hakkındaki temennilerimi arz ederim."[284]

20 Ekim 1935. Zahir Şah'tan Atatürk'e tel: "Doğumumun yıldönümü münasebetile Ekselansları tarafından yapılan dostça tebriklere teşekkür eder ve sıhhatiniz ve saadetiniz ve aynı zamanda kardeş Türk milletinin refahı hakkındaki temennilerimi arz ederim."[285]

28 Ekim 1935 . Zahir Şah'tan Atatürk'e tel: "Türk ulusal bayramı münasebetile Ekselanslarına hararetli tebriklerimi ve memleketinizin büyüklüğü ve refahı için olan en samimi temennilerimi arz etmekle bahtiyarım."[286]

31 Ekim 1935. Atatürk'ten Zahir Şah'a tel: "Cumhuriyetin ilanının yıldönümü münasebetile izhar ettikleri temenniyattan dolayı samimi surette teşekkür eder ve şahsi saadetleriyle memleketinin refahı için olan en iyi temennilerimin kabul buyurulmasını kendilerinden rica ederim."[287]

1935 yılı bu tebrik ve teşekkür telgraflarıyla bitiyor. Atatürk ile Afgan Kralı yılbaşı dolayısıyla birbirlerine mesaj göndermiyorlardı.

[284] *A.g.e.*, s. 86, No. 115.

[285] *A.g.e.*, s. 87, No. 116.

[286] *A.g.e.*, s. 87, No. 117.

[287] *A.g.e.*, s. 88, No. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

2- AFGANİSTAN DIŞİŞLERİ BAKANI SERDAR FEYZ MUHAMMED HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (4-16 Ocak 1936)

Türk-Afgan münasebetlerini her andığımız fırsatta ruhumuz iyi duygularla dolar, Afgan işi bizi aynıyle Türk işi gibi alakadar eder, Afgan menfaatlerini düşünürken kendimizi düşünür gibi heyecanlı, dikkatli, teyakkuzlu oluruz.

TEVFİK RÜŞTÜ ARAS
T.C. Dışişleri Bakanı
Ankara, 6. 1. 1936[288]

Doğrudur ki Türk ve Afgan milletleri Asya'da çok zamanlardan beri dost ve iki öz kardeş gibidirler ve birbirlerini candan severler. Biz Afganlılar Türkiye'nin ilerlemesini ve saadetini tıpkı kendi terakki ve saadetimiz sanıyoruz. Türkiye'nin, Atatürk'ün büyük önderliği ile.. kazandığı yüksek mertebe, yalnız Türklerin gelecek nesilleri için bir tarih misali değil, belki bütün Asya milletleri için parlak bir örnek olup kalacaktır.

FEYZ MUHAMMED HAN
Afgan Dışişleri Bakanı,
Ankara, 6. 1. 1936[289]

[288] *Ayın Tarihi*, Ankara, Şubat 1936, No. 26, s. 24-26

[289] Ayın Tarihi, Ankara, Şubat 1936, No. 26, s. 24-26

Levent Şahverdi Arşivi

"Atatürk'üm" diyorum. Çünkü büyük insanlar sadece bir milletin değil, bütün beşeriyetin malıdırlar. Kaldı ki, iki kardeş millet olan Türklerle Afganlılar bütün değerli varlıklarına müştereken sahiptirler. Ben de, bütün Afganlılar gibi, Büyük Şeften bahsederken "Atatürk'üm" demeğe kendimi haklı buluyorum.

FEYZ MUHAMMED HAN
Afgan Dışişleri Bakanı,
İstanbul, 14.1.1936[290]

Resmi Ziyaret Programı

Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han'ın Ocak 1936'da Ankara'ya yaptığı resmi ziyaretle ilgili olarak hazırlanan program şudur:

"Afgan Hariciye Nazırı Ekselans Serdar Feyz Muhammed Han ve maiyeti erkanı ikinci kanunun dördüncü günü (4.1.1936) öğleden sonra Nusaybin'e vasıl olacaklar ve istasyonda Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Mardin Valisi ve Müşarünileyh Nazırın mihmandarlığına tayin edilmiş olan Hariciye Vekaleti Üçüncü Daire Şef Vekili Büyükelçilik Müsteşarı B. Ferruh Alkent ve Hususi Kalemden Elç ilik Katibi B. Necat Ağaman tarafından istikbal edilecekler ve bir jandarma müfrezesi tarafından selamlanacaklardır.

"Misafir Nazır rükubuna tahsis edilen hususi v agona rakiben Nusaybin'den Ankara'ya müteveccihen müfareket ve ikincikanunun altıncı (6.1.1936) Pazartesi günü saat 9.10'da Ankara'ya muvasalat buyuracaklar ve istasyonda Hariciye Vekili, Ankara Vali ve Belediye Reisi, Hariciye Vekaleti Umumi Katibi, Ankara Mevki Kumandanı, Protokol Şefi, Ankara Merkez Kumandanı, Hariciye Vekaleti Husu-

[290] 14 Ocak 1936'da İstanbul'da basına verdiği demeç. *Ayın Tarihi*, Şubat 1936, No. 26, s. 28

Levent Şahverdi Arşivi

si Kalem Müdürü, Emniyet Müdürü ve Afgan Sefareti Erkanı tarafından karşılanacaklardır. Bir ihtiram kıtası selam resmini ifa edecek ve mızıka Afgan ve istiklâl marşlarını çalacaklardır. Misafir Nazır ve maiyeti erkanı kendilerine tahsis edilen otomobillere rakiben Ankara Palas Oteli'nde ikametlerine tahsis edilmiş bulunan dairelere ineceklerdir.

"Bir müddet istirahattan sonra Ekselans Serdar Feyz Muhammed Han, Afgan Büyükelçisi Ekselans Sultan Ahmet Han'la birlikte saat 11.00'de Hariciye Vekilini, 11.30'da Başvekili ve saat 12.00'de Büyük Millet Meclisi Reisini ziyaret edecekler ve Vekiller Heyeti azalarile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterine kart bırakacaklardır.

"Büyük Millet Meclisi Reisi saat 12.30'da, Başvekil saat 13.00'te ve Hariciye Vekili saat 13.30'da kendilerine vaki ziyaretleri iade edeceklerdir. Vekiller Heyeti azalarile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri misafir nazıra kart bırakmak suretile iadei ziyaret edeceklerdir.

"Saat 14.00'te Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, Ekselans Feyz Muhammed Han'a hususi bir öğle yemeği verecektir.

"Öğleden sonra misafir Hariciye Nazırı Reisicumhur (Atatürk) tarafından kabul olunacaktır. Kabulde Hariciye Vekili ile Afgan Büyükelçisi hazır bulunacaklardır.

"Saat 20.30'da Hariciye Vekili tarafında Ankara Palas Oteli'nde Serdar Feyz Muhammed Han şerefine bir yemek ziyafeti verilecek ve bu yemek ziyafetini saat 22.00'de başlayan bir kabul resmi takip edecektir.

"Salı 7 ikincikanun 1936, misafir saat 10.00'dan itibaren Gazi Enstitüsünü ve İsmet İnönü Enstitüsünü gezeceklerdir.

"Saat 13.30'da Ekselans Feyz Muhammed Han şerefine Başvekil İsmet İnönü tarafından Anadolu Kulübü'nde bir öğle yemeği verilecektir.

"Saat 16.00'da misafirler Ziraat Enstitülerini ziyaret edeceklerdir. Ve akşam yemeğini hususi surette tenavül buyuracaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Çarşamba, 8 ikincikanun 1936, misafirler saat 10.00'dan itibaren Sıhhat Enstitüsünü, Etnografya Müzesini ve Halkevini ziyaret edeceklerdir. Saat 13.30'da Serdar Feyz Muhammed Han şerefine Marmara Köşkü'nde bir öğle yemeği verilecektir. Yemeği müteakip misafirler Orman Çiftliği müesseselerini gezeceklerdir.

"Saat 20.30'da Afgan Büyükelçisi Ekselans Sultan Ahmet Han tarafından misafir Hariciye Nazırı şerefine Afgan Büyükelçiliğinde bir yemek ziyafeti verilecek ve bu yemeği bir kabul resmi takip edecektir.

"Ankara'ya ait programın mabadı bilahara tertip ve tanzim edilecektir.

"Misafir Hariciye Nazırı'nın Ankara'dan hini müfarekatında yapılacak olan merasim müşarünileyhi istikabl için icra edilen merasimin aynı olacaktır.

"Ankara'daki ikametini müteakip Ekselans Feyz Muhammed Han Eskişehir-Afyonkarahisar güzergahını takiben İzmir'e azimet edecek ve İzmir'i gezdikten sonra Manisa-Balıkesir demiryolu tarikiyle Bandırma'ya ve oradan vapurla İstanbul'a muvasalat buyuracaklardır.

"Misafirler İstanbul'da kendilerine Pera Palas Oteli'nde tahsis edilen dairelerde ikamet edecekler ve bu ikamet esnasında şehrin müzelerini ve temaşaya şayan mahallerini ziyaret edeceklerdir."[291]

Hükümet Organı Ulus Gazetesinde Bir Başyazı: "Dost Afganistan"

Afgan Dışişleri Bakanı'nın Ankara'ya geldiği 6 Ocak 1936 günü, Ulus gazetesinde, Falih Rıfkı Atay imzasıyla "Dost Afganistan" başlıklı aşağıdaki yazı yayımlanıyor:

"Afganistan'ın Dış Bakanı Feyz Muhammed Han bugün Anka-

[291] *Ayın Tarihi*, Şubat 1936, No. 26, s. 23-24.

Levent Şahverdi Arşivi

ra'ya gelmiştir. Kendisinde yalnız dost bir devletin mümessilini değil, erkin (bağımsız) ve ileri Afganistan davasının yüksek savaşçılarından birini selamlamaktayız. Henüz kırk beş yaşlarında bulunan Feyz Muhammed Han, 1919'da Afganistan erkinliğini (bağımsızlığını) devletlere bildirmeye giden delegasyon azasından idi. 1920 senesinde Paris işgüderliğinde ve 1921'de Kültür Bakanlığında bulunmuştur. Kaytak Beççe-i Saka isyanında hapis olunan Afgan aydınları arasında idi. Nadir Şah bu isyanı bastırarak, dost devlete yeni bir ilerleme ve genlik devri açtıktan sonra, Dış Bakanlığı kendisine verilmiştir.

"Kahraman Kral'ın 1933'te, büyük milli eserinin en verimli zamanında, nasıl bir cinayete kurban gitmiş olduğunu biliyoruz. Yeni Kral Muhammed Zahir Han Afganistan tarihinde bahtiyarlık devrini açan asil ve haşmetli babasının yerini boş bırakmamıştır. Kral ölmüşse de eseri, bütün hayatlılığı ile yürümekte devam etmiştir.

"Türkiye sınırları dışındaki Asya kıt'asında, Japonya'dan sonra erkinliğini tam olarak koruyan iki devletten biri, Afganistan'dır. Kardeş millet, bu müstesna bahtiyarlığı dışarıya ve içeriye karşı uzun, çetin ve kahramanca savaşlar sonunda elde etmiştir. Yeni bir ilerleme hareketi kaydederek geçen her gün, Afganistan'ın enternasyonal ehemmiyet ve durumu gittikçe artırmakta, kültürel, ekonomik ve sosyal hamleler, bu vaziyeti her gün daha çok pekişmektedir.

"Afganistan'ın saadeti, Türk milleti kadar kimi sevindirebilir? 1921'de Kâbil'den Ankara'ya ilk büyükelçi geldiğinden beri, tanışıklığımız, gönül ve kafa yakınlığımız gittikçe artarak, nihayet kardeş milletler samimiyetine varmıştır. Bu hususta büyükelçi Sultan Ahmet Han'ın yüksek zeka ve faaliyetine, değeri olan hisseyi ayırmak lazım gelir.

"Afganistan'ın da, Türkiye gibi, dış ve iç politikası iki kelimede toplanabilir: Barış ve Sayi (çalışma). O da, bizim gibi, komşuları ve uzakları ile bütün anlaşmazlıklarını, barış usulleri içinde hallederek, kendi halk yığınlarının ve memleketin genlik ve bayındırlığına çalışmaktan gayri bir hedef arkasında değildir. Milletin büyük faziletleri, Kral'ın ve ona hizmet edenlerin zeka, karakter ve enerji kuvvetleri ile

Levent Şahverdi Arşivi

birleşerek, Afganistan'a yeni asır tarihinde şanlı bir tali hazırlamaktadır. Ankara'da ve uğramak fırsatını bulacağı her Türk şehrinde halkın hiçbir tercüman istemeyen açık gönlü ve dili, sayın misafirimiz Feyz Muhammed Han'a, Afganistan'ın aramızda yeri ne olduğunu, şüphesiz, bizim yazılarımızdan daha iyi anlatacaktır. İki şey isteriz: Afganistan'ın her gün daha yükseldiğini ve Afgan milleti ile Türk milleti arasındaki dostluk ve samimiyetin her gün daha arttığını görmek!"[292]

Ulus gazetesinin 7 Ocak 1936 günlü sayısında da Afganistan'ı tanıtan ve yücelten bir yazı daha çıktı. Yazı, "Asya'nın isviçresi: Kardeş Afganistan" başlığını taşıyordu. Afganistan'ı isviçre'ye benzeten, coğrafyası, ticareti, halkları ve dilleri, tarihi bakımlarından tanıtan yazının sonunda:

"Genç yaşında Afgan tahtına geçen Majeste Mehmet Zahir Han'ın ve kendisine yardım eden aydın devlet adamlarının çalışmaları ile kardeş Afganistan yükselme ve ilerleme yolunda göze çarpacak hayırlı adımlarla yürümektedir" deniyordu.[293]

Ankara'da Bir Hafta Misafirlik ve Sonrası

Afgan Dışişleri Bakanı Ankara'da bir hafta kalmıştır. Ziyaret programını tamamlamak amacıyla, konuk bakanın Ankara günlerinin dökümü aşağıya aktarılmıştır:[294]

6 Ocak 1936 Pazartesi: Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han bu sabah Ankara'ya gelmiş ve istasyonda Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Ankara Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Ankara Mevki Kumandanı General Kemal Gökçe, diğer yetkililer ve Afgan Büyükelçiliği ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Türk

[292] F. R. Atay, "Dost Afganistan", *Ulus* (Ankara). 6.1.1936'dan *Ayın Tarihi*, Şubat 1936, No. 26, s.323

[293] *A.g.e.*, s. 476

[294] Bu notların çoğu şu kaynaktan derlenmiştir: *Ayın Tarihi*, Şubat 1936, No. 26, s. 3-8 & 47

Levent Şahverdi Arşivi

ve Afgan bayraklarıyla süslenmiş olan durakta bir ihtiram kıtası dost ve kardeş ülkenin Bakanı'na selam resmini yerine getirmiştir. Bando, Afgan ve Türk milli marşlarını çalmıştır. Ankara Palas Oteli'ne inen konuk Bakan'ın maiyetinde Dışişleri Özel Kalem Müdürü, Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Musahip Hafizullah Han ile Dr. Ahsen Reşat bulunmaktadır.

Konuk Bakan, otelde biraz dinlendikten sonra, Büyükelçi Sultan Ahmet Han ile birlikte Dışişleri Bakanı Aras'ı, Başbakan İsmet İnönü'yü, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret etmiş, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e de kart bırakmıştır. Ziyaret ettikleri kimseler konuk Bakan'a iadei ziyarette bulunmuşlardır. Öğle yemeğinde Türk ve Afgan Dışişleri Bakanları birlikte olmuşlardır.

Feyz Muhammed Han, saat 17.00'de Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edilmiş ve bir buçuk saat Cumhurbaşkanı'nın yanında kalmıştır.[295]

Akşam, Dışişleri Bakanı Aras tarafından Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han şerefine Ankara Palas'ta bir ziyafet verilmiştir. Bakanlar, Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı üyeleri, Dışişleri Komisyonu üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri, Muhafız Alayı Komutanı, Dışişleri Bakanlığı ile Afgan Büyükelçiliği ileri gelenleri ziyafette hazır bulunmuşlardır. iki Dışişleri Bakanı ziyafette söylevler vermişlerdir.

7 Ocak 1936 Salı: Başbakan İsmet İnönü, Ankara'da bulunan Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han şerefine bugün Anadolu Kulübü'nde bir öğle ziyafeti vermiştir. Ziyafette Dışişleri Bakanı Aras, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, TBMM Dışişleri Komisyonu üyeleri, Başbakanlık Müsteşarı, Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, Muhafız Alay Kumandanı, Dışişleri Bakanlığı ve Afgan Büyükelçiliği ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır. Konuk Bakan, mihmandarlarıyla birlikte, öğleden önce İsmet İnönü Estitüsü ile Gazi Enstitüsünü, öğleden sonra da Ziraat Enstitüsünü gezmişlerdir.

[295] Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, s. 457

Levent Şahverdi Arşivi

8 Ocak 1936 Çarşamba: Afgan Dışişleri Bakanı bugün Ankara'da Sıhhat Enstitülerini, Etnografya Müzesini ve Halkevini ziyaret etmiştir. Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, saat 13.30'da Marmara Köşkü'nde Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han şerefine bir öğle yemeği vermiştir. Akşam Afganistan Büyükelçiliğinde bir yemek ziyafeti verilmiş ve ziyafeti bir kabul resmi izlemiştir.

9 Ocak 1936 Perşembe: Konuk Afgan Dışişleri Bakanı bugün Ankara'da Cumhuriyet Merkez Bankasını, Sümer Bank, Emlak ve Eytam Bankasını gezmiş, öğle ve akşam yemeklerini Ankara Palas'ta özel olarak yemiştir.

10 Ocak 1936 Cuma: Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, bugün iş Bankası ile Ziraat Bankasını ve Yüniş Fabrikasını gezmiştir. Saat 17.00'de İngiliz Büyükelçiliğinde konuk Bakan şerefine bir çay ziyafeti verilmiştir.

11 Ocak 1936 Cumartesi: Ankara'da bulunan Afgan Dışişleri Bakanı şerefine bugün İran Büyükelçiliğinde bir öğle ziyafeti verilmiştir. Ziyafette Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Orgeneral Fahrettin Altay, Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri ve Özel Kalem Müdürü, Dışişleri ve Afgan Büyükelçiliği ileri gelenleri bulunmuşlardır. Akşam üzeri Dışişleri Bakanı Aras, Çankaya'daki köşkünde Afgan Dışişleri Bakanı şerefine bir çay ziyafeti vermiştir. Bu ziyafete de Bakanlar, Elçiler ve Elçilikler ileri gelenleri, Milletvekilleri, üst düzey görevliler katılmışlardır.

12 Ocak 1936 Pazar: Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, bugün öğleden önce Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile birlikte Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret etmiş, öğle yemeğini de yine Dışişleri Bakanı Aras ile birlikte Anadolu Kulübü'nde özel olarak yemiştir. Öğleden sonra Afgan Bakanı şerefine Sovyet Büyükelçiliğinde özel bir çay ziyafeti verilmiştir.

Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han bu akşam ekspres trenle Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Gelişinde konuk Bakan'ı istasyonda karşılamış olanlar ile bazı Bakanlar uğurlamada hazır bulunmuşlardır. Uğurlamaya gelmiş olan Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri, Atatürk'ün selamlarını Afgan Dışişleri Bakanı'na tebliğ etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuk Bakan'a Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han ve Türkiye Cumhuriyeti Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal refakat etmektedirler.

13 Ocak 1936 Pazartesi: Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han, yanında T.C. Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal olduğu halde bu sabah ekspres trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Konuk Bakan'ı karşılamak için, Türk ve Afgan bayraklarıyla süslenmiş olan Haydarpaşa istasyonu'nda kalabalık bir halk kitlesi toplanmış bulunuyordu. Karşılayıcılar arasında İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Mevki Kumandanı General Halis, Merkez Kumandanı General Fehmi, Emniyet Müdürü Salih ve daha birçok kimse vardı.

Afgan Bakan, trenden indikten sonra kendisini karşılayanların ellerini birer birer sıkmış ve selam duran askeri kıtayı teftiş ettikten sonra bir muşla Tophane rıhtımına çıkmış ve doğruca ikametine ayrılan Para Palas Oteli'ne gitmiştir.

Feyz Muhammed Han, otelde biraz dinlendikten sonra İstanbul Vali ve Belediye Başkanını ziyaret edecek ve Mevki Kumandanı ile Akdeniz Kumandanına birer kart bırakacaktır. İstanbul'da kalacakları günlerde konuklar, Büyük Müzeyi, Topkapı Sarayı'nı ve Hazineyi, Ayasofya'yı, Askeri Müzeyi, Evkaf Müzesini ve diğer tarihi anıtlar ile Paşabahçe cam fabrikasını, Beykoz kösele, Bakırköy bez fabrikalarını gezecekler. Ve hava elverişli olursa Adalara kadar bir deniz gezintisi yapacaklardır.

16 Ocak 1936 Perşembe: Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han, bu akşamki ekspresle İstanbul'dan Viyana'ya hareket etmiştir. Bakan istasyonda Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Kâbil Büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal, Japon Elçisi, Vali Muhittin Üstündağ, Emniyet Müdürü, Afgan kolonisi tarafından uğurlanmıştır. Bakan, trenin hareketinden önce Anadolu Ajansı'nın bir muhabirine şu demeci vermiştir:

"-Türkiye'de gördüğüm hüsnü kabulden ve karşılaştığım samimiyetten çok mütehassisim. Türk ricalinin ve matbuatın alakası karşısında duyduğum şükranı ifade edecek kuvvette kelime bulamıyorum."

Levent Şahverdi Arşivi

Bakan'a Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmet Han refakat etmektedir.

Ve bir hafta sonra:

24 Ocak 1936 Perşembe: Bugün Cenevre'de bulunan Afgan Dışişleri Bakanı şerefine Milletler Cemiyeti'ndeki Türkiye Daimi Delegesi Cemal Hüsnü Taray tarafından 60 kişilik büyük bir ziyafet verilmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof, Romen Dışişleri Bakanı Titulesko, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Avenol, Uluslararası Çalışma Bürosu Müdürü, Sovyet, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, İran ve Irak delegeleri ile basın temsilcileri ziyafette hazır bulunmuşlardır. Dost ve kardeş Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Milletler Cemiyeti ileri gelenleriyle tanıştırılmıştır.

Dışişleri Bakanı Aras'ın, Konuk Bakan'a Verdiği Yemekte Yapılan Konuşmalar

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 6 Ocak 1936 akşamı Ankara Palas'ta Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han şerefine verdiği resmi yemekte aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

"Sayın Arkadaşım Vezir Hazretleri,

"Dost ve kardeş Afganistan'ın aziz Hariciye Vezirini yürekten gelen sevgilerle selamlarım. Ziyaretinizi haber aldığımız zamandan beri beraber geçireceğimiz bu güzel günleri sabırsızlıkla bekliyorduk. Kardeş kollarını size açmış olan Türkiye'ye hoş geldiniz.

"Türk-Afgan münasebetlerini her andığımız fırsatta ruhumuz iyi duygularla dolar, Afgan işi bizi aynıyle Türk işi gibi alakadar eder, Afgan menfaatlerini düşünürken kendimizi düşünür gibi heyecanlı, dikkatli, teyakkuzlu oluruz.

"İşte bu akşam da yüksek şahsiyetinize hitap ederken aynı kardeş sevgisini ve heyecanını hissediyorum. Kemalist Türkiye ulus savaşının sınırlar harici ilk temasını kardeş Afganistan'la yaptı. Arsıulusal

Levent Şahverdi Arşivi

bir belgenin ilk imzasını Türk-Afgan anlaşmasının altına koydu. Ta o günden beri aramızdaki kardeşlik bağları daima artan bir kuvvet ve samimiyet göstermiştir. İstiklâl ülküsü, barış ülküsü, daima yükseliş ülküsü için birleşen ellerimiz her zaman bağlı kalacak, aynı sevgi ile çarpan yüreklerimiz hayatın her safhasında birbirine açık bulunacaktır.

"Vezir Hazretleri,

"Birbirine karşı sonsuz merbutiyet duyan Türkiye ve Afganistan doğuda barışı temin etmek için son zamanlarda yeni gayretler gösterdiler. Büyük komşularından İran'la münasebetlerini pürüzsüz yola sokan Afganistan, doğuda hazırlanan güvenlik belgesine katıldı. Kardeşimiz ve büyük dostumuz İran'ın da sizinle olduğu gibi diğer kardeş ve komşumuz Irak ile de initiative'ini aldığı bu misak ile dört dost ve kardeş devlet arasında en güzel ideale doğru kuvvetli bir işbirliği doğuyor. Bu güvenç sınırlarının iki ucunda bulunan Türkiye ve Afganistan andlarına sadakatin her fırsatta delilini göstermiş devletlerdir, doğu bağına bu manevi kuvvetle giriyoruz.

"Afganistan harici siyasetinde bütün memleketlerle ve bilhassa komşularile karşılıklı bir itimada müstenit en iyi münasebetleri tesis etmeğe muvaffak oldu. Aynı siyaseti kendisine ilk günlerden beri şiar edinmiş olan Türkiye ile böylece bir görüş ve yürüyüş birliği daha kurulmuş oluyor ki doğu barışı için bu da en esaslı bir zıman (güvence) teşkil eder.

"Afganistan'ın yükseliş yolundaki mesaisini yakından takip ediyor, attığınız her adımı sevinçle, gururla seyrediyoruz. Kadehimi bu yükseliş hareketinin başında bulunan Afganistan'ın kudretli padişahı Muhammed Zahir Han Hazretlerinin şerefine kaldırır, Zatı Devletlerinin sıhhat ve muvaffakiyetine, kardeş milletin genliğine, Türk-Afgan dostluğunun erdemli atisine içerim."

Aras'ın bu konuşmasından sonra Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han da aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

"Sayın Başbakan, Sayın Hariciye Bakanı Hazretleri,

Levent Şahverdi Arşivi

"Ben bilmem siz Türk kardeşlerimizin dostluk ve sevgilerimize hangi bir dil ile cevap vereyim ve teşekkür edeyim.

"Doğrudur ki Türk ve Afgan milletleri Asya'da çok zamanlardan beri dost ve iki öz kardeş gibidirler ve birbirlerini candan severler.

"Biz Afganlılar Türkiye'nin ilerlemesini ve saadetini tıpkı kendi terakki ve saadetimiz sanıyoruz.

"Türkiye'nin, Atatürk'ün büyük önderliği ile kazandığı zafer ve istiklâl harbinden sonra bu necip milletin kazandığı yüksek mertebe, yalnız Türklerin gelecek nesilleri için bir tarih misali değil, belki bütün Asya milletleri için parlak bir örnek olup kalacaktır.

"Sayın Bakan, cihan sulh siyaseti takviyesi için sizin diliniz ve elinizle idare edilmekte olan Türkiye Cumhuriyeti yüksek harici siyaseti o kadar değerli ve bütün milletler için faydalı bir siyasettir ki, ben onun tarif ve tavsifinden acizim.

"Sizin yüksek istek ve emelleriniz dost ve komşumuz olan diğer devletlerce de memnuniyetle kabul olunmaktadır. Bu dört devlet arasındaki ademi tecavüz ahitnamesi meselesi şüphesiz ki cihan sulh ve selametine büyük bir yardım olacaktır.

"Cihanda sulh isteyenler bizi daima kendilerine yardımcı bulacaklardır.

"Bu dört devlet kendi aralarında ve her biri kendileriyle komşu devletler arasında daima sulh ve emniyet amilleri olacaklardır.

"Sözümün sonunda Başbakan Hazretleri ve Hariciye Bakanı Hazretleri sizin ve bu dost ve kardeş milletin erkanı ve büyükleri karşısında yeniden teşekkür ve minnetlerimi beyan ederek Türk milletine istiklâl ve saadet veren Atatürk sağlığına kadehimi kaldırıyorum."[296]

[296] *Ayın Tarihi*, Ankara, Şubat 1936, No. 26, s. 24-26.

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Dışişleri Bakanı'nın Ankara Ziyareti Sonunda Yayımlanan Resmi Tebliğ

Ankara'da bulunan Afganistan Dişişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edildikten sonra, 12 Ocak 1936 günü Ankara'da aşağıdaki resmi tebliğ yayımlanmıştır:

"Ankara: A.A. -Resmi tebliğ-

"Türkiye ile Afganistan arasındaki kardeşlik münasebetlerini teyit etmek ve Türkiye ricali ile teatii efkarda bulunmak üzere Ankara'yı ziyaret etmiş olan Afganistan Hariciye Veziri Ekselans Serdar Feyz Muhammed Han Ankara'ya vürudunda Reisicumhur Atatürk tarafından kabul olunarak Afganistan Padişahı Hazretlerinin kendileri hakkında duymakta oldukları derin sevgi ve saygıları arz etmiş ve Atatürk Majeste Mehmet Zahir Han Hazretlerine bilmukabele saygı ve büyük muhabbetlerini bildirmeyi Hariciye Veziri'nden rica eylemişlerdir.

"Misafir Hariciye Veziri Başvekil İsmet İnönü ve Hariciye Veziri Doktor Tevfik Rüştü Aras'la yaptığı mükalemelerde Afganistan'ın Türkiye'ye karşı olan sarsılmaz merbutiyet ve muhabbetini teyit etmiş ve kendisine Türkiye'de kardeş Afganistan'a çok samimi alaka ve sevgi hisleri beslendiği tekrar ifade olunmuştur.

"Görüşmeler esnasında iki memleketin sulh politikasına olan kuvvetli bağlılıkları tebarüz ederek Afganistan'ın da Türkiye gibi bu siyasetin takibinde bütün memleketlerle ve bilhassa yakın komşularıyla en iyi münasebetler tesis ve idame etmek gayesini esas ittihaz ettikleri ve bu yolda azami hüsnü niyet ve azim ile yürümekten hali kalmayacakları hakkında mutabakatı efkar hasıl olmuştur.

"İki kardeş memleket rabıtalarının her zamankinden kuvvetli olduğu müşahede edilmiş ve bu rabıtaların tarafeynin nefine olarak bir kat daha inkişafına çalışmak her iki devlet ricalinin itina ile takip edecekleri hattı hareket olmak üzere tespit edilmiştir."[297]

[297] *A.g.e.*, s. 26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuk Afgan Bakan'ın İstanbul'da Basına Demeci

İstanbul: 14 (Ocak) -A. A.

Afgan Hariciye Veziri Ekselans Serdar Muhammed Han, bugün saat on birde İstanbul matbuatı mümessillerini kabul etmiştir.

Afgan Hariciye Veziri, gazetecilerle hasbihalini çok iyi konuştuğu Türk dili ile yapmış ve ilk söz olarak:

"Bir medeniyet ve irfan dili olan Türkçe ile istediğim kadar fasih konuşamıyorum. Esasen burada karşılaştığım hüsnü kabul o kadar samimidir ki ve ben de o kadar mütehassısım ki kendi lisanımla konuşmuş olsam bile duygularımı size arzu ettiğim kuvvette anlatamam" demiştir.

Vezir, Türk matbuatının kendisine karşı gösterdiği alakadan ve Türk Afgan dostluğunun bekası için gösterdikleri yardımdan dolayı memnuniyet hislerini ifade etmiş ve demiştir ki:

"Ankara'da yaptığım temaslardan çok memnunum. Temas ettiğim bütün devlet erkanı, her türlü tahminlerin üstünde bir samimiyet gösterdiler. İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras mümtaz dostluklarını daima muhafaza eden Türk ricali arasındadırlar.

"Burada bilhassa Atatürk'ümden bahsetmek isterim.

"Atatürk'üm diyorum. Çünkü büyük insanlar sadece bir milletin değil, bütün beşeriyetin malıdırlar. Kaldı ki, iki kardeş millet olan Türklerle Afganlılar bütün değerli varlıklarına müştereken sahiptirler. Ben de, bütün Afganlılar gibi, Büyük Şeften bahsederken'Atatürk'üm'demeye kendimi haklı buluyorum."

Ekselans Muhammed Han, sorulacak suallere cevap vermeye hazır olduğunu söylemiş ve Türkiye, Afgan, İran ve Irak arasında esasları takarrür eden ademi tecavüz paktı etrafında demiştir ki:

"Alakadar dört devlet bu paktın esaslarında tamamen mutabık kalmışlardır. Ve pakt parafe edilmiştir. İmzası bir zaman meselesi olan bu pakt , dört memleket arasında esasen dostane olan münasebetleri büsbütün takviye edecektir. Pakt imkan nispetinde yakın bir tarihte imzalanacaktır. Nerede imzalanacağı henüz tespit edilmemiştir."

Levent Şahverdi Arşivi

Vezir, diğer bir suale cevaben şu sözleri söylemiştir:

"Ankara'da hiçbir şey imzalanmamıştır. Türk-Afgan münasebetleri çok kuvvetli esaslar üzerinde esasen kurulmuş bulunan mevzuatın fevkinde iki kardeş milletin müşterek dostluğu vardır. Öyle ki bu dostluğun şevkile idare edilen bütün işler, yeni bir nizam ve istikamete muhtaç olmaktan çok uzaktır.

"Esasen seyahatimin bir tek hedefi vardı: Kardeş Türkiye'yi ziyaret etmek, Atatürk'üme Padişahımın selamlarını ve şahsi hürmetlerini iblağ etmek, bunun haricinde, bütün temaslarım umumi mahiyette olacak ve her hangi hususi bir hedefi ihtiva etmeyecektir.

"Perşembe günü buradan ayrılacağım. Viyana, Paris, Londra, Cenevre ve Moskova'ya gideceğim, oradan Karlsbad'a gideceğim. Sıhhi vaziyetimin icap ettirdiği küçük bir istirahat dev resinden sonra memleketime döneceğim. Avdette yine Türkiye'den geçmek ve kardeş memlekette bir müddet daha kalmak emelindeyim."

Vezir, İran-Afgan münasebetleri hakkında sorulan bir suale de şu cevabı vermişlerdir:

"Bütün komşularımız gibi, İran'la da iyi dostluk münasebeti devam etmektedir. iki kardeş memleket arasındaki küçük hudut ihtilatları, üçüncü kardeşin (Türkiye'nin) hakemliği ile halledilmiştir. Türkiye'nin bize bu sahada gösterdiği büyük dostluktan minnetle bahsetmek isterim. General Fahrettin (Altay), büyük bir nüfuzu nazarla meseleyi ihata etmiş ve her iki tarafı aynı derecede memnun bırakan bir müşkül halledilmiştir."

Ekselans Muhammed Han, Türkiye'den Afganistan'a gidecek mütehassıslar hakkında da şu beyanatta bulunmuştur:

"Afganistan'da birçok Türk mütehassısları vardır. Bunlara ilaveten Kâbil Üniversitesi için profesörler, hukuk müşavirleri, doktorlar ve mühendisler götüreceğiz. Bunların kıymetli mesailerine Afganistan çok müteşekkir kalacaktır."[298]

[298] *A.g.e.*, s.27-29.

Levent Şahverdi Arşivi

Zahir Şah ve Atatürk'ün Dostluk Mektupları

Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah, Ankara'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han eliyle Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e yazılı bir dostluk mesajı göndermiştir. Resmi tebliğde ve basında hiç anılmamış olan bu mesaj, konuk Bakan Feyz Muhammed Han tarafından 6 Ocak 1936 günü elden Atatürk'e sunulmuştur.

Atatürk, Afgan Kralı'nın mesajına 10 Şubat 1936 tarihli yazılı bir mesajla cevap vermiştir. Dışişleri Bakanlığı Arşivinde muhafaza edilmekte olan bu mesajların metinleri aşağıdadır.[299]

Afganistan Kralı Majeste Muhammed Zahir Şah'tan
Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e

(Çevirir) *11 Kavs 1314 (1 Ocak 1936)*

Türkiye Cumhurreisi Aziz ve Muhterem Dostum Kemal Atatürk'e

Devleti Şahanemin Hariciye Nazım Feyz Muhammed Han'ın, daima mükatebe (mektuplaşma) arzu ve iştiyakında bulunduğum Siz Muhterem ve Aziz Dostumun memleketine vukubulan seyahati münasebetile gerek Siz Muhterem ve Aziz Dostuma ve gerek Türk Milletine karşı olan kat'i meveddet (sevgi) ve samimi dostluk duygularımı bu mektubumla tecdit etmeği (yenilemeyi) münasip ve lazım addettim.

İki büyük devlet arasındaki revabıtı hasenenin (güzel ilişkilerin) günden güne arttığım ve bu kalbi alaka ve münasebetlerden Efgan ve Türk Milletlerinin müstefit olduklarını görmekle bahtiyarım.

Netice olarak Muhterem ve Aziz Dostumun saadet ve selametine samimi ve kalbi muhabbet ve arzularımı izhar eder ve Türk milletinin ve Yurdunun itila (yükselme) ve refahını Allahtan reca ve temenni ederim.

(imza) MOHAMMED ZAHİR

[299] OBA- Afganistan Dışişleri Bakanının Türkiye Gezisi, 1936 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 80-81, No. 119 ve s. 95-96, No. 124

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ten
Afganistan Kralı Majeste Muhammed Zahir Şah Hazretlerine

Ankara, 27. 1. 1936[300]

Muhterem ve Aziz Dostum,

Zatı Haşmetanelerinin şahsıma karşı besledikleri meveddet hislerinin bir nişanesi telakki ettiğim çok değerli hediyelerinden ve bu kerre Devleti Şahaneleri Umuru Hariciye Veziri Ekselans Feyz Muhammed Han'ın Türkiye'ye vaki ziyareti münasebetiyle gönderilmiş olan Namei Mülukanelerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Yurtlarımızın münasebetleri hakkındaki samimi duygularımızdan çok müteheassis oldum.

Türk milletiyle asil Afgan milleti beyninde (arasında) öteden beri mesud bir tarzda mevcud olan dostluğun günden güne arttığını memnuniyetle görmekte ve bunun her iki memleket için hayırlı ve teyizli neticeler vermesi hakkındaki temenniyatı seniyelerine tamamiyle iştirak etmekteyim.

Bu vesile ile Zatı Haşmetanelerine yüksek saygı ve muhabbetlerimi takdim eder ve şahsi saadetlerile Afgan milletinin refah ve tealisini temenni eylerim Aziz ve Muhterem Dostum.

(imza) K. ATATÜRK

Bu mektuplaşmadan sonra iki devlet başkanı, 1936 yılı içinde çeşitli yıldönümleri dolayısıyla birbirlerine tebrik ve teşekkür telgrafları gönderdiler. Atatürk, Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümü, Zahir Şah'ın yaş gününü kutladı. Zahir Şah da Türkiye Cumhuriyetinin yıldönümü dolayısıyla tebrik telgrafı gönderdi.[301]

[300] Bu tarih, mektubun kaleme alındığı tarihtir. Atatürk mektubu 10 Şubat 1936'da imzalamıştır. Zahir Şah'a yollanırken mektubun üzerine hangi tarihin konduğu saptanamadı – BNŞ

[301] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 96-98, No. 125-129.

Levent Şahverdi Arşivi

3- AFGANİSTAN HARBİYE VEZİRİ ALTES MAREŞAL ŞAH MAHMUT HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ (15-28 Ekim 1936)

Afgan milleti, büyük kardeş olan Türkiye'yi ve onun Ulu ve Ünlü Halaskarı Atatürk Hazretlerinin kıymetli delaleti altında yaptığı terakkiyatını büyük bir itina ve dikkatle takip etmektedir. Daima Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun başında bulunan muhterem ve güzide Reislerinin Afganistan hakkında gösterdikleri hayırhahane dostluktan çok müteşekkir ve mütehassistirler.

ALTES ŞAH MAHMUT HAN
Afgan Harbiye Veziri, 1 9.10.1936[302]

Afgan Harbiye Vezirinin İstanbul'a Gelişi.

Afganistan Harbiye Veziri Mareşal Mahmut Han, yanında Afgan Genelkurmay Başkanı olduğu halde, 15 Ekim 1936 sabahı ekspres trenle İstanbul'a gelmiştir.

Sirkeci istasyonu Afgan ve Türk bayraklarıyla süslenmişti. Bir bando, bir askeri müfreze ve bir polis kıtası, gelen konuklara saygıyla selamlamak üzere yer almıştı. Karşılayıcılar arasında İstanbul Vali ve

[302] 19.10.1936 akşamı Ankara Palas'ta verilen resmi yemek konuşmasından, *A.g.e.*, s. No. 35, s.23

Levent Şahverdi Arşivi

Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Askeri Akademiler Kumandanı General Ali Fuat, bazı milletvekilleri ve generaller, Emniyet Müdürü Salih Kılıç vardı.

Ekspres tam saat 7.35'te gara girdi. Mareşal Mahmut Han trenden önce indi ve kendisine "hoş geldiniz" diyen Muhittin Üstündağ'ın elini sıktı. Bu sırada bando önce Afgan milli marşını, sonra da istiklâl marşını çaldı. Konukların geçeceği istasyon salonu milli renklerle süslenmişti. Mareşal Mahmut Han burada General Ali Fuat'a, Afganca olarak şunları söyledi:

"Kardeş, aziz ve dost memlekete geldiğimden dolayı çok memnunun. Gördüğüm hüsnü kabul ve samimiyet beni mütehassis etti. Temenni ediyorum ki bu mukaddes toprak ve aziz millet, Yüksek Şef'in idaresinde daha çok yükselsin, terakkiyata nail olsun. Bu beni daha ziyade sevindirecek ve saadet içinde yaşatacaktır."

Mareşalin bu sözleri, ona retakat etmekte olan Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han tarafından Türkçeye çevrilmiştir ve General Ali Fuat da muhterem misafirin ülkemize gelmekle bizlere şeref verdiğini söylemiştir.

Pera Palas Oteli'ne inen Afgan Harbiye Veziri, saat 11.30'da Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ı makamında ziyaret etmiştir.

Mareşal Şah Mahmut Han Kimdir?

15 Ekim 1936 günü Türkiye'ye gelmiş olan Afganistan Harbiye Nazırı (yani Savaş Bakanı) Mareşal Şah Mahmut Han, 1933'te bir suikastta öldürülen Afganistan Kralı Nadir Şah'ın kardeşi ve genç yaşta Afgan tahtına çıkmış olan Kral Zahir Şah'ın amcası idi. Zahir Şah genç ve tecrübesiz olduğu için devlet işlerini iki amcasının eline bırakmıştı. Amcalarından biri Sadrazam Haşim Han, diğeri de Harbiye Nazırı Mahmut Han idi. Biri Hükümeti, diğeri de orduyu elinde tutuyordu. Yani Türkiye'ye gelen Mahmut Han, o yıllarda Afganistan'ın iki güçlü adamından biri idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Basın Genel Direktörlüğü'nce yayımlanmakta olan Ayın Tarihi, "Bugün memleketimize gelen dost Afgan Harbiye Nazırı Mareşal Şah Mahmut Han'ın hayatı hakkında aşağıdaki bilgileri öğrendik" diyor özetle şunları yazıyordu:

Afgan Harbiye Nazırı Mareşal Şah Mahmut Han, merhum Nadir Şah'ın biraderi ve şimdiki hükümdar Mehmet Zahir Han'ın amcasıdır. 1265 hicri şemsi senesinde doğmuş ve eski hükümdar zamanında da önemli mevkiler işgal etmiştir. Afgan istiklâl Harbi sırasında mareşal bulunan Nadir Şah'ın maiyetlerinde memlekete büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Mareşal Şah Mahmut Han, Afganistan Beççe-i Saka'nın tasallut ve istilasına maruz kaldığı zaman memleketin kurtarıcısı olan Nadir Şah'ın maiyetinde büyük hizmetler üstlenmiştir. Harbiye Nezareti vazifesini üstlenince de ordunun teşkilatlanması ve ıslahı hususunda şükre değer birçok hizmetlerde bulunmuştur. Beççe-i Saka taraftarlarının kışkırtmalarıyla ülkenin kuzey taraflarında çıkan karışıklıkları bastırmış, ülkeyi huzur ve sükuna kavuşturmuştur.

Yeni Kral Muhammed Zahir Şah zamanında da, hiçbir sızıntıya meydan vermeden Afganistan'ın güvenlik ve asayişinin korunması ve devam ettirilmesiyle de Harbiye Nazırı ülkesine en değerli hizmeti yapmıştır.

Şah Mahmut Han, son olarak tedavi amacıyla Avrupa'ya seyahate çıkmış ve bazı ülkeleri ziyaret etmiştir. Avrupa'dan dönüşünde dost ve kardeş Türkiye'yi ve Ulu Önder Atatürk'ü de ziyaret etmek istemiştir. Bu amaçla Türkiye'ye gelmiştir.[303]

Konuk Vezir Ankara'da

Afganistan Harbiye Veziri Şah Mahmut Han, 15-18 Ekim günlerini İstanbul'da geçirdikten sonra, 19 Ekim 1936 sabahı Anadolu Ekspresi'yle Ankara'ya gelmiştir. Yanında Afganistan Genelkurmay Başkanı da vardır.

[303] *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Teşrin 1936, No. 35, s 5-6

Levent Şahverdi Arşivi

Konuklar, Afgan-Türk milli renkleriyle süslenmiş olan istasyonda Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarı Tümgeneral İsmail Hakkı Erdemer, Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları ileri gelenleri tarafından karşılanmışlardır.

Mareşal Şah Mahmut Han trenden inerken bir askeri kıta saygı duruşunda bulunmuş, banda da Afgan ve Türk milli marşlarını çalmıştır. istasyon içinde ve dışında toplanmış olan halk, Afgan ordusunun büyük şefini içten bir sevgiyle alkışlamıştır.

Afganistan Savunma Bakanı'nın Ankara'ya ziyareti dolayısıyla başkentin başlıca caddeleri Afgan ve Türk bayraklarıyla süslenmiştir.

Sabah Ankara'ya gelmiş olan Afganistan Savunma Bakanı Altes Şah Mahmut Han, ikametine ayrılan Ankara Palas'ta biraz dinlendikten sonra, öğleden önce, Afgan Genelkurmay Başkanı ile birlikte, Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp'ı ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı makamlarında ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han da hazır bulunmuştur. Milli Savunma Bakanlığına gelişi sırasında başında bir banda muzika bulunan bir kıta asker konuk Bakan'a resmi selamı ifa etmiştir. Daha sonra Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ankara Palas'a giderek Mahmut Han'a iadei ziyarette bulunmuşlardır.

Dışişleri Bakanı T. R. Aras, Dışişleri Köşkü'nde, Altes Şah Mahmut Han şerefine bir öğle ziyafeti vermiştir.

Konuk Bakan öğleden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret etmiştir. TBMM Başkanı sayın misafire iadei ziyarette bulunmuştur.

Akşam Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp tarafından konuk bakan şerefine Ankara Palas'ta bir ziyafet verilmiştir. Çok samimi bir hava içinde geçen ziyafeti bir suvare izlemiştir. Ziyafette iki bakan karşılıklı söylevler vermişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kazım Özalp'ın Ziyafetinde Türk ve Afgan Milli Savunma Bakanlarının Söylevleri

Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, 19 Ekim 1936 akşamı Ankara Palas Oteli'nde Afganistan Savunma Bakanı Altes Şah Mahmut Han şerefine verdiği ziyafette aşağıdaki nutku söylemiştir:

"Sayın Vezir Hazretleri,

"Dost ve kardeş Afganistan'ın çok değerli Harbi ye Veziri'ni bugün aramızda görmekle hissettiğim sevinç pek büyüktür.

"Türk ve Afgan milletleri çok eski zamandan beri aralarında mevcut olan karşılıklı dostluk hissiyatını bundan on beş sene evvel bilfiil teyit ve tevsik ettiler. O zamandan beri her an artmakta olan bu dostluk iki milleti birbirine artık çözülmez kardeşlik bağlarıyla bağlamıştır.

"Afganistan'a ait her işi kendi işi imiş gibi görmeye, Afganlıların her duygusu ile yakından alakadar olmaya alışmış bulunuyoruz. Memleketinizin terakki sahasındaki azimkar adımlarını yakından takip ederek zevk ve gurur hissettik. Bu meyanda kardeş milletin, kuvvetli temellere istinat ettirerek yükseltmeğe başladığı ordu bugün sizin feyizli idarenizde şerefli vazifesini görecek hale gelmiş bulunuyor. Türk ordusu ağuşuna aldığı genç Afganlıları bu yüksek vazifeye layık olacak şekilde itina ile yetiştirmeye çalışmaktadır. İki milletin ve iki ordunun arasında bu gençler en güzel vifak ve ittihat timsali olup ilerleyeceklerdir.

"Sizi hürmet ve muhabbetle selamlarken başında büyük hükümdarınız bulunan sayın hanedanın memleketine etmiş olduğu vatanperverane hizmetleri yüksek hürmet ve takdir hisleriyle yadetmeyi vazife addederim.

"Kadehimi Afganistan'ın Padişahı Muhammed Zahir Şah Hazretlerinin şerefine kaldırır, Zatı Alinizin sıhhat ve muvaffakiyetine, kardeş milletin refah ve saadetine, Türk ve Afgan dostluğunun şerefli atisine içerim."

Levent Şahverdi Arşivi

Altes Şah Mahmut Han bu nutka şu cevabı vermiştir:

"Vekil Hazretleri, muhterem ve aziz kardeşlerim,

"Öteden beri kalbimde beslemekte olduğum emele muvaffakiyetimden dolayı bugün kendimi çok bahtiyar addetmekteyim. Çünkü kendimi dost bir memlekette ve müşfik kardeşlerimin yanında görüyorum.

"Buyurduğunuz veçhile, bu iki dost ve kardeş milletin münasebatı pek kadimdir. Hamdolsun son senelerde, bu münasebet o kadar kesbi kuvvet etti ve bu kardeşlik rabıtaları o derece sağlamlaştı ki ilerde her iki millet ve sulh için çok iyi neticeler vereceğine şüphe yoktur.

"Afgan milleti, büyük kardeş olan Türkiye'yi ve onun Ulu ve Ünlü Halaskarı Atatürk Hazretlerinin kıymetli delaleti altında yaptığı terakkiyatını büyük bir itina ve dikkatle takip etmektedir. Daima Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun başında bulunan muhterem ve güzide Reislerinin Afganistan hakkında gösterdikleri hayırhahane dostluktan çok müteşekkir ve mütehassıstırlar.

"Kahraman ve şeci Türk milletinin şefkatli ağuşunda terbiye edilen Afgan evlatları ilerde her iki taraf için ümit verecek bir istinat noktasıdır.

"Şu sözlerimi bitirirken samimi teşekkürlerimi huzurunuza ve aziz kardeşlerime takdim, Şark tecedddüdünün pişvası ve en büyük recülü olan sevgili Atatürk'ün sıhhatine, pek necip ve asil Türk milleti, gayyur ve kahraman askerinin ve Zatı Alilerinin ve mevcut olan siz kardeşlerimin sıhhat ve afiyetine sevinç ve gururla içiyorum."[304]

Atatürk, Afgan Harbiye Veziri'ni Kabul Ediyor

Afganistan Savunma Bakanı Altes Şah Mahmut Han, 20 Ekim günü sabahtan mihmandarları ve maiyeti ile birlikte otoray ile Ankara civarında, Yahşihan yönünde bir gezinti yapmıştır.

[304] *A.g.e.*, s. 22-23

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, aynı gün saat 18.30'da konuk Afgan Harbiye Veziri Altes Mahmut Han'ı kabul etmiştir. Kabulde Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Afganistan'ın Berlin Elçisi ve Afgan Genelkurmay Başkanı ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da hazır bulunmuşlardır.

Atatürk, Afgan konuğunu bir saat yanında alıkoymuştur.[305]

Afgan Harbiye Veziri Altes Mahmut Han, 21 Ekim günü öğleden önce yanında Afgan Genelkurmay Başkanı ve mihmandarı General Eyüp olduğu halde, Muhafız Alayı önündeki sahada toplu bulunan askeri kıtaları teftiş etmiştir. Kıtaların duruşları ve düzenleri konuk bakanının büyük takdirlerini kazanmıştır. Muhafız Alayı subay ve erlerinin ikametgahlarını da gezen Altes Mahmut Han, gördüğü düzenden dolayı Genelkurmay ikinci Başkanını ve Muhafız Alay Komutanını kutlamıştır.

Ondan sonra konuk Afgan Veziri, Balgat köyü ile Dikmen arasında Ankara garnizonunda bulunan birlikler ile Harp Okulu Alayı arasında yapılan bir tatbikatı incelemiş ve izlemiştir.

Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Genelkurmay ikinci Başkanı Asım Gündüz, Milli Savunma ve Genelkurmay erkanı da tatbikat sahasında bulunmuşlardır. Konuk Afgan Veziri harekatın pek muntazam olduğunu söylemiş ve Kazım Özalp'ı, Asım Gündüz'ü ve ilgili subayları kutlamış, kendisine gösterilen hüsnü kabulden dolayı teşekkür etmiştir.

Öğle yemeğini Afganistan Büyükelçiliğinde özel olarak yiyen Afganistan Harbiye Veziri, yemekten sonra, yanındakilerle birlikte Çubuk Barajı'nda ve Keçiören'de bir gezinti yapmıştır.

Akşam saat 17.00'de Genelkurmay ikinci Başkanı Asım Gündüz tarafından Ordu Evinde Konuk Afgan Harbiye Veziri şerefine bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafette Afganlı konuklarla birlikte Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile Milli Savunma Bakanı

[305] *A.g.e.*, s. 9

Levent Şahverdi Arşivi

General Kazım Özalp, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ve bu Bakanlıklar ile Genelkurmay Başkanlığının ileri gelenleri de hazır bulunmuşlardır.

İnönü Tarafından da Kabul Edilen Mahmut Han'ın Türkiye'den Ayrılması

Başbakan İsmet İnönü, Afganistan Harbiye Veziri Altes Mahmut Han'ın Ankara'ya geldiği günlerde başkentte değildi, Batı Anadolu ve Ege bölgelerinde inceleme gezisinde bulunuyordu. Başbakan 22 Ekim sabahı Ankara'ya döndü; aynı gün saat 11.30'da Afgan Bakan'ı kabul etti ve kendisiyle bir saatten fazla görüştü. Konuk Bakan, Başbakan'ın yanından büyük memnuniyetle ayrıldı. Bir müddet sonra Başbakan Ankara Palas Oteli'ne giderek konuk Bakan'a iadeyi ziyarette bulundu.

Altes Mahmut Han, öğleden sonra saat 15'te Harp Okuluna gitti, sınıfları dolaştı ve dersleri dinledi.

Ondan sonra Harbiye'de okuyan Afgan öğrencileri kabul eden ve onlarla bir süre görüşen Afganistan Harbiye Veziri, onlara iyi çalışmalarını, aziz vatanlarına faydalı olacak şekilde yetişip Afganistan'a öyle dönmelerini söylemiştir.

Konuk Bakan, Harp Okulundan sonra İran Büyükelçiliğinde şerefine verilen çay ziyafetine gitmiştir.

Altes Mahmut Han, ertesi gün de Ankara'da incelemelerine devam etmiştir. Saat 10.00'da İsmet Paşa Kız Lisesini ziyaret etmiş, bütün derslikleri ve atölyeleri dolaşmış, sınıflarda öğretmenlerin derslerini dinlemiş ve küçük Türk kızlarının yeni Türk harfleriyle yazı yazmalarını pek beğenmiştir. Atölyelerde elişi, nakış, dikiş, şapka ve çiçek yapımlarını incelemiş, büyük hayranlıkla öğrencileri ve öğretmenleri kutlamıştır.

Konuk Bakan, Kız Lisesinden Ziraat Enstitüsüne gitmiştir. Enstitünün çeşitli laboratuvar, dershane, yemekhane ve yatakhanelerini gezmiş ve gördüğü intizamdan dolayı öğretmenler kuruluna hayran-

Levent Şahverdi Arşivi

lıklarını ve tebriklerini bildirmiştir. Afgan Bakan, okula gelişinde öğrencilerin hararetli alkışlarıyla karşılanmış ve okuldan ayrılırken de aynı şekilde alkışlarla uğurlanmıştır.

Yine 23 Ekim günü saat 13.30 Başbakan İsmet İnönü, Konuk Bakan'a Marmara Köşkü'nde bir öğle yemeği vermiştir.

Mahmut Han, öğle yemeğinden sonra Ordu Evi'ne gidip bir süre dinlenmiş ve akşam yemeğini Afgan Büyükelçiliğinde özel olarak yemiştir.

Afganistan Harbiye Veziri Altes Mahmut Han, 28 Ekim günü Türkiye'den ayrılmış ve ayrılırken Nusaybin'den Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'e şu telgrafı göndermiştir:

"Türkiye topraklarından ayrılırken, sevgili memleketinizde bulunduğum müddetçe hakkımda gösterilen kardeşçe muhabbetten ve çok samimi hüsnü kabulden dolayı çok memnun ve müteşekkir olarak Zatı Devletlerine ve bütün Türk ricaline candan muhabbetlerimi arzeder ve kardeş millet ve memleketin ve çok muhterem Büyük Reisinin refah ve saadeti hakkındaki en har ve samimi temennilerimi bu vesile ile bir daha tekrar eylerim."[306]

Bir Değerlendirme

Afgan Harbiye Veziri Altes Mahmut Han, Ankara'yı ziyareti sırasında, Afganistan'a bir Türk askeri heyeti gönderilmesini istemiştir. Türkiye, geçmiş iki tecrübeyi göz önünde tutarak, Kâbil'e yeni bir askeri heyet göndermeye pek istekli olmamıştır. Afgan Vezir'in ısrarı üzerine, dost Afganistan'a bir jest olsun diye, Afganistan Harp Okulu öğrencilerini yetiştirmek üzerine bazı askeri öğretmenlerin Kâbil'e gönderilmesine karar verilmiştir.[307]

1936 yılında Türkiye-Afganistan ilişkileri ileri bir düzeye gelmiş,

[306] *A.g.e.*, s. 14

[307] FO 371/20866 / E. 823: Turkey. Annual Report, 1936, p.18

Levent Şahverdi Arşivi

iyice pekiştirilmiştir. Yıl içinde Atatürk ile Afgan Kralı Zahir Şah arasında dostluk mesajları alınıp verilmiş, Türk-Afgan dostluğu ve kardeşliği vurgulanmıştır. Yine 1936'da iki Afgan bakan ayrı ayrı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ocakta Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han, Ekimde de Savunma Bakanı Altes Mareşal Şah Mahmut Han Türkiye'ye gelmişlerdir. Türk makamları Afgan konukları ağırlamak ve hoşnut bırakmak için ellerinden gelen çabayı harcamışlardır. Ziyaretler sırasında Türk-Afgan dostluğu ve kardeşliği iyice vurgulanıp pekiştirilmiştir. Her iki Bakan Atatürk tarafından kabul edilmiş ve Türkiye'den çok memnun ayrılmıştır.

Türkiye, Afganistan ile olduğu gibi İran ve Irak ile de çok iyi ilişkiler geliştirmişti. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Batı emperyalizminden çok çekmiş olan bu dört devleti birbirlerine daha da yaklaştırmıştır. İtalyan yayılmacılığını da göz önünde tutan Türkiye, İran ve Irak, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de bir Saldırmazlık Paktı parafe etmişlerdi. Bu paktın imzalanması için Irak ile İran arasında sürüp giden sınır anlaşmazlığının, yani Şattülarap sorununun çözümlenmesi beklenmiştir. Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Faiz Muhammed Han'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında, Türkiye-İran-Irak Saldırmazlık Paktı'na Afganistan'ın da katılması ilke olarak sağlanmıştır. Afgan Dışişleri Bakanı, İran-Irak sınır anlaşmazlığı giderilince Afganistan'ın üçlü saldırmazlık paktına katılacağını açıklamıştır.

Bu gelişmeler, bir bakıma, 1937'de imzalanacak Saadabad Paktı'nı hazırlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

4- TÜRKİYE, İRAN, IRAK VE AFGANİSTAN ARASINDA SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI (SAADABAD PAKTI)

Memleketlerimizin, sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın (Saadabad Paktı'nın) hepimiz için ve dünya sulhu için kudsi olmasını dilerim.

KEMAL ATATÜRK
Ankara, 9. VII. 1937[308]

Saadabad Misakı'nın bizim dört memleketlerimizin tesanüt ve kardeşliği ve sulhun muhafazası için en müessir bir amil olacağına kanüm.

Afganistan Padişahı
MUHAMMED ZAHİR[309]

Paktın Ön Hazırlıkları

Saadabad Paktı'nın hazırlanmasına Türkiye öncülük etmiştir. Paktın fikir babası Atatürk, bunu gün yüzüne çıkaran ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tır. Pakt, güvenlik ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özellikle faşist İtalya'nın izlediği saldırgan politika Türkiye'yi yeni güvenlik arayışlarına itmiştir.

[308] Atatürk'ten İran Şahına tel, 9. 7. 1937, *Ulus gazetesi*, Ankara, 11. 7. 1937

[309] Zahir Şah'tan Atatürk'e tel. 9. 7. 1937, *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, No. 44, s. 70

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye'nin liderliğiyle 1934 yılında Balkan Antantı imzalanmıştı. Bununla Türkiye'nin batısında bir güvenlik sistemi kurulmuştu. Ondan sonra Türkiye, doğuya da dikkatini çevirdi. Yine Türkiye'nin öncülüğüyle adım adım Saadabat Paktı'nın oluşturulmasına gidildi.

Afganistan'la Türkiye arasında ta 1921 yılından beri dostluk ve ittifak ilişkileri vardı ve bu ilişkiler yıldan yıla gelişiyordu. 1932'de Türkiye ile İran arasında sınır anlaşmazlığı giderildi, ortak sınırda bazı düzeltmeler yapıldı ve iki ülke arasında Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık, Saldırmazlık ve Ekonomik işbirliği Antlaşması imzalandı. 1934'te İran Şahı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret ile Türkiye-İran dostluk ilişkileri ileri bir düzeye ulaştı.

1933 yılında Londra'da saldırının tanımı (tecavüzün tarifi) konusunda bir anlaşma hazırlanmıştı. Türkiye, İran ve Afganistan, 3 Temmuz 1933 günü bu anlaşmayı birlikte imzalamışlardı.

1934'te, İran ile Afganistan arasında uzun zamandır sürüp giden sınır anlaşmazlığının halledilmesi ve ortak sınırın kesin olarak çizilmesi Türkiye'nin hakemliğine havale edildi. Hakem seçilen Fahrettin Altay Paşa'nın gayretleriyle İran-Afgan sınırı sorunu 1935 başında her iki tarafı memnun edecek şekilde giderildi.

Türkiye, faşist İtalya'nın Balkanlar'da ve Asya'da yayılma emellerinden kuşku duyuyordu. Gelişmeler, Türkiye'nin bu kuşku ve kaygılarında haklı olduğunu gösterdi. İtalya, 1935 yılında Habeşistan'a saldırdı (1939'da da Arnavutluk'u işgal edecekti). İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, Türkiye, İran ve Irak, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de bir saldırmazlık paktı parafe ettiler. Bu paktın imzalanması, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının (Şattülarab sorunu) giderilmesine bırakıldı.

İtalyan emperyalizmi karşısında Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da güvenliğin tehlikeye girdiğine inanan Türkiye, zaten ikili antlaşmalarla dostluk içinde bulunduğu İran, Irak ve Afganistan ile toplu bir dayanışma Antlaşması yapmakta yarar görüyordu. Bunun için İran ve Irak'la Cenevre'de parafe etmiş olduğu Saldırmazlık Paktı'na Afganistan'ın da katılmasını sağladı. Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz

Levent Şahverdi Arşivi

Muhammed Han'ın Ocak 1936'da Ankara'yı ziyaretinde, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şöyle konuşuyordu: "Türkiye ve Afganistan, Doğu'da barışı temin etmek için son zamanlarda yeni gayretler gösterdiler. Büyük komşularından İran'la münasebetlerini pürüzsüz bir yola sokan Afganistan, Doğu'da hazırlanan güvenlik belgesine katıldı... Dört dost ve kardeş devlet arasında en güzel ideale doğru kuvvetli bir işbirliği doğuyor."

Feyz Muhammed Han da şerefine verilen yemekteki konuşmasında, "Bu dört devlet arasındaki adem-i tecavüz ahitnamesinin (saldırmazlık antlaşmasının) şüphesiz ki cihan sulh ve selametine büyük bir yardımı olacaktır" diyor ve basına şunları haber veriyordu: "Dört devlet bu paktın esaslarında tamamen mutabık kalmışlardır ve pakt parafe edilmiştir. Imzası zaman meselesidir."

Türkiye ile İran arasında imzalanmış olan on adet anlaşma 7 Haziran 1937 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylandı. Bu münasebetler TBMM'de yapılan konuşmalarda Türk-İran dostluğunun ileri bir düzeyde olduğu bir kerre daha vurgulandı ve alkışlandı.

Başbakan İsmet İnönü, 14 Haziran 1937 günü Meclis'te önemli bir konuşma yaptı ve yakında imzalanacak olan Saadabad Paktı konusunda da şunları söyledi:

"Arkadaşım Dr. Aras, yüksek tevecciib ve itimadınızla bugün ehliyeti ve salahiyeti bir kat daha tebarüz etmiş olarak, yakında Bağdat'a, Tahran'a ve Moskova'yı ziyaret edecektir (alkışlar). Irak'la münasebetlerimiz, samimiyet ve dostluk mahiyetinde gösterdiği iyi tecelliyi her fırsatta bu memleketin efkan umumiyesi tebarüz ettirmiştir. Irak'ın inkişafı ve terakkisi ve bizimle iyi münasebetler beslemek hususundaki azim ve dirayetini bu memleket kemalile takdir etmektedir ve daima edecektir.

İran'la esaslı, köklü bir surette mevcut dostluk münasebetlerimiz ve emniyetli hislerimiz Meclisi Alice son günlerde tasdik olunan ehemmiyetli muahedelerle bir kat daha sağlamlık peyda etmiştir. İran'ın terakki yolunda attığı büyük adımlar, Türkiye halkının hayranlığını ve takdirini daima mucip olduğu gibi İran-Türkiye münasebetlerinin ve yakın kardeşlik rabıtaları hissiyatı içinde inkişafını bu memleket daima takdir ve muhabbet hislerile karşılamiştır ve karşılayacaktır (alkışlar).

Levent Şahverdi Arşivi

Arkadaşım Dr. Aras'ın bu seyahati esnasında Kâbil'e kadar gitmesini ve bizim orada da dostluk hislerimizi yakından ifade etmesini isterdim. Maddi imkansızlık bu sefer onun seyahatinin Kâbil'e kadar uzanmasına imkan bırakmıyor. Fakat bu sözlerim Büyük Meclisin Afgan milletine karşı olan dostane hissiyatımı tebarüz ettirmek için iyi bir vesile oldu ise bahtiyarım (alkışlar). Şüphe yoktur ki, Hariciye Vekilimiz Kâbil'de Afganlı dostlarımızı ziyaret etmek için eline geçecek ilk fırsattan istifade edecektir.

Irak, İran ve Afgan ile bizim aramızda son zamanlarda çok sözü geçen Şark Paktı, ademi tecavüz ve müşavere esasındadır. Şimdilik üç devlet arasında parafe edilmiş bulunuyor. Bu pakt hakkında işbu devletlerin bitişik komşusu olan Sovyet İttihadı ve İngiltere'nin malumatı olduğu gibi onların hüsnü telakkilerini farz ettirecek sebeplere de malikiz. İlave etmeliyim ki, Türkiye'nin pakta iştirak eden devletlerle rabıtası ve yakın münasebetleri ayrı ayrı aramızda mevcut olan muahedelerle zaten müemmendir."[310]

Dışişleri Bakanı Aras'ın Tahran'dan Önce Bağdat'a Ziyareti

Dörtlü Paktın son hazırlıkları çerçevesinde Türkiye-Irak ilişkilerinin güçlendirilmesine de özen gösterilmiştir. Nisan 1937'de Irak Dışişleri Bakanı Naci El Asil Ankara'ya bir ziyaret yapmış, Haziran 1937'de de Türkiye Dışişleri Bakanı Bağdat'ı ziyaret etmiş ve oradan, paktı imzalamak üzere, Tahran'a geçmiştir.

Irak Dışişleri Bakanı'nın 26-29 Nisan 1937 tarihlerinde Ankara'ya yaptığı ziyaret sonunda yayımlanan bildiride şöyle deniyordu:

"Irak Hariciye Nazırı Ekselans B. Naci El Asil, Ankara'da ikameti esnasında, Ekselans Türkiye Reisicumhuru tarafından kabul edilmiş ve Başvekil İsmet İnönü ve Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras ile müteaddit görüşmelerde bulunmuştur.

"İki dost ve komşu memleketin devlet adamları, umumiyetle iki

[310] *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, No. 43, s. 51-52

Levent Şahverdi Arşivi

memleketlerini alakadar eden meseleler üzerinde mufassal fikir teatisinde bulunmuşlar ve komşularile idame ettirdikleri sulh ve iyi anlaşma siyasetinin müşterek ideallerine en iyi olarak tevafuk eden siyaset olduğunu memnuniyetle müşahede eylemişlerdir.

"Bilahare, daha hususi surette iki memleket arasında doğrudan doğruya mevcut münasebetleri alakadar eden meselelerin tetkikatına geçilmiş ve Başvekil İsmet İnönü, Dr. Aras ve Ekselans Naci El Asil, iki dost devlet arasında mesut bir surette mevcut münasebetlerin tam bir samimiyet ve karşılıklı itimat havası içinde inkişafını görmekle bahtiyarlık hissetmişlerdir.

"Ekselans Dr. Aras ile Ekselans Naci El Asil, görüşmeleri esnasında, 5 Haziran 1926 tarihli muahedenin hudut komisyonuna ait ikinci kısmının temdidi hakkında notalar teatisinde bulunmuşlardır..."[311]

Bu son paragrafta sözü edilen, 5 Haziran 1926'da Türkiye-İngiltere-Irak arasında yapılmış olan antlaşmanın iyi komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin parçası idi. Bunun süresi 1936'da dolmuştu ve şimdi nota değişimi ile uzatılmıştı.

Irak Dışişleri Bakanı'nın ziyaretinden iki ay sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 21-26 Haziran 1937 tarihlerinde Irak'a bir ziyaret yaptı. İktisat Bakanı Celal Bayar da onunla beraberdi.

Musul sorunu çözüme bağlandığından beri Türkiye-Irak ilişkileri gelişmişti ve gelişiyordu. Türk-İngiliz ilişkileri de çok iyi bir düzeydeydi. İngiliz mandası altında kalmış ve yarı bağımsız bir durumda olan Irak'ın, Türkiye, İran ve Afganistan ile bir pakt imzalanmasına İngiltere tarafından bir zorluk çıkarılmıyordu. Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığı da giderilince paktın imzalanması için bir pürüz kalmayacaktı. Dr. Aras, Bağdat ziyaretinde bu konuda da rol oynayacaktı.

Dışişleri Bakanı Aras, Türk-Irak dostluğunu tekrar vurgulaya-

[311] *Ayın Tarihi*, Ankara, Mayıs 1937, No. 41, s.108

Levent Şahverdi Arşivi

caktı. Türk heyeti Bağdat'a giderken önce Musul'a uğradı. Türk Bakanlar geliyor diye Musul şehri donatılmıştı. Sokaklara dökülen halk bayram ediyor, Türk-Irak dostluğunu alkışlıyordu. Dr. Aras, duygulandı, hoşnut kaldı ve teşekkür etti.

Resmi karşılama Kerkük'te yapıldı. Türk heyeti, Kerkük sınırında, mutasarrıf, kumandan, belediye başkanı, şehrin ileri gelenleri ve Bağdat Elçimiz Tahir Lütfi Tokay tarafından karşılandı. Kerkük'e girişte olağanüstü coşkulu sevgi nümayişleri oldu. Halk, bayraklarla donatılmış yüz kadar otomobilden oluşan büyük bir konvoyla Türk Bakanları karşılamaya gelmişti; Atatürk'e, Türk dostluğuna karşı eşsiz nümayişlerde bulundu. Şehrin her geçidinde sayısız kurbanlar kesildi. istiklâl marşı ve Irak marşı çalındı. Dr. Aras, kendisini selamiayan askeri kıtayı teftiş etti ve öğle yemeğini istasyon binasında mutasarrıfla beraber yedi.

Kerkük'ten özel trenle yola devam eden Türk heyeti 22 Haziran günü Bağdat'a vardı ve istasyonda, başta Irak Dışişleri Bakanı olmak üzere Irak ileri gelenleri tarafından karşılandı ve kendilerine ayrılan Kral sarayındaki daireye götürüldü. Aras ve Bayar, öğleden önce Irak Başbakanı'nı ve Dışişleri Bakanı'nı ziyaret ettiler. Saat 17.30'da da Kral Gazi tarafından kabul edildiler.

Aynı gün akşam Irak Hariciye Veziri Naci el-Asil, Türk heyeti şerefine bir ziyafet verdi. Ziyafette yapılan konuşmalarda Türk-Irak dostluğu ve iki ülkenin barışa hizmetleri vurgulandı. Irak Veziri, bu ziyaretin, hem Türk-Irak dostluğu, hem de iki ülkenin genel barış ve refah uğrundaki ortak çalışmaları bakımından pek kıymetli olduğunu söyledi. Türk-Irak dostluğunun "komşu ve kardeş milletlerin hayır ve saadetine tev'em (eş değerde) olduğunu" ekledi. Türkiye'nin Yakın Şark sahalarındaki mesaisinin Irak tarafından "derin bir takdir ve memnuniyetle karşılandığını" belirtti.

Tevfik Rüştü Aras da: "Irak-Türkiye dostluğu... her geçen gün daha kuvvet bulmuştur. Bu dostluk Orta ve Yakın Şarkın sağlam esaslara dayanan muhadenet ahengi içinde salabetli bir sulh ve muhabbet mesnedi teşkil etmektedir... Hakikaten her iki memleket hep sulh için

Levent Şahverdi Arşivi

ve hep milletlerimizin refahı için çalışıyor. Evvela komşularımız başta olmak şartile bütün dünya ile samimi bir vifak (barış) içinde yaşamak emel ve gayretindeyiz" diye konuştu.

Ziyaret sonunda yayınlanan resmi bildiride şöyle deniyordu:

"...Gayet samimi bir sulh içinde cereyan eden bu mülakatlarda iki taraf, Türkiye-Irak münasebetlerinin derin ve pürüzsüz bir muhaleset (barış) dairesinde ve bu yolda gittikçe daha ziyade inkişaf ettiğini görmekle büyük bir memnuniyet duymuşlardır. Keza, iki taraf, her biri için aynı derecede gaye olan umumi sulh ve refaha ve bu gayeyi istihdaf etmek itibarile Milletler Cemiyeti sahasında semereleri daha fazla inkişaf edecek olan bütün devletler arasında karşılıklı bir anlaşma ruhunun teessüsüne ve hususile kendi komşuları olan kardeş milletlerin siyasetinde daimi bir muhaleset ruhunun hakim olmasına ve bu yolda kendi aralarında karşılıklı yardımın inkişafına matuf siyasetlerinin birbirine tamamen mutabık olduğuna kanaat etmişler(dir)"[312]

Yani, diplomatik dille, Türkiye ile Irak'ın, ikili ilişkileri "pürüzsüzdür"; diğer komşu ve kardeş ülkelerle ilişkileri de öyledir, denmek isteniyordu.

Bunu saptayıp vurguladıktan sonra, Türk ve Irak Dışişleri Bakanları, dörtlü saldırmazlık paktını imzalamak üzere, Bağdat'tan kalkıp Tahran'a gittiler. Afganistan Dışişleri Bakanı da oraya geldi.

Tevfik Rüştü Aras'ın Bağdat ziyaretini değerlendiren Great Britain and East dergisi, artık "Şark paktının kurulması için ortada hiçbir engel kalmadığını" belirttikten sonra, "Türk heyetinin Bağdat ziyareti, Türkiye'nin Şark milletlerine nasıl önderlik ettiğini gösteren bir misaldir" diyordu.[313]

[312] *Ayın Tarihi*, Ankara, Temmuz 1937, No. 43, s. 98-99

[313] "Şark Paktı, "*Great Britain and East*", 24. 6. 1937 & *Ayın Tarihi*, Ankara, Ağustos 1937, No. 44, s.78

Levent Şahverdi Arşivi

Saadabad Paktı'nın imzalanması ve Başlıca Hükümleri

8 Temmuz 1937 günü öğleden sonra, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, dörtlü bir saldırmazlık paktı imzalandı. Tahran'da, İran Şahı'nın Şimran semtindeki Saadabad Sarayı'nda imzalandığı için, bu pakta "Saadabad Paktı" veya "Saadabad Misakı" adı verildi. Pakt, imzalandığı günlerde, "Dörtlü Şark Antlaşması", "Doğu Antantı", "Yakın Şark Paktı", "Asya Paktı" gibi adlarla da anılmış olmakla beraber "Saadabad Paktı" adıyla tarihe geçmiştir.

Saadabad Paktı, Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, İran Dışişleri Bakanı Samyi, Afganistan Dışişleri Bakanı Feiz Muhammed Han ve Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El Asil tarafından imzalanmıştır.

Pakt, bir giriş ve 10 maddeden oluşuyordu. Girişte, imzacı dört devletin, "Ellerinde olan bütün vasıtalarla aralarındaki dostluk ve iyi anlaşma ilişkilerinin muhafazasına yardımcı olmak arzularile, Yakın Doğu'da barış ve güvenliği ve bu suretle de genel barışı...sağlamak amacıyla hareket ederek...bu antlaşmayı imzaya karar vermişler(dir)" deniyordu.

Saadabat Paktı ile dört devlet, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarının saldırıdan uzak tutulmasına riayet etmeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren her türlü uyuşmalılarda birbirlerine danışmayı ve birbirlerine karşı hiçbir saldırı (taarruz) hareketinde bulunmamayı yükümleniyorlardı. Hangi tür hareketlerin "saldırı" veya "taarruz" hareketi sayıldığı da antlaşmada ayrıntılarıyla açıklanmıştı: 1. Savaş ilanı, 2. Savaş ilan etmeksizin dahi olsa bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından diğer bir devletin topraklarının işgali, 3. Bir devletin silahlı kuvvetlerince diğer bir devletin topraklarına, gemilerine veya uçaklarına saldırılması, 4. Saldırgana doğrudan yardım edilmesi "taarruz hareketleri" sayılıyordu.

Saadabad Paktının 7. maddesi şöyle kaleme alınmıştı:

"Yüksek akitlerden (bağıtlı taraflardan) her biri kendi hudutları içinde, yüksek akitlerden diğer birinin müesseselerini devirmeyi veyahut bu diğer devletin topraklarında nizam ve emniyete zarar vermeyi istihdaf

Levent Şahverdi Arşivi

eden (amaçlayan) silahlı çetelerin, birlik veya teşekküllerin kurulmasına mani olmayı taahhüt eder."

Beş yıl için imzalanmış olan Sadabat Paktı, bu sürenin bitiminde uzatılabilecek, onaylandıktan sonra, Genel Sekreter aracılığıyla Milletler Cemiyeti'nde tescil edilecekti.

Saadabad Paktı'nın imzalanmasından sonra bir bildiri yayımlandı ve ayrıca bir protokol imza edilerek bir konsey kuruldu.

Resmi bildiride dört ülkenin Saadabad Sarayı'nda bir Pakt imzaladıkları kamuoyuna şöyle duyuruldu:

"İran İmparatorluğu, Irak ve Afganistan Krallıkları ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Bakanları, müzakere edilip Cenevre'de Irak, İran ve Türkiye arasında 2 Teşrinievvel 1935'te parafe edilen ve sonradan Afganistan tarafından da tamamile kabul ve tasvip olunan Paktı bugün, 8 Temmuz 1937 tarihinde, Tahran şehrinde, Saadabad Sarayı'nda imzalamışlardır.

Bu paktı imzalayan dört memleket arasında mevcut samimi ve kalbi münasebattan olduğu kadar onlara rehberlik eden ve gerek menfaat iştiraklerini ve gerek sulha hadim kılmağa azmetmi ş bulunduklarını kardeşçe tesanüdü teyit eden dostluk zihniyetinden mülhem olmaktadır. Afganistan, Irak ve Türkiye Hariciye Bakanları Tahran'daki ikametleri esnasında Başvekil Mahmud Cam ve Hariciye Bakanı Samyi ile müteaddit mülakatlarda bulunmuşlardır. Bu dörtler mülakatları tam bir görüş birliğinin müşahedesine imkan vermiştir.

Bu tebliğ, Afganistan, İran, Irak ve Türkiye Hariciye Bakanları tarafından imzalanmıştır."[314]

Saadabad Paktı Üzerine Zahir Şah ile Atatürk Arasında Telgraflaşma

Tahran'da, Saadabad Sarayı'nda dörtlü Saldırmazlık Paktı'nın,

[314] *Ayın Tarihi*, Ankara, Ağustos 1937, No. 44, s.71

Levent Şahverdi Arşivi

yani Saadabad Paktı'nın imzalanması üzerine, İran Şahı Rıza Şah Pehlevi, Irak Kralı Gazi I , Afganistan Kralı Muhammed Zahir Han ve Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk birbirlerini telgraflarla kutladılar.

İran Şahı, Atatürk'e gönderdiği tebrik mesajında, "Bundan sonra, çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, samimi ve verimli işbirliklerini barışın hizmetine koyabileceklerdir" dedi.

Atatürk, İran Şahı'na, "Memleketlerimizin, sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın (paktın) hepimiz için ve dünya sulhü için kudsi olmasını dilerim" diye karşılık verdi. Irak Kralı'na gönderdiği telgrafta da, "Birbirlerine kardeşlik ve dostluk rabıtalarıyla bağlı dört devletin dünya sulhü yolunda verimli bir teşriki mesaisini temin edecek bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser telakki ederim" dedi.

Afganistan Kralı ile Atatürk arasındaki tebriklere gelince, onlar birbirlerine aşağıdaki telgrafları göndermişlerdir:

Afganistan Padişahı Muhammed Zahir Han'dan
Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e

Tel. *Kâbil, 9. 7. 1937*

Dört kardeş ve dost memleketlerimiz arasında imzalanan Saadabad Misakı münasebetile siz Ekselansa en hararetli tebriklerimi arza müsaraat ediyorum. Saadabad Misakının bizim dört memleketlerimizin tesanüt ve kardeşliği ve sulhun muhafazası için en müessir bir amil olacağına kaniim. Bu fırsattan istifade ederek siz Ekselansın şahsi saadeti ve Türkiye'nin refah ve ikbali için en samimi temennilerimi arzederim.

Afganistan Padişahı
MOHAMMED ZAHİR

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ten
Afganistan Padişahı Majeste Muhammed Zahir Han'a

Tel.

Ankara, 10. 7. 1937

Saadabad Misakının imzası münasebetile göndermek lütfunda bulunduklan telgrafı büyük bir memnuniyetle aldım. Dört kardeş millet arasında mevcut en sıkı dostluk rabıtaların bir kat daha teyit ederek cihan sulhunun esaslı desteklerinden birisini teşkil eden bu mühim eserin, milletlerimizin barışseverliği sayesinde meydana gelmiş olması hepimiz için ittiban mucip bir hadisedir. Saadabad Misakının milletlerimize kutlu olmasını temenni ederken bu hayırlı vesile ile Zatı Hümayunlarının sıhhat ve saadetini ve kardeş Afganistan'ın refah ve ikbalini yürekten dilemekle bahtiyarım.

K. ATATÜRK[315]

Paktı İmzalayanlar Neler Dediler?

Saadabad Paktı'nı imzalayan dört Dışişleri Bakanı, Tahran'dan ayrılmadan öce, imzaladıkları tarihi belge ile ilgili görüşlerini kamuoyuna açıkladılar. Ev sahibi İran Dışişleri Bakanı Samyi, "Fevkalade ehemmiyeti haiz bir eser kurduk" dedi ve şunları ekledi:

"Bu eser, bundan böyle çözülmez bağlarla birleşmiş olan dört milletin, yalnız Batı Asya barışının muhafazası için değil, aynı zamanda umumi barışın vikayesi (korunması) için bir hizmetleridir. Bundan böyle dört memleket Milletler Cemiyeti çerçevesi dairesinde kendilerini alakadar eden bütün sahalarda faal ve sıkı bir teşriki mesaide (işbirliğinde) bulunacaklardır."[316]

Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Saadabad Paktı'nı "büyük bir işbirliği projesi" olarak nitelendirdi ve bu paktın imzalanması şu gerçeği hatırlatmıştır : "Batı Asya milletleri birbirleriyle dayanışma içindedirler" dedi.

[315] *A.g.e.*, s. 70

[316] *Ag.e.*, s. 66-67

Levent Şahverdi Arşivi

Irak Dışişleri Bakanı Naci El Asil, Saadabad Paktı ile "Tahran, Ankara, Kâbil ve Bağdat el ele tutuşmuşlardır... Yeni bir terakki eseri daha göstermişlerdir. Ataletten uyanan Şark, hayatiyetini bir kere daha ispat etmiştir" dedi. Bu paktın yeni bir devir açtığını, bunun büyüklüğünün ilerde daha iyi anlaşılacağını söyledi.

Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Tahran'a hazırlıklı gelmişti. En uzun konuşmayı o yaptı. Saadabad Paktı'nın ve dolayısıyla Atatürk Türkiyesi'nin barışçı politikasının güzelce bir açıklamasını veya savunmasını yaptı. Epeyce uzun olan bu konuşmadan parçalar aşağıya aktarılmıştır. Atatürk'ün değişmez Dışişleri Bakanı Aras şöyle konuşuyor:

"Saadabad Sarayı'nda cereyan eden ve Şark için yeni bir devrin başlangıcını teşkil eyleyen mes'ut hadise hakkında mütevaziyane birkaç söz söyleyeceğim. Muhterem dost ve arkadaşlarım bu hadisenin Şark milletleri tarihinde teşkil ettiği emsalsiz ve şerefli sahifeyi açıkça ve belagatle tebarüz ettirdiler...

Muhteviyatı itibarıyla bu pakt, Milletler Cemiyeti Paktının derpiş ettiği mıntakavi paktların en basitidir... Fakat psikolosjik bakımdan bu pakt, nazarlarımızda büyük bir kıymet iktisap etmekte ve tükenmez bir memnuniyet menbaı olmaktadır...Milletlerimiz arasındaki itimat, iman ve iyi geçiniş gibi psikolojik amiller hesaba katılırsa, o zaman insaniyetin tekamülünde yeni bir yol açtığı bihakkın söylenebilir. Cidden de öyledir. Cihanın bu kısmında biz kardeşliğe inandık. Şimdi biz, asırlarca süren geçimsizliği ve bu mıntıkaları o kadar uzun zamandan beri harabeden ve kökleşmiş addedilebilecek olan kinlerin yerine karşılıklı muhabbet hislerini ikame ediyoruz. Kollarımızı, bütün dostluğumuzla bütün milletlere açıyoruz...Biz öyle milletlere mensubuz ki, tarihleri en şanlı zaferlerle dolu olduğu kadar en bedbaht mağlubiyetlerle de doludur...Bizim milletlerimizin asırlarca mahrum kalmış oldukları bir şey varsa o da, en parlak medeniyetlerin beşiği olan bu kıtada sevmek ve sevilmek idi.

Şunu beyan etmek isterim: Biz cihanşümul bir muhabbet siyaseti istiyoruz...Biz Milletler Cemiyeti azasından bir bitaraflar grubu

Levent Şahverdi Arşivi

teşkil ediyoruz...Sulh idealine samimiyetle bağlıyız. Çocuklarımızı sükun içinde yetiştirmek ve tarlalarımızı da emniyet içinde sürmek istiyoruz. Bahtiyar milletler çerçevesi içinde milletlerimizin refah ve saadetini temin etmek istiyoruz. Sulh bizim için bir vasıta değil, bir hedeftir. Eğer biz kuvvetli olmak istiyorsak bu, hem kendimiz için, hem de diğer dünya aksamı için zaaftan nefret ettiğimizdendir. Eğer harpten istikrah ediyorsak bu, herhalde ondan korktuğumuzdan değil, hiçbir meseleyi hal ve tesviye etmediğinden, hiçbir tarzı hal getirmediğindendir... Herkes sulh davasile meşgul oluyor. Milletlerin ekserisi beynelmilel sulhu sağlam esaslar üzerine oturtmak tedbirlerini araştırıyor . Fakat biz, sulh davasının samimi ve sadık hadimleriyiz. Biz memleketimizin selamet ve menfaatini sulhta buluyoruz....

Çocuklara öğretmek lazımdır ki, bir mezarlıkta eğlenceli bayram olamaz ve harabeler üzerine de bir saadet köşkü kurulmaz....

Ufuklarda tecessüm eden her hareketi nezaret altında bulundurmayı ihmal etmemekle beraber diyebiliriz ki, milletlerimizin mesaisinde müftehir olarak ve diğer milletlerin de kıyasetine itimad ederek, istikbali büyük bir nikbinlikle olmasa bile sükunetle derpiş edebiliriz....

Aktile Avrupa hudutlarını siyaseten ve iktisaden Himalaya kıyılarına kadar tevsi ettiğimizi zanneylediğimiz bu Paktın şümul ve muhteviyatından iki büyük komşumuzun haberdar edilmiş olduğunu söylemeye bilmem lüzum var mı?"[317]

Yurt içinde ve Yurt Dışında Yankılar

Saadabad Paktı, yerli ve yabancı basında olumlu ve geniş yankılar yaptı. Ankara'da çıkan Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay, İran, Afgan, Irak ve Türkiye arasında bir saldırmazlık paktının imzalanmasını, "bütün barışseverler için 1937 yılının en mesut hadisesi" olarak görüyordu. Paktı imzalayan dört devlet arasındaki ilişkilerin

[317] *A.g.e.*, s.73-76

Levent Şahverdi Arşivi

yakın zamana kadar ne durumda olduğu hatırlanınca, böyle bir paktının imzalanması "derin bir inkılap" anlamına gelir diyor ve şunları yazıyordu:

"Bu dört devlet, böyle bir paktın imzalanmasını geciktiren bütün ihtilaflı işleri uzlaşma yolu ile tasfiye ettiler. İran'da Şahinşah ve Türkiye'de Atatürk iktidarı, iki komşu milleti asırlardan beri bir türlü birbirine yaklaştırmayan anlaşmazlıkları pek kısa bir zamanda halletmek imkanlarını bulmuştur. Afgan ile İran arasındaki hudut münakaşası da Türkiye'nin hakemliği ile halledilmiştir. Irak ile İran sınır ihtilaflarının da süratle nihayet bulmaması için hiçbir sebep yoktu.

Şark Paktı (Saadabad Paktı), karşılıklı barış ve emniyet taahhüdü nizamını Akdeniz kıyılarından Asya içlerine kadar genişletmektedir...İki yüksek maksat vardır: Biri, dört devlet, memleketlerini bayındırmak (kalkındırmak), halk yığınlarına refah vermek ve yurtlarını yeni zamanların ileri bir müessesesi haline koymak kaygısından gayrı bir dava peşinde değildirler. Sükun ve emniyet isterler. İkincisi, dört devlet, milli hürriyetlerinin masunluğu (dokunulmazlığı) ve milletler arasında barış ve güvenliğin devamı ülküsüne gerçekten bağlıdırlar... Bu devletler, asırlardan beri süregelen çetin ihtilaflarını Milletler Cemiyeti'nin barış ve uzlaşma prensiplerine sadık kalarak halletmek çarelerini buldular...

Şark Paktı,...hepimize kutlu olsun."[318]

*

Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, Saadabat Paktı'nı "Yakın Şark'ta sulhü kuvvetlendiren yeni bir amil" olarak görüyor ve şöyle diyordu:

"Bu muahedenin gayesi, menfaatleri birçok noktada birleşik olan dört komşu devlet arasında dostluk ve anlaşmayı arttırmak, Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde, Yakın Şark'ta emniyeti sağlam esaslara bağlayarak, umumisulha hizmet etmektir...

[318] Falih Rıfkı Atay, "Şark Paktı", *Ulus* (Ankara), 6. 7.1937 & *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, No. 44, s. 77

Levent Şahverdi Arşivi

Muahede esas itibarıyla bir dostluk misakıdır (paktıdır). Dört komşu devlet birbirlerinin dahili işlerine asla karışmamayı ve kendi sınırları içinde silahlı çetelere, tahrikatçı cemiyet ve teşekküllere müsaade etmemek suretile hudutlarda sükun ve emniyetle beraber asayişi de temin etmiş olacaklardır...."

Necmettin Sadak, "Türkiye ile Afganistan ve Türkiye ile İran arasında zaten dostluk antlaşmaları vardı. Yeni olan, Irak'ın da Sadabat Paktı'na katılmış ve şimdi dörtlü bir pakt yapılmış olmasıdır", dedikten sonra şöyle devam ediyor:

"Türkiye, bu suretle, Balkanlar'dan başlayarak Yakın Şark'ta, adım adım tesisini gaye bildiği 'sulh mıntakaları'nın tahakkuk ettirmiş (gerçekleştirmiş) bulunuyor.

"Bir tarafta Balkan Misakı, diğer taraftan da dörtlü Şark Anlaşması'yla (Saadabad Paktı ile), Türkiye, içinde ve merkezinde bulunduğu geniş mıntıkayı huzur ve emniyet kalesi haline getirmiştir. Bu muvaffakiyetin, Avrupa'nın başka tarafları için de örnek olmasını yürekten temenni ederiz."[319]

*

Belgrad'da çıkan Samouprava gazetesi, doğu devletleri arasında ilk defa böyle bir pakt yapıldığını ve bunun Türkiye'nin eseri olduğunu belirtiyor ve şöyle diyordu:

"Bay Rüştü Aras, arkasını Asya'ya çevirerek Avrupa'ya gitti. Fakat, Moskova'da Bay Litvinof'un masasına oturmadan evvel, zeki ve istidatlı Türk Hariciye Vekili, Yakın Asya için yeni bir devre ehemmiyetini haiz olan büyük bir işi Tahran'da bitirdi.

"8 Temmuz'da, çoktan beri tasavvur etmiş ve kendi emeğiyle hazırlamış olduğu Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Asya Paktı'nı (Saadabad Paktı'nı), meşhur Saadabad Sarayı'nda imzaladı... Bu eski dört Şark devleti arasında imzalanan pakt, hiç şüphe yok ki, birincidir.

[319] Necmettin Sadak, "Dörtlü Şark Antlaşması", *Akşam*, 6.7.1937 & *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, s.77-78

Levent Şahverdi Arşivi

"Yakın Asya milletleri arasında kendi reformlarile en baş rolü oynayan ve bu sütunumuzda birçok defa tebarüz ettirdiğimiz Kemal'in Türkiyesi, bu defa da, sulhun bozulmaması ve hudutların değişmemesini ifade eden ve ta Orta Asya'ya kadar dayanan kuvvetli bir mihverin ideolojisine elebaşılık etmiştir...

"Asırlardan beri aralarında kanlı çarpışmalar ve boğuşmalar devam edegelmekte olan ve ta İran, Irak ve Afganistan arasındaki en hassas hudut meselelerini bile tasfiye edecek olan pakta, yavaş, hatta hissedilemeyecek bir surette hazırlanılmakta idi. Bazı defalar, bu son antlaşma imzalanmadan evvel, kavgaların önüne geçebilmek için, Türkiye'nin de dostane müdahalesi icap ediyordu. Tahran'daki pakt, kendi kendini müdataanın şaheseridir. Ve Türkiye Cumhuriyeti, sulhsever ve mürebbi (eğitici) misyonunu, Asya'nın bir tarafında, kendi huy, kısmet ve yavaşlığına terkedilmiş olan memleketlerde devam ettirmektedir... Kemal Atatürk'le Rıza Han Pehlevi arasında teati edilen telgraflar dünyanın o tarafında imzalanan bu çok faydalı paktın uyandırdığı sevinci, en iyi ispat etmektedir. Teati edilen telgraflar Şark Paktı'nın (Saadabad Paktı'nın), yakın gelecekte Asya'da oynayacağı mühim rolü gayet açık bir tarzda tebarüz ettirmektedir."[320]

*

Slovo adlı Bulgar gazetesi, Türk diplomasisinin "yüksek bir prestij kazandığını" belirtiyor ve Saadabad Paktı'nı şöyle değerlendiriyordu:

"Türk diplomasisinin faaliyet çemberi günden güne genişlemektedir... Türkiye barış ve güvenlik davasında faal bir mevki ve yüksek bir prestij kazanmaya muvaffak olmuştur...Barış davasına olan inancı sayesinde Türkiye son zamanlarda Boğazlar ve iskenderun (Hatay) gibi enternasyonal iki mühim meseleyi halletmiş bulunmaktadır.

"Tevfik Rüştü Aras'ın yaz mevsimini Bağdat ve Tahran'da geçirmesi, Ankara'nın geniş ölçülü bir düşüneeye malik siyasetinin yeni bir seyrine işaret eder. Bu seyahat, dörtler Asya Paktı (Saadabad Paktı)

[320] M. Svetavski, "Saadabad Paktı", *Samouprava* (Belgrad), 14.7.1937 &*Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, s. 84-85

Levent Şahverdi Arşivi

adını taşıyan Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasındaki paktla ilgilidir. Bundan birkaç sene evvel bu memleketler arasında mühim ihtilafların ve itimatsızlıkların mevcut bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır....Üç devlet arasında hudut ihtilafları vardı...bu ağır atmosfer tedrici bir surette duruldu.

"Türkiye, kendi terakki hamleleriyle gerek Irak ve gerek İran münevverlerinin gözlerini açmaya muvaffak oldu ve bunlar, bir memleketi iç sükuna ve tam bir istiklale götüren yolları gördüler. Dört devlet arasında yakınlık ideali bilhassa bu şuurun üzerine hazırlandı ve neşvünema buldu. Kemalistlerin Hilafeti ilga ettikleri ve dini devletten ayırdıkları malumdur. Bu itibarla bir Panislamizm siyaseti mevzuubahs olamaz. Panturanizm de mevzuubahs olamaz; çünkü gerek Araplar, gerek İranlılar Turanlı değillerdir. Bu hareketin ırki ve dini bir karakteri yoktur. Bu münhasiran siyasal bir harekettir. Times gazetesine göre, burada mevzuubahs olan şey, Milletler Cemiyeti talimatnamesine uygun bir surette hazırlanan bir yakınlık, ademi tecavüz (saldırmazlık) ve herhangi bir meseleyi peşinen istişare etmek...gibi esaslara dayanan bir paktır.

"Paktın hedefi, inanı (güveni) ve sükunu temin etmek ve bu devletlerin sükun içinde inkişafına ve barış davasında beraber çalışmalarına yardım eylemekten ibarettir. Fakat bu paktın hakiki ve daha büyük manası, istikbalde teessüs edecek olan daha yakın beraberliğin ilk adımını teşkil eylemesidir. Unutmamak lazımdır ki, yakın mazide bu memleketler muazzam emperyalizm mücadelelerine sahne olmuştu...

"İngiltere bu pakta müsait ve mütemayil davranmaktadır. Esasen Büyük Britanya'nın rızası olmasaydı Irak'ın böyle bir pakta girmesi mevzuubahs bile olamazdı. Rusya'ya gelince: Anlaşılıyor ki, Kemalistler Litvinof'la bu hususta uzun uzadıya temaslarda bulunmuşlardır. Rüştü Aras, Tahran'dan Moskova'ya gidecek, türlü meseleler arasında Sovyet komiserlerini bu dörtlü pakt hakkında da tenvir edecektir (aydınlatacaktır).

"Yeni pakt, şüphe yoktur ki, faal Türk diplomasisinin elinde Ke-

Levent Şahverdi Arşivi

malist Türkiye'nin enternasyonal prestijini kuvvetlendirmek için yeni bir koz olacaktır."[321]

Moskova'da çıkan Pravda gazetesi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Saadabad Paktı hazırlıkları konusunda önceden bilgilendirildiklerine değindikten sonra, bu paktın savaş tehlikesi ve güvensizlik sonucu olarak doğduğunu belirtiyor ve şunları yazıyordu:

"Pakt, daha 1935 Ekimi'nde Cenevre'de, Türkiye, İran, Irak delegeleri arasında parafe edilmişti. Daha sonra buna Afganistan'ın da katılacağı haberi çıktı. O zaman basın, bu paktın askeri mahiyette olmadığını, sadece doğuda ve orta Asya'da barış ve güvenliği sağlamak amacı güttüğünü yazdı...

"Paktın şu sırada yapılmasına neden olarak da Akdeniz bölgesinde İtalya'nın yaratığı gerginlik gösteriliyor. Mussolini'nin 1934'te "İtalya'nın Asya ve Afrika'daki misyonu"na dair nutku o zaman Türkiye ve diğer Yakın Doğu memleketlerinde oldukça endişe uyandırmıştı...

"Geleceğin tarihçisi, 1934'te Balkan Antantı'nın kurulması gibi 1937'de Şark Paktı'nın (Saadabad Paktı'nın) yapılmasını da harp tehlikesinin ve emniyetsizliğin bir sonucu olarak açıklayacaktır. Bu sebep, küçük devletleri birbirlerine yaklaşmaya ve güvenliği sağlamak amacıyla anlaşmalar yapmaya sevk etmektedir...

"Bununla beraber Şark Paktı'na katılan devletler, ancak Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve kolektif güvenlik sistemi içinde kendi güvenliklerini bulabileceklerine kanidirler."[322]

*

Diplomasi Tarihi Hocam Rahmetli Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Saadabad Paktı'nın ABD'de memnunluk yarattığını değinerek şunları yazmıştı:

[321] Hr. Silyanov, "Türkiye ve Asya Paktı", *Slovo* (Sofya), 3. 7. 1937 & *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, s.79-80

[322] "Yakın Şark Paktı", *Pravda* (Moskova), 6.7.1937 & *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, No. 44, s. 80-81

Levent Şahverdi Arşivi

"Saadabad Paktı'nın imzası İngiltere'de iyi karşılandı...Pakt, Amerika'da da memnunluk uyandırdı. Birleşik Amerika Devletleri maslahatgüzar vekili, hükümetinden aldığı talimat üzerine 11 Ağustos 1937 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı'nı ziyaret ederek Türkiye Hükümeti'nin Tahran'da imza edilen Saadabad Paktı'nın akti suretile komşu devletlerle barışçı münasebetlerin inkişaf ve idamesi hususunda Cumhurbaşkanı Atatürk'ün idaresi altında oynadığı rolden dolayı Amerika Hariciye Nazırı Cordell Hull'un tebriklerini bildirdi...."[323]

Dr. Tevfik Rüştü Aras'tan Anılar ve iki Telgraf

Atatürk döneminin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Bakanlıktan ve politikadan ayrıldıktan yıllar sonra, Saadabat Paktı'nın nasıl yapıldığını şöyle anlatıyor:

"Garpta Balkanlar, Şarkta İran, Afgan ve Arap milletleri arasında bir ahenk aramak ve bunlarla ayrı ayrı ve hep birlikte iyi komşuluk nizamı kurmanın çarelerini araştırmak; harici siyasette güttüğümüz planın icaplarındandı.

Her şeyden evvel bu milletler ile aramızdaki işleri düzelttik. Milletler Cemiyeti'ne girmiş olmak sayesinde birçok devletlerle; seyahatler ve ziyaretler gibi nümayişlere ve tefsirlere kapı açan vasıtalara müracaata mecbur kalmadan, temas etmek imkanını kazandık...

Bu yazımda Sadabat Misakı'nın nasıl yapıldığını anlatmak istediğim için sözü bu bahse nakliyorum:

Afgan devletiyle daha 1921 senesinde bir ittifak muahedesiyle bağlanmiş bulunuyorduk. Afgan Kralı'nın memleketimizi ziyareti bu muahedenin iki tarafın menfaatlerine daha uygun bir hale getirilmesine vesile olmuştu. Bu dostluğumuzun temeli iki millet arasında atılmış olduğu içindir ki bu dost memlekette zuhura gelen hanedan değişikliğinden iki devlet münasebetleri asla zarar görmedi; hatta zamanla arttı, eksilmedi.

[323] Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, SBF Yayınları, Ankara: 1953, s.248

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hususta bizim iyi niyetimiz kadar Afgan idaresini ellerine alan yüksek kabiliyetlerini ve iyi duygularını sırası düşmüşken sitayişle yadetmeliyim.

İran'la münasebetlerimiz ise; milli hareketimizin başlangıcında, kendisi henüz Harbiye Veziri iken, Ebedi Şefimize bir dostluk mesajile yaverini göndermiş olan sabık İran Şehinşahı Pehlevi'nin Başvekalete gelmesi üzerine çok iyileşmişti. 1931 senesi sonunda Tahran'a yaptığım bir ziyaret esnasında aramızda tek mesele olarak duran hudut ihtilafı da kardeşçe tasfiye edilince, her şey tamamile yoluna girmiş bulunuyordu.

Irak'la olan münasebetlerimize gelince: Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan bir türlü üçlü muahede bu münasebetleri tanzim etmişti."

Aras devam ediyor:

"İşaret ettiğim dört devlet arasında bir anlaşma vücuda getirerek sulhümüzü bu bölgede teşkilatlandırmak için İran'la Afgan ve İran'la Irak arasındaki hudut ihtilafını halletmek lazımdı. Fakat iş bundan ibaret değildi. Bu mıntıkada bir bölge anlaşmasına varabilmek için sade iştirak edeceklerin temayülleri kati gelemezdi. Bu mıntıkaya komşu olan iki büyük devletin yapılacak işten haberi olması icap ediyordu...

Realist Türkiye'nin harici siyaseti, bu hakikatleri görmezlikten gelemezdi. Bunun için bu iki büyük devletle aramızdaki münasebetlerin emniyetli bir dostluk derecesine eriştirilmesi de bu hususta muvaffakiyeti temin edecek esaslı şartlardandı.

Sovyetler Rusyası ile münasebetlerimiz en ileri dostluk derecesini çok tan bulmuştu. İngiltere ile de, sulh muahedesi yapılırken halli geri bırakılmış olan büyük ihtilafımızı (Musul sorunu) yukarıda işaret ettiğim üçlü muahede esaslarında halletmek suretile iyi bir dostluk devresi açmıştık.

Irak'ın da Milletler Cemiyeti'ne girmesini fırsat bilerek, İran ve Irak Hariciye Vezirlerile misak (pakt) meselesini görüştük. Bu misak, dört Orta Şark memleketi arasında sık sık görüşmeyi ve buluşmayı temin edecek ve ileride civarımızdaki diğer Şark memleketlerini de aramıza almayı mümkün kılacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasta mutabik kaldık. Böyle bir vesikanın İran ve Irak Hariciye Vezirleri arasında müzakere edilerek hazırlanması kararlaştırıldı. Irak Hariciye Nazırı bu müzakerelerde müttefiki İngiltere ile daima müşaverelerde bulunuyordu. İran Hariciye Veziri Ekselans Kazımi de müzakere safhalarını bana bildiriyordu. Ben de Sovyetler Hariciye Komiseri dostum Mösyö Litvinof'la müşaverede bulunduktan sonra mütalaamı İran Hariciye Vezirine ifade ediyordum. Aynı zamanda Afgan Hükümeti'ne de; hem İran, hem Türkiye Hariciyesi tarafından müzakere safhaları hakkında muntazam surette malumat veriliyordu.

Bu usulde çalışmakla bir hayli müddet sonra proje ihzar edildi (hazırlandı). Amma iş bununla da yine bitmiş olmuyordu. Garbi Asya'nın esaslı olan iki müttefikimiz; hudut ihtilatının hallini; Türkiye'nin seçeceği bir zatın hakemliğine bıraktılar. Orgeneral Fahrettin Altay bu meselede büyük hizmet etti ve alakalı iki devletin de memnunluluğunu temin edecek bir hüküm verdi. İran ve Irak hudut ihtilafının hallini ise bu iki dost devletin başşehirlerini ziyaretim esnasında her üç devletin mümessilleri bir arada çalışmak suretile başarabildik..."

Tevfik Rüştü Aras anlattıklarını şöyle tamamlıyor:

"Üç seneden fazla süren çalışmalarla hazırlanan misak, Tahran'ın yazlık semtinde yeni yapılmış olan Saadabad Sarayında, dört devlet Hariciye Vekilleri tarafından 1937 seneşi Temmuzu'nun sekizinci günü imza olundu ve iştirak eden devletler meclislerinin de tasdikile yürürlüğe girdi.

Bu misakın müddeti beş senedir. Müddetin bitiminden altı ay evvel taraflardan biri feshini istemediği takdirde kendiliğinden daha beş sene uzatılmış sayılır..."[324]

Saadabad Paktı, Türkiye Büyük Millet Meclisince 14 Ocak 1938 günü 3324 sayılı kanunla onaylanmıştır.[325] Öteki üye devletlerin onay

[324] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul: 1945, s. 130-132

[325] Saadabad Paktı'nın Fransızca aslı ile resmi Türkçe çevirisi için bkz:. *Düstur*, Tertip III, Cilt 19, s.297. Saadabad Paktı'nın sadeleştirilmiş Türkçe metni için bkz. ismail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih

Levent Şahverdi Arşivi

işlemleri de bittikten sonra Pakt 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir.

Tevfik Rüştü Aras, Saadabad Paktı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandığını İran, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanlarına telgrafla duyurmuştur. Bu vesileyle Türk ve Afgan Dışişleri Bakanları arasında aşağıdaki telgraflar teati olunmuştur:

Ekselans Feyz Muhammed Han
Afganistan Hariciye Nazırı

Tel. *Kâbil*
14. 1. 1938

Türkiye Büyük Millet Meclisinin müstaceliyet kararile bugünkü celsesinde Saadabad Paktı'nı ittifakla tasdik eylediğini Ekselanslarınızın ıttılaına arzetmekle mübahiyim.

Bu mesut fırsattan büyük bir sevinçle istifade ederek sadık dostluğumun teminatını ve Saadabad Paktı'nın iki memleketimizi birleştiren kardeşçe dostluk bağlarını daha ziyade kuvvetlendirmesi hususundaki dileklerimi Ekselansınıza tekrarlarım.

Tevfik Rüştü Aras[326]

Ekselans Tevfik Rüştü Aras
Türkiye Hariciye Vekili

Tel. *19. 1. 1938*

Saadabad Paktının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdikini bana lütfen bildirdiğinizden dolayı Ekselansınıza hararetle teşekkür ederim.

Kurumu, Ankara: 1983, s. 584-587

[326] *Ayın Tarihi*, Ankara, Şubat 1938, No. 50, s.50

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de bu paktın Afgan Milli Meclisi tarafından ittifakla tasdik edildiğini Ekselansınıza arz etmekle mübahiyim.

Saadabad Paktı'nın iki dost memleketimiz arasındaki kardeşçe bağları bir kat daha teyit etmesini candan diler ve en samimi hissiyatımı arz eylerim.

Fayz Muhammed[327]

[327] İbid.

Levent Şahverdi Arşivi

5- TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'A EĞİTİM, KÜLTÜR, TEKNİK YARIMLARI (1920-1939)

Siz Afganlıları küçük birader biliniz, onlar da sizi büyük birader bilsinler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndermek ve burada okuttırmak ve sizden muallim istemektir.

AMANULLAH HAN
Afganistan Kralı
İstanbul Üniversitesi, 29.V.1928[328]

Afganistan'da birçok Türk mütehassısları vardır. Bunlara ilaveten Kâbil Üniversitesi için profesörler, hukuk müşavirleri, doktorlar ve mühendisler götüreceğiz. Bunların kıymetli mesailerine Afganistan çok müteşekkir kalacaktır.

FEYZ MUHAMMED HAN
Afganistan Dışişleri Bakanı
İstanbul, 14. I. 1936[329]

Türk ordusu ağuşuna aldığı genç Afganlıları yüksek vazifeye layık olacak şekilde itina ile

[328] Amanullah Han'ın İstanbul Üniversitesini ziyaretinde yaptığı konuşma, *Ayın Tarihi*, Haziran 1928, s. 3386

[329] *Ayın Tarihi*, Şubat 1936, No. 26, s.27-29

Levent Şahverdi Arşivi

yetiştirmeye çalışmaktadır. iki milletin ve iki ordunun arasında bu gençler en güzel vifak ve ittihat timsali olup ilerleyeceklerdir.

KAZIM ÖZALP
Milli Savunma Bakanı
Ankara, 19. X. 1936[330]

Kahraman ve şeci Türk milletinin şefkatli ağuşunda terbiye edilen Afgan evlatlan ilerde her iki taraf için ümit verecek bir istinat noktasıdır.

ALTES ŞAH MAHMUT HAN
Afgan Harbiye Veziri, 19.X.1936

Atatürk'ün yarattığı o muazzam inkılab devresinde (Ankara) Siyasal Bilgiler Okuluna girişime iftihar etmekteyim. Aynı iftihar bissi bala günlümü ferahlandırmakta olup bir ömür boyunca da devam edecektir.

AHMET ALİ ŞAH MASUMİ
Ankara Siyasal Bilgiler Okulu
1938 Mezunu Afganlılardan[331]

İlk Dönem

Afganistan, bağımsızlığını kazanır kazanmaz gözlerini Türkiye'ye çevirdi ve Ankara Hükümeti'nin daha yeni kurulduğu günlerde, Afgan Emiri Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup

[330] 19.10.1936 akşamı Ankara Palas'ta verilen resmi yemek konuşmalarından, *Ayın Tarihi, II.Teşrin 1936*, s. No. 35, s. 22-23

[331] Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: 1968-1969, V. Cild, s.2297-2298

Levent Şahverdi Arşivi

gönderdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Çar ordusuna esir düşmüş olan Ziya Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Cahit Efendi adlarındaki üç Türk subayı, Azad Türkistan ve Müstakil Buhara yoluyla Afgan toprağına varmışlardı. Oradan Türkiye'ye dönüyorlardı. Amanullah Han, onların dönüşlerini fırsat bilip onların eliyle Mustafa Kemal'e bir "muhabbetname", yani dostça mektup yolladı. Mektupta, Afgan devletinin askeri işlerini "tanzim etmek üzere bir askeri heyet gönderilmesini" rica etti.[332]

Amanullah Han, İngilizlerle boğuşmuş bir kraldı. Bir ay kadar süren üçüncü İngiliz-Afgan savaşı sonucu ülkesini bağımsızlığa kavuşturmuştu ama, Afgan ordusu ile İngiliz-Hint ordusu arasındaki farkı da görmüştü. İngilizlerle veya başkalarıyla yeniden kapışmak durumda kalırsa, -Afgan insanının yaratılıştan kahramanlığına ve Afgan coğrafyasının savunmaya elverişli olmasına rağmen, -Afgan ordusu acaba dayanabilir miydi veya ne kadar dayanabilirdi? Afganistan'ın yenilikçi genç emiri, dış tehditlere karşı ülkesinin bağımsızlığını koruyabilmek için öncelikle çağdaş bir orduya ihtiyaç duyuyordu. Böyle bir orduyu kurabilmek için yardım isteyebileceği, güvenebileceği tek devlet olarak Türkiye'yi görmüştü.

1 Mart 1921 günü Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Antlaşması da Türkiye'nin Afganistan'a kültürel yardımda bulunmasını, öğretmen ve subay göndermesini hükme bağlamıştı. Antlaşmanın 7. maddesi, "Türkiye Afganistan'a harsen yardımı, muallim ve zabit göndermeği taahhüt eyler" diyordu. (Md. 7)

Amanullah Han, bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya Elçi olarak atadı. İkinci İnönü savaşı günlerinde Ankara'da göreve başlayan Afgan Elçisi de Türkiye'den beklentilerini ve istediklerini herhalde Türk Hükümeti'ne doğrudan iletmişti.

[332] 13 Mah-ı Esad 1299 tarihli bu mektubun aslının ve Türkçe çevrisinin tıpkıbasımı için bkz. Şimşir, *Atatürk ve Yakınçı Devlet Başkanları I*, s. 642-643, Tıpkıbasım 12 & 13.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1921'de Afgan Emiri'ne cevap verdi. Gönderdiği mektubundan dolayı Amanullah Han'a teşekkür etti. Sultan Ahmet Han'ın Ankara'ya Elçi atanmış olmasından dolayı duyduğu hoşnutluğu dile getirdi. Bir Türk elçilik heyetinin de Afganistan'a gönderileceğini ve bu heyetle birlikte Türkiye'den istenen askeri heyetin de Afganistan'a yollanacağını bildirdi.[333] Yani, istenen askeri heyetin ilerde gönderilebileceğini söyledi.

Bu arada bir grup subayla birlikte Afganistan'a giden eski Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Amanullah Han'ın isteğiyle Afgan ordusunu düzenleme ve bir "Örnek Alay" (Kıt'a-i nümune) kurma işine girişmişti. Girişirken Mustafa Kemal Paşa'dan subaylar istemişti. Mustafa Kemal Paşa, subaylara Anadolu'da yürütülen istiklâl Savaşı'nda ihtiyaç olduğu gerekçesiyle Cemal Paşa'nın isteğini yerine getirememiş veya getirmemişti. Amanullah Han ise, Türkiye'de ve İran'da subayların darbe yaparak hükümdarları devirdikleri yolundaki söylentiler yüzünden Cemal Paşa'nın kurmaya çalıştığı örnek alayı dağıtmıştı.

Afgan Emiri'nin, bir yandan Afgan ordusunu düzenlemek için Türkiye'den askeri heyet isterken, diğer yandan Türk subaylarına güvenmemesi ve Cemal Paşa'nın kurduğu numune alayını dağıtması, Ankara'da not edilmişti. Amanullah Han'ın bu kuşkucu ve çelişkili davranışına rağmen, Mustafa Kemal Paşa sözünü tutmuş ve 1922 yazında Afganistan'a bir grup subay göndermiştir.

Afganistan'ın şartlarının Türkiye'dekilerden çok farklı olması da Mustafa Kemal Paşa'yı düşündürmüştür, denilebilir. Yeni bağımsızlığına kavuşan bu kardeş devlet, Batılılaşma veya çağdaşlaşma yolunda Türkiye'nin geçirdiği evreleri geçirmemişti. Nizam-ı Cedit, Tanzimat, Islahat, Birinci Meşrutiyet, ikinci Meşrutiyet gibi dönemleri Afganlılar tanımamış, yaşamamışlardı. Türkiye, Avrupa ordularıyla boy ölçüşebilecek düzeyde çağdaş bir ordu ihtiyacını daha 18. yüzyıl ortalarında hissetmiş ve bunun gereğini yapmıştı. Bu uğurdaki ilk

[333] Atatürk'ün Amanullah Han'a 19. 5. 1921 tarihli mektubun tıpkıbasımı için bkz. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devleti Başkanları I*, 644, Tıpkıbasım 14

Levent Şahverdi Arşivi

adımlar daha Sultan III. Selim (1789-1808), hatta onun babası III. Mustafa (1757-1773) zamanında atılmıştı. Çağdaş ordunun alt yapısı o dönemde oluşturulmaya başlamış, daha sonraki dönemlerde de sürekli geliştirilmişti. Mühendishane-i Bahrii Hümayun (Deniz Okulu) 1773'te, Mühendishane-i Berrii Hümayun (Topçu Okulu) 1793'te , Tıbhanei Amire ve Cerrahhane-i Mamure (Askeri Tıbbiye) 1826'da, Mekteb-i Ulumi Harbiye (Harp Okulu) 1834'te kurulmuştu. 1845-1876 yıllarında orta ve lise düzeyinde çeşitli askeri okullar ve askeri rüştiyeler açılmıştı. Ayrıca Tanzimat döneminde sayısız sivil okullar, ihtisas okulları, yüksek okullar ve kız okulları açılmıştı. Mülkiye Rüştiyeleri (Sivil ortaokul) 1847'de, aynı yıl Öğretmen Okulları (Dar-ül Muallimin), Kız Rüştiyeleri 1858'de, Kız Öğretmen Okulları (Dar-ül Muallimat) 1870'de, Liseler 1867'de; Telgraf Mektebi 1860'da, Mekteb-i Sanayi 1864'te, aynı yıl Lisan Mektebi; yüksek okullardan Mekteb-i Mülkiye 1859'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıbbiye) 1867'de açılmıştı vs.

Afganistan, böyle bir alt yapıdan mahrumdu. Çağdaş bir ordunun ve çağdaş bir devletin kurumları ve alt yapısı Afgan ülkesinde henüz oluşturulamamıştı. Bu ülkenin reformcu Padişahı Amanullah Han, bir bakıma, yenilikçi Osmanlı Padişahı III. Selim'in durumundaydı. Sultan Üçüncü Selim gibi, bir "Nizam-ı Cedit" (Yeni Düzen) yaratmaya çalışıyordu. Öncelikle orduyu çağdaşlaştırmak için Türkiye'den yardım istemiş ve bir askeri heyet göndermesi için Mustafa Kemal Paşa'ya ricada bulunmuştu. Ancak, alt yapıyı oluşturmadan, yarının kadrolarını okutup yetiştirmeden, gönderilecek askeri heyet başarılı olabilir miydi?

Zihinleri kurcalayan bu gibi sorulara rağmen Türkiye, Afganistan'ın isteğini kabul etmiş, taahhütlerini yerine getirmiştir. 1920'lerden başlanarak, Afganistan'a asker, sivil uzmanlar, öğretmenler, danışmanlar gönderilmiş ve Afgan öğrenciler burslu olarak Türk okullarına alınmışlardır.

Amanullah Han'ın 1928 Mayısı'nda Ankara'yı ziyareti sırasında ısrarlı ricası üzerine, aynı yıl Afganistan'a önemli bir Türk askeri heyeti gönderilmiştir. Fakat bu heyet Kâbil'e vardığı günlerde Kral Ama-

Levent Şahverdi Arşivi

nullah Han gerici bir ayaklanmayla devrilmiş, tahtını bırakıp ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Türk askeri heyeti, Afganistan'da yararlı bir iş göremeden Türkiye'ye geri dönmek durumunda kalmıştır.

Afganistan'a "Nizam-ı Cedit" getirmek isteyen Kral Amanullah Han'ı deviren, Beççe-i Saka lakaplı gerici bir Tacik eşkıya idi. Daha önce Cemal Paşa'nın kurmuş olduğu ve Amanullah Han tarafından dağıtılan "numune alayında" onbaşılık yapmış, sonra cinayetler işleyip dağa çıkmış olan bir eşkıya. Nizam-ı Cedit'çi Osmanlı Padişahı III. Selim'i deviren de Kabakçı Mustafa adlı bir yeniçeri zorbası idi. Kabakçı, "Nizam-ı Cedit elbisesi giyersek dinden çıkarız" diye Yeniçerileri ayaklandırmış, onların başına geçip yenilikçi Padişah Üçüncü Selim'i tahtından indirmişti. Beççe-i Saka da "kafir" saydığı yenilikçi Amanullah Han'a karşı savaştığı için "gazi" unvanı almış ve "Hadim-i Din-i Rasulillah, Emir Habibullah" tabiriyle kendisini emir ilan etmişti. Teşbihte hata olmazsa, reformcu Kral Amanullah Han'a Afganistan'ın Üçüncü Selim'i, onu deviren Beççe-i Saka'ya da Kâbil'in Kabakçı Mustafası denilebilir.

Amanullah Han'ın devrilmesi ve Kâbil'de hanedanın değişmesi, Türkiye'nin Afganistan'a yardım politikasını değiştirmemiş ve aksatmamıştır. Türkiye, 1930'larda da Afganistan'a yardımlarını arttırarak sürdürmüştür. Ancak, gelişmelerden ders de çıkarılmış olmalı ki, ondan sonraki dönemde, Türkiye'nin Afganistan'a yardımlarında eğitim ve öğretime öncelik verilmesine gidilmiştir. Afgan gençleri hem Türkiye'de, hem Afganistan'da Türk öğretmenlerce eğitilmiştir. Türkiye, pek çok Afganlı gence burs vermiş, onları Türk liselerinde ve fakültelerinde okutup yetiştirmiştir. Öte yandan Türkiye, Afganistan'da eğitim-öğretim kurumları kurarak, oralara öğretmenler, profesörler göndererek Afgan gençlerini kendi yurtlarında yetiştirmiştir. Kısacası, Türkiye, Atatürk döneminde Afganistan'ın yeni kadrolarını hazırlamasına ve kalkınmasına ciddi katkılarda bulunmuştur.

1928 Türk-Afgan Antlaşması'nın Özelliği

Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'ye ziyareti sırasında 25

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs 1928 günü Ankara'da imzalanmış olan Türkiye-Afganistan Dostluk ve işbirliği Antlaşması'nın önemli bir özelliği vardır: Bu antlaşma, iki ülke arasında -bugünkü deyimiyle- "teknik yardım"ı öngörmüş, bu kavramını hükme bağlamıştır. Bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti devletinin imzaladığı ilk teknik yardım anlaşmasıdır. Türkiye'nin o güne kadar yabancı devletlerle yapmış olduğu anlaşmaların hiçbirinde böyle hükümler yer almamıştı.

1928 Türk-Afgan Antlaşmasının 4. ve 5. maddeleri, sadeleştirilmiş olarak şöyledir:

Madde 4: Bağıtlı devletler, ülkelerinin ve uluslarının gelişmesi ve yükselmesi için, her birinin elinde bulunup öteki tarafa yararlı olan ve ona gereksinim duyulan her türlü olanakları ve gereçleri, ayrıca düzenlenecek özel sözleşmeler ile, sağlamayı ve onun gereksinmelerini karşılamaya çalışmayı yükümlenir ve öteki tarafa o konuda yardımda bulunur.

Madde 5: Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan'ın milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi ve yükselmesi için isteyeceği yargısal, bilimsel ve askeri alanda uzmanları seçip Afgan devletinin hizmetine vermeyi yükümlenir.

Bu iki madde, Türkiye'nin Afganistan'a gayet kapsamlı yardım yapması yükümlülüğünü getirmiştir. Dördüncü madde ile Türkiye, gelişme ve kalkınma için Afganistan'ın ihtiyaçlarını sağlayacaktı. Bu konuda ayrı sözleşmeler yapılacaktı. Örneğin Afganistan yeni kadrolarını yetiştirme ihtiyacındadır. Ama onları yetiştirmek için yeterli okulları ve yüksek okulları henüz kuramamıştır. Öyleyse Afgan gençleri Türk okullarında ve üniversitelerinde yetiştirilecekti, Türkiye onlara bu olanağı sağlayacaktı. Ya da Türkiye, Afganistan'da okullar, üniversiteler açılmasına yardımcı olacaktı. Kısacası, dördüncü madde gayet geniş olarak yorumlanmaya elverişliydi.

Beşinci madde, özellikle Afgan milli eğitiminin ve Afgan ordusunun geliştirilmesi için Türkiye'nin Afganistan'a uzmanlar göndermesini öngörmektedir. Türkiye, eğitimci, hukukçu, asker uzmanlarını Afgan devletinin hizmetine verme yükümlülüğü altına girmişti.

Türkiye-Afganistan ilişkileri bakımından büyük önem taşıyan 1928 Türk Afgan Antlaşması, Kâbil'de hanedan değişikliğine rağmen

Levent Şahverdi Arşivi

kesintisiz uygulanmıştır. On yıl için yapılmış olan antlaşma, 1938 yılında on yıl için daha uzatılmıştır.

1928 Antlaşması'nın uygulanışı, bu antlaşma çerçevesinde Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu yardımlar, başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar önemlidir. Afgan gençlerinin eğitim ve öğretimleri bakımından Türkiye'nin köklü eğitim kurumları olan Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye'nin önemli roller üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Biz burada, bizleri de yetiştirmiş olan aziz ocağımız Mülkiye'nin veya şimdiki adıyla Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin, dost Afganistan'a yaptığı bilim, eğitim, kültür yardımlarına ilişkin somut örnekler vermekle yetiniyoruz.

Mülkiye'den Mezun Olan Afganlı Gençler

Amanullah Han zamanından beri, yani 1920'lerden itibaren, Afganistan'dan Türkiye'ye pek çok öğrenci gönderilmiştir. Bu gençler Türkiye'nin çeşitli liselerinde burslu olarak okumuşlar ve buralardan çıktıktan sonra Türkiye'nin yüksek okullarına, fakültelerine girip oralardan da diplama almışlardır. Lise mezunu Afgan öğrencilerin tercih ettikleri yüksek okullar Harbiye, Tıbbiye, Hukuk ve Mülkiye olmuştur. Bu eğitim hareketi Amanullah Han'ın devrilmesinden sonra da sürüp gitmiştir.

Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeler adlı sekiz ciltlik büyük ve değerli eserin yazarı Mücellidoğlu Ali Çankaya, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Ankara Siyasal Bilgiler Okulunda okumuş ve mezun olduktan sonra ülkelerine dönmüş olan Afganlı Mülkiyelileri de tespit etmiştir. Bu Mülkiyelileri burada saygıyla anıp tanıtıyoruz:

2075: Ahmed Alişah Ma'sumi (Mehmed Ali Perdiz). Okul Nu. 625:

Afganistan Gümrük Tahsildarlarından Seyyid Ma'sum Şah ile Vezir Begüm'ün oğludur. 1914 (1330 R.)'de Kandahar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini memleketi olan Afganistan'da yaptıktan sonra T.C. Hükümeti'nin Afganlılar için tanıdığı burstan faydalanarak diğer ar-

Levent Şahverdi Arşivi

kadaşları ile birlikte Türkiye'ye getirildi. 1935'te İstanbul Haydarpaşa Lisesini "iyi" derecede bitirdi. 1938'de Siyasal Bilgiler Okulundan mezuniyetini müteakip, Afganistan'a döndü; Afganistan Ticaret Vezaretine bağlı Tekel idaresinde Amirliğe; 1939'da aynı Vezaret (=Bakanlık) Özlük işleri, sonra İdari İşler Umum Müdürlüğüne; 1940'da Milli iktisad Vezareti Ticaret Umum Müdürlüğüne; 1950'de aynı Vezaret Tetkik Kurulu Başkanlığına; 1952'de iktisat Vezareti, 1954'de Sanayi ve Madenler Vezareti Sanayi Dairesi Başkanlığına; 1959'da aynı Vezaret iktisat işleri Müşavirliğine; 1964'te Adliye Vezareti Memurin Mahkemesi Reisliğine getirilip yükseltildi. 1967'de bu vazifedeydi. 29 yaşında iken evlendi; üç erkek, iki kız evlat babasıdır. Ana dili olan Urducadan başka Türkçe, Almanca, İngilizce bildiği mektubunda yazılıdır. Afgan Kızılay Derneği'nin üyesidir. Kâbil Üniversitesi Hukuk Fakültesinde on yıl maaşsız olarak Sosyoloji, içtimal iktisat ve Dış Ticaret Siyaseti derslerini verdiğinden sözü geçen fakültede kendisine "Fahri Profesörlük" payesi tevcih edilmiştir.

Mektubunda Siyasal Bilgiler Okulundaki öğrencilik hayatına ait hatırasını şöyle kaleme almıştır:

"...Mülkiye'ye yeni girmiştik. Afgan Büyükelçiliğinden Afganlı talebenin tahsili ile ilgili olarak Okul idaresine resmi bir mektup gelmişti. Okul Müdürü Mehmed Emin Erişirgil, meslek icabı olarak felsefi mevzularla fazla meşgul olduğundan mı, yoksa İtalya-Habeşistan savaşının tesiri altında kaldığından mı nedir bilinmez, Afgan Sefaretinden gelen mektubun altına: "Habeşli talebelerin işine bakılsın..." diye yazarak emir vermişti.

"Siyasal Bilgiler Okulu Ankara'da Cebeci'deki yeni binasına taşınıyordu. İstanbul'dan trenle Ankara'ya geldik; ben ilk defa Ankara'yı görüyordum; Ulus Meydanı'nda yapılan törende Mülkiye'nin o zaman en yaşlı mezunlarından bir zat... (O sırada Ordu Milletvekili bulunan ve Mülkiye 1886 mezunlarından Ahmed İhsan Tokgöz imiş) çok heyecanlı bir nutuk söyledi; söylenen nutuk bana o kadar derin tesir etmişti ki Atatürk'ün yarattığı o muazzam inkilap devresinde Siyasal Bilgiler Okuluna girişime iftihar etmekteyim. Aynı iftihar hissi hala gönlümü ferahlandırmakta olup bir ömür boyunca da devam edecektir."

Levent Şahverdi Arşivi

Mektubunda E. Durkaim'in "Sosyoloji"si ile Prof. Neumark'ın "Umumi İktisat Teorisi" kitabını 1939-1944 yıllarında Kâbil Hukuk Fakültesi için ders kitabı olarak tercüme ettiği bildirilmekte (dir)..."[334]

2134: Gulam Mehmed Babür. Okul Nu. 622 :

1912 (1328 R.)'de Kâbil (Afganistan)'de doğdu. Diğer Afganlılar gibi 1928'de Türkiye'ye getirildi. 1934'te Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Ekim 1938'de (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Aralık 1938'de Afganistan'a döndü. Afganistan Maliye Vezareti'inde görev aldığı söylenmekte ise de bu hususta yapılan araştırmalardan bir sonuç alınamadı.[335]

2210: Muhtar. Okul Nu. 749:

Afganistan halkından Mir Can'ın oğludur. 1915 (1331 R.)'de Kâbil (Afganistan)'de doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için kabul ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye geldi. 1935'de Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Ekim 1940'da (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Aralık 1940'ta Afganistan'a döndü. Bundan sonraki durumu için...yapılan soruşturma teşebbüslerinden olumlu bir sonuç alınamadı.[336]

2211: Mehmed Hasan Kemal. Okul Nu. 753:

Afganistan halkından Abdul Muhammed'in oğludur. 1915 (1331 R.)'de Kâbil (Afganistan)'de doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için kabul ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye geldi. 1935'te Balıkesir Lisesini bitirdi. Ekim 1940'ta (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Aralık 1940'ta Afganistan'a döndü. Bundan sonraki durumu için yapılan soruşturma teşebbüslerinden bir sonuç alınamadı. Ancak... Aralık 1952'de Türkiye'ye geldiği ve bu tarihte Kâbil Ticaret

[334] Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: 1968-1969, V. Cilt, s.297-2298

[335] *A.g.e.*, s. 2344

[336] *A.g.e.*, s. 2423

Levent Şahverdi Arşivi

Mahkemesi Reisi olduğu öğrenildi.[337]

2212: Mohammad Akbar (Ekber). Okul Nu. 754:

Merhum Bahaüddin Akbar ile merhume Fatma Hanım'ın oğludur. 191 O (1326 R.)'de Gelalabad (Afganistan]'da doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için ihdas ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye getirildi. 1936'da Balıkesir Lisesini "orta" derecede bitirdi. 1940'ta (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezuniyetini müteakip, bir süre Ankara'da Ticaret Vekaleti'nde stajdan sonra Ekim 1941'de Afganistan'a döndü. Ticaret Vezareti Sanayi Umum Müdür Muavinliğine atandı. Bu görevden Kâbil Yüksek Ticaret ve Hakimler Okulu öğretmenliğine nakledildi. 1944'te Kâbil Hukuk Fakültesi Öğretim Görevliliğini de deruhte etti. 1950'de Ticaret Mahkemesi Reisliğine; 1951'de Ticaret Vezareti Sanayi Dairesi Reisliğine; 1953'te Gümrükler Umum Müdürlüğüne; 1954'te yeni kurulan Afgan Ziraat Bankası Umum Müdürlüğüne getirildi. 1958'de memuriyetten ayrılarak avukatlığa başladı. 1964'te Adalet Vezirliği Teşkilatında Müşavirliğe atandı. 1967'de bu görevde idi. 1944'te evlendi; sekiz erkek, iki kız olmak üzere on evlat babasıdır. Ana dili olan Peştucadan başka iyi derecede Türkçe, Farsça ve biraz da İngilizce ve Fransızca bildiği mektubunda yazılıdır. 1954'te "Anayasa Hukuku", 1955'te "Peştunistan" adlı olup Pakistan'ın işgali altında bulunan Peştun ırkının aslını anlatan ve bir millet olduğunu açıklayan kitabı yayımlanmıştır. Mektubunda ayrıca "Deli", "Dost", "Katil", "İncir Ağacı", "Akrep", "İtiraf" adlarında tiyatro eserleri telif ettiği yazılıdır.[338]

2261: Berat Ali (Beryaley). Okul Nu. 745:

Afganistan halkından Nevruz Ali'nin oğludur. 1915 (1331 R.)'de Kâbil'de doğdu. Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Hükümetimizin Afganistanlılar için ihdas ettiği öğrenim bursundan yararlanarak 1928'de Türkiye'ye getirilen Afganistanlılardandır. Orta ve lise öğrenimini Türkiye'de yaptığı, (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun ol-

[337] *A.g.e.*, s. 2423

[338] *A.g.e.*, s. 2424

Levent Şahverdi Arşivi

duktan bir yıl sonra 1941'de Afganistan'a döndüğü öğrenildi. Tamamlayıcı bilgi için...yapılan araştırma teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamadı.[339]

2262: Kerim Barnıyan. Okul Nu. 747:

Hükümetimizin Afganlılar için ihdas ettiği öğrenim bursundan yararlanarak 1928'de Türkiye'ye getirilen Afganistanlılardandır. Orta ve lise öğrenimini Türkiye'de yaptığı, 1940'ta (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan bir yıl sonra 1941'de Afganistan'a döndüğü öğrenildi. Tamamlayıcı bilgi için...yapılan araştırma teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamadı.[340]

2290: Abdül-Kuddüs. Okul Nu. 751:

Afganistan halkından Şehzade'nin oğludur. 1914 (1330 R.)'te Afganistan'da doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için tesis ettiği burstan yararlanarak 1930'da Türkiye'ye getirildi. Haydarpaşa Lisesini bitirdi.

1941'de Ankara Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Bir süre Ankara'da Bakanlıklarda staj yaptıktan sonra Afganistan'a gitti. Bundan sonraki durumu hakkında tamamlayıcı bilgi için yapılan teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamadı ise de 1950'de Afganistan'da tb.'den vefat ettiği öğrenildi. 1942 mezunlarından olup 2. sınıfta birlikte okudukları Sayın Talha Cağaloğlu, onun hakkında şu hatırayı yazmıştır:

" ... İdare Hukuku hocamız rahmetli İbrahim Ali Bey'in dersindeyiz... Hocamız takrir sırasında "Teşrii, icrai ve Kazai (=Yasama, Yürütme, Yargı)" kuvvetleri kasdederek, adeti veçhile hepimize hitaben: "Kaç türlü kuvvet bulunduğunu" sorması üzerine Afganistanlı arkadaşlarımızdan Abdül Kuddüs birden bire kendi şivesiyle "uç" dedi. Hocamız bu kerre : "Aferin Beyim, nelerdir?" diye açıklama isteyen 2. sualine, bizim Kuddüs'ün cevabı: "Hava, Kara, Deniz Kuvvetleri..."

[339] *A.g.e.*, s. 2462

[340] *A.g.e.*, s. 2462

Levent Şahverdi Arşivi

oldu. Bu cevaptan sonra sınıfta hasıl olan havayı bugün tekrar teneffüs etmeyi ne kadar isterdim. Kat'i olarak öğrenememekle beraber Abdül Kuddüs'ün vefat ettiği kulağıma çalındı. Sağ ise huzur ve selamette, vefat etti ise hocasıyla birlikte cennette bulunsun... "[341]

2389: Sadık. Okul Nu. 752:

Afganistan halkından Abdülahad'ın oğludur. 1915 (1331 R.)'de Kandahar'da doğdu. Hükümetimizin Afganistanlılar için tesis ettiği burstan yararlanarak 1930'da Türkiye'ye getirildi. 1937'de Adana Erkek Lisesini bitirdi. 1942'de Ankara Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Bir süre Ankara'da çeşitli Bakanlıklarda staj yaptıktan sonra Afganistan'a gitti. Bundan sonraki durumu hakkında bilgi edinmek için yapılan teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.[342]

2404: Ali Mohammed (Abdülahad) Saca. Okul Nu. 867:

Merhum Mirza Mohammed ile merhume Fahriye Hanımın oğludur. 1915 (1331 R.)'de Afganistan'da doğdu. Hükümetimizin Afganistanlılar için ihdas ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye getirildi. 1937'de Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. 1942'de (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra Afganistan'a gitti. Aralık 1942'de Kâbil Ticaret Mektebi Müdürlüğüne; 1943'te Maarif Nezareti İstatistik Müdürlüğüne; 1950'de Kâbil Hukuk Fakültesi Asistanlığına; 1953'de Dâhiliye Vezareti (=içişleri Bakanlığı) Nüfus İstatistiği Müdürlüğüne; 1956'da Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğüne; 1958'de Nengerhar Vilayeti Ormanlar Kooperatifi Reisliğine; 1963'te Kâbil Memurlar Ceza Mahkemesi Hakimliğine getirildi. Kasım 1969'da bu görevde idi. 1944'te evlendi; beş erkek, üç kız evladı babasıdır. Ana dili olan Farsça'dan başka Türkçe, biraz da Almanca bildiği 24.6.1967 günlü mektubunda yazılıdır.[343]

2490: Emir Or. Okul Nu. 841:

[341] *A.g.e.*,,s. 2485

[342] *A.g.e.*, s. 2572

[343] *A.g.e.*, s. 2581-2582

Levent Şahverdi Arşivi

1917 (133 R.)'de Afganistan'da doğdu. Hükümetimiz tarafından Kayseri Lisesinde okutuldu ve sözü geçen liseyi bitirdi. 1943'te (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra Afganistan'a gitti. Bir süre Kâbil'de Harp Okulu Ceza Hukuku Öğretmenliği yaptığına dair söylentiden başka, araştırmalara rağmen hakkında bilgi bulunamadı.[344]

2491: Enver. Okul Nu. 950:

1916 (1332 R.)'de Afganistan'da doğdu. Hükümetimiz tarafından Kayseri Lisesinde okutuldu; sözü geçen Liseyi bitirdi. 1943'te (Ankara) Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra memleketi olan Afganistan'a gitti. Bir süre Kâbil'de Yüksek Muallim Mektebinde öğretmenlik yaptığına dair söylentilerden başka, araştırmalara rağmen, hakkında bilgi bulunamadı.[345]

Afganistan'a Hizmet Etmiş Olan Mülkiyeliler

Atatürk zamanında Afganistan'a gönderilmiş, danışman, profesör olarak Afgan hükümeti hizmetine girmiş ve orada yıllarca hizmet vermiş olan Mülkiyeliler de vardır. Bunlardan bazıları Afganistan'da kalıcı eserler de bırakmışlardır. Bu Mülkiyeli büyüklerimizden birkaçı aşağıda tanıtılmıştır:

Hasan Vasfi Menteş. Okul Nu. 84:

9 Aralık 1886'da İzmir'de doğdu. Yedi yıllık İzmir idadisinde orta ve lise öğrenimini " pekiyi " derecede tamamladı. 1907'de Mülkiyeden "iyi " derecede mezun oldu. İzmir Maiyyet Memurluğu, Saint Joseph Koleji Türkçe Öğretmenliği, Beyoğlu Sancağı Maiyyet Memurluğu görevlerinde bulunduktan sonra Eylül 1911'de Milas Kaymakamlığına, 1913'te Salihli Kaymakamlığına atandı ve dokuz ay bu görevde kaldıktan sonra ayrıldı. Mülkiye 1909 mezunu Saracoğlu Şükrü Beyin Müdürü bulunduğu Hadikai Maarif idadisinde, İzmir Erkek

[344] *A.g.e.*, s. 2658

[345] *A.g.e.*, s. 2658

Levent Şahverdi Arşivi

Lisesinde ve İzmir Kız idadisinde Fransızca öğretmenliği yaptı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine önce Manisa'ya, sonra Ekim 1921'de Ankara'ya geçti. TBMM Hükümeti Maarif Vekaletince Ankara Sultanisi Fransızca öğretmenliğine atandı. Ocak 1922'de Hariciye Vekaleti Siyasiişler Başkatipliğine getirildi. Ekim 1922'de yeni Kurulan Kâbil Sefareti 2. Katipliğine nakledildi ve Elçi Fahrettin Tükkan Paşa ile birlikte Afganistan'a gitti. Bu görevi sırasında 18 ay fahri olarak Afganistan Maarif Vezareti Müşavirliği görevini de ifa etti. Nisan 1924'te Ankara'ya döndü. 1925-1931 yıllarında Tahran, Roma ve Varşova Büyükelçilikleri Müsteşarlıklarında bulundu. 1942-1944'te Sofya'da Elçi olarak görev yaptı. 1949'da emekli oldu, 1950'de DP İzmir milletvekili seçildi. 1954'te milletvekilliği sona erince bir daha resmi bir hizmet almadı ve emekli olarak İstanbul'a yerleşti...[346]

Vasfi Menteş, danışman sıfatıyla Afganistan'a hizmet vermiş olan ilk Mülkiyelidir, sanıyorum.

Emin Ali Çavlı. Okul Nu. 249:

1888'de İstanbul'da doğdu. İstanbul İdadisinde lise öğrenimini "pekiyi" derece ile tamamladı. Ağustos 1910'da Mülkiyeden "iyi" derecede mezun oldu. Ekim 1910'da Bursa Sultanisi Tarih Öğretmenliğine atanarak devlet hizmetine girdi. Bu görevde iken 1913'te Maarif Nezareti hesabına öğrenimini geliştirmek ve kuzey Fransa bölgesinde, Türk öğrencilerinin denetlenmesini yapmak kaydıyla Fransa'ya gönderildi. Annesinin ağır şekilde hasta olduğunu öğrenince Temmuz 1914'te geri döndü. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. 1915-1918 yıllarında İstanbul Sultanisi Tarih Öğretmenliği görevinde bulundu. Sonra Mercan ve Vefa Liseleri, ikinci defa Bursa Lisesi Tarih Öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1926'da hükümetin izniyle Afganistan'a gitti ve Afganistan Maarif Vezareti müşavirliğine getirildi. Hindikuş Geçitlerini ve Orta Asya Türk hayatını incelemek ve belge toplamak amacı ile yaptığı gezilerin birinde ansızın yakalandığı "Encephalite Letergique (=Uyku hastalığı)" den dolayı düşüp bayıldı. Kâbil Türk Sefareti kendisini dört ay kadar tedavi ettirdikten sonra bir

[346] *A.g.e.*, III. Cilt, s.1126

Levent Şahverdi Arşivi

Türkistanlıyı yanına verip felçli olarak İstanbul'a gönderdi. 15 Eylül 1928'de İstanbul Erkek Öğretmen Okulu Tarih Öğretmenliğine atadı. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptıktan sonra 1950'de emekliye ayrıldı ve İstanbul'a yerleşip kendisini yazarlığa verdi...[347]

Ord. Prof İsmail Hikmet Ertaylan:

1889'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Sultanisinde orta ve lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1911'de Mülkiyeden "iyi" derecede mezun oldu. Kasım 1911'de Robert Kolej Türkçe-Edebiyat Öğretmenliğine atandı ve ayrıca Kadıköy Sultanisinde öğretmenlik ve müdür muavinliği görevlerinde bulundu. 1921'de öğretmenlikten ayrılarak Hariciye Nezaretine bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Tetkik ve Telhis Kalemi 2. Mümeyyizliğine nakledildi. Nisan 1923'te Azerbaycan Milli Hükümeti'nin TBMM Hükümeti'nden öğretmen istemesi üzerine Baku'ya gönderildi. Bakü Üniversitesinde ve Bakü Yüksek Muallim Mektebinde Türk ve Batı Edebiyatı Tarihi Öğretim Üyeliğini, 1924'te Baku Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığını üstlendi. Temmuz 1927'de profesörlüğe yükseltildi. Kasım 1927'de yurda döndü. Çeşitli okullarda öğretmenlik ve Milli Eğitim Müfettişliği görevlerinde bulundu. Kasım 1939'da hükümetçe Afganistan'a gönderildi. Burada Afganistan Maarif Nezareti Müşavirliğine getirildi. Şahsi girişimleriyle Kâbil'de bir gece üniversitesi açtırdı. ilkokuldan üniversiteye kadar her derecedeki öğretim kurumlarının programlarını hazırladı. Aralık 1942'de kendi isteği ile yurda döndü. Ocak 1943'te İstanbul Üniversitesinin kararı ile Edebiyet Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi Kürsüsü Ordinaryüs Profesörlüğüne seçildi. 1960'ta emekli oldu. 1967'de İstanbul'da vefat etti ve Rumelihisarı'ndaki kabristana gömüldü. Farsça, Fransızca, İngilizce ve çeşitli Türk lehçelerini bilirdi. Basılmış birçok eseri vardır.[348]

Ord. Prof. Edhem Menemencioğlu:

Mülkiye hocalarındandır. 1878'de İstanbul'da doğdu. Hukuk

[347] *A.g.e.*, IV. Cilt, s.1267-1268

[348] *A.g.e.*, s.1424-1434

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenimi yaptı ve Hukuk Doktoru unvanını ve payesini aldı. Önce hariciye mesleğini seçti . 1906 yılından itibaren Hariciye Nezaretinin merkez ve dış kadrosunda çeşitli görevler üstlendi ve yükseldi. Orta Elçi, Umum Müdür ve 1916'de Hariciye Nezareti Müsteşarı oldu. 1927 yılında öğretim mesleğine geçti ve 1 Kasım 1927'de Mülkiye Mektebi Devletler Hususi Hukuku Profesörlüğüne atandı. Aynı zamanda Devletler Umumi Hukuku ve Diplomasi Muhabere dersleri verdi. 1939'da Maarif Vekaleti Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğüne, 1940'da Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliğine getirildi. 31 Temmuz 1942'de Afganistan Maarif Başmüşavirliğine atandı. Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde ders verdi. 1951 yılına kadar Afganistan'da kaldı. Aynı yıl yurda döndü ve bir süre sonra yaş haddinden emekliye ayrıldı. Politikaya atıldı. 1963'te vefat etti. Almanca, Fransızca, Farsça ve İngilizce biliyordu.[349]

Prof. Dr. Atif Akgüç:

Mülkiye hocalarındandır. 1900'de Mudanya'da doğdu. Aydın idadisinde lise öğrenimini tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebine girdi. Buradan mezun olduktan sonra İtalya'ya gitti ve Roma Hukuk Fakültesinde, ceza hukuku doktorası yaptı. Yurda döndükten sonra bir süre hakimlik ve adliye müfettişliği görevlerinde bulundu. 1935'te Bursa milletvekili seçildi. Kasım 1936'da Siyasal Bilgiler Okulu Ceza ve Ceza Muhakemeleri Usulü Profesörlüğüne atandı. 1941'de milletvekilliğini tercih ederek profesörlükten ayrıldı. Mayıs 1950'de milletvekilliği sona erdi. 1951'de Afganistan'a gitti ve Kâbil Hukuk Fakültesi Profesörlüğünü üstlendi. Dört yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra 1955'te yurda döndü. Emekli olarak İstanbul'a yerleşti.[350]

Prof. Mehmet Ali Dağpunar. Okul Nu. 38:

Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin kurucusudur. 1905'te İstanbul'da doğdu. Nişantaşı Sultanisinde "Pekiyi" derecede lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1925'te Mülkiyeden "iyi" derece

[349] *A.g.e.*, II. Cilt, s. 1124

[350] *A.g.e.*, s. 1115

Levent Şahverdi Arşivi

ile mezun oldu. Aynı yıl Ticaret Vekaletinde devlet hizmetine girdi. Bu bakanlık hesabına sigorta öğrenimi yapmak üzere Paris'e gönderildi. Paris Mali ilimler Enstitüsünü bitirdi. Ekim 1929'da İktisat Vekaleti Mesai Dairesi Müşavirliğine getirildi. 1933'te Başbakanlık Yüksek iktisat Meclisi Müşavirliğine nakledildi. Ekim 1936'da hükümetin müsaadesiyle Afganistan'a gitti. Burada Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesini kurdu; bu fakültenin Profesör ve Dekanlığına getirildi. Bir süre de Afganistan Hariciye Vezareti Hukuk Müşavirliği yaptı. Kâbil'de, Farsça olarak, 1937'de Devletler Hususi Hukuku, 1938'de Devletler Umumi Hukuku, 1939'da idare Hukuku Prensipleri ve 1941'de Kanunların Hazırlanmasında ilmi Usuller adlı kitapları yayımlandı. 1940'da Afgan Hükümetince 1. Sınıf "Maarif Nişanı" ile taltif edildi. Eylül 1942'de Ankara'ya döndü. iktisat Vekaleti Harp Ekonomisi Dairesi Müşavirliğine getirildi. Kasım 1946'da Basın Yayın Umum Müdürlüğü Dış Yayın Dairesi Reisliğine nakledildi. Aralık 1949'da bu görevden ve memuriyetten istifa ederek ayrıldı. Sekiz yıla yakın serbest çalıştıktan sonra, yine hükümetin müsaadesiyle, Nisan 1957'de ikinci defa Afganistan'a gitti. Bu sefer Afgan Plan Müşavirliği yaptı. Kasım 1958'de yurda döndü. Serbest çalıştı. Fransızca, Farsça, İngilizce biliyordu.[351]

Prof. M. Ali Dağpunar, Kâbil'de Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesini nasıl kurmuş olduğunu aşağıda anlatıyor.

"Afganistan'da Mülkiye" nin Kuruluş Öyküsü

1936-1942 yıllarında Afganistan Hükümeti'nin hizmetinde bulunmuş olan Prof. Mehmet Ali Dağpunar, Kâbil'de Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin kuruluş öyküsünü Mülkiyeliler Birliği Dergisi'ne anlatmış. Anlattıkları derginin 1976 yılı 43. Sayısında "Afganistan'da Mülkiye" başlığıyla yayımlanmıştır. Bu yazıdan geniş bölümler aşağıya aktarıldı. Okuyalım:

[351] *A.g.e.*, V. Cilt, s.1832

Levent Şahverdi Arşivi

"(1936 yılında) Kâbil'e Dışişleri Hukuk Müşaviri olarak gitmiştim. Oraya vardığımızda altı-yedi sene önceki Beççe-i Saka hadisesinin hatıraları henüz taze idi. Bu gasıptan memleketi kurtaran Kral Nadir Şah üç yıl önce bir suikast sonucu katledilmiş, yerine oğlu Muhammed Zahir geçmişti.

"Bizi çok dostça karşıladılar. Konuşmalarda başlıca konu Atatürk ve başarıları idi. Bütün seyahatimiz boyunca geçtiğimiz yerlerde olduğu gibi Afganistan'da da Atatürk yalnız Türklerin değil bütün Doğu dünyasının öncüsü, kurtarıcısı olarak görülüyordu. Türkiye bir örnek, bir ümit idi. Ve biz Atatürk devrinin gençleri, onların bizlerden beklediklerini daha ilk karşılaşmalarda kolayca anlıyorduk.

"Devlet erkanı yeniliklere taraftar, seçkin ve sağduyu sahibi kimselerdi. Ancak birkaç yıl önceki hadiselerin yeni baştan tekrarlanmasından çekindikleri için ihtiyatlı ve temkinli hareketi tercih ediyorlardı. Şimdilik bütün gayret, içte asayişi korumak ve dışarda milletler arası münasebetlerde açık vermemek üzerine toplanmıştı. Bu hususta tamamen başarılı idiler. Mesela II. Dünya Savaşı'na takaddüm eden yıllarda olsun, savaş yıllarında olsun, Afganistan hiçbir dış husumeti üzerine çekmeden tam bir dürüstlük içinde tarafsızlığını koruyabilmişti.

"Ama artık, bilhassa I. Dünya Savaşı'ndan sonra sür'atle değişmekte olan bir dünya içinde Afganistan, ipek Yolu devirlerinden sonra sessizliğe gömülen bir Orta Asya memleketi olmaktan çıkmaya ve ortaya çıkan yeni şartlara göre yerini almaya mecburdu...

"Dışişlerindeki vazifeme ilaveten diğer devlet dairelerinin ve parlamentonun da danışmanlığını yapıyordum. Bu vesileyle muhtelif derece ve sınıftaki vazifelilerle yakından temasım olurdu. Şu kanaate varmıştım: Yenilikleri ve ıslahatı sistemli ve engelsiz bir şekilde yürütebilmek için en başta memleket gerçeklerini etrafıyla anlamış ve dış dünyanın meselelerine ve gidişatına hakkıyla vakıf bir idareciler kadrosuna ihtiyaç vardı. Bu kadroyu ancak bizim Mülkiyeye benzer bir mektebin yetiştirebileceğini düşündüm ve o andan itibaren harekete geçtim.

Levent Şahverdi Arşivi

"Başlangıçta Maarif Vezareti idaresi kadro yetiştirmeyi hedef tutan bir mektebi yadırgar göründü. Bir tıp okulu, bir harp okulu, bir ziraat okulu anlaşılır ve alışılmış şeylerdi. Ama idareci okuluna?...

"İyi niyetli ve fakat fazla ihtiyatkar olan bürokratlar bazı maddi imkansızlıkları da ileri sürüyorlardı.

"Her şeyden önce böyle bir okul için elverişli binanın olmadığını, yeniden inşa etmek için ise kafi ödenek mevcut bulunmadığını, lüzumlu 10- 15 hocayı dışardan getirmek için hem zaman ve hem de tahsisat bakımından imkansızlıklar mevcut olduğunu, lise tahsilinden sonra gençlerin hayata atılmayı tercih edeceklerinden sınıflarda kat'iyyen öğrenci bulunamayacağını söylüyorlardı.

"Bu tablo ilk bakışta hazin ve ümit kırıcı gibi görünür. Fakat hakikatte bir çok atıl imkanları vardı. Bunları hareketlendirmek ve bir araya getirmekle birçok şeyler başarmak mümkündü. Bütün mesele böyle bir müessesenin bütçeye ağır bir yük tahmil etmeyeceğini, buna karşılık devlete göreceği hizmetin ne kadar büyük olacağını hükümet başkanına anlatmaktı. Sadrazam Muhammed Haşim Han'ın şahsiyeti bu işi layıkile kavramasına müsait idi. Kendisi Türkiye'nin büyük bir dostu, aynı zamanda Büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal'a sonsuz saygı ve itimat besleyen mümtaz bir zat idi.

Bir gün Memduh Şevket Esandal vaziyeti ona açmış. O da beni ilgili Maarif erkanının ve bazı vezirlerin bulunduğu bir toplantıda dinledi. Kendisine eğer bu müesseseyi kurmak ve yürütmek için bana tam yetki verilecek olursa eldeki imkanlarla başaracağımı söyledim. Tereddütsüz kabul etti ve yanındakilere fermanının hemen yazılmasını emretti.

"Kâbil Siyasal Bilgiler Fakültesinin kuruluş fermanının tarihi 9 Haziran 1938'dir. Birinci madde aynen şöyledir:

"Kâbil'de bir Afgan Siyasal Bilgiler Fakültesi kurulmuştur. Bu fakültenin maksadı, idare, diplomasi, iktisat ve maliye şubeleri için yüksek memur yetiştirmektir.'

Bu fermanın diğer hükümlerine göre, ben kurucu başkan sıfa-

Levent Şahverdi Arşivi

tı ile ders nevilerini, müfredat programlarını, öğretim elemanlarının intihabını, öğrencilerin kayıt ve kabul şartlarını tayin ve tespitte tam yetkili kılınmıştım.

"Kuruluş Fermanı tarihi ile Fakültenin derslere başlayışı arasında dört aydan az bir zaman geçmiştir...

"Tesis fermanının birinci maddesinde de görüleceği üzere fakültenin adı başlangıçta yalnız "Siyasal Bilgiler" idi. Sonradan muaddel bir madde ile buna "Hukuk" da ilave edilmiştir...."

Öykü devam ediyor:

"İlk ders yılı için aldığım ödenek çok azdı. Bununla bir mahalle mektebi bile güç işletilirdi. Hepsinin tutarı bizim para ile 15-20 bin lira kadar bir şeydi. Ben daha fazla vermeleri için ısrar etmemiştim. Az bir para ile bazen çok şeyler yapılabilirdi.

"Mevcut eski bir bina bulmak lazımdı. Böyle bir binayı buldum. Emir Abdurrahman Han'ın türbesinin bulunduğu parkın kenarında eskiden kalmış, güngörmüş, fakat şimdi kullanılmayan büyük, takriben 20x20 ebadında hangar gibi bir yerdi burası. Belki de eski bir kasrın kalıntısı idi. Burası hazineye ait olduğundan hemen aldım. Birkaç marangoz getirterek bölmeler yaptırttım. Başlangıçta yalnız bir tek sınıf kafi idi, ama diğer servisler için ayrı ayrı yerler gerekiyordu... En fazla emek ve masraf isteyen servis, neşriyat ve baskı servisi idi. Burada öğretim üyelerinin takdirleri günü gününe basılıp öğrencilere dağıtılacaktı. Aynı zamanda öğrencilere yardımcı kitap mahiyetinde olmak üzere muhtelif eserler de tercüme ettirilerek burada bastırılacaktı.

"O tarihe kadar Afganistan'da bizim mevzularımıza giren hiçbir eserin ne telif ve ne de tercüme olarak basılmadığını da düşünürsek bu işin ne büyük bir zaruret olduğu kendiliğinden anlaşılır...Tahran Üniversitesinden mezun Alimşahi adında bir zatı buraya müdür olarak getirdik ve kendisinden çok istifade edildi.

"Binanın tamir ve tadili devam ederken bir yandan da mevzuumuza giren 2000 kadar yabancı kitap siparişi verildi. Bunların büyük kısmını bizim Milli Eğitim Bakanlığından parasız olarak getirtmiştim. Gelenlerden 60 kadarını tercüme edilmek üzere dağıttım.

Levent Şahverdi Arşivi

"Öğrenci kabul şartları arasında Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusçadan en az birini bilmek şart olduğundan kütüphanemize gelecek kitaplardan büyük ölçüde istifade muhakkaktı...

"Dışarıdan öğretim üyesi getirmek için ne paramız ve ne de vaktimiz vardı...Önce yerli ve yabancı mütehassıs ve müşavirlerden faydalanma cihetine gidildi. Branşlarında çok kıymetli ve ilmiselahiyeti haiz kimseler de vardı. Mesela Prof. Dr. Zühtü Berke, Prof. Dr. Şakir Tural, Abdülhay Aziz, Dr. Hans Türk gibi... Prof. Dr. Zühtü Berke bizdeki Refik Saydam Enstitüsünün kuruluşunda büyük hizmeti geçmiş, sonra Kâbil'e gelerek modern bir bakteriyolojihane kurarak onun idaresini deruhte etmiş ve o sırada Tıp Fakültesinde öğretim üyesi olarak vazife gören kıymetli bir hoca idi. Bizim Fakültemizde ceza hukuku ve kriminoloji derslerini üzerine alacaktı.

"Abdülhay Aziz, "Afganistan MilliBankasının" Müdürü idi...Bizde iktisat dersini üzerine alacaktı...

"Dr. Hans Türk, Batı medeni hukukları üzerinde çalışmaları olmuş kıymetli bir hukuk doktoru idi. Bizim fakültede bazı medeni hukukların ana hatlarını ve devletler hususi hukukunu okutacaktı. Bu zat Türk ve Afganlar dışında tek Avrupalı idi.

"O sırada Ankara Mülkiyesi'inden mezun olup gelen dört-beş Afganlı genç de bize iltihak etti. Ben de dahil olmak üzere öğretim üyelerinin adedi 14'e baliğ olmuştu.

"Biz Türk öğretim üyeleri fakültedeki çalışmalarımızdan dolayı hiçbir ilave ücret vs. kabul etmedik. Esas vazifelerimizden aldığımız maaşlarla yetindik...

"Afganlı öğretim üyelerine gelince, onlara ders başına 1 O Afgani veriliyordu ki bu para onların belki de yol paralarını ancak karşılayabilirdi. Türk ve Afganlı hocaları o devirlerde feragatle bir araya toplayan asıl muharrik kuvvet, çağımızın dünyasına ayak uydurabilecek bir neslin öncülerini yetiştirmek düşüncesi idi. Bu kadro, birkaç yıl sonra Prof. Ethem Menemencioğlu, Prof. Atıf Akgüç ve Prof. Orhan Oğuz gibi kıymetli öğretim üyeleri ile takviye edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şartlarımıza uygun öğrenci teminine gelince bu iş hiç de sanıldığı gibi imkansız bir şey olmadı. Fakülteye girme şartlarını haiz liseli memurlara maaşlarını tam almak şartıyla yarım gün mezuniyet tanındı... Liseden yeni mezun olmuş olanlardan memuriyete girmeyip yalnızca öğrenci olarak kalacaklar... Muayyen bir burs alabileceklerdi... Yüzlerce müracaat arasından 17-18 kadar genci seçip aldık. 1968 yılında Ankara'ya Büyükelçi olarak atanan Osman Sıtkı, Fakülteye kabul edilen ilk öğrencilerdendi. Daha önce Kâbil'de Matbuat ve Turizm Bakanı olarak bulunuyordu.

"Fakültenin açılış töreni, kuruluş fermanından tam üç ay yirmi beş gün sonra 4 Ekim 1938'de, tamir ve tadilden yeni çıkan binamızda yapıldı. Açılışı Sadrazam namına kardeşi Sipahsalar Gazi Mahmud Han (o zaman Harbiye Veziri idi) yaptı.

"Bütün vazifeliler ve devlet erkanı hazır bulundular. Maarif Veziri ve Başkan sıfatı ile ben ve öğrencilerden biri maksat ve gaye üzerinde birer konuşma yaptık. Ertesi günkü Kâbil gazetelerinde bunların metni aynen neşrolunmuştur.

"Ertesi yıl bizim Milli Eğitim Bakanlığı'nın Talim ve Terbiye Dairesi, Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin, Türkiye fakülteleriyle muadeletini kabul ve tasdik etmişti.

"Başlangıçta fakülte tedrisatı üç yıl üzerine tertiplenmişti. ilk mezunlara diplemaları 1941 yılında Sadaret Sarayı'nda Sadrazam Muavini tarafından verildi. Mezunlar sözlü ve yazılı imtihanlardan başka ayrıca birer de basılmış "Dissertation" vermekle mükellef tutulmuştu. Bu çalışmaların Afganistan'a taalluk eden meseleler olması şarttı.

"Zamanla ben Türkiye'ye döndüm ve başka bir vazifeye tayin edildim. 1957'de plan müşaviri olarak tekrar Afganistan'a gittiğimde, bu işlerin üzerinden yirmi yıla yakın bir zaman geçmişti. Yeni mesai arkadaşlarım çoğunlukla Fakültemizin aydın ve dinamik mezunları idi. Ne kadar iftihar ettiğimi tahmin etmek güç değildir.

"Bugün bu fakültenin kurulşunun üzerinden uzun yıllar geçmiştir. O zamanlar dünyanın bu ücra ülkesinde, maddi imkanları zayıf, fakat ruh yapıları kuvvetli ve asil insanların arasında kardeşlik vazifemi-

Levent Şahverdi Arşivi

zi yaptığımız günlerde, bizlerle birlikte çalışan arkadaşlarımızı daima şükran ve minnetle anıyoruz. Türk-Afgan kültür münasebetlerinin o altın devrinin iki büyük mimarı, Büyükelçi Memduh Şevket Esendal ve Sadrazam Muhammed Haşim Han hiç unutulmayacaklardır."[352]

Diğerleri ve Büyükelçi Memduh Şevket Esendal'in Hizmetleri

Afganistan'a hizmet vermiş olanlar elbette yalnız Mülkiyelilerden ibaret değildi. Mülkiyelilerden başka daha pek çok değerli insanımız ve uzmanımız Afgan Hükümeti emrinde görev üstlenmiştir. Subaylar, doktorlar, hukukçular, eğitimciler, profesörler vs. Bu konuda ayrı araştırma yapmak gerekir. Kısaca değinip geçiyoruz.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, "1937 Türkiye Yıllık Raporu"nda, Türk-Afgan ilişkilerinin, yıl boyunca, "çok samimi düzeyde devam ettiğini" belirtiyor ve ekliyordu: 1937 yılı içinde bir grup Türk subayı Afganistan'a gönderilmişti. Afgan askeri okulunda ders verecekler, öğrencileri eğitecekler, subay yetiştireceklerdi. Askerlerden başka çeşitli alanlarda sivil Türk uzmanları da Afganistan'da görev almışlardı.[353]

Sir Percy Loraine, "1938 Türkiye Yıllık Raporu "nda da, Afgan Hükümeti'nin isteği üzerine, 1938 yılı içinde Türkiye'den sekiz eğitim uzmanının Afganistan'a gönderildiğini, bunlardan birinin Eğitim Başmüfettişi olduğunu yazıyor. Aynı yıl içinde Afganistan'dan Türkiye'ye 25 askeri öğrenci gönderildiğini, bunların Türkiye'de eğitim, öğrenim göreceklerini bildiriyordu.[354]

Afganistan'da, orta dereceli yeni okullar Habibullah Han'ın saltanatı zamanında (1901-1919) açılmaya başlamıştı. 1904'te "Habibiya" Lisesi, 1907'de de bir askeri lise açılmıştı. Amanullah Han zamanında (1919-1929) "Amaniya" ve "Amani" adlı iki modern lise daha açıl-

[352] "Afganistan'da Mülkiye", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı 43 (1976), s. 10-15'ten Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul: 1997, s.275-284

[353] *F.O. 371/21935/E.2214:* "Turkey. Annual Report, 1937", s. 15

[354] *F.O. 371/23301/E. 1214:* "Turkey. Annual Report, 1938", s.15

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Kâbil'de ilk fakülte ise Nadir Şah zamanında, 1932 yılında, Türk uzman ve profesörleri tarafından açıldı. Abdülvehhab Tarzi diyor ki:

"Aman Allah Han devrindeki lise talebeleri son sınıflara geldikleri için, bir üniversite açılması karar altına alınmıştı. Nadir Han'ın en hayırlı işi, bu ihtiyacı karşılamak üzere, Türk doktor ve profesörlerden bir tedris heyeti ile bir Tıp Fakültesi açması oldu. Sanayi, harbiye ve muallim mektepleri de tekrar açıldı."[355]

1920'lerde ve 1930'larda Afganistan'a seçkin Türk doktorları ve profesörleri gönderilmişti ve Amanullah Han'ın doktoru da Türk'tü. Büyükelçi Hikmet Bayur, 12 Kasım 1928 günlü bir telgrafında, "Afgan Kralı'nın burnuna Dr. Rıfkı Bey tarafından ameliyat icra edilmiştir. .." diyordu.[356]

Kâbil'de uzun yıllar Büyükelçilik yapmış olan Memduh Şevket Esendal'ın özel mektuplarında, Afganistan'da görev yapan çeşitli Türk doktorlarının adları geçer: Dr. Rebii Bey, Dr. Rıfkı Bey, Dr. Fuat Togay, Diş Hekimi Dr. Hikmet Arkın, Kâbil'de Bakteoroloji Enstitüsünü kuran Prof. Dr. Zühtü Berke ve diğerleri. Türkiye'ye geri dönen doktorların ve uzmanların yerlerine yenilerinin gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kâbil Büyükelçimiz, Aralık 1938'de, "Buraya yeni doktorlar geldiler" diyordu.[357] Bunlar gibi, asker veya sivil daha birçok Türk uzmanı yıllarca Afganistan'a hizmet vermiş, Afgan Hükümeti'ne danışmanlık yapmışlardı.

O yıllarda Kâbil'de görev yapmış olan Türk Büyükelçileri de, özellikle Fahrettin Türkkan Paşa, Yusuf Hikmet Bayur ve Memduh Şevket Esendal, Afgan Kralı'nın ve Hükümeti'nin en güvenilir danışmanları durumunda idiler. Hele Kâbil'deki görevi sekiz yıla yakın sürmüş olan Büyükelçi Esendal'ın hizmetleri hiç unutulamaz. Nadir Şah'ın tahta çıkmasından ta 1946 yılına kadar aralıksız 17 yıl Afgan Hükümeti'nin başında kalmış olan Sadrazam Haşim Han, Memduh

355 *İslâm Ansiklopedisi*, 4, s.175

356 Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 45, No. 38

357 Esendal, *Kırsma Mektuplar*, s.222

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Esendal'ın büyük dostu idi. Afgan Sadrazamı ile Türkiye Büyükelçisi pek sevişiyor, birbirlerine karşı derin saygı ve güven duyuyorlardı. Afgan Sadrazamıyla Türk Büyükelçisi arasındaki sıcak dostluk, Esandal'in Kâbil'den kızı Emine'ye yazdığı mektuplardan[358] da açıkça görülüyor. Bu mektuplarından birkaç paragraf aşağıya aktarılmıştır:

Kâbil, 2. 8. 1934: Ben burada günleri nasıl geçiriyorum? Onu yazayım:

Sabah olur. Gece rahat uyumuş isem saat 8'de uyanırım...Çay içerim, tıraş olur giyinirim...Bir pantalon, bir gömlek giyer yazı odasına çıkarım...

Öğle yemeğinden sonra gazete yahut kitap okurum. Gün Cuma (tatil günü) olursa ekseriya Hariciye Veziri yahut Sadrazam gelir, beni alır İstafil'e götürürler. Orada çınarların altında öğle yemeği yer, oturur sohbet ederiz. Akşamüstü de getirir eve bırakırlar...

Sana İstafil'de çıkarılmış birkaç fotoğraf yolluyorum. Arkasında (1) numara alanda, benim karşımda oturan beyaz kalpaklı zat Sadrazam Serdar Haşim Han. Onun sağında başı açık Hariciye Veziri Feyz Mehmet Han. Solda kalpaklı Meclis Reisi Abdul Ahat Han, benim sağımda oturan Ticaret Veziri Mehmet Han....

Kâbil, 2. 11. 1937: Cumhuriyet Bayramı'nı kutlarım. Biz burada bayramı güle söyleye geçirdik. Senin Vehbi Gizey'in (Elçilik müsteşarı) bir hali pek hoştu. Akşam üstü saat beşte bizim kabul resmi başladı. Misafirler geldi, doldular. Bu sırada Sadrazam geliyor, dediler. Gidip, kapıdan karşıladım. Adamcağızı salona getirdik, orada yanına gelenlere selam veriyor, konuşuyordu. Ben de arkasında duruyordum. Birdenbire kalabalığın içinden Bay Vehbi, ötekini berikini iterek, kakarak ilerledi. Sadrazam'a da bir dirsek vurdu. Sadrazam da ne oluyor gibi ona baktı; o görmüyor! Bana yaklaştı ve önemli bir suratla: "Sadrazam Hazretleri geliyormuş!" dedi. Türkçe dedim ki: "Yavaş Vehbi Bey, Sadrazam'ın üstüne basacaksın!" ilkin anlamadı, sonra döndü,

[358] Memduh Şevket Esendal, *Kızıma Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2001

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazamı görünce ellerini karnı üstüne bağlayıp divan durdu. Çok hoşuma gitti...

Kâbil, 30. 10. 1938: (Cumhuriyet Bayramı'nda) Gece saat 9.30'da da Afganlıları çağırdım. Geldiler, çay, kahve, pasta, biraz çerez, bol meyve, limonata, şerbet! Gelenler 150 kişi kadar oldu. Gene Sadrazam seni andı. Ne kadar terbiyeli, ne kadar eyi insandır. Benim Türkiye'ye gideceğimi anlar gibi olmuş. Doktor Fuat'a açılmış: "Gittiğini hiç istemiyorum, hiç olmazsa beş yıl burada kalsa," demiş. Bana da söylüyor. Bu adamı da doğrusu sevmemek kabil değildir...

Kâbil, 19. 12. 1938: Bu Cumartesi günü Kral'dan odeans istenildi. Bugün Pazartesi, daha bir cevap vermediler. iki yıl yedi ay burada kaldıktan sonra da, (izinli olarak) memlekete gidişimden, Sadrazam Serdar Mehmet Haşim Han hoşnut değil. "O kadar insafsız değilim ki çocuğunu, çoluğunu, memleketini görme diyemem, ancak inşallah gene gelirsin! Bizi bırakmazsın!" deyip duruyor. Benden yeniden geleceğime söz almak istiyor. Böyle söze girişilebilir mi? Ben gelecek bile olsam devlet isterse başka bir adam yollar. Benim elimde mi? Ama bu adamın dostluğu yürekten ve samimidir. Sevilmek, istenilmek de benim hoşuma gitmiyor, desem yalan olur.

*

İşte böylesine birbirlerini seven ve sayan Esendal ile Haşim Han, Afganistan'da güzel işler yapmışlar, Türk-Afgan dostluğunu ileri bir düzeye çıkarmışlardı.

Tarihçi dostum Prof. Dr. Mehmet Saray bu konuda şunları yazıyor:

"Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Afganistan'a gösterdiği dostluğun ve yardımın en iyi şekilde yürümesini Kâbil'deki Türk Sefiri Memduh Esendal sağlamıştır... Rahmetli Esendal, Türk Hükümeti'nin ve Atatürk'ün direktiflerini Afganistan'da en başarılı bir şekilde tatbik ederek bu ülkede Türk nüfuzunu en yüksek seviyeye çıkaran yegane Sefirimiz olmuştur. Esendal'ın Afganistan'daki bu başarılı icraatı yabancı meslektaşları tarafından da takdirle zikredilmiştir....Esendal, Afgan Hükümeti erkanı ve Kralı ile çok iyi münasebetler kurarak onların

Levent Şahverdi Arşivi

itimadını kazanmış ve bir nevi Afgan Hükümeti'nin baş danışmanı haline gelmiştir....

"Türkiye'den giden doktorların ve çeşitli mütehassısların Afganistan'da ifa ettikleri başarılı hizmetler bir taraftan Afganlı kardeşlerinin kalplerini fethederken, diğer taraftan da Türk milleti için birer iftihar vesilesi olmuştur."[359]

[359] Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 210.

Levent Şahverdi Arşivi

6- ATATÜRK'ÜN SON YILINDA TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ VE YENİ BİR DÖNEME DOĞRU (1938-1939)

Afganistan ile Pürüzsüz ve Berrak Dostluk ilişkileri Artık Kökleşmişti

1938 yılına girilirken Türkiye-Afganistan dostluk ilişkileri artık iyice kökleşmiş bulunuyordu. Bu ilişkiler 1920 yılından beri hep iyiye gitmişti. Gelişme grafiği durmadan yükselmişti. Yirmi yıla yaklaşan bu süre içinde Afganistan'da krallar değişmiş, hanedan değişmiş, hükümetler değişmişti; ama Türkiye'nin Afganistan halkına karşı izlediği dostluk ve kardeşlik politikası değişmemiş ve kesintiye uğramamıştı. Afganistan kralları ve yöneticileri de, -kendi aralarındaki çekişmeler ve taht kavgaları ne olursa olsun- Atatürk Türkiyesi'ne hep inanmışlar, güvenmişler, yürekten bağlanmışlardı. Türkiye, samimiydi, dürüsttü, açık yürekliydi; Afganistan halkının iyiliğinden başka bir amaç peşinde değildi; Afganistan'ın bağımsız ve hür kalmasını, kalkınıp yükselmesini ve uygar milletler arasında yerini almasını istiyordu ve bu uğurda Afganistan'a yardım elini uzatmıştı. Afgan yöneticileri Türkiye'yi anlamışlardı. Karşılıklı anlayış sayesinde ikili ilişkiler gelişmişti ve gelişmeye devam ediyordu.

Eski Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'ye ziyareti sırasında, 25 Mayıs 1928 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan "Türkiye ve Afganistan Dostluk ve işbirliği Antlaşması"nın on yıllık süresi bitmek üzereydi. 31 Aralık 1937 günü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Antlaşma'nın on yıl daha uzatılmasını öngören bir protokol imzaladılar.[360]

[360] *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Kanun 1938, No. 49

Levent Şahverdi Arşivi

Bu protokol, 22 Mayıs 1938'te TBMM gündemine alındı ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, o gün, Meclis Genel Kurulunda Türkiye Afganistan ilişkileri üzerine dikkate değer bir konuşma yaptı. Türk-Afgan ilişkilerinin 1920 yılından beri pürüzsüz ve berrak biçimde devam ettiğini, Saadabad Paktı'nın imzalanmasıyla da batı Asya bölgesinin "müşterek bir kardeşlik vatanı" haline dönüştürüldüğünü, bu paktın bölgesel barışa yardımcı muazzam bir eser olduğunu belirtti. Kısacası, Atatürk'ün son yılında Türk-Afgan ilişkileri artık en üst düzeyde bulunuyordu.

Dışişleri Bakanı'nın sık sık alkışlarla kesilen ve onaylanan bu konuşmadan genişçe bölümler aşağıya alınmıştır. 22 Mayıs 1938'de Tevfik Rüştü Aras şöyle konuşuyordu:

"Arkadaşlarım,

Geçende tasdikinize iktiran etmiş olan Türk- Yunan muahedesi münasebetile maruzatta bulunurken Balkanlar'da takip ettiğimiz siyasetin ana hatlarını arz etmiş idim. Bugün de yüksek tasvibinize arz olunan Türk Afgan Muahedesinin temdidi (uzatılması) vesilesile müstakil olduğu günden beri bu kardeş devletle pürüzsüz devam eden dostluğumuzun kısa bir tarihçesini ve bu münasebetle garbı (batı) Asya'da kanaat ve hararetle takip etmekte bulunduğumuz siyasetin esaslarını arz etmek isterim. Bu suretle Türkiye'nin harici münasebetlerinde hedef edindiği ülkünün samimiyeti ve berraklığı huzurunuzda bir defa daha tezahür etmiş olacaktır.

1920'de istiklaline kavuşan Afganistan ilk esaslı ittifak muahedesini 1921'de Türkiye ile yaptı. Bu muahede kardeşlik ifadenamesi halini almış ve içinde bulunduğumuz dünya şeraitine daha uygun bir hale getirilmiş ve kardeşimiz İran devletile aramızda mevcut olan muahede ile telif edilmiştir. Böylece 1928 Mayısı'nın 25'inde imza edilen Türk-Afgan muahedesi Türk İran muahedesinin İran'la hemhudut olmak hususiyeti haricindeki ahkamının siyasi prensiplerine muvafık ve garbi Asya devletlerile hep birlikte güttüğümüz siyasetle ahenkdar ve mutabık bir şekil almıştır.

Ancak bu emel ve gaye ile yapılan Türk-Afgan muahedenamesinin kendine mahsus bir hususiyeti de şudur ki, iki büyük akit tarafın memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için

Levent Şahverdi Arşivi

faydalı olan ve ihtiyaç hissedilen her türlü vesail ve vesaiti (nedenler ve araçları) ayrıca tertip ve tanzim edilen veya edilecek olan hususi mukaveleler ile temine ve bu suretle onun ihtiyaçlarını teshil ve tehvine (kolaylaştırmaya ve hafifleştirmeye) çalışmasının taahhüt edilmiş olmasıdır.

Bu muahede ile iki büyük akitten biri aleyhinde başka bir veya birkaç devlet tarafından hasmane bir hareket vaki olduğu takdirde diğer akit taraf o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarfetmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emri vaki olursa iki hükümet yüksek menfatlerine muvafık olan musib kararı ittihaz etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayırhahane ve itina ile mütalaa etmeyi taahhüt etmişlerdir. Yine bu muahedenin üçüncü maddesi akit taraflardan her biri başka bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit devlet aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifak veya siyasi, askeri, iktisadi ve mali hiçbir itilafa ve bundan bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit tarafın askeri emniyeti aleyhine tevcih edilen hasmane hareketlere de iştirak etmemeyi taahhüt etmişlerdir. Aynı zamanda iki yüksek akit taraftan her biri bu muahedenamede tayin edilen karşılıklı taahhütler haricinde diğer devletler her türlü münasebatta hareketlerindeki serbestiyi tamamile muhafaza etmişlerdir...."

Dışişleri Bakanı, Türk- İran Antlaşmasını da kısaca anlattıktan sonra konuşmasını şöyle tamamlıyor:

"Sözlerimin başında garbi Asya'nın bu kardeş devletler ile yapılan muahedenin arzın bu geniş ve kıymetli kıtasında hep birlikte takip ettiğimiz siyasi ülkü ile ahenkdar olmasına daima dikkat edildiğine işaret etmiştim.

Şimdi de huzurunuzda bu siyasi ülküden tekrar bahsetmek isterim... Bu siyasi ülkümüz Saadabad Misakı halinde olarak bugün tahakkuk etmiş bulunuyor... garbi Asya'yı müşterek bir kardeşlik vatanı haline getiren bu misakın yapılmış olmasile...dünyanın mühim bir kısmında sulha samimiyet ve ciddiyetle hadim (yardımcı) bir muazzam eser meydana gelmiştir...

"Türk-Afgan muahedesinin temdidi (uzatılması) münasebetile yaptığım bu maruzatıma nihayet verirken, siyasetimizin şu cihetini de kaydetmeliyim ki, dostluklarımızın bir müeyyidesi de dost hükümetlerin birbirimizi anlayarak bu münasebetlerin idamesine karşılık çalışması kadar bu dostlukların milletler arasında kurulmuş olmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Arkadaşlarım, muhteviyatını söylediğim gibi diğer komşularla olan münasebetlerimize inikasatına da etrafile izaha çalıştığım Türk-Afgan muahedesi temdidi protokolünü tasdik buyurmanızı istirham ederim."[361]

TBMM, 25 Mayıs 1928 tarihli Türk-Afgan Antlaşması'nın on yıl süreyle uzatılmasını 22 Haziran 1938 günü onayladı. Bu antlaşmanın önemli bir özelliği de, Afganistan'a yardım yapılmasını öngörmüş olmasıydı.

Atatürk ile Zahir Şah Arasında Son Telgraflar

19 Nisan 1938 günü Orta Anadolu'da büyük bir deprem oldu. Deprem özellikle Kırşehir bölgesinde ağır can ve mal kayıplarına neden oldu. 22 Nisan günü Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret ederek, Kırşehir depremi dolayısıyla Afgan Hükümeti'nin üzüntülerini ve başsağlığı dileklerini sundu.[362]

Ertesi gün Afgan Kralı Zahir Han da Atatürk'e bir sempati telgrafı gönderdi: Türkiye'de zelzelenin insan zayiatına ve maddi hasarlara sebep olduğunu işiterek ziyadesiyle müteessir oldum. Derin sempati hislerimin kabulünü Ekselanslarından dilerim" dedi.[363]

Atatürk: "Majestelerinin Kırşehir zelzelesi münasebetiyle sempati hislerini havi olarak gönderdiği mesajdan ziyadesile mütehassis olarak en hararetli teşekkürlerimin kabulünü rica ederim" diye cevap verdi.[364]

Dost Afganistan, Türkiye'nin acısını paylaşmıştı. 1938 yılında Afgan Kralı ile Türkiye Cumhurbaşkanı arasında gidip gelen ilk telgraflar bunlar oldu.

[361] *Ayın Tarihi*, Ankara, Temmuz 1938, No. 55, s.112-1 15

[362] *Ayın Tarihi*, Ankara, Mayıs 1938, No. 53, s.11

[363] *A.g.e.* s. 15 & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 102

[364] A.g.e

Levent Şahverdi Arşivi

Bir ay sonra Atatürk, Afganistan'ın bağımsızlık yıldönümünü kutladı. 25 Mayıs günü Zahir Han'a şu telgrafı çekti:

"Afgan istiklalinin yıldönümü münasebetile Majestelerine en hararetli tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refahı hakkındaki temennilerimi takdim ederim" diye yazdı.[365]

Afgan Kralı, *"Nazik tebriklerinden dolayı Ekselanslarınıza teşekkür eder ve şahsi saadetlerile kardeş milletin refahı hakkındaki temennilerimi arz eylerim"* dedi.[366]

Atatürk, ağır hasta idi, bu haliyle bile, kardeş saydığı Afgan Padişahı'nın yaş gününü unutmadı. 14 Ekim günü Zahir Han'a şu telgrafı gönderdi: "Majestelerinin yıldönümleri münasebetile, en derin tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refahı hakkındaki temennileri min kabulünü rica ederim" dedi. Telgraf, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'e arz edildikten sonra Ankara'dan çekilmişti.[367]

Kral Zahir Han, üst üste iki telgrafla cevap verdi. 18 Ekim günlü birinci telgrafiyla teşekkürlerini sundu. 19 Ekim tarihli ikinci telgrafiyla da Atatürk'e acil şifalar diledi.

"Ekselanslarının hastalıkları hakkındaki habere pek derinden üzüldüm. En samimi acil şifa dileklerimi sunar ve aynı zamanda kardeş Türk halkına saadetler dilerim." dedi.[368]

Son olarak Zahir Han, Cumhuriyetin yıldönümü dolayısıyla 28 Ekim 1938 günü Atatürk'e bir tebrik telgrafı göndermiş. "Türkiye Milli Bayramı dolayısıyla Ekselansınıza hararetli tebriklerimi ve memleketinizin ikbal ve refahı hakkında en samimi temennilerimi arz ederim" demiştir. Kral'ın bu telgrafı ağır hasta olan Atatürk'e belki arz

[365] *DBA İ. K. 60-0* & *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 103

[366] *A.g.e*

[367] *A.g.e.*, s. 104

[368] DBA- Atatürk'ün hastalığı & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 105

Levent Şahverdi Arşivi

edilememiştir. Ama, iki gün sonra K. Atatürk imzasıyla Afgan Kralı'na şu teşekkür telgrafı çekilmiştir:

"Temenni ve tebriklerden dolayı Majestelerine hararetle teşekkür eder ve şahsi saadetlerile Afganistan'ın itila (yükselmesi) ve refahı hakkındaki en samimi temennilerimi arz eylerim."[369]

Bu, Atatürk'ün Afgan Kralı'na gönderdiği son telgraftır.

On gün sonra Atatürk hayata gözlerini kapamıştır.

Atatürk'ün Ölümü ve Afganistan:

"Afganlılar Atatürk için yürekten duacıdırlar".

Atatürk'ün hastalığı ve ölümü Afganistan'da üzüntü yaratmış. Kral Zahir Han, hastalık haberine üzülmüş ve Atatürk'e acil şifalar dilemişti. Afganistan Sadrazamı Serdar Haşim Han ve Bakanları da Atatürk için dua etmişlerdi. Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, 30 Ekim 1938 günü kızı Emine'ye şunları yazıyordu:

"Bu yıl Atatürk'ün rahatsızlıkları dolayısı ile biz burada (Kâbil'de) Cumhuriyet Bayramı'nı kısa kestik. Bu büyük adamın hastalığı doğrusu beni çok üzüyor. Sıkılıyorum. Hiç aklımdan çıkmıyor.

Bayram günü sabah saat 9.30'dan 1'e kadar gelen elçileri kabul ettim. Hepsine birer kadeh şampanya ikram edip Atatürk'ün sağlığına içtik. Gece saat 9.30'da da Afganlıları çağırdım. (Ramazan olduğu için Afganlılar iftardan sonra çağırılmıştır- BNŞ)...Yenildi, içildi. Giderken Sadrazam ve Harbiye Veziri ve Şûra Reisi annene ve sana selamlar ettiler. Atatürk için candan dua ettiler. Afganlılar ve Hint Müslümanları Atatürk için yürekten duacıdırlar.

Bayram böyle geçmiş oldu..."[370]

[369] *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Teşrin 1938, No. 60, s. 90

[370] Memduh Şevket Esendal, *Kızıma Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2001, s.215

Levent Şahverdi Arşivi

Kral Zahir Şah ve Afgan Hükümeti Türkiye'nin Yasını Paylaşıyorlar.

Atatürk'ün ölümü üzerine Afgan Kralı Zahir Han, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'ya uzun bir taziye telgrafı gönderdi. Atatürk'ün ölümünden duyduğu derin üzüntüyü bildirdi, Türkiye'nin milli yasını paylaştı. Renda, dost Kral'a şükranlarını sundu: "Ulu Şefimiz Atatürk'ün milletimizi derin bir matem içinde bırakan hazin ziyaından (kaybından) dolayı Majestelerinin göstermek lütfunda bulundukları samimi hissiyata en derin şükranlarımı arz ederim" dedi.[371]

T.C. Kâbil Büyükelçiliği, başsağlığına gelen Afganlılarla doldu taştı. O güne kadar Afganistan'da başka hiçbir yabancı devlet büyüğüne böylesine büyük ve içten bir saygı gösterilmemişti. Büyükelçi Esendal, Kâbil'deki havayı şöyle rapor etmiştir:

T. C. Kâbil Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına

No. 4762 *Kâbil, 13 İkinci Teşrin 1938*

Atatürk'ün rahatsızlıkları ve vefatları haberi Afganlılar ve Hindistan Müslümanları arasında derin teessür uyandırmış, yeni Cumhurbaşkanımızın iş başına gelmesi de emniyet ve sevinç ile karşılanmıştır.

Afgan Kral Hanedanından olan Sadrazam, Harbiye Veziri, Saray Veziri, Maarif Veziri, bütün diğer Vezirler, Ayan ve Mebusan Reisleri ile bu iki meclis azalarından on beşer kişilik birer heyet, bütün Vezirliklerin ve müstakil Müdürlüklerin Müsteşar ve Umum Müdür ve Müdürleri, Kralın Başyaveri ve Başkatibi, burada bulunan Afgan generalleri, Harbiye Vezirliği Şube Şefleri, Harbiye Mektebi Kumandan ve zabitleri, Edebi Encümen ve Ulema heyeti azaları Büyükelçiliğimize kadar gelerek taziyet etmiş ve teessürlerini bildirmişlerdir.

[371] Kral'ın telgrafının aslı ve Renda'nın cevabı: *DBA-T.1, A.1, f. 1* &c. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 106-107

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdiye kadar başkalarına gösterilmemiş olan bu saygı dolayısıyla oradaki Afgan Büyükelçisine hoşnutluk bildirilmesi muvafık olur sanırım.

Aldığımız haberlere göre Hindistan Müslümanları camilerde toplanarak Atatürk'ün sağlığına dualarda bulunmuşlardır. Ölüm haberi üzerine büyük şehirlerde dükkanlarını kapamaları için Müslim-lig (Muslim League) adındaki teşekkülün Başkanı avukat İsmail Cennah beyanat yapmış ve büyük şehirlerde dükkanlar kapanmıştır.

Bugün Bombay Konsolosluğundan aldığımız telgrafta defin günü sorulmasına bakılırsa yine dükkanlar kapanacaktır.

Reuter ajansının da Hindistan'da çok muvafık neşriyat yaptığı dinlenmiştir.

Büyükelçi

(İmza) ESENDAL[372]

Duayen Afgan Büyükelçisi Başsağlığı Diliyor

Ankara'da, Kordiplomatik duayeni olan Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, yabancı diplamatlardan bir heyet ile birlikte, 10 Kasım 1938 günü saat 17.00'de Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret etti. Kordiplomatik adına şu beyanda bulundu:

Bay Vekil,

Gerek kendi namıma, gerekse duayeni bulunduğum diplomatlar heyeti namına ve temsil ettiğimiz memleketler namına, Zatı Devletinize bu büyük mateminizden dolayı derin teessürlerimizle samimi taziyetlerimizi arz ederiz. Şunu da Zatı Devletinize arz etmek isterim ki, bu büyük dünya adamının zıyaı (kaybı) sizin milletiniz gibi her birimizin milletini de son derece müteessir etmiştir. Bütün kalbimizle bu payansız kederinize iştirak ediyoruz.

Dışişleri Bakanı Dr. Aras cevap olarak demiştir ki:

[372] *A.g.e.*, s. 107-108

Levent Şahverdi Arşivi

Bay Dualyen, Büyük Elçiler, Orta Elçiler, Maslahatgüzarlar,

Mümtaz mümessilleri bulunduğunuz dost memleketler namına gerek kaybettiğimiz Ulu Şefimiz, gerek onun ölmez eseri olan Türkiye Cumhuriyeti hakkında gösterdiğiniz bu derin ve müessir sempati tezahürü Türk milletinin ruhunda menkuş (nakşedilmiş) kalacaktır.

Samimi taziyetlerinizden dolayı bütün kalbimle teşekkür ederim...[171]

Atatürk'ün Cenaze Töreninde Afgan Heyeti: Prens Şah Veli Han Afgan Kralı'nı Temsil Ediyor

Afgan Kralı, Atatürk'ün cenaze törenine, amcası ve Afganistan'ın Paris Büyükelçisi olan Prens Şah Veli Han'ı gönderdi. Kralı namına cenazede hazır bulunmak talimatı alan Veli Han, 14 Kasım günü Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ı ziyaret etti. Bütün Afgan milletinin Türkiye'nin millî matemini yürekten paylaştığını ve derin üzüntü içinde bulunduğunu söyledi. Kendisinin Büyükelçilik müsteşarıyla birlikte Simplon trenle İstanbul'a hareket edeceğini bildirdi.[172]

Cenaze törenine katılan resmi Afgan heyeti üç kişiden oluştu:

1. Alten Mareşal Şah Veli Han, Kral'ın amcası ve Afganistan'ın Paris Büyükelçisi

2. Ekselans Sultan Ahmet Han, Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi ve

3. İslâm Bey Han, Afganistan'ın Paris Büyükelçiliği Müsteşarı[173]

Bu heyet, 18 Kasım günü İstanbul'a geldi.

Afganistan Hükümeti, Atatürk'ün cenaze törenine daha geniş ölçüde katılmayı, bir askerî birliği Ankara'ya göndermeyi de düşün-

[171] *Ayın Tarihi, Hatıra Sayı, Atatürk'ün Vefatları*, Ankara, 11. Teşrin 1938, No. 60 Mükerrer, s. 21

[172] *PRA· K. 180/A-1* : & Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 108

[173] *Ayın Tarihi*, Ankara, 11. Teşrin 1938, No. 60 Mükerrer, s. 33

Levent Şahverdi Arşivi

müştü. Fakat uzaklık ve ulaşım zorlukları nedeniyle buna imkan bulamamıştı.

Öte yandan, eski Afgan Kralı Amanullah Han da, Roma Büyükelçiliğimize önceden haber vererek[376] büyük dostu Atatürk'ün cenaze törenine katılmak üzere oğlu ile birlikte İstanbul'a geldi. Eski Kral Amanullah Han, 19 Kasım günü İstanbul'da yapılan törene katıldı. Şah Veli Han Başkanlığındaki resmi Afgan heyeti de 21 Kasım günü Ankara'da yapılan asıl resmi törende hazır bulundu ve Afganistan Kralı'nı ve Hükümetini temsil etti.

Eski Kral Amanullah İstanbul'daki Cenaze Törenine Katılıyor.

Anadolu Ajansı, 19 Kasım günü, Atatürk'ün cenazesinin Dolmabahçe Sarayı'ndan alınıp Sarayburnu'nda bekleyen Zafer torpidosuna götürülmesi törenini ve bu törende Amanullah Han'ın yerini şöyle anlatıyor:

"...Dolmabahçe Sarayına gelince, burada hazırlıklar erkence başlamıştı. Büyük ölünün (Atatürk'ün) son ihtiram nöbetini bekleyen yaverleri ve dostları, büyük üniformalı subaylar, vali ve belediye reisi, bu hazırlıklara nezaret ediyorlardı. Sarayın büyük kapısı önünde yüzlerce çelenk var. Dolmabahçe'nin ağaçlı caddesi iki sıra çelenklerle bir çiçek bahçesi halinde.

İçerde merasim başlamadan, ailesinin talebi ile büyük ölünün namazı kılınmak suretile hususi merasim yapılıyor. Tekbir Türkçe verilmiş, namazı, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Direktörü Ordinaryüs Prof. Şerafettin Yolkaya tarafından kıldırılmıştır.

Cenazeyi taşıyacak top arabası saat sekizi çeyrek geçe merasim salonunun mermer basamakları metbaline yanaşıyor. Arabaya üç çift siyah katana koşulu. Başta gözleri ağlamaktan kızarmış Başvekil Celal Bayar olduğu halde generaller, Katibi umumileri ve yaverleri hep orada.

Merasim başlıyor. Sekizi çeyrek geçe en yakın silah arkadaşlarından

[376] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 50

Levent Şahverdi Arşivi

on iki tümgeneral cenazenin baş ucunda toplandı. Sandukayı kaldırdılar ve eller üstünde, vakur adımlarla top arabası önüne getirdiler... Büyük başbuğun sandukaları bir ibadet huşuu içinde top arabasına konulurken hıçkırıklarını tutmayan ve gözyaşlarını saklayamayanlar törende yer almaya hazırlanıyor. Saat tam 9.00'da Saray'dan hareket olundu. Alayın önünde geniş safta atlı bir polis kıtası yol açmak rolünde. Bunu bir süvari kıtası, bandolu bir piyade taburu, bir topçu taburu, bir deniz taburu takip ediyor. Yukarıda tayyareler saf saf geçiyor. At üzerinde Orgeneral Fahrettin Altay merasime riyaset etmekte.

Askeri kıtalardan sonra üniversite gençleri tarafından taşınan çelenkler geliyor. Sayılamayacak kadar çok çelenk ve arkasından herkesin beklediği ve herkesin öz babasından fazla sevdiği büyük Atatürk'ü taşıyan top arabası. Bu araba, büyük ölünün manevi mehabeti (ululuğu) altında ezilmiş gibi yavaş ve yok hissini veriyor. Yaşlı gözler ve yanık gönüller hep yüksekte ipek bir Türk bayrağına sarılı bulunan tabuta doğru çevrili.

12 General kılıç çekmiş olarak top arabasının iki tarafında yürüyorlar. Arkasında siyah kadifelerden bir yastık üzerinde Atatürk'ün istiklâl madalyası ve harp madalyası, Tümgeneral İlyas Aydemir tarafından ihtiramla taşınmakta. Bundan sonra Ata'nın yaverleri ve Katibi Umumisi, Atatürk'ün şahsi dostu sıfatile sabık Afgan Kralı Amanullah, Başvekil Celal Bayar, Büyük Millet Meclisi heyeti, İstanbul Vali ve Belediye Reisi, mevki ve deniz komutanları, ecnebi konsoloslar, vilayet erkanı, üniversite profesörleri ve yüksek tahsil gençleri, Cumhuriyet Halk Partisi erkanı, Halkevi idare heyetleri, izciler, yedek subay okulu talebeleri ve nihayet halk yürümekte idi. Yollarda ağlayan, hıçkıran ve bayılanların sayısı çoktu. Alayın kolbaşısı Sarayburnu rıhtımına geldiği vakit alay durdu. Burada cenazeyi Yavuz zırhlısına götürecek olan Zafer torpidosu sabahtan beri rıhtıma yanaşmış beklemekte idi. Parkın büyük yolunun kapı kısmında askeri liseler ve deniz erbaş okulu mevki almışlardı. Saat 12.00'de parkın büyük kapısı önüne gelindi. Çelenkleri taşıyan üniversite talebesi ve teşrifata dahil zevat iki tarafta selam vaziyeti alan kıtalar önünden geçerek rıhtıma geldiler. Torpidonun güvertesinde donanma kumandanı amiral Şükrü Okan, harp filosu kumandanı amiral Mehmet Ali, erkanıharbiyesi ve bütün torpido zabitan ve erkanı büyük ölüyü selamladılar. Tabutun

Levent Şahverdi Arşivi

torpitoya nakledileceği geçidin bir tarafında Büyük Millet Meclisini temsil eden heyet, diğer tarafında Başvekil ile Riyaseticumhur erkanı dizilmişlerdi. Genç subayların elleri üzerinde tabut, Zafer torpidosuna geçirilerek hazırlanan hususi mevkie yerleştirildi..." [377]

Anlaşılıyor ki eski Kral Amanullah, İstanbul'da, cenaze alayının başında, Başbakan Celal Bayar'ın yanı başında yer almış ve Dolmabahçe'den Sarayburnu'na yürümüştür.

Ankara'daki Resmi Törende Afgan Heyetinin Yeri

Ankara'da resmi tören 21 Kasım sabahı yapılıyor. Bu törende Prens Şah Veli Han, Afgan Kralı'nı temsil ediyor. Atatürk'ün tabutu, Ankara Palas'ın karşısındaki Türkiye Büyük Millet Meclisinden alınıp, geçici olarak defnedileceği Etnografya Müzesine götürülüyor. Anadolu Ajansı bu töreni ve cenaze alayındaki yerleri şöyle anlatıyor:

"...Top arabasının arkasında Atatürk'ün kız kardeşleri Bayan Makbule ve zevci geliyor. Bayan Makbule baştan başa siyahlar giyinmiş, derin bir hüzün manasını taşıyan etrafında milletin acısına iştirak eden bir ifade var.

Arkada Riyaseticumhur Katibi Umumisi Hasan Rıza, Baş Yaver Celal ve yaverler, on adım geride Reisicumhur İnönü yürüyorlar. Büyük Şefin matemini İnönü'nün derin bir ıstırapla gerilen yüzlerinde kolaylıkla okumak kabil oluyor...

Biraz arkasında Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, sağında Başvekil Celal Bayar, solunda Mareşal Fevzi Çakmak olduğu halde mahzun adımlarla ilerliyorlar.

Kısa bir fasıla ve misafir heyet reisleri, delegeler ve sefirler: Afganistan, Almanya, Amerika, Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, Macaristan, Mısır, Irak, İran, İtalya, Japonya,

[377] *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Teşrin 1938, No. 60 Mükerrer, s.44-45

Levent Şahverdi Arşivi

Letonya, Litvanya, Norveç, Polanya , Romanya , Sovyetler Birliği, Suriye, Yugoslavya, Yunanistan bu kalabalık heyetler içinde temsil ediliyorlar. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin, Fransız Suriye Manda idaresinin, Düyunu umumiyenin mümessilleri de var.

Büyük üniformalarını giymiş bu heyetlerin matemli bir ihtişam arzeden kadrosu içinde şayanı dikkat simalar göze çarpmaktadır.

İşte Şah Veli Han, dost Yunanistan Başvekili Ekselans Metaksas, sevimli diplomat Von Neuratb, Türk dostu Sarraut, Potemkin, hüznü yüzünün ifadesinden okunan Baron Aloisi, Amirat Pound, General Nediç, General Teodoresco, General Nahçevan, General Panof, General Daskalof yanyana yürüyorlar...Bunların hepsini ayrı ayrı saymak maddeten kabil değil, zaten ajans heyetlerin tam teşekkülünü evvelce bildirmiştir.

Misafir delegelerini ön safta Vekiller olduğu halde Kamutay azaları takip ediyor.

Hepsi tarif edilemeyecek derecede derin bir hüzün içinde yavaş adımlarla ve kütle haliride ilerliyorlar.

Daha geriden vilayetler mümessilleri , parti heyetleri , Halkevleri mümessilleri ve şimdi sel halinde, gençlik ve yüksek tahlil mümessilleri geçiyor... "[371]

Böylece Atatürk'ün tabutu geçici istiratgahı Etnografya müzesine götürülüyor.

Bu resmi cenaze alayında Afganistan Kralı'nı temsil eden Altes Şah Veli Han, misafir heyetlerin başında ve Başbakan'ın hemen arkasında yer almıştır. Bakanlar ve milletvekilleri onun arkasında yürümüşlerdir.

Amanullah Han'ın Atatürk'e Son Saygısı

Ankara'daki törenden bir gün sonra, İstanbul Valiliği, eski Afgan Kralı Amanullah Han'ın, 22 Kasım günü saat 19.1 O'da ekspres tren-

[371] *A.g.e.*, s. 55-57

Levent Şahverdi Arşivi

le İstanbul'dan Ankara'ya hareket ettiğini Dışişleri'ne tellemiştir.[379] Amanullah, geçici kabrinde Atatürk'e son defa saygılarını sunmaya gelmiş ve Atatürk'e bağlılığını şu sözleriyle dile getirmiştir:

"Büyük arkadaşımın tabutu huzurunda durdum, eğildim ve ağladım."[380]

Türk-Afgan İlişkilerinde Yeni Döneme Doğru: Zahir Şah ile İsmet İnönü Arasında İlk Mesajlar

Atatürk'ün ölümü üzerine, Türk-Afgan ilişkilerinde yeni bir dönem başlıyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Kasım 1938 günü eski Başbakan İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçti. Büyükelçi Esendal'ın da belirttiği gibi, İnönü'nün iş başına gelmesi Afganistan'da "emniyet ve sevinç ile karşılanmıştır." Afganistan Kralı Zahir Han, bir telgrafla Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanını kutladı. Kutlarken Afganistan ile Türkiye arasındaki dostluk ve samimiyetin bundan böyle de artarak devam etmesi arzusunu dile getirdi. İsmet İnönü de, verdiği cevapta, benzer bir dilekte bulundu. İki Devlet Başkanı birbirlerine aşağıdaki telgrafları göndermişlerdir:

Ekselans İsmet İnönü
Türkiye Cumhurreisi

Ankara

Türkiye Cumhur Riyaseti makamına Ekselanslarının intihabı sonsuz meserret ve memnuniyeti mucip oldu. Ekselanslarının tebriklerimi kabul etmesini rica ederken, Ekselanslarının Türkiye hakkındaki mesbuk ve bergüzide hizmetleri, riyasetleri devresinde Türkiye'nin saadet ve tealisinin izdiyad bulacağına (mutluluk ve yükselmesinin artacağına) delildir.

[379] Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 51

[380] Geniş Açı, Afganistan", *National Geographic* Türkiye., Aralık 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Öteden beri Afganistan ile Türkiye arasında mevcut dostluk ve samimiyetin bundan böyle artıp payidar olmasını dilerim.

MOHAMMED ZAHİR
Padişahı Afganistan

Majeste Mohammed Zahir
Padişahı Afganistan

Kâbil

Türkiye Reisicumhurluğuna intihabım münasebetile, Zatı Hümayunları tarafından vaki olan tebrikata ve izhar buyurulan samimi hissiyata hararetle teşekkür eder, ve şahsi saadetlerile kardeş Afganistan'ın refah ve ikbali ve Türk-Afgan dostluğunun her an tezayüdü (artması) için samimi temennilerimi arzederim.

İNÖNÜ[381]

Dışişleri Bakanları Arasında Mesajlar

İnönü'nün seçilmesi üzerine istifasını Cumhurbaşkanı'na sunan Başbakan Celal Bayar, tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve hemen yeni hükümeti kurmuştu. Bu hükümette Dışişleri Bakanlığına Şükrü Saracoğlu getirilmişti. Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed, Saracoğlu'na şu tebrik telgrafını çekti:

"Zatı samilerinin Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti makamı celiline intihaplarını müşir telgrafları vasıl olarak bu dostunuzun fevkalade meserretini mucip oldu. Tebrikatı samimane ve ihtiramatı halisanemi Zatı Devletlerine takdim ederim.

"Eskiden beri iki kardeş Afgan ve Türk milletlerinin bu bariz kardeşlik ve dostluğu Saadabad misakile dört memleketi birleştirmiştir. Bu vahdetin ilanihaye payidar olmasını diler, dost ve kardeş necib Türk milletinin saadetini temenni ederim."[382]

[381] *Ayın Tarihi*, Ankara, I. Kanun 1938, No. 61, s. 136

[382] *Ayın Tarihi*, Ankara, II. Teşrin 1938, No. 60, s.99-100

Levent Şahverdi Arşivi

Hem Kral Zahir Han, hem de Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Türk-Afgan kardeşliğinin ve dostluğunun devam etmesi arzularını dile getiriyorlardı.

Büyükelçi Sultan Ahmet Han Türkiye'den Ayrılıyor ve Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han Ankara'ya Büyükelçi Atanıyor

Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Aralık 1938'de Moskova Büyükelçiliğine nakledildiyor. Onun yerine Ankara'ya Feyz Muhammed Han atanıyor. Feyz Muhammed Han, Şükrü Saracoğlu'nun Dışişleri Bakanlığına atanmasını kutlayan ve Türk-Afgan kardeşlik ve dostluğunun sonsuza kadar yaşaması dileğinde bulunan Afganistan Dışişleri Bakanı idi. 1936 yılında Afgan Dışişleri Bakanı olarak Türkiye'ye resmibir ziyaret yapmış ve Atatürk tarafından da kabul edilmişti. "Atatürk, Afganlıların da önderidir, benim de Atatürk'üm" diyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı ile birlikte Saadabad Paktı'nı imzalamış olan dört dışişleri bakanından biriydi.

Ankara'daki görevi sona eren Büyükelçi Sultan Ahmnet Han'a gelince, o, ilk defa 1921 yılında Elçi olarak Ankara'ya gelmiş ve beş yıl bu görevi sürdürmüştü. 1931 yılında Büyükelçi olarak yeniden Ankara'ya atanmış ve bu defa Ocak 1939'a kadar bu görevde kalmıştı. Yani iki defada toplam 12 yıl Ankara'da görev yapmıştı. Ankara'da çok sevilen, sayılan ve takdir edilen Türk dostu bir kıdemli diplomat ve Ankara'da kordiplomatik duayeni idi. Türk-Afgan dostluğunun kurulmasında ve gelişmesinde büyük payı vardı. Kâbil'de Memduh Şevket Esendal, Ankara'da Sultan Ahmet Han. Bu iki değerli Büyükelçinin hizmetleri unutulamaz.

Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliğine atanan Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, 15 Aralık 1938'de bir veda suaresi vermiştir. Başta Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu olmak üzere, devlet ileri gelenleri, yüksek bürokratlar, komutanlar, yüksek rütbeli subaylar, Afgan dostları ve bütün kordiplomatik kabul resminde hazır bulunmuşlardır. O gün Anadolu Ajansı,

Levent Şahverdi Arşivi

"Büyükelçi Ahmet Han, şehrimizde uzun vazifesi devamınca herkese kendisini sevdirmiş ve iyi hatıralar bırakmış bir diplomattır" diyordu.[383]

Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, 12 Ocak 1939 günü Başbakan Celal Bayar'ı ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saracağlu'nu ziyaret ederek kendilerine veda etmiştir. Aynı gün akşam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Sultan Ahmet Han şerefine 50 kişilik bir veda ziyafeti vermiştir. Ziyafette bütün Saadabad Paktı devletlerinin Ankara'daki Büyükelçi ve Elçileri, bazı Bakanlar, Milletvekilleri, Dışişleri Bakanlığı ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır.[384]

Sultan Ahmet Han dostça uğurlanmıştır. İki hafta kadar sonra, 26 Ocak 1939 sabahı, yeni Afgan Büyükelçisi Feyz Muhammed Han Toros ekspresiyle Ankara'ya gelmiş ve istasyonda Dışişleri Bakanlığı protokolcüleri ve Afganistan Büyükelçiliği personeli tarafından karşılanmıştır.[385]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 8 Şubat 1939 günü saat 16.30'da, Cumhurbaşkanlığı köşkünde yeni Afgan Büyükelçisi Feyz Muhammed Han'ı törenle kabul etmiştir. Kabulde Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu da bulunmuştur."[386] Büyükelçi, güven mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve resmen Türkiye'deki görevine başlamıştır.

Başbakan Dr. Refik Saydam ile Afgan Sadrazamı Haşim Han Arasında Telgraflar

Bu arada Başbakan Celal Bayar 25 Ocak 1939 günü istifa etmiş, aynı gün yeni kabineyi Dr. Refik Saydam kurmuştur. Refik Saydam, Başbakanlık görevini üstlendiğini bir telgrafla Afganistan Sadrazamı Haşim Han'a duyurmuştur. İki Hükümet Başkanı birbirlerine şu telgrafları göndermişlerdir:

[383] *Aylık Tarihi*, Ankara, I. Kanun 1938, No. 61, s. 143

[384] *Aylık Tarihi*, Ankara, II. Kanun 1939, No. 62, s. 90

[385] *A.g.e.*, s. 91.

[386] *Aylık Tarihi*, Ankara, Şubat 1939, No. 63, s. 5

Levent Şahverdi Arşivi

Ekselans Mahmut Haşim Han,
Başvekil

KABİL

Başvekalet vazifesini deruhte ederken Ekselanslarına samimi dostluk hissiyatımı arzetmekle bilhassa bahtiyarım. Saadabad Paktı'nı imza etmiş olan iki memleket arasında pek mesut bir surette mevcut kardeşçe dostluk bağlarının inkişafı için Ekselanslarına teşriki mesaiden mütevellit (işbirliğinden kaynaklanan) büyük memnuniyetimi kendilerine temin etmek isterim.

Dr. REFİK SAYDAM[387]

Ekselans Refik Saydam
Başvekil

ANKARA

Ekselanslarının benim için çok kıymetli olan hissiyatı muhtevi telgraflarını almakla bahtiyarım. Ekselanslarına ve kardeş milletle Türkiye Cumhuriyetine benim ve Afgan milletinin derin ve ebedi dostluk hissiyatımızı arzederim. Saadabad Paktını imza etmiş olan iki memleket arasında pek mes'ut surette mevcut çözülmez kardeşçe dostluk bağlarını inkişafı için beslediğim en hararetli temennilerimi Ekselanslarına temin etmek isterim.

Başvekil
MAHMUT HAŞİM[388]

Afgan Sadrazamı, "kardeş" saydıkları Türk milletine karşı "ebedi dostluk duygularını" dile getiriyor ve bu kardeşçe dostluğun hep gelişmesi için hararetli dileklerde bulunuyordu. Kâbil Büyükelçimizin belirttiğine göre, Afgan Sadrazamı Haşim Han'ın dostluğu samimiidi.

[387] *A.g.e.*, s.37

[388] *A.g.e.*, s. 37-38

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Cumhurbaşkanı değişmiş, Başbakan değişmiş ve Dışişleri Bakanı değişmişti. Ankara'daki Afgan Büyükelçisi de değişmişti. Afganistan'da ise Padişah yerindeydi, Sadrazam yerindeydi. Saadabad Paktı'nı imzalamış olan Türk dostu Afgan Dışişleri Bakanı ise Büyükelçi olarak Ankara'da göreve başlamıştı. Bu değişikliklerle birlikte ve ikinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye-Afganistan ilişkilerinde Atatürk sonrası dönem başlıyordu. Bu yeni dönem bu kitabın çerçevesini aşar.

Levent Şahverdi Arşivi

BİTİRİRKEN

Türkiye-Afganistan ilişkileri tarihi günlerde kurulmuştur. Afganistan, 1920 yılında Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni ilk tanıyan ülkedir. Yeni Türkiye, ilk ittifak antlaşmasını Afganistan'la yapmıştır; Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur.

1919'da Türkiye, bağımsızlığını savunmak için silaha sarılıyor; tarih boyunca hep korumuş olduğu bağımsızlığını düşmana çiğnetmemek, yabancı boyunduruğu altına düşmemek için savaşa girişiyor. Aynı yıl Afganistan, uzun zaman önce yitirmiş olduğu bağımsızlığını yeniden kazanmak için silaha sarılıyor; yabancı boyunduruğundan artık kurtulmak için savaşa girişiyor. Aynı tarihlerde başlayan, fakat birbirinden tamamen farklı olan iki bağımsızlık savaşı söz konusudur. Türkiye, bağımsızlığını "kaybetmemek için", Afganistan ise bağımsızlığını "kazanmak için" savaşıyor. Türkiye'nin öteden beri hep bağımsız olduğu 1921 Türk-Afgan Antlaşması'nda da ifadesini buluyor. Antlaşmanın birinci maddesi "ila maşallah ber hayat-ı müstakil süren Türkiye Devleti..." diye başlıyor. "Çok şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti" ile bağımsızlığını kazanmak için savaşan Afganistan buluşuyor, elele veriyorlar.

Atatürk, 20 Mayıs 1928'de Ankara'da verdiği resmi yemekte Afgan Kralı Amanullah Han'a seslenirken, bu konuya şöyle değiniyor: "Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşahebetleri (benzerlikleri) vardır. Zatı Hükümdarileri, 1919'da Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklâl için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pişi enzarında (gözleri önünde), istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ediyorduk." diyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu cümlede iki ülke arasındaki coğrafi farka da parmak basılmıştır: Afganistan, Asya'nın ortasındadır; Türkiye ise Avrupa'nın doğusunda.

Türkiye ve Afganistan, ayrı ayrı coğrafyalarda, özellikleri bakımından birbirinden tamamen farklı olan iki ayrı istiklâl savaşı içindeydi; fakat aynı tarihlerde ve aynı düşmana karşı savaş veriyorlardı. iki ülkenin de karşısında sömürgeci Batı emperyalizmi ve özellikle İngiliz emperyalizmi vardı. Ortak düşman, bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Afganistan, 1919'da bağımsızlığını kazanmıştı. Bağımsızlığını korumak ve kalkınmak için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuş ve Türkiye'ye yönelmişti. Afgan Emiri Amanullah Han, bağımsızlığı kazanınca gözlerini Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e çevirdi. Rusya'daki esaretten kurtulmuş ve Afganistan üzerinden vatana dönmekte olan üç Türk subayı eliyle Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi ve Afgan ordusunu düzenlemek üzere Afganistan'a bir Türk askeri heyet gönderilmesini rica etti. O dönemde Türkiye, Afganistan'ın güvenebileceği ve yardım isteyebileceği biricik bağımsız İslâm devletiydi.

Mustafa Kemal'e gelince o, devlet kurucusu ve strateji uzmanıdır; Yeni Türk devletinin temellerini atarken stratejisini de oluşturur. Bu bağlamda Afganistan'ı stratejik bir bakışla değerlendirir. Haritaya şöyle bir bakar: Türkiye'nin batısında Balkanlar, doğusunda Kafkaslar ve Orta Asya vardır. Dikkatini öncelikle buralara çevirir. Daha sonraki kuşaklar bu coğrafyaya "Avrasya" diyeceklerdir. Mustafa Kemal, bu adı kullanmaksızın, daha işin başında Türkiye'nin Avrasya politikasının siluetini çizer. Ankara'da Büyük Meclisin açılışından ve Türk i ye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan hemen sonra, bir taraftan Balkanlar'la, diğer t araftan Kafkaslar ve Orta Asya ile ilişki arar, oralara bazı güvenilir adamlarını sevk eder. Bu bölgelerin Türkiye için stratejik önemi vardır.

Mustafa Kemal, bir yandan Yunanistan'ı, diğer yandan Britanya İmparatorluğu'nu sanki arkadan da çevirmeye çalışır. Yunanistan'ın arkasındaki Arnavutluk'a askeri yardımda bulunmak üzere Albay Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

lahattin Saip Bey başkanlığındaki bir askeri heyeti bu ülkeye yollar.[269] Bulgaristan'a da yarı-resmi temsilci olarak Yaveri Cevat Abbas Gürer'i gönderir. Ağustos

Ağustos 1920'de Memduh Şevket Esendal'ı Azerbaycan Mümessilliğine ve Abdurrahman Beyi de Afganistan Mümessilliğine tayin eder. Yeni Türkiye'nin ilk resmi dış temsilcilikleri 1920'de Baku'da ve Kâbil'de açılır. Üç-dört yıl sonra Azerbaycan bağımsızlığını kaybedecek ve dolayısıyla Bakü temsilciliği kapanacaktır; Kâbil temsilciliği ise sürekli olacak, önce Elçiliğe, sonra da Büyükelçiliğe yükseltilecektir. İstiklâl Savaşı'nda Yunanistan'a ve Britanya imparatorluğu'na karşı kullanılan Avrasya coğrafyasında, ilerde, Balkan Antantı ve Saadabad Paktı şekillenecektir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Abdurrahman Bey eliyle Afgan Emiri Amanullah Han'a bir de mektup gönderir. Tam Sevres Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti'ne dikte edildiği günlerde kaleme alınmış olan bir mektuptur bu, 18 Ağustos 1920 tarihini taşır. Sevres'in baş mimarı İngiltere'yi hedef alır: "İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır" der. Müslüman halkların uyanışından ve dayanışmasından pek kaygılanan İngilizlerin, yüzyıllardan beri İslâmın kılıcı durumunda olan Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkıştıklarını, bunun üzerine Türk milletinin de silaha sarıldığını anlatır. Mustafa Kemal Paşa, mektubun sonunda, soylu Afganistan ile ilişkileri geliştirmek ve işbirliği yapmak amacıyla Abdurrahman Bey'in güveni l ir temsilci olarak Kâbil'e gönderildiğini bildirir.

1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan arasında Moskova'da bir ittifak antlaşması imzalanır. Yeni Türkiye'nin imzaladığı ilk ittifak Antlaşması budur. Bu antlaşmayla Türkiye, Afganistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanır; Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğ-

[269] Bilâl N. Şimşir, *Türkiye-Arnavutluk ilişkileri. Büyükelçilik Anıları (1985-1988)*, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2001, s.16

Levent Şahverdi Arşivi

retmen ve subay göndermeyi yükümlenir. Afganistan da, Türkiye'nin İslâm dünyasının manevi önderi olduğunu tanır.

Bu tarihte Doğu halklarının, yani Asya ve Afrika halklarının hemen hepsi sömürgeci Batı'nın boyunduruğu altındaydı. Atatürk, bu kitlelere "mazlum milletler" diyordu, yani ezilen uluslar. Batı emperyalizmine karşı çetin bir bağımsızlık savaşı veren Mustafa Kemal, bütün mazlum milletlerin umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştu. Büyük Önder, Doğu'nun kahramanı idi.[390] Mazlum milletler arasında perdeyi ilk yırtan, bağımsızlığını ilk kazanan Afganistan olmuştu. Türkiye ile Afganistan, imzaladıkları 1921 Antlaşması'nda, Doğu halklarının uyanışına ve bağımsızlık haklarına da yer verdiler. "Doğu dünyasının uyanışının ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğünü" belirttiler. Antlaşmanın 2. maddesinde de şöyle kaleme alınmıştı: *"Yüksek Akit taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hive Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar."*

Böylece, ezilen Doğu halklarının özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip oldukları, tarihte ilk defa bir pozitif hukuk belgesinde yer almıştır. Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Türkiye ile bağımsız Afganistan, Doğu halklarının (Şark milletlerinin) özgürlük ve bağımsızlık davalarının bayraktarlığını, öncülüğünü üstlenmişlerdir.

Nisan 1921'de, Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Ankara'da göreve başladı. Dost Sultan Ahmet Han, Ankara'ya atanan tam yetkili ilk yabancı elçi olmuştur ve Türkiye'nin o unutulmaz Kurtuluş Savaşı destanını Türk halkıyla paylaşmıştır. Ertesi yıl, "Medine Müdafii" olarak nam salmış olan Fahrettin Türkkan Paşa, tam yetkili Türk Elçisi olarak Kâbil'de göreve başlamıştır.

[390] Ben de Atatürk ile ilgili birkitabıma bu adı verdim. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1999. Atatürk'ün 100. Yılında Pakistan'da yayımlanmış olan başka bir kitabımda da alt başlık olarak bu unvanı kullanmıştım. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Homage to Mustafa Kemal Atatürk, Hero of the East*, İslâmabad, Pakistan: 1401/1981

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye - Afganistan ilişkileri böyle başlamıştır.

Tarihigünlerde temeli atılmış olan Türkiye-Afganistan ilişkileri, yirmi yıl boyunca sürekli olarak gelişmiş ve gitgide kökleşmiştir. Bu yirmi yıl içinde hem Afganistan'da, hem de Türkiye'de önemli değişiklikler olmuştur: Afganistan'da hanedan değişmiş, Mustafa Kemal'in yakın dostu Kral Amanullah devrilmiş, Nadir Şah tahta çıkmıştır. Türkiye'de de laik Cumhuriyet rejimi kurulmuş, Halifelik kaldırılmıştır. Fakat bu değişiklikler iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerini olumsuz yönde etkilememiştir. Dostça ilişkiler herhangi bir sarsıntıya veya kesintiye uğramadan gelişmeye devam etmiştir. Türkiye, kardeş Afganistan'ın gelişmesine, çağdaşlaşmasına samimi katkılarını sürdürmüştür.

1919-1929 yıllarında saltanat sürmüş olan Afganistan Kralı Amanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'ün samimi dostu idi. Mayıs 1928'de Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı. Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk devlet ziyaretini gerçekleştirdi ve Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'yı onurlandİran ilk hükümdar oldu. Bu ziyaretle Türk-Afgan ilişkileri ileri bir düzeye çıkarıldı.

Ziyaret sırasında, 25 Mayıs 1928 günü Ankara'da Türkiye-Afganistan Dostluk ve işbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile, 1921'de yapılmış olan Türk-Afgan Antlaşması geliştiriidi ve günün şartlarına uyumlu hale getirildi. Türkiye'nin Afganistan'a yapacağı eğitim, kültür, teknik yardımların çapı genişletildi.

Türkiye, Afganistan'ın gereksinim duyacağı her türlü olanakları ve gereçleri sağlamayı üstlendi. "Afganistan'ın milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi ve yükselmesi için isteyeceği yargısal, bilimsel ve askeri alanda uzmanları seçip Afgan Devletinin hizmetine vermeyi" yükümlendi. Türkiye'nin o güne kadar yabancı devletlerle imzaladığı başka hiçbir anlaşmada veya sözleşmede böyle hükümler yoktu. Türkiye, yalnız Afganistan'a karşı böyle yardım yükümlülüğü altına girmiştir.

Atatürk döneminde Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu yardımlar henüz etraflıca araştırılmamıştır. Örneğin Türk askeri okulla-

Levent Şahverdi Arşivi

rında yetiştirilen Afgan öğrenciler ve çeşitli tarihlerde Afganistan'a gönderilen ve orada görev yapan askeri personel ve bunların hizmetleri hakkında yeterince bilgimiz yoktur. Bu konularda askeri tarihle ilgili arşivlerde ve T.C. Kâbil Büyükelçiği arşivlerinde araştırmalar yapmak gerekir.

Bizim şimdilik erişebildiğimiz bilgiler sınırlı olmakla birlikte şunları söyleyebiliriz: Türkiye, 1921 Antlaşması'ndan beri dost Afganistan'a yardım yükümlülüğü altına girmiş ve bu yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Türk okullarında ve yüksek okullarında pek çok Afganlı öğrenci yetiştirilmiştir. Yetişen bu gençlerin hemen hepsi ülkelerine dönmüş ve Afganistan'ın kalkınmasına, gelişmesine hizmet etmişlerdir.

Türkiye, değerli uzmanlarını Afganistan Hükümeti'nin hizmetine vermiştir. Bunların sayıları nispeten azdır, ama gördükleri hizmetler önemlidir. Bir iki örnek vermek gerekirse, Afganistan Dışişleri Bakanlığında Türk hukukçularının ve Afgan eğitim sistemi içinde Türk eğitimcilerin hizmetleri zikredilebilir. Yeni bağımsızlığa kavuşan Afganistan'ın diplomasi tecrübesi sınırlı, yetişkin diplamatları sayıca azdı. Dünya diplomasi sahnesine çıkan, Türkiye'nin desteği ile Milletler Cemiyeti üyeliğine de kabul edilen Afganistan, diplomaside açık vermemeye çalışıyordu. Cevat Açıkalın gibi Türk diplomat ve hukukçuları Afganistan Dışişleri Bakanlığında danışman olarak görev yapmışlar ve Afgan diplomasisine yardımcı olmuşlardır. Aynı şekilde Türk profesörleri Kâbil Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi gibi bazı yüksek eğitim kurumlarını Afganistan'da hayata geçirmişlerdir.

*

Kemal Atatürk'ün barışçı politikası, 1937'de imzalanan dörtlü Saadabad Paktı ile en üst düzeye erişmişti. Türkiye, Afganistan ile ikili ilişkilerini geliştirmekle kalmamış, fakat aynı zamanda komşu ülkelerle çok taraflı ilişkileri de geliştirmişti. Türkiye ile İran, İran ile Afganistan ve İran ile Irak arasındaki çetin sınır anlaşmazlıkları birer birer sabırla çözüme kavuşturulmuş, bu komşu ülkeler arasında öteden beri sürüp gelen karşılıklı güvensizlik ve husumet duyguları

Levent Şahverdi Arşivi

giderilmiş ve bütün bölgede barış ve dostluk düzeni oluşturulmuştu. Atatürk diplomasisi, Saadabad Paktı'nı oluştururken, öteden beri Afganistan ve İran üzerinde nüfuz sahibi olmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet etmiş olan Rusya ile İngiltere'yi yumuşatmayı ve bir ölçüde arkasına almayı da ihmal etmemişti.

Atatürk, Afganistan'a karşı açık ve berrak bir politika izlemişti. Afganistan'la 1928'de ikili antlaşma imzalanırken veya 1937'de Saadabad Paktı kurulurken Türkiye'nin politikasında kimse eleştirilebilecek bir nokta görememişti. İngiltere, Türkiye'yi Panislamizm politikası gütmekle suçlayamıyordu artık, çünkü Türkiye, Halifeliği kaldırmış olan laik bir ülkeydi. Rusya da Türkiye'yi Pantürkizm politikası gütmekle suçlayamıyordu, çünkü Saadabad Paktı üyeleri arasında Türk soyundan olmayan İran ve Irak da vardı. Türkiye'nin Afganistan ile yaptığı antlaşmalar, Batılı emperyalistlerin geçmişte sık sık başvurdukları "sızma anlaşmalarına" hiç benzemiyordu, çünkü Türkiye, Afganistan'a el atma, o ülkeyi sömürme gibi bir emel beselemiyordu. Tam tersine Türkiye, hiçbir karşılık beklemeden, fisebilillah Afganistan'a yardım ediyor, bu dost ülkenin gelişmesine, kalkınmasına katkıda bulunmaya çalışıyordu.

Böylesine insani bir politika o güne kadar pek bilinmiyordu. Atatürk'ün Afgan politikası dış dünyada takdirle karşılanan v e alkışlanan bir politikaydı. Bu insanlık, dostluk ve barış politikası sayesinde Türkiye, her tarafta saygınlık ve etkinlik kazanmıştı. Türkiye'nin saygınlığı ve etkinliği Balkanlar'dan Orta Asya içlerine ve Himalaya eteklerine kadar uzanmıştı. Şu jeopolitik gerçek vurguianmış ve kanıtlanmıştı: Afganistan'da Türkiye de vardı artık, Avrasya coğrafyasında Türkiye de söz sahibiydi. Bu açıdan bakınca Atatürk çok başarılı olmuştu.

Afganistan'da çağdaş ve laik bir düzen yaratma bakımından ise Atatürk zamanında sağlanabilen başarılar, Afganistan'ın şartları nedeniyle pek sınırlı ve yüzeysel kalmıştır, denilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

A) Türk Arşivleri

1) T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (DBA)

DBA-Afganistan (Genel) DBA-Afganistan K. 1

DBA-Afganistan K. 2

DBA-Afganistan K. 3

DBA-Afganistan Dışişleri Bakanının Türkiye Gezisi, 1936

DBA-Atatürk'ün Hastalığı

DBA - Cumhuriyetin ilanı (1923)

DBA-Gazi M. Kemal'in 2. Sefa Reisicumhurluğa İntihabı

DBA-HK (1928) DBA-Idari K. 60-0

DBA-Müt. 1/49

DBA-Müt. 1/95

DBA - Müt. 1/96

DBA-Müt. 3/56

DBA-Müt. 3/59

DBA-Müt. 4/2

DBA-Müt. 5195

DBA-Müt. 6/95

DBA-Müt. 9/50

DBA-Müt. 14/59

DBA-Müt. 25/59

DBA - S. Rusya-Türkiye, K. 30/A-2

DBA- Türkiye K. 37/26

Levent Şahverdi Arşivi

DBA- Türkiye K. 37/28
DBA-T. 1, A.1, F. 1

2) T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivleri (LBA)
LBA- K. 569/1
LBA-K. 601/1
LBA-K. 60411

3) T. C. Paris Büyükelçiliği Arşivleri (PBA)
PBA- K. 180/A-1

B) **İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri** (F.O. = Foreign Office Archives, Public Record Office, Londra)
F.O. 371/9176
F.O. 371110866
F.O. 371/15374
F.O. 371/15376
F.O. 371/20866
F.O. 371/21935
F.O. 371123301
F.O. 406/46
F.O. 406/47
F.O. 424/262
F.O. 424/267
F.O. 424/268

II - DİĞER KAYNAKLAR

Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul: 1970.

Hamid Aral, *Dişişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara: 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

(Tevfik Rüştü Aras), *Lozan İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul: 1935

(Tevfik Rüştü Aras), *10 Ans Sur les Traces de Lausanne*, Akşam Matbaası, İstanbul: 1935

Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul: 1945

"Asya'nın İsviçresi: Kardeş Efganistan", *Ulus*, Ankara, 7.1.1936

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstistüsü, Cilt II, Ankara: 1959

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V, Türk inkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1972

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 1964 "Atatürk'ün Polis Şefi Nurettin Temgüz'den birkaç hatıra: Amanullah Han'la Beraber," Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 6, Temmuz 1970

Falih Rıfkı Atay, "Dost Afganistan", *Ulus* (Ankara), 6. 1. 1936

Falih Rıfkı Atay, "Şark Paktı", *Ulus*, Ankara: 6. 7. 1937

Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, 1914-1922, İstanbul: 1972

Ayın Tarihi, Ankara, Cilt 14, Temmuz 1927, No. 40; Haziran 1928, No. 51; Temmuz 1928, No. 52; Eylül1928, No. 54; Teşrinievvel1928, No. 55; Teşrinisani 1928, No. 56; Şubat 1934, No. 2; Haziran 1934, No. 6; Birinci Teşrin 1934, No. 10; İkinci Teşrin 1934, No. 11; Nisan 1935, No. 16; Haziran 1935, No. 18; Temmuz 1935, No. 19; Teşrin 1935, No. 22; 1. Kanun 1935, No. 24; Şubat 1936, No. 26; İkinci Teşrin 1936, No. 35; 1. Kanun 1936, No. 36; Mayıs 1937, No. 41; Temmuz 1937, No. 43; Ağustos 1937, No. 44; II. Teşrin 1937, No. 47; İlkkanun 1937, No. 48; II. Kanun 1938, No. 49; Şubat 1938, No. 50; Mayıs 1938, No. 53; Temmuz 1938, No. 55; Teşrin 1938, No. 59; II. Teşrin 1938, No. 60; İlave Sayı. Atatürk'ün Vefatları, II. Teşrin 1938, No. 60

Levent Şahverdi Arşivi

Mükerrer; I. Kanun 1938, No. 61; II. Kanun 1939, No. 62; Şubat 1939, No.63.

Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1974

Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi,* III. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 2. Baskı.

Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1985

Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* Ankara: 1968-1969, V. Cilt

Amiral Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983

Memduh Şevket Esendal, *Kızıma Mektuplar,* Bilgi Yayınevi, Ankara: 2001

Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939),* SBF Yayını, Ankara: 1953

W. G. Tinckom-Fernandez, "Turkey is pleased at Visit of Ameer", *The New York Times,* 24. 6. 1928

"Geniş Açı. Afganistan", *National Geographic.* Türkiye, Aralık 2001

Hakimiyeti Milliye (Ankara), 26.4.1921; 21.5.1928;

J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East,* Vol. 1, 1535-1914, New York: 1956

Michael Hurst (Editor), *Key Treaties for the Great Povers,* Vol. 2, 1971-1914, London: 1972

İkbal, *Şarktan Haber* (Çeviren A. N. Tarlan), Ankara: 1956

Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler* (Medine Müdafaası), Yağmur Yayınevi, İstanbul: 1974

Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler,* Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1969

Naci Kaşif Kıcıman, *Medine Müdafaası. Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı,* Sebil Yayınevi, İstanbul: 1971

Levent Şahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983

Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım,* III, Altındağ Yayınevi, İstanbul: 1968

Esadullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan,* Doğan Kitapçılık, İstanbul: 2001

Necmettin Sadak, "Dörtlü Şark Antlaşması", *Akşam,* İstanbul: 6.7.1937

Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler,* Kitabevi, İstanbul: 1997, ilaveli 2. baskı

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* II-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1994-1996

Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II,* Türk Tarih Kurumu, Ankara:1986

İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt* (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983

Ministerstvo İnostrannıh Del SSSR, *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* (SSCB Dış Politika Belgeleri), Moskova 1959, Tom/Cilt III

Özel Şahingiray (Toplayan), *Atatürk'ün Nöbet Defteri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1955

Bilâl N. Şimşir, *Ankara, Ankara... Bir Başkentin Doğuşu,* Bilgi Yayınevi, Ankara: 1988

Bilâl N. Şimşir, *Ankara'nın Başkent Oluşu,* Ankaralılar Vakfı Yayını, Ankara: 2001

Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları,* Cilt I : Afganistan-Çin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993

Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar,* 1920-1923, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1992, 2. Baskı

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Cilt III, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2000, 2. Baskı

Levent Şahverdi Arşivi

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk IV,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2000, 2. Baskı

Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar,* Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996

Bilâl N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk,* Bilgi Yayınevi, Ankara: 1999

Bilâl N. Şimşir, *Hamage to Mustafa Kemal Atatürk,* Hero of the East, İslâmabad, Pakistan: 1401/1981

Bilâl N. Şimşir, *Türkiye-Arnavutluk ilişkileri. Büyükelçilik Anıları (1985-1988),* ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2001

Bilâl N. Şimşir, "Halifesiz 75 Yıl", *Mülkiye Dergisi,* Ankara: Mart-Nisan 1999, Sayı 215

Abdülvahap Tarzi, "Efganistan", *İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 4,

Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1981

Taha Toros, "Ali Münif Beyin Hatıraları, 6: Atatürk ve Ali Münif", *Hayat Tarih Mecmuası,* Şubat 1970, Cilt 6, Sayı 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 12, Cilt 16, Cilt 18, Cilt 19, Cilt 22, Cilt 23, Cilt 24, T.C.

Hariciye Vekaleti Matbuat Müdürlüğü, Ecnebi Matbuat Hulasaları, Ankara: 1935.

Hariciye Vekaleti, *Muahedat Mecmuası,* VII, Ankara: 1931

Levent Şahverdi Arşivi

DİZİN

A

ABD (Amerika) XV, XVII, XVIII, 147, 189, 198, 344, 345, 390

Abdul Ahat Han (Afgan Meclis Reisi) 376

Abdul Muhammed 360

Abdurrahman Bey, Samadani (Ankara Hükümeti'nin Kabil Mümessili) 16, 37, 38, 39, 44, 51, 75, 76, 90, 117, 401

Abdül - Kuddüs 362, 363

Abdülahad 363

Abdurrahman Han, Emir 12, 15, 18, 371

Abdülhamid II, Sultan 9, 10, 17, 18, 143

Abdülhay Aziz 372

Abdülmecid Efendi, Halife 117

Abilof, İbrahim (Ankara'da Azerbaycan Elçisi) 80, 86

Açıkalın, Cevat 203, 404

Açık Söz 71, 73

Adalar Denizi (Ege) 86, 271

Adana 35, 86, 87, 92, 363

Aden 271

Adıvar, Dr. Adnan 73

Afganistan, Efganistan V-IX, XIII, XV- XIX, 1-10, 12-22, 25, 27-33, 36-39, 41-47, 50-52, 54-70, 72, 74-81, 83-92, 95-104, 106-108, 110, 112-114, 116, 117, 119-123, 125-131, 133-138, 140-147, 149-151, 153, 154, 157, 161, 166, 168, 169, 171-174, 176, 181, 186-191, 194, 195, 197-199, 201-206, 208-216, 218-222, 225, 227-233, 235-238, 241-259, 263, 265-268, 272-280, 282, 285, 286, 289-296, 300, 302-309, 311, 313-315, 317-329, 331, 333-337, 341-344, 348, 351-369, 371-375, 377-380, 382-388, 390-395, 397, 399-405, 407, 409, 410-412

Afrika 16, 33, 34, 36, 55, 106, 110, 130, 176, 344, 402

Ağaman, Necat 300

Ağaoğlu, Ahmet 91

Ahmet Ali 251

Ahmet Ali Şah Masumi 352

Ahmet Bahaî Molla 9

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Fehim Bey (Heykeltraş) 180
Ahmet Hulusi Efendi, Şirvanizade 9
Ahmet İzzet Paşa 94
Ahmet Muhtar Bey, Mollaoğlu 38, 139
Ahmet Şah Dürrani 8
Akaygen, Enis 177, 179
Akdeniz 110, 111, 307, 328, 340, 344
Akgüç, Atıf IX, 367, 372
Ali Ahmet Han 31
Ali Fuat, General (Askeri Akademiler Komutanı) 318
Ali Habibullah Han 177
Alimşahi 371
Ali Muhammed (Abdülahad) Saca 363
Ali Rıza Bey (Ressam) 180
Ali Said (Ordu Müfettişi) 165
Ali Şükrü (Trabzon mebusu) 85
Alkent, Ferruh 300
Almanya 21, 51, 92, 95, 116, 122, 147, 173, 198, 216, 390
Aloisi, Baron 391
Altay, Fahrettin Paşa (Kral Amanullah'ın mihmandarı ve Afganistan-Irak sınırı hakemi) VIII, 4, 15, 151, 152, 158, 179, 181, 186, 187, 188, 276, 277, 280, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 306, 313, 328, 347, 389, 408
Amanullah Han (Aman Allah, Emanullah Han) V, VI, X, XVI, XIX, 1-3, 14, 22, 25, 27-32, 39, 45, 49, 50, 52, 53, 60, 61, 66, 68, 69, 74, 76-80, 88, 89, 98-100, 102, 104, 112-115, 117, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 131-133, 135-137, 140, 141, 143-147, 149, 150, 155-158, 161, 163, 164, 166, 169, 171, 173-176, 180, 182, 183, 186, 188-194, 197-199, 201, 202, 204, 208, 210-212, 213-222, 228, 230-232, 236, 239, 248-252, 254, 258, 259, 268, 280, 351-356, 358, 374, 375, 379, 388, 391, 399, 400, 401, 403, 409
Amerika bkz: ABD
Anadolu 32, 34, 35, 39, 43, 44, 47, 48, 51, 61, 65, 73, 82, 87, 88, 96, 97, 110, 111, 113, 120, 124, 152, 155, 173, 192, 205, 206, 209, 270, 287, 290, 291, 292, 301, 305, 306, 307, 319, 324, 354, 382, 388, 390, 394
Anadolu Kavağı 124
Ankara IV-X, XIX, 1, 2, 4, 7, 8, 19, 27, 33, 36-39, 42-44, 46, 51, 52, 54, 56, 57, 60, 61, 64, 66, 69, 71-74, 77-81, 85, 87, 90-92, 95-97, 100, 103, 105-109, 113, 115-117, 119-121, 124-126, 128, 131-133, 139, 141-144, 146, 147, 149-154, 157-160, 162-166, 169, 172, 173, 176, 178-185, 187, 189-

Levent Şahverdi Arşivi

192, 194, 195, 197-202, 204, 205, 212, 219, 220, 227-229, 231-234, 236-244, 246, 248-251, 253, 254, 256, 258, 265, 268, 270-273, 278, 283, 284, 286, 287, 289, 290, 295, 299-308, 310-315, 317, 319, 320, 321, 323-327, 329-331, 333, 335, 337-340, 342, 345, 348, 352-355, 357-365, 368, 372, 373, 374, 376, 379, 382-384, 386-388, 390-395, 397, 399-403, 409-412

Antalya 32, 35, 87, 177

Apaydın, Zekai 177

Arabistan 33

Aralov, S.İ. (Ankara'da Sovyet Elçisi) 86

Aras, Dr. Tevfik Rüştü (Türkiye Dışişleri Bakanı) VIII, IX, 133, 142, 177, 181, 192, 289, 290, 292, 301, 304-309, 311, 312, 320, 323, 324, 327, 329-334, 338, 341-343, 345-348, 379, 380, 382, 386, 409

Arıkan, Safvet 179

Arkın, Dr. Hükmet 375

Arnavutluk 127, 130, 147, 177, 328, 390, 400, 401, 412

Asaf Bey (Ankara Belediye Başkanı) 163, 178, 179

Asya XIII, 1, 5-7, 9, 10, 13, 15-17, 33, 34, 36, 39-43, 47, 55-57, 67, 84, 85, 106, 110, 111, 130, 166, 167, 171, 176, 190, 197, 291-293, 299, 303, 304, 310, 328, 334, 337, 340-342, 344, 347, 365, 369, 380, 381, 399, 400, 402, 405, 409

Atalay, Besim (Kütahya mebusu) 84

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal IV, V, VIII-X, XV-XIX, 1-6, 14, 16, 17, 19, 27, 29, 33-36, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 51, 56, 57, 61, 64, 65, 72, 76, 78, 80, 86, 90-93, 96, 100, 107, 108, 110, 114, 119-123, 125, 127-131, 133-137, 141, 143-146, 149, 150, 152-154, 157, 158, 161, 166, 169, 171-176, 186-188, 191, 193, 197, 199-202, 205, 207, 208, 214, 218-220, 222, 227, 230-233, 236-238, 240-243, 245, 248, 250-254, 256-259, 265-268, 272-274, 276-278, 280, 287-289, 292, 294-297, 299-301, 305, 307, 310-315, 317, 319, 322, 323, 326, 327, 332, 336-338, 340, 342, 345, 352-354, 356, 359, 364, 369, 375, 377, 379, 380, 382-392, 394, 399, 402-405, 407, 409-412

Atay, Falih Rıfkı 302, 304, 339, 340, 409

Atina 139

Atrek Vadisi 9

Avenol (Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri) 308

Avrasya XI, XII, 400, 401, 405, 412

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupa 16, 17, 21, 33, 34, 45, 48, 73, 103, 137, 150, 167, 171, 182, 187, 189, 190, 194, 197, 198, 209, 211, 212, 216, 247, 249, 266, 279, 319, 339, 341, 354, 399, 400

Avustralya 47

Avusturya 94, 147, 177

Aydemir, İlyas 389

Aydın 367

Ayın Tarihi 7, 142, 149, 154, 155, 157, 160, 169, 171, 182, 187-189, 206-208, 210, 212-215, 268, 278, 289, 290, 293, 294, 296, 299, 300, 302, 304, 310, 319, 327, 330, 331, 333, 335, 340-342, 344, 348, 351, 352, 379, 382, 384, 387, 390, 393, 395, 409

Ayvalık 93

Azerbaycan 36, 37, 57, 80, 86, 87, 270, 366, 401

Aziz Han, Serdar Muhammed 255, 258

B

Babür 7, 360

Bağdat IX, 139, 152, 180, 329, 330, 331, 332, 333, 338, 342

Bahadır Han, Şit Salar 44

Bahaüddin Akbar (Ekber) 361

Bakü 37, 39, 366

Balıkesir 302, 360, 361

Balkanlar 328, 341, 345, 380, 400, 405

Balkan Savaşı 16, 17, 37, 38, 93, 270

Batı (Garp) XIII, 6, 15, 19, 34, 35, 36, 37, 41, 55, 56, 64, 126, 326, 372, 400, 402,

Batı, Feriha 139

Batı, İsmail Nebil (Kabil Elçisi) 90, 119, 138, 139, 140, 151, 199

Batum 35, 100, 183, 187, 188

Bayar, Mahmut Celal (Başvekil) 74, 97, 331, 332, 388, 389, 390, 393, 394, 395

Bayur, Yusuf Hikmet (Kabil Büyükelçisi) 8, 14, 19, 46, 47, 48, 52, 90, 177, 196, 198-202, 204, 210, 211, 216, 219-221, 227-229, 231, 236, 241, 252, 268, 375, 410

Beççe-i Saka (Sucunun Oğlu) 3, 52, 217, 221, 222, 228, 229, 248, 303, 319, 356, 369

Bedia Hanım (Ressam) 180

Bedri Bey 116

Belçika 147, 173, 177, 390

Bele, Refet Paşa 60, 120

Belgrad 200, 341, 342

Bengal 16

Berat Ali (Beryaley) IX, 361

Berke, Dr. Zühtü 372, 375

Berlin 139, 198, 239, 255, 258, 323

Bıyıklıoğlu, Tevfik 153, 187

Bilecik 270

Levent Şahverdi Arşivi

Birecik 32
Bodrum 32
Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) 35, 342
Bolu 84
Bombay 106, 228, 271, 386
Bozcaada 124
Bozkurt, Mahmut Esat 179
Britanya İmparatorluğu 8, 12, 400
ayrıca bkz: İngiltere
Brüksel 139
Buda 7
Buhara 9, 10, 46, 47, 48, 50, 51, 57, 59, 67, 70, 103, 112, 113, 353, 402
Bulca, Fuat 124
Bulgaristan 147, 390, 401
Burhanettin Bey 155
Bursa 106, 179, 365, 367
Bush, George W. XVIII
Bülücistan 278

C

Cağaloğlu, Talha 362
Canonica 178
Cavagnari, Sir Louis 12
Cebeci 359
Cebelibereket 83
Celal (Baş Yaver) 390
Celâlabad 10, 12, 22, 28, 30, 31, 45
Cem, İsmail XVI, XVII
Cemal Paşa VI, XVII, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 103, 105, 106, 116, 117, 354, 356
Cemil Bey 155
Cenevre 203, 289, 290, 291, 308, 313, 326, 328, 335, 344
Cengiz Han 7
Cennah (Cinnah), İsmail 386
Ceyhan 92
Charpy, General 124
Chirol, Sir V. 16
Chotani, Muhammed 106
Clerk, Sir George (İngiliz Büyükelçisi) 142, 171, 239, 248
Curzon, Lord 20

Ç

Çakmak, Fevzi (Genelkurmay Başkanı) VI, 74, 116, 159, 306, 323, 390
Çanakkale 271
Çankaya 124, 139, 158, 159, 164, 166, 176, 178, 180, 182, 205, 248, 306
Çankaya, Mücellidoğlu Ali 352, 358, 360, 410
Çatalca 93
Çavlı, Emin Ali IX, 365
Çekoslovakya 147, 177, 390
Çınar, Vasıf 251
Çin 4, 6, 9, 27, 147, 294, 390, 411
Çorlu 270

Levent Şahverdi Arşivi

Çukurova 92

D

Dağpunar, Mehmet IX, 367, 368
Danimarka 147, 177, 390
Daskalof, General 391
Davaz, Suat (Paris Büyükelçisi) 61, 251, 387
Davut Han 5
Destigir Han 140
Diyarbakır 120, 177
Dobbes, Sir Henry 50
Doğu (Şark) 15, 16, 32, 34, 35, 36, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 65, 71, 80, 106, 126, 142, 190, 215, 328, 329, 334, 344, 369, 402
Doğu Bengal 16
Dolmabahçe 124, 143, 180, 185, 187, 251, 280, 383, 388, 390
DSP XV
Durban 16
Durkaim 360
Dürriye Hanım 165

E

Ecevit, Bülent XV, XVII, XVIII
Edirne 85, 93, 124
Ege 271, 324
Elazığ 270, 281
Eldeniz, Naci 151, 153, 155, 176, 177, 179, 180, 181, 186
Emine 270, 271, 376, 384
Emir Or IX, 363
Enver (Afgan öğrenci) 364
Enver Paşa 43, 44, 46, 47, 50, 54, 103, 409
Enzeli 183
Erdemer, Tümgeneral İsmail Hakkı (Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarı) 320
Erişirgil, Mehmet Emin (Mülkiye Mektebi Müdürü) 359
Ertaylan, İsmail Hikmet 366
Erzincan 93, 179
Erzurum 32, 39, 44, 76, 77, 83, 120
Erzurum Kongresi 32
Esendal, Memduh Şevket (Kabil Elçisi) VIII, IX, 37, 39, 90, 255, 256, 268, 269, 271, 305, 306, 307, 370, 374, 375, 376, 377, 384, 385, 392, 394, 401, 410
Eskişehir 48, 72, 302
Esmer, Ahmet Şükrü 344, 345, 410
Estonya 147, 390

F

Fahriye Hanım 363
Fas 17
Fatma Adile 93
Fergana 9, 48
Fethiye 32
Feyz (Faiz) Muhammed Han (Afganistan Dışişleri Bakanı) X,

Levent Şahverdi Arşivi

4, 5, 278, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 314, 315, 326, 328, 329, 337, 348, 376, 393, 394, 395
Fındıklı 185
Filistin 22, 47, 94
Finlandiya 147, 390
Foça 32
Fransa 116, 122, 147, 157, 173, 177, 198, 228, 266, 365, 390
Fuad Bey 140, 179
Furugi Han (İran Başbakanı) 282

G

Gazne 7, 47, 48, 50, 84
Gezmen, İdris Sabih Bey (Kabil Elçiliği katibi) 100
Gizey, Vehbi 376
Gökberk, Şükrü Naili Paşa 124, 125
Gökçe, General Kemal (Ankara Mevki Kumandanı) 304
Gökçeada (İmroz) 124
Grant, Sir Hamilton 31
Gulam Ceylani Han (Afgan Büyükelçisi) 90, 133, 142, 151, 155, 156, 180, 205
Gulam Mehmet Babür 360
Gulam Nabi Han (Afgan Büyükelçisi) VII, 90, 232, 233, 234, 236, 239, 240, 241, 243, 258
Gulam Sıddık Han 159, 177, 181
Gündüz, General Asım (Genelkurmay 2. Başkanı) 320, 323
Güney Afrika 16
Gürcistan 139
Gürer, Cevat Abbas 179, 401
Güzin Fehiman Hanım (Ressam) 180

H

Habeşistan (Etiyopya) 147, 326, 328, 359
Habibullah Han V, 15, 18, 19, 20, 32, 45, 177, 228, 374
Hacı Tevfik 76
Hadımköy 124
Hakimiyet-i Milliye 56, 57, 60, 61, 71
Halep 94
Halil Paşa 42, 44
Hamdi Namık 76
Harington, General 124
Hasan Bey (Cebelibereket mebusu) 83
Hasan Han 152, 159
Hasan Rıza (Soyak) 390
Haşim Han, Mahmut (Afganistan Sadrazamı) X, 266, 268, 282, 294, 318, 370, 374, 375, 376, 377, 384, 395, 396
Haşmet Bey 200
Hayber Boğazı (Geçidi) 10, 12, 15, 30, 215
Haydarpaşa 151, 152, 154, 156, 185, 307

Levent Şahverdi Arşivi

Hazreti Muhammed 191, 237
Herat 9, 14, 15, 21, 31, 46, 183, 284
Hicaz 94, 147, 410
Hidayetullah Han 61
Hikmet Bey (Ressam) 180
Himalaya 339, 405
Himayetullah (Rahmetullah) Han 129
Hinderburg, Mareşal von 216
Hindikuş 169, 171, 365
Hindistan 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 29, 30, 31, 33, 35, 40, 41, 42, 43, 47, 57, 84, 96, 97, 106, 107, 112, 114, 128, 190, 191, 197, 201, 202, 211, 216, 217, 221, 228, 229, 231, 241, 247, 292, 293, 294, 385, 386, 410
Hind Okyanusu 271
Hive 9, 51, 57, 59, 402
Hokyani aşireti 215
Hollanda 147, 177, 390
Hopa 60
Host 228
Hull, Cordell 345
Hurewitz, J. C. 13, 21, 410
Hurst, Michael 13, 21, 410
Hürriyet XVI, XVII, 36, 80, 83, 130, 158, 248
Hüseyin Avni (Erzurum mebusu) 76, 84
Hüseyin Cahit Efendi, teğmen 67, 353
Hüseyin Hüsnü 165

I-İ

Irak 4, 22, 33, 47, 147, 177, 184, 292, 294, 308, 309, 312, 326, 328, 329-336, 338-344, 346, 347, 348, 390, 404, 405
İbrahim Ali Bey 362
İbrahim Efendi 42
İkbal, Dr. Muhammed 35
İnayetullah Han 28, 221
İnebolu 92, 100
İngiltere 9, 10, 12-15, 19-21, 29-31, 35, 39-41, 46, 47, 55, 66, 96, 112, 113, 122, 129, 142, 147, 157, 158, 172, 173, 190, 197, 198, 211, 232, 293, 294, 330, 331, 343-347, 390, 401, 405, 408 ayrıca bkz. Britanya İmparatorluğu
İnönü, İsmet Paşa VI, IX, X, 48, 56, 60, 74, 86, 107, 119, 124, 159, 212, 219, 280, 301, 305, 311, 312, 324, 329, 330, 331, 353, 390, 392, 393, 395
İnönü Zaferi 48, 56, 60, 86
İran 4, 6, 7, 10, 13, 15-17, 20, 42, 47, 52, 57, 112, 113, 122, 123, 128, 130, 142, 147, 184, 210, 222, 229, 261, 266, 267, 276, 278-290, 292-294, 306, 308, 309, 312, 313, 324, 326-331, 334-337, 340-342, 344-347, 354, 380, 381, 390, 404, 405

Levent Şahverdi Arşivi

İskender, Büyük 7
İskenderiye 271
İskenderun 35
İsmail Hakkı Bey (Muhafız kıtaları komutanı) 179
İsmet Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 105
İspanya 147, 177, 390
İstafil 376
İstanbul VIII, X, 5, 9, 18, 39, 43, 51, 53, 54, 57, 66, 91-93, 96, 116, 117, 120, 123-125, 132, 133, 138, 139, 142, 143, 151, 152, 154-158, 172, 173, 177, 179, 183, 185-192, 194, 199-201, 208, 248, 249, 251, 270, 280, 292, 300, 302, 306, 307, 312, 317, 319, 347, 351, 359, 365-367, 374, 387-392, 401, 408, 409, 410, 411
İstikbal 61
İsveç 147, 177, 390
İsviçre 3, 6, 147, 173, 390
İtalya 5, 16, 92, 95, 112, 113, 122, 147, 157, 187, 198, 222, 232, 250, 270, 326, 327, 328, 344, 359, 367, 390
İzmir 32, 35, 107, 108, 110, 116, 120, 121, 124, 151, 153-156, 187, 188, 192, 271, 302, 364, 365
İzmit 76

J

Japonya 147, 303, 390
Johannesburg 16

K

Kabakçı Mustafa 356
Kâbil XVI, XVII, 3-5, 9, 10, 12, 18, 19, 21, 22, 27-29, 31, 37, 39, 43, 45-47, 50, 51, 66, 76, 77, 81, 90-92, 97, 100, 101, 103-108, 112-117, 119, 130-134, 138-140, 151, 155, 163, 166, 177-179, 181-183, 186, 189, 190, 196, 198-200, 202-204, 208-211, 217, 219-222, 227-230, 236, 238, 239, 245, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 266-271, 273, 278, 279, 282, 303, 305-307, 313, 325, 330, 336, 338, 348, 351, 356, 357, 359-361, 363-370, 372, 373, 375-377, 384, 385, 393, 394, 396, 401, 402, 404
Kadıköy 152, 366
Kafkaslar 191, 400
Kahire 95, 271
Kalinin 127
Kamil Paşa 200
Kandahar 7, 9, 10, 15, 18, 28, 30, 31, 45, 47, 48, 50, 84, 221, 358, 363
Kangırı 76
Karaağaç istasyonu 124
Karabekir, Kazım 39, 43, 53
Karaçi 139
Karahan (Rus Dışişleri Müsteşarı) 105, 153

Levent Şahverdi Arşivi

Kars 32, 87, 95, 105
Kastamonu 87
Kaşgar 9
Kaya, Şükrü 177, 179, 288, 289
Kayseri 364
Kazımi Han (İran Dışişleri Bakanı) 347
Kemal Bey (Başvekalet Müsteşarı) 179
Kemal Bey (Büyükelçi) 281
Kemalettin Sami Paşa 124
Kerim Barnıyan 362
Kerkük 332
Kılıç, Salih (İstanbul Emniyet Müdürü) 318
Kırşehir 382
Konya 87
Koperler, Tevfik Kamil 177, 179
Krippel, Henrich (Heykeltraş) 186
Kunduh, Bekir Sami 36
Kurram Geçidi, Kurram Vadisi 10, 12, 30
Kütahya 48, 72, 84, 177, 179

L

Lahor 31, 107
Latife Hanım 191
Lazistan 85
Letonya 147, 391
Liberman XVII
Libya 16
Litvanya 391
Litvinof (Sovyet Dışişleri Bakanı) 308, 341, 343, 347
Lloyd George 108
Londra XI, 13, 16, 21, 56, 66, 171, 192, 198, 200, 208, 248, 249, 313, 328, 408
Londra Konferansı 56, 200
Loraine, Sir Percy (Ankara'da İngiliz Büyükelçisi) 374
Lozan Konferansı/Barışı 55, 119, 120, 122, 123, 203
Lübnan 91
Lütfi Bey (Malatya mebusu) 89

M

Macaristan 94, 147, 390
Mahmud Han, Mareşal Şah (Afgan Harbiye Veziri) 131, 132, 177, 266, 268, 373
Makbule (Atadan) 390
Maklin, General 278, 284
Malatya 89, 212
Malta 33, 91, 92, 95, 117
Manisa 200, 302, 365
Maraş 32
Mardin 300
Marmara 110, 111, 270, 302, 306, 325
Marmaris 32
Medine 77, 78, 92, 93, 94, 95, 100, 117, 402, 410
Mehmed Emin Han 177
Mehmet Gelhan 61

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Han 376
Mehmet Hasan Kemal 360
Mehmet Nahit 93
Mehmet Taki İsfendiyari 278
Mekke 93, 271
Melek Hanım (Heykeltraş) 180
Menemencioğlu, Ethem 366, 372
Menemencioğlu, Numan (Dışişleri Genel Sekreteri) 288, 304, 320
Menteş, Hasan Vasfi IX, 364, 365
Merv 9
Meşed 183
Metaksas (Yunanistan Başbakanı) 391
Meymene 31
Mezar-ı Şerif (Belh) 10, 31
Miçni Boğazı 12
Milliyet XVII, XVIII
Mir Can 360
Mirza Mohammed 363
Mithat Bey (İstanbul Valisi) 154, 155
Mohammed Akbar (Ekber) 361
Mısır 17, 18, 33, 128, 147, 172, 173, 177, 184, 271, 390
Mombelli, General 124
Mondros 32, 35, 94
Moskova 27, 36, 37, 39, 42, 44, 45, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 60, 66, 69, 70, 81, 85, 103, 105, 116, 153, 177, 178, 179, 187, 198, 266, 267, 287, 313, 329, 341, 343, 344, 353, 394, 401
Mudanya 367
Muhammed Nadir Şah bkz. Nadir Şah
Muhammed Zai 8
Muhittin Bey: bkz. Üstündağ
Muhtar 360
Murtaza Efendi 165
Musa Abad (Musaabad) 281, 282, 283, 286
Musa Kazım Efendi 77
Mussolini, Benito 344
Mustafa Kemal bkz. Atatürk
Mustafa III, Sultan 355
Musul 35, 331, 332, 346
Muzaffer Bey 155
Müfide Ferit 73

N

Nablus 94
Naci El Asil (Naciyülasil) (Irak Dışişleri Bakanı) 330, 331, 334, 338
Nadir Şah, Muhammed (Mehmet) VII, XIX, 1, 3, 4, 7, 222, 227, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 265, 267, 268, 271, 272, 274, 294, 303, 318, 319, 369, 375, 403
Nahcivan 39, 44
Nahçevan, General 391

Levent Şahverdi Arşivi

Namık İsmail Bey (Ressam) 180
Nasrullah 28
Nazım Bey 72
Nazmi Ziya Bey (Ressam) 180
Necati Bey 179
Nediç, General 391
Neş'et Ömer Bey (Darülfünun Emini) 185
Neumark 360
Neurath, von 391
Nevruz Ali 361
Nice 228
Nidermayer, Oscar 21
Niyazi Bey 155
Norveç 391
Nurisırrac, Prenses 152, 184, 191
Nusaybin 300, 325
Nusret Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 179

O-Ö

Oğuz, Esadullah 5, 208
Oğuz, Orhan 372
Okan, Şükrü 389
Okyar, Ali Fethi 91, 124
Orbay, Hüseyin Rauf 109
Orbay, Kazım Paşa 219, 221
Ordu 359
Orta Asya 1, 9, 43, 57, 166, 197, 342, 365, 369, 400, 405, 409
Orta Doğu (Şark) 328
Osmanlı Devleti 9, 10, 15, 21, 34, 35, 93, 150 ayrıca bkz. Türkiye
Osman Sıtkı 373
Özalp, Kazım (TBMM Başkanı, Milli Savunma Bakanı) IX, 124, 159, 320, 321, 323, 324, 325

P

Pakistan XVI, 35, 108, 279, 361, 402, 412
Panof, General 391
Paris 29, 33, 142, 198, 200, 228, 251, 303, 313, 368, 387, 408
Peker, Recep 177, 179, 305
Pencap 30
Peşaver 30, 31, 108, 271
Polanya 147, 391
Polatlı 187
Port Said 271
Potemkin 391
Pound, Amiral 391
Powell, Colun XVII
Punch 13

R

Rafet Bey 179
Rahmi Bey (İktisat Vekili) 179
Rasuhi (Başyaver) 177, 179
Rattigan, Frank 66
Ravalpindi 31, 32
Rebii Bey 375
Renda, Abdülhalik 4, 305, 320, 385, 390

Levent Şahverdi Arşivi

Rezan Hanım (Heykeltraş) 180
Rıfat Bey 353
Rıfkı Bey (Kral Amanullah'ın doktoru) 177, 375
Rıza Han 122, 342
Rıza Nur, Dr. 53, 54, 57, 60, 411
Roberts, Lord 12
Roma 177, 198, 222, 232, 248, 249, 250, 251, 365, 367, 388
Romanya 147, 177, 308, 391
Rumbold, Sir Horace (İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri) 57
Rusçuk (Ruse) 93
Rusya, Rus İmparatorluğu, Sovyet Rusya 9, 10, 12, 13, 14, 15, 20, 36, 37, 38, 42, 45, 50, 51, 55, 57, 92, 95, 112, 113, 114, 122, 142, 150, 153, 173, 190, 202, 203, 266, 287, 294, 343, 400, 405, 407

S

Saadabad Paktı 4, 56, 261, 326, 327, 329, 334-342, 344, 345, 347-349, 380, 394-397, 401, 404, 405,
Sada Bey 151
Sadak, Necmettin 341
Sadık IX, 363
Sadık Han (İran Büyükelçisi) 288
Sadullah Bey (Kabil'de Maslahatgüzar) 155, 266
Safveti Ziya Bey 142, 179
Sakarya 71, 72, 73, 74, 86, 95, 187, 188
Salahattin Saip Bey 401
Salihli 364
Salih Muhammed Han 30
Samsun 32, 35, 61, 91
Samyi (İran Dışişleri Bakanı) 334, 335, 337
Saracoğlu, Şükrü 179, 364, 393, 394, 395
Saray, Mehmet 51
Sarıkamış 42, 120
Sarraut, Albert 391
Saydam, Refik (Başbakan) X, 372, 395, 396
Selahattin Adil Paşa 124
Selim III, Sultan 355, 356
Sevres 39, 401
Seyyid Ma'sum 358
Sibi 12
Sivas 77
Sivastopol 151, 153, 155, 156, 192
Sofya 344, 365
Soyak, Hasan Rıza 179
Söke 32
SSCB bkz. Rusya
Suda Bey 155
Sultan Ahmed Han (Afgan Büyükelçisi) 19, 64, 70, 78, 81, 89, 90, 112, 117, 125, 126, 133, 134, 136, 382
Suritz (Sovyet Büyükelçisi) 172

Levent Şahverdi Arşivi

Suriye 33, 93, 105, 391
Süreyya, Kraliçe 2, 17, 29, 43, 53, 105, 150, 153, 158, 166, 180, 208, 209, 409
Süveyş Kanalı 271
Sykes, Sir Percy 17

Ş

Şah Rıza Pehlevi 280, 281
Şam 18, 53, 91, 143
Şap Denizi (Kızıl Deniz) 271
Şark bkz. Doğu
Şattülarap 326
Şeref Bey (Edirne Mebusu) 85
Şerif Bey, Yarbay (Kabil ataşemiliteri) 100
Şevket Bey (Ressam) 180
Şevki Bey 155
Şimşir, Bilal N. XIII
Şinvari aşireti 215
Şir Ali Han, Emir 9
Şir Can 221
Şüca'üd-Devle 49
Şükrü Naili Paşa 185

T

Tac üt-tevarih 14
Tahran IX, 183, 187, 266, 270, 329, 330, 333, 334, 335, 337, 338, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 365, 371
Tahsin Bey (Jandarma Alay Komutanı) 163
Taliban rejimi XVII, 221
Tandoğan, Nevzat (Ankara Valisi) 320
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 87, 179
Taray, Cemal Hüsnü (Büyükelçi) 177, 308
Tarzi, Abdülvahab 17, 21, 50, 375
Tarzi, Huriye (Cevriye) 152, 159, 177
Tarzi, Gulam Muhammed Han 18
Tarzi, Mahmut 2, 17, 18, 19, 29, 44, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 132, 142, 143, 155
Taşkent 9, 43, 44
Tayabad 282, 283
Tek, Ahmet Ferit 192
Tengirşek, Yusuf Kemal 36, 53, 54, 57, 412
Tengüz, Nurettin 193
Teodoresco, General 391
Tercüman-ı Hakikat 73
Teselya 15, 16
Tevfik Hadi 91
Tevhid-i Efkar 89
Tibet 13, 20, 21
Tiflis 51, 105, 106, 117, 139
Timur Şah 8
Titulesko (Romen Dışişleri Bakanı) 308
Togay, Dr. Fuat 375
Tokay, Tahir Lütfü (I.C. Bağdad Elçisi) 332

Levent Şahverdi Arşivi

Tokgöz, Ahmet İhsan 359
Tokyo 139
Topkapı Sarayı 186, 191, 307
Trabzon 61, 84
Trakya 35
Tuna 93
Tunalı Hilmi (Bolu mebusu) 73, 89
Tunus 17
Tural, Şakir 372
Tuzla 152
Türk, Hans 372
Türkistan, Uluğ Türkistan, Azad Türkistan, Rus Türkistanı XIII, 6, 8, 9, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 67, 70, 191, 353
Türkiye V-XI, XIII, XV-XVIII, 2-5, 7, 10, 15-19, 21, 27, 29, 32-41, 44, 48, 51-66, 70-72, 74-83, 85, 87-90, 92, 94, 95, 97-99, 102-104, 106-110, 112-117, 119-137, 140-147, 149-153, 156-158, 162, 164, 166, 169-173, 175, 176, 179, 181, 183, 185-192, 194, 195, 197-206, 208-212, 214-216, 218, 219, 222, 227, 229-253, 256, 257, 265, 267, 270, 272-281, 287-291, 293-296, 299, 303, 307-315, 317-320, 322-348, 352-363, 369, 370, 373-380, 382-385, 387, 390, 392-397, 399-405, 407, 408, 410-412
Türkkan, Ömer Fahrettin Paşa (Kabil Elçisi) 2, 77, 90, 92, 97, 98, 101, 104, 116, 131, 138, 179, 375, 402
Türkmenistan 279

U-Ü

Ulus Meydanı 359
Urfa 32
Urgenç 9
Urla 32
Ünaydın, Ruşen Eşref 124, 165
Üsküdar 152
Üstündağ, Muhittin (İstanbul Valisi) 307, 318

V

Vahdettin 250
Vahit Bey 193
Varşova 203, 365
Vehbi Bey, Ankara Valisi 179, 376
Veli Han 251
Veli Han, Prens Şah X, 4, 45, 53, 60, 105, 251, 387, 388, 390, 391
Vezir Begüm 358

Y

Yahya Han 177
Yakın Şark (Doğu) 340
Yakub Han 12, 177
Yalova 237
Yeğena, Ali Münif 91, 92
Yemen 94, 147

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Adana 86
Yeni Gün 71, 74, 86, 89, 92
Yolkaya, Şerafettin 388
Yugoslavya 147, 308, 391
Yunanistan 147, 308, 391, 400, 401
Yusuf Han, Mehmet 228

Z

Zahir Şah, Muhammed V, VIII, IX, X, XIX, 1, 3, 4, 5, 259, 263, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 293, 294, 295, 296, 297, 314, 315, 318, 319, 321, 326, 327, 335, 382, 385, 392
Zaman Han 8
Zerdüşt 7
Ziya Bey 52, 67, 95, 142, 179, 180, 281, 353
Zogu, Ahmet 127
Zonguldak 32
Zürih 3

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 1

TÜRKİYE-AFGANİSTAN İTTİFAK MUAHEDENAMESİ

(Moskova'da 1 Mart 1337/1921 tarihinde imza edilmiştir)

Bismillahirrahmanirrahim

Devlet-i Aliyye-i Türkiye ve Afganistan, kendilerinin revabıt-ı samimiyei kalbiye ile yekdiğerine merbut, bir emel ve maksad-ı mukaddes ile mütehassis, maddive manevi menafi-i aliye-i müştereke-i tammeye malik bulundukları, Devleteyn-i müşarünileyhimadan birinin saadet ve felaketinin diğerinin saadet ve felaketini mucip olacağı kanaat ve imanı ile Şark aleminin devr-i teyakkuz ve intibah ve istihlasının başladığını kemal-i memnu şükran ile görüldüğü şu anda azmine-i mazideki gibi irtibatsız ve münferid kalmalarının artık mümkün olamayacağına ve uhdelerine bir takım vazaif-i tarihiyenin müterettip olduğunun zaruretine hükmederek bir vücudun azası gibi tarafeynden birine gelecek renc u azardan diğer tarafın müteessir ve müteezzi olacağını tabii gören bu iki kardeş devlet ve millet beyinlerinde öteden beri caygir olan vahdet -i maneviye ve ittifak- tabiiyi saha-i siyasi yeye nakl ile ittifak-ı maddi ve resmi haline kalb ve umum Şarkın ati-i mes'udu namına bir mukaddemet ül-hayr olmak üzere aralarında teyemmünen bir ittifak muahedenamesi akteylemeye karar vermişler ve bu husus için

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti

tarafından Hükümet-i müşarileyha azasından Umuru iktisadiye Vekili

(Nazırı) Yusuf Kemal Bey ve Umuru Maarif Vekili (Nazırı) Doktor Rıza Nur Bey ve

Devlet- Aliyye-i Afganistan

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından Sefir-i Fevkalade Murahhas Cenab Celaletmaab Ceneral Mehmed Veli Han murahhas tayin olunmuşlardır.

Murahhasin-i müşarileyhim selahiyetnamelerini badel ibraz yolunda ve muntazam olduğunu görerek mevadd-ı atiyeyi kabul eylemişlerdir:

Birinci madde-İla Maşallah bir hayat-ı müstakil süren Türkiye devleti en samimi ve vicdani revabıt ile merbut bulunduğu Devlet-i aliyye-i Afganistan'ı manay-ı hakiki-i tamı ile tanımayı bir farize bilir.

İkinci madde-Tarafeyn-i aliyeyn-i akdeyn bütün Şark milletlerinin azadı ve hürriyet-i kamileye ve hakk-ı istiklale malik olduklarını ve arzu ettiği her hangi bir usul ve tarz-ı idare-i hükümet ile kendisini idarede muhtar olduğunu, Buhara ve Hive devletlerinin istiklalini tasdik ederler.

Üçüncü madde-Devlet-i aliyye-i Afganistan asırlardan beri İslamiyete rehberlik etmiş olan ve alem-i hilafet-i elinde tutan Türkiye'nin bu babta muktedabiha olduğunu bu münasebetle de tasdik eder.

Dördüncü madde-Tarafeyn-i akideynden biri, Şarkı istila veya istismar siyasetini takip eden herhangi emperyalist bir devlet tarafından diğerine vaki olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesait -i mevcude ve mümkinesiyle defetmeği kabul eder.

Beşinci madde-Tarafeyn-i akideynden her biri diğerinin hal-i ihtilafta bulunduğu üçüncü bir devletin menafiine muvafık veya taraf-ı diğer akidin menafiine muzir hiçbir muahede ve mukavele-i düveliyeyi akdeylememeği ve herhangi bir devletle muahede aktedeceği zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeyi taahhüt eder.

Altıncı madde-Tarafeyn-i akideyn aralarındaki münasebat-ı iktisadiye ve ticariyelerinin ve şehbenderlik muamelatının tanzimi için lazım gelen mukavelatı ayrıca akdeyleyeceklerdir ve şimdiden merkezlerine sefir göndereceklerdir.

Yedinci madde-Tafeyn-i akideyn iki memleket arasında muntazam ve hususi postalar ihdas ederek vaziyet-i siyasiyeleriyle maarif, ticaret ve sair ahval ve vaziyetten her nevi ihtiyacat ve arzularından

Levent Şahverdi Arşivi

mütekabilen ve en seri bir surette yekdiğerine malumat vereceklerdir.

Sekizinci madde-Türkiye Afganistan'a harsen yardım, muallim ve zabit göndermeyi ve heyet-i muallimin ve zabıtanın laakal beş sene hizmette kalmasını ve müddet-i mezkurenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekar bir heyet-i muallime göndermeyi taahhüt eyler.

Dokuzuncu madde-Bu muahedename asgari müddet zarfında tasdik edilecek ve o andan itibaren mer'iyy ül-ahkam olacaktır.

Onuncu madde-Bu muahedename iki nüsha olarak Moskova'da tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imza ve teati edilmiştir. Bu muahede bin üç yüz otuz dokuz sene-i hicriyesi Camayiyelahirin yirmi birinci gününe müsadif bin üç yüz otuz yedi senesi martının birinci Salı günü imza edilmiştir.

Sefir-i Fevkalade VELİ

YUSUF KEMAL
Doktor RIZA NUR

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 1

TÜRKİYE- AFGANİSTAN (İTTİFAK) ANTLAŞMASI[1]
(Moskova, 1 Mart 1921)
(Sadeleştirilmiş metin)

Bismillahirrahmanirrahim,

Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak; nesnel ve moral bakımdan bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip bulundukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla; Doğu dünyasının uyanma ve kurtuluşun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda, geçmiş zamanlardaki gibi bağlantısız (irtibatsız) ve yalnız kalınamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi, taraflardan birine gelecek sıkıntı ve dertten öteki tarafın etkilenip üzüntü duymasını doğal sayan bu iki kardeş Devlet ve ulus, aralarında öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifakı siyaset alanına geçirerek, bu ittifaka somut ve resmi bir nitelik verip tüm Doğunun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere uğurlu bir ittifak Antlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince:

Hükümet üyelerinden Ekonomik İşler Bakanı Yusuf Kemal ve

[1] İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte TÜRKİYE'NİN SİYASAL ANTLAŞMALARI, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1983, 1. Cilt, s.25-26. Antlaşma metni E. Büyükelçi İsmail Soysal tarafından sadeleştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur Beyler;

Yüce Afganistan Devletince:

Olağanüstü Büyükelçi Sayın General Mehmet Veli Han; yetkili temsilci olarak atanmışlardır. Adı geçen yetkili temsilciler, birbirlerinin yetki belgelerinin düzenli olduğunu görerek, aşağıdaki maddeleri kabul etmişlerdir:

Madde 1. Çok şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti, içtenlikle ve gönülden bağlı bulunduğu Yüce Afganistan Devletini gerçek anlamıyla bağımsız tanımayı bir görev bilir.

Madde 2. Bağıtlı Yüksek taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği her hangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hayve (Hive) Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar.

Madde 3. Yüce Afganistan Devleti, yüzyıllardan beri İslamiyete önderlik ve ona üstün görevler yapmış olan, Hilafet dünyasını elinde tutan Türkiye'nin bu alanda lider olduğunu, bu fırsattan yararlanarak da, açıklar.

Madde 4. Bağıtlı taraflardan biri, Dağuyu istila, ya da sömürge yapma siyasetini herhangi bir emperyalist devlet tarafından ötekine yapılacak saldırıyı bizzat kendisine yapılmış sayarak, elindeki araçlar ve olanaklarıyla, onu püskürtmeyi kabul eder.

Madde 5. Bağıtlı taraflardan her biri, ötekinin anlaşmazlık içinde bulunduğu üçüncü devletin çıkarlarına uygun, ya da öteki bağıtlı tarafın çıkarlarına zararlı herhangi bir devletlerarası antlaşma ve sözleşme yapmamayı ve herhangi bir devletle antlaşma imzalayacağı zaman öteki tarafa haber vermeyi yükümlenir.

Madde 6. Bağıtlı taraflar, aralarındaki ekonomik ve ticari ilişkilerinin ve Konsolosluk işlemlerinin düzenlenmesi için gerekli sözleşmeleri ayrıca yapacaklar ve şimdiden birbirlerinin Başkentlerine Büyükelçi göndereceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 7. Bağıtlı taraflar iki ülke arasında düzenli ve özel postalar kurarak, siyasal durumları ile eğitim, ticaret vb. durumlardan ve her türlü gereksinim ve isteklerinden, karşılıklı ve en ivedi olarak, birbirlerine bilgi vereceklerdir.

Madde 8. Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi ve bu öğretmenler ve subayların en az beş yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğitimciler göndermeyi yükümlenir.

Madde 9. Bu Antlaşma en kısa sürede onaylanacak ve o andan başlayarak yürürlüğe girecektir.

Madde 10. Bu Antlaşma iki örnek olarak Moskova'da düzenlenmiş ve imza edilip tarafların tam yetkili temsilcilerine verilmiştir. Antlaşma Hicri yılın bin üç yüz otuz dokuzunda, Camazeyelahirin yirmi birinci gününe rastlayan, bin üç yüz otuz yedi yılı Martının birinci Salı günü imza edilmiştir.

Olağanüstü Büyükelçi VELİ YUSUF KEMAL
Doktor RIZA NUR

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 2

TÜRKİYE VE AFGANİSTAN MUHADENET VE TEŞRİKİ MESAİ MUAHEDENAMESİ[2]

(Ankara, 25 Mayıs 1928)

Türkiye ve Afganistan Devleteyni Aliyeyni gerek maddive manevi rabıta ve münasebetlerinin ve gerek biraderi vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asrı hazırın iki millet için günden güne ihdas ve iltizam eylediği vezaifi nazarı mülahazaya alarak teyemmünen aralarında münakit 1 Mart 1337 ve 11 hut 1299 tarihli muahede ile mevcut ve ber karar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimi rabıtlarının daha sağlam ve metin esasata iptina ettirilmesini arzu eylediler ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyası ve iktisadi teşriki mesai ahitnamesi aktini lazım addederek,

Türkiye Reisi Cumhuru Hazretleri

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendi

Hazretlerini

ve

Alahazreti Hümayun Afgan Kıralı

Afganistan Hariciye Vekili Serdar Ala Gulam Sıddık Han Hazretlerini

[2] T.C. Hariciye Vekaleti Muahedat Mecmuası VII, Ankara: 1931, Burada Antlaşmanın Farsçası da vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

murahhas tayin buyurdular. Müşarünileyhima murahhaslar usulüne muvafik salahiyetnamelerini iraeden sonra mevadı atiyeye muvafakat eylediler. iki Devletin münasebatını işbu mevat tanzim edecektir.

Birinci Madde: Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Krallığı beyninde ve kezalik iki millet arasında ihlali gayri kabil sulh ve samimi ve ebedi muhadenet cari olacaktır.

İkinci Madde: Tarafeyni Akideynden biri aleyhinde aher bir veya birkaç devlet tarafından bir hareketi hasmane vaki olduğu takdirde diğer tarafı akit o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emri vaki olduğu halde iki hükümet yüksek menfaatine muvafak olan musip kararı teharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayırhahane ve itina ile mütalaa etmeyi taahhüt ederler.

Üçüncü Madde: Tarafeyni Akideynden her biri ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer tarafı akideyn aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya siyasi ve askeri ve iktisadi ve mail hiçbir itilata ve keza ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer tarafı akidin emniyeti askeriyesi aleyhine tevcih edilen harekatı hasmaneye iştirak etmemeyi taahhüt ederler.

Dördüncü Madde: Devleteyni Akideyn, tarafeyn memleket ve milletlerin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç hissedilen her türlü vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelatı mahsusa ile temine ve onun ihtiyacatını teshil ve tevhine çalışmağı taahhüt ve diğer taraf muahide o hususta muavenet ederler.

Beşinci Madde: Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği adil ve ilmi ve askeri mütehassısları intihap ile Afganistan Devletinin hizmetine vermeği taahhüt eder.

Altıncı Madde: Tarafeyni Akideyn tebaası yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Maahaza tarafeyni akideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehbenderlik ve posta

Levent Şahverdi Arşivi

ve telgraf ve iadei mücrimin mukavelenamelerini aktedeceklerdir.

Yedinci Madde: Tarafeyni Akideynden her biri, işbu muahedenamede tayin edilen mütekabil taahhüdat haricinde, diğer devletlerle her türlü münasebatta serbestii hareketini temamile muhafaza ederler.

Sekizinci Madde: işbu muahedename Türkçe ve Farisi yazılmıştır, ve her iki metni mütesaviyen muteberdir.

Dokuzuncu Madde: işbu muahedename musaddak nüshaların teatisinden itibaren mer'i olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında akitler tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalar Ankara'da teati olunacaktır.

Bu muahedenin birinci maddesi daimi ve diğer maddeleri on sene müddetle muteberdir. Şayet muahedename mezkür on senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni akideynden biri veya diğeri canibinden fesh olunmazsa kendiliğinden bir sene daha mer'i addedilecek ve fesh keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkizasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

iki taraf murahhasları yukarda mezkür dokuz madde ahkamını kabul ve tasdik ile bu muahedeyi imza ve tahtim eylemişlerdir.

Ankara'da 25 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

GULAM SIDIK Doktor TEVFİK RÜŞTÜ

PROTOKOL

Bugünkü tarihli Türk ve Afgan Dostluk ve Teşriki Mesai Muahedesini imza eden Tarafeyn murahhasları hususatı atiye hakkında mutabık kalmışlardır.

Tarafeyni Aliyeni Akideyn arasında iktisadi sahada teşriki mesai kabul olunmuştur. Gerek bu hususun suveri tatbikiyesinin tetkikile tanzimi ve gerek iki memleket arasında münakale ve muvasala keyfiyetinin mütaleasile bu babta ittihazı icap eden ve mümkün olan teda-

Levent Şahverdi Arşivi

birin tayin ve tespiti için tarafeynin mütehassıs murahhasları mümkün olan kısa bir zaman zarfında müzakerata ibtidar edeceklerdir. işbu Protokol muahedenamenin bir cüzi mütemmimini teşkil etmek üzere müşarünileyhime murahhaslar tarafından imza edilmiştir.

25 Mayıs 1928

GULAM SIDIK Doktor TEVFİK RÜŞTÜ

İMZA PROTOKOLU

Bugünkü tarihle imza ettiğimiz muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesi bir mukaddeme ile dokuz maddeden ve bu imza protokolu dahil olmak üzerte iki protokoldan ibarettir.

Bundan başka tarafeyn murahhasları teşriki mesai ve tevhidi mesai tabirlerinden maksatlarının bir mana olup Fransızca mukabili (Collaboration) olduğunu da tasrih için mutabık kalmışlardır.[3]

25 Mayıs 1928

GULAM SIDIK Doktor TEVFİK RÜŞTÜ

Ek 2

TÜRKİYE-AFGANİSTAN DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ ANTLAŞMASI[4]

(Ankara, 25 Mayıs 1928)

(Sadeleştirilmiş Metin)

[3] Antlaşmanın Türkçesi "Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi" başlığını taşıyordu. Farsçası ise "Muahedei Meveddet ve Tevhidi Mesaii Siyasiye ve İktisadiye Fima Beyneddevleteyni Türkiye ve Afgan" başlıklı idi. Bu yüzden her iki tabirin "işbirliği" anlamına geldiği bu protokolda belirtilmiştir - BNŞ

[4] Soysal, a.g.e., s. 330-332. Antlaşma metni E. Büyükelçi İsmail Soysal tarafından sadeleştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ve Afganistan yüce devletleri, gerek maddesel, gerek tinsel bağları ve ilişkilerinin, gerek kardeşlik durumları ve duyguları ile başkaca gereksinmelerinin birbirine uygunluğu nedeniyle, çağdaş yüzyılın iki ulus için günden güne artarak gerektirdiği ödevleri göz önünde tutarak, aralarında uğurlu saydıkları 1 Mart 1337 (11 Hut 1229) günlü Antlaşma ile kararlaştırılmış bulunan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve içten bağlılıklarının daha sağlam ve güçlü ilkelere dayandırılmasını dilemişlerdir. Bu amaçla bir Dostluk, Siyasal ve Ekonomik işbirliği Antlaşması yapılması gerektiğine inanarak, Türkiye'nin Sayın Cumhurbaşkanı, Türkiye Dışişleri Bakanı Sayın Dr. Tevfik Rüştü'yü; Yüce Afgan Kralı, Afganistan Dışişleri Bakanı Sayın Gulam Sıdık Han'ı yetkili Temsilci atamışlardır.

Adı geçen yetkili temsilciler, yöntemine uygun yetki belgelerini sunduktan sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır. iki Devletin ilişkilerini bu maddeler düzenleyecektir:

Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Krallığı arasında ve, bunun gibi, iki ulus arasında bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza dek dostluk olacaktır.

Madde 2. Bağıtlı taraflardan birine karşı, üçüncü bir veya birkaç devletin düşmanca bir eylemi ortaya çıkarsa, öteki bağıtlı taraf, o saldırının önlenmesi için elinden gelen tüm çaba ve çalışmayı göstermeyi ve buna karşın savaş bir olup bitti olursa, iki hükümet, yüksek çıkarlarına uygun olan karara varmak üzere, durumu aralarında, anlayış ve özenle yeniden incelemeyi yükümlenir.

Madde 3. Bağıtlı taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe, öteki bağıtlı tarafa karşı yöneltilmiş hiçbir ittifaka ya da siyasal, askeri, ekonomik ve parasal bir anlaşmaya ve, bunun gibi, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı tarafın askeri güvenliğine karşı yöneltilmiş düşmanca bir eyleme katılmamağı yükümlenir.

Madde 4. Bağıtlı devletler ülke ve uluslarının gelişmesi ve yükselmesi için, her birinin elinde bulunup öteki tarafa yararlı olan ve ona gereksinim duyulan her türlü olanakları ve gereçleri, ayrıca düzenlenecek özel sözleşmeler ile, sağlamayı ve onun gereksinmelerini

Levent Şahverdi Arşivi

karşılamaya çalışmayı yükümlenir ve öteki tarafa o konuda yardımda bulunur.

Madde 5. Türkiye Cumhuriyeti Afganistan milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi ve yükselmesi için isteyeceği yargısal, bilimsel ve askeri alanda uzmanları seçip Afgan Devletinin hizmetine vermeyi yükümlenir.

Madde 6. Bağıtlı taraflar uyrukları, birbirlerinin ülkesinde ticaret ve oturma bakımlarından en çok gözetilen ulus işleminden yararlanacaklardır. Bununla birlikte, bağıtlı taraflar ayrıca Oturma ve Ticaret Sözleşmeleri yapabilecekleri gibi, Konsolosluk ve Posta-Telgraf ve Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmeleri yapacaklardır.

Madde 7. Bağıtlı taraflardan her biri, işbu Antlaşmada belirtilen karşılıklı yükümler dışında, öbür devletlerle her türlü ilişkilerde serbestliklerini bütünüyle saklı tutarlar.

Madde 8. işbu Antlaşma, Türkçe ve Farsça yazılmış olup her iki metin eşdeğerde geçerlidir.

Madde 9. işbu Antlaşma onaylanmış metinlerinin verilişi gününden başlayarak yürürlüğe girecektir. Antlaşma bağıtlı taraflarca en kısa bir süre içinde onaylanacak ve onaylanmış metinleri Ankara'da verilecektir.

Andlaşmanın 1. Maddesi süresiz ve öteki maddeleri on yıl süre ile geçerlidir. Eğer söz konusu on yıllık sürenin bitiminden altı ay önce, bağıtlı taraflardan birisi ya da ötekisince ortadan kaldırılacağı bildirilmezse, Antlaşma kendiliğinden bir yıl daha yürürlükte sayılacak ve ortadan kaldırılacağının bildirilmesi, ancak altı aylık sürenin sona ermesinden sonra etkisini gösterecektir.

iki taraf yetkili temsilcileri yukarıda yazılı 9. maddenin hükümlerini kabul ederek bu Antlaşmayı imza etmişler ve onu mühürlemişlerdir.

Ankara'da, 25 Mayıs 1928 günü iki örnek olarak düzenlenmiştir.

GULAM SADIK Doktor TEVFİK RÜŞTÜ

Levent Şahverdi Arşivi

PROTOKOL

Bugünkü Türkiye-Afganistan Dostluk ve işbirliği Antlaşmasını imza eden tarafların yetkili temsilcileri aşağıdaki konularda anlaşmışlardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar arasında ekonomik alanda işbirliği yapılması kabul olunmuştur. Gerek bu konunun incelenip düzenlenmesi, gerek iki ülke arasında ulaştırma ve taşıma işlerinin incelenerek alınması gerekli ve olanaklı bulunan önlemlerin saptanması için tarafların uzman temsilcileri en kısa bir sürede görüşmelere girişeceklerdir.

İşbu Protokol, Antlaşmanın bütünleyici bir parçasını oluşturmak üzere, adı geçen yetkili temsilcilerce imzalanmıştır.

25 Mayıs 1928

GULAM SIDIK Dr. TEVFİK RÜŞTÜ

İMZA PROTOKOLÜ

Bugün imza ettiğimiz Dostluk ve İşbirliği Antlaşması bir başlangıç ile dokuz maddeden ve, bu imza Protokolü ile birlikte, ekli iki Protokolden oluşmaktadır.

Bundan başka, tarafların yetkili temsilcileri "teşriki mesai" ve "tevhidi mesai" terimlerinin özdeş anlamda (işbirliği) bulunduğunu ve bunların Fransızca karşılığının (collaboration) olduğunu belirtmek konusunda anlaşmışlardır.

GULAM SIDIK Dr. TEVFİK RÜŞTÜ

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 3

TÜRKİYE, İRAN, IRAK VE AFGANİSTAN ARASINDA İMZA EDİLEN ADEMİ TECAVÜZ MUAHEDENAMESİ (SAADABAD PAKTI)

(Saadabad Sarayı, Tahran, 8 Temmuz 1937)

Mukaddeme

Majeste İran Şehinşahı, Majeste Afganistan Kıralı, Majeste Irak Kralı ve Türkiye Cumhurbaşkanı:

Ellerinde olan bütün vasıtalarla aralarındaki dostluk ve iyi anlaşma münasebetlerinin muhafazasında hadim olmak arzularile, Yakın Doğu'da barışı ve emniyeti ve bu suretle de umumi barışı Milletler Cemiyeti paktı çerçevesi dairesinde mütemmim zamanlarla temin maksadile hareket ederek, 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imza edilmiş olan Harpten Vazgeçme Muahedesi mucibince ve kaffesi gerek bu paktla ve gerek Miletler Cemiyeti Paktile hemahenk olarak kendilerinin vaziyülimza bulundukları diğer muahedeler mucibince mevcut vecibelerini tamamile müdrik olarak, bu Muahedeyi imzaya karar vermişler ve bu maksatla da:

Majeste Şehinşah: İran Hariciye Nazırı Ekselans B. Samyi'i,

Majeste Afganistan Kralı: Afganistan Hariciye Nazırı M. Faiz Mohammed Han'ı,

Majeste Irak Kralı: Irak Hariciye Nazırı Ekselans Doktor Naci Elasil'i ve Türkiye Cumhur Başkanı da Türkiye Hariciye Vekili Ekselans Doktor Tevfik Rüştü Aras'ı tayin etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 1. Yüksek akid taraflar, birbirlerinin dahili işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkat siyaseti takib etmeyi taahhüt ederler.

Madde: 2. Yüksek akid taraflar, müşterek hudutların tecavüzden masuniyetine riayet etmeyi taahhüt ederler.

Madde: 3. Yüksek akideler, müşterek menfaatlerini alakadar eden beynelmilel mahiyette her türlü ihtilaflarda birbirlerile istişarede bulunmak hususunda mutabıkturlar.

Madde: 4. Yüksek akitlerden her biri, diğeri muvacehesinde, hiçbir halde, gerek münferiden, gerek bir veya birden fazla diğer devletle birlikte, diğer akitlerden birine karşı hiçbir taarruz hareketinde bulunmamayı taahhüt ederler.

Aşağıdaki haller, taarruz hareketi olarak addedilir:

I. Harp ilanı,

II. Harp ilan edilmeksizin dahi olsa, bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından diğer bir devlet arazisinin işgali,

III. Bir devletin kara, deniz veya hava kuvvetleri tarafından, harp ilan edilmeksizin dahi olsa, diğer bir devletin arazisine, gemilerine veya tayyarelerine taarruz edilmesi,

IV. Mütearıza doğrudan doğruya veya bilvasıta yardım veya müzaharet.

Aşağıdaki haller taarruz hareketi olarak sayılamaz:

I. Müdafaai nefs hakkının kullanılması, yani yukarıda tarif edilen taarruz hareketine mukavemet,

II. Milletler Cemiyeti Paktının 16'ıncı maddesi mucibince vuku bulacak hareket,

III. Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından ittihaz edilen bir karar mucibince veyahut Milletler Cemiyeti Paktının 15'inci maddesinin tatbiki icabından olarak yapılacak bir hareket, ancak 15'inci maddenin tatbiki icabından olarak yapılacak hareketin taarruzu ilk olarak yapmış olan devlete karşı olması meşruttur.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. Yüksek akitlerden birinin 27 Ağustos 1928'de Paris'te imza edilmiş olan Harpten Vazgeçme Muahedesine muhalif olarak, tecavüz veya istilasına veyahut harbe müracaatına hedef olan devlete yardım hareketi.

Madde: 5. Yüksek akitlerden biri bu Muahedenin dördüncü maddesinin ihlal edildiğine veya edilmek üzere olduğuna kani olduğu takdirde, meseleyi derhal Milletler Cemiyeti Konseyine arzedecektir. Bu hüküm, mezkür yüksek akidin bu halde lüzumlu göreceği tedbirleri ittihaz etmesi hakkına zarar vermeyecektir.

Madde: 6. Yüksek akitlerden biri, diğer bir salis devlete taarruz ederse, yüksek akitlerden diğer biri, bu muahedeyi, mütearrız devlete karşı, ihbar vukuuna lüzum kalmaksızın, feshedebilecektir.

Madde: 7. Yüksek akitlerden her biri kendi hudutları içinde, yüksek akitlerden diğer birinin müessesatını devirmeyi veyahut bu diğer devletin topraklarında nizam ve emniyete zarar vermeyi istihdaf eden silahlı çetelerin, birlik veya teşekküllerin kurulmasına mani olmayı taahhüt eder.

Madde: 8. 27 Ağustos 1928 tarihli Harpten Vazgeçme hakkındaki umumi muahede mucibince, aralarında, mahiyet ve menşei ne olursa olsun, zuhur edebilecek bütün ihtilafların hal ve tesfiyesinin hiçbir zaman muslihane vasıtalardan başka vasıtalarla teminine çalışılmaması lüzumunu esasen teslim etmiş olan yüksek akitler, bu hükmü teyit ederler ve bu hususta yüksek akitler arasında tesis edilmiş veya edilecek usullere baş vuracaklarını bildirirler.

Madde: 9. Bu muahedelerin hiçbir maddesi, yüksek akitlerin her biri tarafından, Milletler Cemiyeti Paktı mucibince deruhte edilmiş olan vecibelere hiçbir suretle zarar verecek şekilde tefsir edilemez.

Madde: 10. Fransızca dört nüsha olarak yazılmış ve birer nüshası akit devletlerden her biri tarafından alınmış olan bu muahede beş sene için aktedilmiştir. Bu müddet bitince yüksek akitlerden biri tarafından altı ay evvel bir ihbarname ile feshi tebliğ edilmemiş olduğu takdirde, muahede beş senelik yeni bir devre için daha nizami dairesinde yenilenmiş addedilecektir. Akitlerden biri tarafından feshi takdirinde,

Levent Şahverdi Arşivi

muahedeyi feshetmemiş olan devletler arasında mer'i olmakta devam eder. Bu muahede yüksek akitlerden herbiri tarafından kendi kanunlarına göre tasdik edilecek ve Genel Sekreter vasıtasile Milletler Cemiyeti'nde tescil. edilecektir. Genel Sekreterden Muahede hakkında Cemiyetin diğer azasına da malumat verilmesi rica edilecektir.

Saadabad Sarayında, 8 Temmuz 1937 tarihinde yapılmıştır.

İmza: ARAS NACİYÜLASİL SAMYİ FAİZ[5]

PROTOKOL

Saadabad Paktı'nı imza etmiş olan dört devletin Hariciye Nazırları 8 Temmuz 1937'de toplanarak aşağıdaki kararı vermişlerdir:

"Paktı imza etmiş olan devletlerin müşterek menfaatlerini alakadar eden meseleler hakkında görüşmek ve hareketlerini telif etmek maksadile, dört Devlet Hariciye Nazırlarından mürekkep bir konsey teşkil edecek ve bu konsey senede en az bir defa Cenevre'de veyahut konsey tarafından tayin edilecek diğer bir yerde toplanacaktır. Konseyin Başkanlığı sıra ile Afganistan, Irak, İran ve Türkiye Hariciye Nazırları tarafından ifa edilecektir. Maahaza Tahran'da Saadabad Sarayı'nda imza edilmiş plan Paktın aktile neticelenen müzakereler Majeste Şehinşah Pahlevi Hükümetinin teşebbüsile yapılmış olduğundan, konseyin ilk sene için Başkanlığın İran Hariciye Nazırı tarafından deruhte edilecektir.

Keza, devre Başkanının nezdinde bir sekreterlik ihdas edilecek ve bu sekreterlik, Başkan tarafından kendi Bakanlığının memurları arasından seçilecek bir Genel Sekreter ile konseyin diğer azası tarafından tayin edilecek üç sekreterden müteşekkil olacaktır.

İmza: ARAS NACİYÜLASİL SAMYİ FAİZ[6]

[5] *Ayın Tarihi*, Ankara, Ağustos 1937, No. 44, s. 64-66

[6] *A.g.e.*, s. 67-68

Levent Şahverdi Arşivi

KARAR

Yukandaki Protakolün imzasından sonra B. Samyi, Konsey Başkanlığı vazifesini deruhte ederek koleglerine teşekkür ve kabul edilen aşağıdaki karar suretini teklif etmiştir:

"İran Hariciye Nazırı Ekselans B. M. inayetullah Samyi'nin Başkanlığında toplanan Doğu Antantı Konseyi:

1-Halen Türkiye tarafından işgal edilmekte olan ve Eylül ayında Türkiye'den inhilal edecek olan Milletler Cemiyeti Konseyi azalığına İran'ın namzet gösterilmesine ve bu namzetliğin müdafaasına ve İran'ın da azalık müddetinin sonunda bu azalığın alfabe sırasile Antant azalarına geçmesi için bütün tedbirlerin alınmasına,

2-İran'ın namzetliği ile birlikte, Avrupa ve Asya memleketi olan Türkiye'nin faydalı faaliyetine devamına imkan bahşolunmak üzere, Milletler Cemiyeti Konseyinde kendisine yarı daimi azalık temini için, tekrar seçilmesini teklife ve bu teklifin müdafaasına,

3-Devre Başkanından, Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesi ve ruhu dairesinde yapılmış olan bu Paktın imzasından Cemiyet Genel Sekreterliğinin haberdar edilmesini rica etmeye,

4-Keza Konsey Başkanından, Paktın imzası münasebetile komşu devletlere paktı imza etmiş olan devletlerin, gerek münferiden ve gerek müştereken, mes'ut bir surette mevcut olan karşılıklı dostluk münasebetlerinin idame ve inkişafı hakkındaki samimi arzularının bildirilmesini rica etmeye karar vermiştir.

İmza: ARAS NACİYÜLASİL SAMYİ FAİZ[7]

[7] *A.g.e.*, s. 67-68

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ISBN: 978-975-16-3634-8

Fiyatı: 44,00 TL

Levent Şahverdi Arşivi